

Voruta

Nr. 2 (872)

Lietuvos istorijos žurnalas

2021 m. birželis

Voruta

Lietuvos istorijos žurnalas
Nr. 2 (872), 2021 m. birželis

Žurnalas leidžiamas kartą per tris mėnesius.

Nuo 1989 m. spalio 24 d. iki
2019 m. gruodžio 21 d. Nr. 12 (866) –
nacionalinis Lietuvos istorijos laikraštis „Voruta“.

Rengėjas (leidėjas) –
viešoji įstaiga „Vorutos“ fondas

Steigėjas – Juozas Vercinkevičius

Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas
remia projektą „Lietuvos valstybingumo
raida: Lietuvos Statutai, ATR Gegužės
3-osios konstitucija, Vasario 16-osios ir
Kovo 11-osios aktai“ (12 000,00 Eur).

Tautos fondas (JAV) remia žurnalo priedo
„Tėviškės aušra“ leidybą

Redakcija: Direktorė-redaktorė Aušra Virvičienė (el. p. vorutosfondas@voruta.lt, tel. 8 605 11117), vyr. redaktorius Juozas Vercinkevičius (el. p. vorutosfondas@voruta.lt, tel. 8 670 08901), Irma Stadalnykaitė (leidybės redaktorė, el. p. vorutosfondas@voruta.lt, tel. 8 603 11117), Edita Astraukienė (kalbos redaktorė), Rūta Neniškienė (kalbos redaktorė), Skaistė Taraškevičiūtė (kalbos redaktorė), Jolanta Zakarevičiūtė (istorija), Jūratė Buivienė (fotografija), Jurgita Jakienė (dizainerė, el. p. vorutosfondas@voruta.lt, tel. 8 603 11117), Stanislava Žuravskė (buhalterė, el. p. buhalterija@voruta.lt, tel. 8 683 90796, 8 528 51266).

Laiškams: VšĮ „Vorutos“ fondas, Naujoji g. 16, LT-21111 Trakai, LIETUVA.
Tel. 8 683 90796 (buhalterija), 8 528 51266,
el. paštas vorutosfondas@voruta.lt, vorutosfondas@gmail.com.

Dėl reklamos žurnale ir interneto svetainėje www.voruta.lt
kreiptis el. paštu reklama@voruta.lt, tel. 8 605 11117.

© Voruta, 2021. Leidžiamas nuo 1989 m. spalio 24 d. Trisdešimt antrieji leidimo metai. Žurnalo straipsnius kopijuojant ar platinant būtina nuoroda. Žurnalas išeina kartą per tris mėnesius. Apimtis – 13 sp. l. Žurnalo šriftas – *Palemonas*. Prenumeratos indeksai 0135, 0136. Rengėjas (leidėjas) – VšĮ „Vorutos“ fondas, imonės kodas 181392738, PVM mokėtojo kodas LT813927314, a. s. LT025015100014000155, Trakų kredito unija, kodas 50151. Direktorė-redaktorė Aušra Virvičienė, „Tele2“ mob. 8 605 11117. Redakcijos adresas: Naujoji g. 16, LT-21111 Trakai. Tel. 8 603 11117, 8 528 51266. Interneto svetainė www.voruta.lt. Vyriausiasis redaktorius Juozas Vercinkevičius, tel. 8 670 08901. Spausdino AB „Spauda“, Laisvės pr. 60, LT-05120 Vilnius. Tiražas 1 000 egz.

Turinys

Naujausioji Lietuvos istorija	
Irena Andrukaitienė. Vilniaus kraštas autonomizacijos sukuriuose 1988–1992 m.	2
Habil. dr. Kazimieras Garšva. Viešieji užrašai, vardynas valstybinėje kalboje	5
Mažoji Lietuva	
Dr. Martynas Purvinas. Mažosios Lietuvos šiaurinio pasienio istorijos (II)	8
Edita Barauskienė. Koks yra Mažosios Lietuvos istorijos naratyvas?	14
Andželika Špiliova (Анжелика Шпилёва). „Tilžės“ sūris	18
Inga Kuzmarskienė. Martyno Jankaus sodybos atkūrimas	23
Palangos atgavimo 100-osios metinės	
Doc. dr. Tomas Petreikis. Palangos išvadavimas. 1919 m. lapkričio 23–27 d. įvykiai	24
Didysis Šiaurės karas (1700–1721)	
Dr. Mindaugas Šapoka. Karas, pakeitęs moderniąją Europą	27
Lietuvos okupacijų istorija	
Algirdas Brukas. Tarp priešpriešinių ugnių (1942 05 28–1944 06 29 laikotarpis Rytų Lietuvos urėdijose)	32
Jovita Niūniavaitė-Lesienė. Partizanai Jonas ir Valerijonas Paulauskai	38
Dr. Jurgita Žąsinaitė-Gedminienė. Partizanų brolių Tylų žūtis	45
Holokaustas Lietuvoje	
Rimantas Jokimaitis. Būtojo laiko miestas ir jo žmonės, arba Jurbarko žydų pasakojimas apie gimtąjį Jurburgą	47
Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorija	
Oleksandr Kotys (Олександр Котус). Liubartas ir jo didžioji kunigaikštystė	54
Virgilijus Poviliūnas. Lietuvos–Lenkijos valstybės valdovų genealogija (1714)	58
Lietuvos istorijos senieji raštai	
Valentinas Lavrentjevicius Janinas (Валентин Лаврентьевич Янин). Tošinis raštas nr. 590	60
Vorutos pilies paieškos	
Antanas Karmonas. Vorutos pilies lokalizavimo klausimai	62
Lietuvos Katalikų Bažnyčios istorija	
Dr. Aldona Vasiliauskienė. Kan. Jonas Burba: Skapiškis–Vilnijos kraštas	70
Dr. Kazys Napaleonas Kitkauskas. Netikra sensacija apie XVIII a. Vilniaus katedrą	76
Irma Stadalnykaitė, Juozas Vercinkevičius. Klebono dekano Jono Varanecko kunigystės 30-metis	79
Mažosios Lietuvos dvarai	
Darius Kiniulis. Archeologiniai tyrimai Šereiklaukio dvare 2019 m.	80
Lietuvių tautinio atgimimo istorija	
Algirdas Grigaravičius. Jono Jablonskio politinės ir visuomeninės pažiūros	84
Knygos	
Jolanta Zakarevičiūtė. Nepažintas Šv. Bazilijaus Didžiojo ordinas	87
Tėviškės aušra. Tautos fondo (JAV) leidinys Lietuvos mokykloms	
Lietuviai etninėse žemėse	
Sveikiname lietuvių kalbos olimpiados Karaliaučiuje dalyvius!	90
Pasaulio lituanistinės mokyklos	
Alfonas Kairys. „Jūros arkliai“. Kas tai?..	91
Rytų Lietuvos mokyklos	
Sofija Daubaraitė. Besibaigiant mokslo metams	92
Jurgita Mackevičiūtė. Mokinių sveikata: kaip ją stiprinti?	94
Lina Mikutytė, Violeta Kaziūnienė. Lietuvių kalbos dienos Vilniaus r. Paberžės „Verdenės“ gimnazijoje	95
Doc. dr. Gediminas Kazėnas. Vilniaus rajono savivaldybė stokoja ambicijų. II dalis	96
Lietuvių švietimo draugija „Rytas“	
Jolanta Zakarevičiūtė. Eišiškėse įteikta Stanislovo Rapolionio premija	98
Lietuvos mokytojai	
Albina Tumaitė. Tikrasis poetės gyvenimo kelias	101
Pro memoria	
Filomena Vaicekauskienė (1931 10 29–2021 05 26)	103

Kitas numeris išeis 2021 m. rugsėjo 18 d.

Mieli skaitytojai!

Jau antrus metus už 300 tūkst. eurų LR Vyriausybė perka šešias Lenkijos televizijos programas Lietuvos žiūrovams, viena iš jų „TVP Wilno“. Kodėl Wilno, o ne Vilnius? Paklausėme Valstybinės lietuvių kalbos komisijos pirmininko Audrio Antanaičio ir gavome atsakymą:

Pagal informaciją viešojoje erdvėje „TVP Wilno“ yra Lenkijos televizijos TVP kanalas, transliuojantis originalią programą lenkų kalba. Kanalas skirtas lenkakalbiams ir lenkiškai suprantantiems Lietuvos gyventojams, todėl pavadinime pasirinkta lenkiška vietovardžio forma. Plg. kitas Lietuvoje veikiančias žiniasklaidos priemones lenkakalbiams: „Kurier Wileński“, „Tygodnik Wileńszczyny“, „Magazyn Wileński“.

*Komisijos pirmininkas
Audrys Antanaitis*

Panašią užklausą išsiuntėme ir garsiam lituanistui, mokytojui, rašytojui Algiui Uzdilai į Punkską. Štai jo atsakymas: *Labai dėkoju, Redaktoriau, kad Jūs rūpinatės savo krašto likimu, ir kreipiatės, prašydamas išgirsti mano nuomonę Jums rūpimu klausimu. Bandau atsakyti.*

*Gerbiamasis Redaktoriau,
Dar Vincas Pietaris suvokė, kuo skiriasi vilko ir lapės gudrumai. Vienas viską darė iš širdies pagal teisės raidę, kita – kaip jai rodėsi patogiu. Jeigu Lenkija kokiū nors būdu būtų įsileidusi vokiečių kalba TV programą į Vroclavo teritoriją, niekad*

nebūtų priėmusi formos TVN Breslau, tik Telewizja Polska Wroclaw Niemieckojęzyczna. Ir būtų ją įvardijusi „Lenkijos televizija vokiečių kalba Wroclaw“. Valstybės ribos yra šventos.

Lenkai pokario metais Vokietijos Demokratinę Respubliką (VDR) ir Vokietijos Federatyvinę Respubliką (VFR) vadindavo atitinkamai – NRD ir NRF. Bet kada norėjo su Vakarų Vokietija užmegzti glaudesnius santykius, vokiečiai pareikalavo jų respubliką pervadinti į RFN (Bundesrepublik Deutschland). Ir tai lenkai padarė per vieną naktį. Jau ryte niekas viešai nevadino jos NRF (Niemiecka Republika Federalna) tik RFN (Republika Federalna Niemiec, taip, kaip patys vokiečiai savo valstybę vadino – taigi ne Vokiškoji Federalinė Respublika, tik Vokietijos Federalinė Respublika). Tai lyg ir tas pats, bet prestižo klausimas. Tai ne Vokietiją primenanti respublika, o Vokietijos respublika. Ir lenkai neaiškino, kad tai jau daugiametė tradicija taip tą kraštą Lenkijoje vadinti.

Mums gi koks skirtumas, ar lenkai Lietuvą traktuoja kaip atskirą savarankišką valstybę (jei sakytų w Litwie, kaip sako: w Rosji, w Niemczech, w Polsce), ar ją laiko tik jos sritine teritorija, kai sako „na Litwie“ (kaip „na Mazowszu, na Suwalszczyźnie, na Wilenszczyźnie“ ir pan.). Mūsų politikams ir žurnalistams bei istorikams bandžiau tai aiškinti, bet nieks nenorėjo to skirtumo suvokti – girdi – tai jų reikalas. O jų reikalas ir interesai tautai aiškinti, kad Lietuva, kaip šiandien besivaldytų, tai istoriškai ir teisiškai yra jų teritorijos dalis. Ir pasąmonėje tegu tai glūdi. Net demokratų vaizduojantis lenkų kalbininkas Jan Miodek per TVP (taip pat ir per TVP Wilno) aiškina, kad lenkų kalboje nusistovėjusi tradicija yra sakyti „na Litwie“ ir kad to taisyti nereikia. Ir mūsų sąmonės tai nežeidžia.

Mielasis Redaktoriau, lenkai Berlyno krašto nevadina Berlinszczyzna, nei Maskvos srities Moskowszczyzna ar Paryžiaus srities Paryższczyzna. Tai suvokia, kad ta teritorija ne jų. Bet kas kita – Wilenszczyzna. Jie valdė, bet iš čia laikinai Lenkija išėjo. Kodėl žmonių sąmonėje turi tie ryšiai nutrūkti – o ką gali žinoti, kaip istorija pasisuks. Jeigu Lietuvos politikai būtų suvokę, ką daro, būtų bent išreikalavę ją vadinti „Telewizja Polska Vilnius“ arba „TVP Vilnius“. Bet jeigu Lietuva yra kraštas be kategoriškų šeiminių, kodėl ten į mišką neiti pasiskabyti rąstų ir pasimalkauti? Iš mūsų politikų tik Prezidentė Dalia Grybauskaitė teigė: „Rusija Lietuvą pajėgi užimti per kelias valandas. Bet jeigu žinos tvirtą žmonių nuostatą prieš juos, ką užėmę turėtų daryti? Tai didelė tikimybė, kad nepanorės jos ir užimti.“

Vincas Pietaris mokė: „Muštas nemušta neša.“ Ir tai yra lapės gudrumo viršūnė, ir vilko bukumo giliausioji duobė. Televizija „TVP Wilno“ yra ne tik lenkakalbė, bet ir Lenkijos nuosavybė, nes vadinasi ne „LRT Vilnius“, bet „TVP Wilno“. Nieks Lietuvoje nekontroliuoja, ką ji daro, tik darbuotojams moka algas, kad tie dirbtų užtušuočiau, o jei prireiks, ir atvirą antivalstybinį darbą. O kad būtų gražiau, Lietuva jiems už tai dar ir algas užmoka.

Labai liūdna, kad Valstybinei lietuvių kalbos komisijai vadovauja ir tautiškai, ir politiškai (deja, net ir filologiškai) nesubrendę žmonės. O kad ir mūsų rinkėjai nesubrendę, matome, ką renkame į aukščiausius valstybės postus. Bet ar kokį nesąmoningumą galima laikyti autentiška žmonių nuomone? Tai gali daryti tik labai piktavaliai žmonės. Autentiška yra tai, kas kyla iš gilių savo tautos interesų suvokimo.

*Pagarbiai –
Algis UZDILA, Punkskas*

Vilniaus kraštas autonomizacijos sūkuriose 1988–1992 m.

Irena ANDRUKAITIENĖ,
Kovo 11-osios akto signatarė, Anykščiai

Sąjūdžio laikais prasidėjęs nacionalinio atgimimo procesas dalyje Rytų Lietuvos rajonų vietos LKP/SSKP nomenklatūrinių sluoksnių pastangomis ėmė reikštis pavojingomis autonomizacijos formomis, skatinusiomis ne tik tautinę priešpriešą, bet ir grasinusiomis šalies žemių vientisumui.

Reaguojant į šias nuotaikas Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio (LPS) steigiamajame suvažiavime, vykusiam 1988 m. spalio 22–23 d., buvo pabrėžta, kad LPS besąlygiškai pripažįsta visišką kitų tautybių Respublikos piliečių lygiateisiškumą visose politinio, ekonominio ir kultūrinio gyvenimo srityse, remia Lietuvos tautinių bendrijų ir tautinių mažumų siekius išsaugoti bei puoselėti savo tautinę savimonę ir kultūrinę tradicijas, tačiau ryžtingai smerkia mėginimus kurstyti Respublikoje gyvenančių tautų nesantaiką¹.

Kaip priešprieša Sąjūdžio deklaruotai pozicijai 1988 m. lapkričio 11 d. vykusioje Vilniaus r. partinėje konferencijoje buvo iškelta autonomijos idėja – socialistinio darbo didvyrė, Vilniaus r. „Pergalės“ kolūkio mechanizatorė S. Seržantovič, po XX LKP suvažiavimo tapusi burokevičinės LKP/SSKP CK nare, pasiūlė priimti kreipimąsi į Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos (LSSR AT), kuriame būtų pareikalauta įteisinti trikalbystę, prie Ministrų Tarybos įkurti Tautybių Tarybą ir svarstyti nuostatą dėl lenkų nacionalinės autonomijos Vilniaus krašte sukūrimo. Ir nors konferencijos priimtuose dokumentuose autonomijos reikalavimo nebuvo, žinia jau tapo paskleista².

1988 m. lapkričio 18 d. LSSR AT priimtas LSSR Konstitucijos papildymas 77.1 straipsniu, kuriuo lie-

tuvių kalbai sugrąžintas valstybinės kalbos statusas. Šis žingsnis Rytų Lietuvos LKP/SSKP partinio aktyvo ir nomenklatūros buvo sutiktas priešišškai, žmonėms buvo aiškinama, kad dabar jie visi bus verčiami kalbėti lietuviškai. Lenkų kalbos gynybos intencija apie 30 Vilniaus krašto apylinkių 1988–1989 m. sandūroje pasiskelbė „lenkų nacionalinėmis“.

1989 m. sausio 25 d. LSSR AT Prezidiumui priėmus įsaką „Dėl Lietuvos TSR valstybinės kalbos vartojimo“, kurio antras punktą teigė, kad įmonės, įstaigos ir organizacijos, kuriose raštvedyba dar tebėra tvarkoma rusų kalba, per dvejus metus nuo įsaką įsigaliojimo dienos turi pereiti prie raštvedybos ir susirašinėjimo lietuvių kalba, Vilniaus krašte vėl sukėlė pasipriešinimo bangą, kuri virto organizuotu autonominių atsaku.

1989 m. gegužės 12 d. Mickūnuose (Vilniaus r.) Šalčininkų, Vilniaus ir Švenčionių rajonų liaudies deputatų tarybų atstovai nutaria kurti lenkų autonominius miestus ir apylinkes bei paskelbia pagrindinį tikslą – lenkų nacionalinės srities sukūrimą LSSR ribose. Šiam siekiui įgyvendinti įkuriama Koordinacinė taryba iš 65 narių ir 15 narių tarybos prezidiumas.

1989 m. rugsėjo 6 d. Šalčininkų r. liaudies deputatų taryba įgyvendina Mickūnų suvažiavime skelbtą tikslą – sesijos metu priėmė nutarimą „Dėl Šalčininkų rajono paskelbimo Lenkų nacionaliniu teritoriniu rajonu LTSR sudėtyje“.

Nors rugsėjo 12 d. įvyko centrinės valdžios atstovų pokalbis su Vilniaus r. tarybos atstovais, kad nebūtų sekama Šalčininkų pavyzdžiu, susitarti nepavyko ir analogišką nutarimą – paskelbti Lenkų nacionaliniu-teritoriniu rajonu su savivalda LSSR sudėtyje – rugsėjo 15 d. priima ir Vilniaus r. deputatų taryba.

LSSR AT Prezidiumas 1989 m. rugsėjo 21 d. panaikina šiuos antikonstitucinius nutarimus, bet autonominių tai nesustabdo.

Su tokiu pavojingu politiniu bagažu ateinama į 1990 m. vasario 24 d. rinkimus į LSSR AT. Suprantama, kad Rytų Lietuvoje mandatus be konkurencijos

¹ Rezoliucija Nr. 6 „Dėl nacionalinių santykių“, Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Steigiamasis suvažiavimas, Vilnius: Mintis, 1990, p. 222.

² Vladas Sirutavičius, „Etniškumo politizacija Lietuvoje: lenkų autonomistų judėjimas, Sąjūdis ir Lietuvos valdžios politika 1988–1990 m. pradžioje“, in: *Etniškumo studijos*, Nr. 2, 2013, p. 132–133. Prieiga per internetą – <<http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2014/10/>>, [žiūrėta 2021 04 20].

laimi aktyvūs autonomijos šalininkai – LKP/SSKP nariai, platformininkai, autonomininkų įkurtos Koordinacinės tarybos ir šios tarybos prezidiumo nariai S. Akanovičius, L. Jankelevičius, R. Maceikianecas, S. Peško, V. Suboč ir E. Tomaševičius.

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba (LR AT), suprasdama, kokį palikimą iš sovietinių laikų paveldėjo Vilniaus krašte, nedelsdama, 1990 m. kovo 20 d., sudarė Rytų Lietuvos problemų laikinąją komisiją. Ją sudarė 22 deputatai.

Sunku spręsti apie komisijos veiklą, nes nei LR Seimo archyve, nei Lietuvos valstybės naujajame archyve (LVNA) nepavyko rasti jokių jos darbą liudijančių dokumentų.

Kad komisijos darbas negalėjo būti sėkmingas, rodytų ir tai, jog šeši komisijos nariai, į LR AT išrinkti Vilniaus ir Šalčininkų rajonuose bei Švenčionių ir Šalčininkų miestuose ir 1990 m. kovo 11 d. nebesavę už Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimą, buvo jau minėti aktyvūs autonomininkai. Komisijos darbas strigo ir organizacine prasme, nes tik gegužės 4 d. LR AT nutarimu jos pirmininkais paskirti deputatai R. Maceikianecas ir R. Survila.

LKP/SSKP struktūrų inicijuojami ir palaikomi autonomininkai savo ardomąją veiklą tęsė toliau. Gegužės 15 d. Šalčininkų r. taryba priėmė sprendimą „Dėl svarbiausių rajono Tarybos uždavinių pastaruoju metu Lietuvoje susidariusioje politinėje situacijoje“ ir pareiškė, kad atsisako pripažinti Kovo 11-osios aktą, kad rajone galios SSRS bei Lietuvos SSR Konstitucijos, o rajonas vadinsis taip: „LTSR Šalčininkų lenkų nacionalinis – teritorinis rajonas“.

Ne visi Šalčininkų r. gyventojai palaikė šį valdžios sprendimą. Daugiatautis Dieveniškinių profesinės mokyklos kolektyvas – vienintelė opozicija tuometinei valdžiai – inicijavo parašų rinkimą prieš autonomijos skelbimą. Reakcijos sulaukta netrukus – buvo bandymų mokyklą uždaryti³.

LR AT gegužės 24 d. nutarimu panaikinami minėto Šalčininkų r. tarybos sprendimo straipsniai, prieštaraujantys Lietuvos Respublikos įstatymams, o Rytų Lietuvos problemų laikinajai komisijai pavedama ištirti tokio Šalčininkų r. tarybos sprendimo priėmimo priežastis ir iki birželio 15 d. pateikti svarstyti LR AT. Ataskaitos apie padarytą darbą archyvuose rasti nepavyko.

Gegužės 24 d. Vilniaus r. savivaldybės taryba priėmė sprendimą „Dėl visuomeninės – politinės situacijos rajone“, kurio antrasis punktas pakartotinai skelbė Lenkų nacionalinį-teritorinį rajoną su savivalda Lietuvos sudėtyje.

Šiam sprendimui pasipriešino Vilniaus šiltnamių kombinato darbuotojai bei Pagirių miestelio gyven-

tojai. Jie surinko parašus, atsiribojo nuo autonomijos skelbimo ir pasisakė už Lietuvos Respublikos žemių nedalomumą. Analogiškus pareiškimus priėmė Vilniaus kelių valdyba ir Vilniaus valstybinio žirgyno visuomeninės organizacijos⁴.

Be to, neatsižvelgdama į tai, kad Vilniaus r. trūksta įvairių profesijų kvalifikuotų darbininkų ir aukštąjį išsilavinimą turinčių specialistų, liepos 26 d. Vilniaus taryba pakeitė 1989 m. gruodžio 28 d. Vilniaus r. liaudies deputatų tarybos sprendimą, apribojantį asmenų atvykimą į rajoną dirbti ir gyventi, dar labiau jį sugriežtindama⁵.

1990 m. birželio 20 d. nutarimu LR AT pripažino, kad minėto Vilniaus r. tarybos sprendimo antrasis punktas yra teisiškai nepagrįstas ir nesukelia jokių pasekmių. Tuo pačiu nutarimu LR AT Prezidiumui pavedama sudaryti valstybinę komisiją, kuri kartu su Rytų Lietuvos savivaldybių atstovais iki spalio 1 d. išanalizuotų autonomininkų dokumentuose iškeltus klausimus ir pateiktų išvadas LR AT.

Dar nespėjus sudaryti komisijos, Zavišonyse (Šalčininkų r.) įvyksta tęstinis autonomininkų suvažiavimas, kuriame skelbiamas Vilniaus krašto nacionalinis-teritorinis darinys su specialiu statusu, priimami Kreipimaisi į LR AT, SSRS Prezidentą M. Gorbačiovą ir SSRS MT Pirmininką N. Ryžkovą prašant pripažinti šį darinį.

Valstybinė komisija Rytų Lietuvos problemoms išnagrinėti buvo sudaryta 1990 m. liepos 6 d. Ją sudarė septyni AT deputatai (tarp jų – ir šių eilučių autorė), dešimt atstovų iš įvairių ministerijų bei kitų valstybės institucijų. Iš Lenkų frakcijos į komisiją įtrauktas deputatas M. Čobotas. Komisijos pirmininku paskirtas vicepremjeras R. Ozolas. Komisijai suteikti įgaliojimai gauti visą informaciją iš bet kurių valstybinių bei visuomeninių instancijų, turėti patarėjus ir ekspertus.

Laukė sudėtingas darbas. Norint priimti teisingus sprendimus, buvo būtina išsigilinti į Rytų Lietuvos gyvenimo realijas, todėl jau pirmajame komisijos posėdyje buvo nuspręsta sistemingai rengti komisijos narių, ministerijų bei kitų institucijų specialistų išvykas į Rytų Lietuvos rajonus susitikimams su vietos valdžios atstovais, žemės ūkio vadovais, kaimo žmonėmis.

Komisija pakankamai greitai pelnė paprastų žmonių pasitikėjimą. Nors rajonuose veikė komisijos įsteigti informacijos punktai, kur gyventojai galėjo pateikti savo siūlymus, jie pageidavo, kad patys komisijos nariai atvyktų ne tik individualiems pokalbiams, bet ir susitikimams su visuomene. Kad ir nelengvai, bet kontaktai mezgėsi. Vilniaus krašto žmonėms atsirado naujas informacijos šaltinis, ne

³ Komisijos posėdžių protokolai, Lietuvos valstybės naujasis archyvas (LVNA), f. 77, ap. 1, b. 2, l. 12.

⁴ 1990 metų pažymos, pareiškimai, pasiūlymai ir išvados Rytų Lietuvos regiono politinių procesų klausimais, LVNA, f. 77, ap. 1, b. 4, l. 7–8.

⁵ *Ibid.*, l. 6.

tik „vienintelė teisinga“ LKP/SSKP propaganda, pastiprinama vietinės valdžios įprastiniu gąsdinimu „sąjūdistais“ ir „landsbergistais“.

Vilniaus krašto kaitos programai parengti reikėjo išanalizuoti esamą padėtį. Komisijos pirmininko R. Ozolo siūlymu buvo numatyta atlikti tyrimą „Dėl ekonominės – socialinės raidos atsilikimo priežasčių“, kad būtų galima išsiaiškinti, kas sovietiniais metais lėmė Rytų Lietuvos atsilikimą, kokios jo priežastys ir kaip jas galima įveikti. Kartu nuspręsta imtis Rytų Lietuvos fondo steigimu⁶.

Komisijai gilinantys į šio regiono problemas, ryškėjo jų mastas. Paaiškėjo, kad valstybinės lietuvių kalbos vartojimas raštvedyboje stringa, tebevartojama rusų kalba. Iki šiol nebuvo spausdinimo mašinelių su lietuvišku šriftu. 1990 m. rugsėjį jau buvo gauta 25, bet trūksta lietuvių kalbą mokančių mašininkių. Lietuvių kalbos mokymo centras įsteigtas 1989 m., bet apčiuopiamų rezultatų nėra. Šalčininkų r. Vidaus reikalų skyriuje iš 95 darbuotojų tik penki moka lietuvių kalbą. Vilniaus r. išaugęs nusikaltimų skaičius, blogai išaiškinami ekonominiai nusikaltimai. Nesprendžiamos socialinės problemos. Šalčininkų r. kaimuose vos ne kiekvienoje troboje varoma naminė. Nepatenkinama padėtis sveikatos apsaugos srityje, konfliktinės situacijos švietimo įstaigose⁷. Vilniaus r. tarybos pirmininkas A. Brodavskis ir antilietuviškai nusiteikusių judėjimų lyderiai dirbtinai aštrina nacionalinius santykius, kiršina tarpusavyje įvairių tautybių žmones⁸.

Koordinacinei tarybai parengus autonomijos projektą, 1990 m. spalio 6 d. Eišiškėse įvyksta dar vienas autonominių suvažiavimas. Jame svarstyta Deklaracija dėl politinių Vilniaus krašto autonomijos įkūrimo prielaidų, kvestionuojanti 1939 m. spalio 10 d. Vilniaus ir Vilniaus srities perdavimo Lietuvai teisėtumą. Joje Lietuvos kariuomenės įžengimas į Vilnių 1939 m. spalio 28–29 d. vadinamas okupacija. Teigiama, kad Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimas 1990 m. kovo 11 d. 1938 m. Konstitucijos pagrindu rodo, kad Lietuva neturinti jurisdikcinių galių Vilniaus krašte, todėl gyventojai neva turį visą apsisprendimo teisę⁹. Kitaip tariant, tai reiškę kėsinimąsi į Lietuvos žemių vientisumą.

Tokios manipuliacijos kėlė grėsmę, nes Lietuva dar neturėjo tarptautinio pripažinimo, todėl sienų

⁶ Komisijos posėdžių protokolai, f. 77, ap. 1, b. 2, l. 3.

⁷ *Ibid.*, l. 16, 20–21.

⁸ 1990 metų pažymos, pareiškimai, pasiūlymai ir išvados Rytų Lietuvos regiono politinių procesų klausimais, LVNA, f. 77, ap. 1, b. 4, l. 6–7.

⁹ Juozas Žilys, „Pietryčių Lietuvos regioninė autonomizacija 1990–1991 metais“, in: *Nepriklausomybės sąsiuviniai*, Nr. 3, 2014. Prieiga per internetą – <<https://www.lrt.lt/naujienos/kultura/12/73881/nepriklausomybes-sasiuviniai-juozas-zilys-pietryciu-lietuvos-regi-online-autonomizacija-1990-1991-metais>>, [žiūrėta 2021 04 23].

nestabilumas ir ilgalaikis tarptautinio įtempimo židinys buvo labai pavojingas. Komisijos užduotis buvo išmintingai laviruojant, pasitelkiant visas įmanomas priemones – dialogą, derybas, panaudojant įstatymų suteiktas galias – išlaikyti *status quo*, kad tarptautiniame lygmenyje būtų išvengta galimų abejonių dėl šalies žemių vientisumo.

Komisija ieškojo kontaktų su autonomijos iniciatoriais. Diskusijos ir bendrų sprendimų paieškos prasidėjo 1990 m. spalį. Lapkričio pradžioje buvo sudaryta bendra darbo grupė, į kurią įėjo Valstybinės komisijos ir autonominių Koordinacinės tarybos atstovai. Deja, darbas nebuvo konstruktyvus, nes autonominiškai kategoriškai laikėsi savo reikalavimų, derybos strigo ir galiausiai gruodį nutrūko. Matyt, autonominiškai nebebuvo prasmės jose dalyvauti, nes Sausio 13-oji buvo čia pat.

Valstybinė komisija, vykdydama LR AT nutarimą, parengė išsamias išvadas ir pateikė jas LR AT. 1991 m. sausio 29 d. priimtas LR AT nutarimas „Dėl Valstybinės komisijos Rytų Lietuvos problemoms išnagrinėti išvadų“, kuriuo Vyriausybė įpareigota iki 1991 m. gegužės 31 d. parengti Lietuvos Respublikos teritorijos administracinio suskirstymo projektą, pagal kurį numatomos Vilniaus apskrities pagrindas būtų Šalčininkų ir Vilniaus rajonai, bei drauge su LR AT nuolatiniomis komisijomis parengti Vilniaus apskrities statuso projektą.

Autonominiškai toliau tęsė savo griaunamąją veiklą. Konsultuojami specialiai iš Maskvos atvykusio SSKP CK sekretoriaus ir Politinio biuro nario O. Šenino, rengėsi dar vienam žingsniui autonomijos link. 1991 m. gegužės 22 d. Mostiškėse (Vilniaus r.) vykusiame suvažiavime priimami radikaliausi sprendimai – patvirtintas Vilniaus nacionalinio – teritorinio lenkų krašto statuto projektas bei valstybiniai simboliai – vėliava, himnas ir kt. Autonomijai pasiruosta iš esmės. Planuota lapkritį surengti dar vieną suvažiavimą, bet tarptautiniai įvykiai lėmė kitaip.

Žlugęs 1991 m. rugpjūčio pučas ir prasidėjęs tarptautinis Lietuvos Respublikos pripažinimas *de jure* sužlugdė autonominių planus. Dar vienas užkardymas autonomijai buvo LR AT rugsėjo 4 d. priimtas nutarimas paleisti Šalčininkų ir Vilniaus r. bei Sniečkaus (dabar Visagino) tarybas, o rugsėjo 12 d. – nutarimas įvesti tiesioginį valdymą, kuris Vilniaus ir Šalčininkų r. tęsėsi 6 mėnesius iki rinkimų, įvykusių 1992 m. liepą, o Sniečkujė – vienerius metus iki 1993 m. vasarį įvykusių savivaldos rinkimų.

Taip baigėsi Vilniaus krašto autonomizacijos istorija. Bet jos atgarsiai netyla ir šiandien.

Viešieji užrašai, vardynas valstybinėje kalboje

Habil. dr. Kazimieras GARŠVA,

Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos bendraautoris, Vilnius

Gegužės 5 d. ministrės Aušrinės Armonaitės siūlymu Vyriausybė neteisėtai patvirtino konstitucinio Valstybinės kalbos įstatymo Nr. I-779 16 straipsnio, Civilinio kodekso 2.40 straipsnio pakeitimų projektus. Toliau bus siūloma Lietuvos piliečių asmenvardžius dokumentuose rašyti viso pasaulio lotyniškomis abėcėlėmis (150 raidžių) ir Kremliaus siūlymu kolonistų apgyventose vietose kurti teritorines autonomijas su lenkų, rusų regioninėmis kalbomis, iškraipytais vietovardžiais, gatvių pavadinimais. Parengtame nutarimo projekte nepritariama Lietuvos Respublikos (LR) vardų ir pavardžių rašymo asmens dokumentuose įstatymo projektui Nr. XIIIIP-471, nors jis neprieštarauja Konstitucijai ir nekelia grėsmės LR saugumui, negriauna valstybinės kalbos sistemos ir rašybos, tarties, gramatikos, kalbos kultūros normų. Nesvarstomas ir panašus „Talkos kalbai ir tautai“ parengtas projektas.

Skubiai, slaptai brukamas prieškonstitucinis įstatymo projektas Nr. XIIIIP-535, pagal kurį būtų galima rašyti iki 150 svetimų raidžių dokumentuose greta 32 lietuviškų raidžių. Neatliktas ir nenumatomas atlikti tokio poveikio vertinimas, konsultacijos su visuomene ir net su tuo klausimu kompetentingomis valstybės ir visuomeninėmis institucijomis (VLKK, LKI ir t. t.). Vyriausybė be diskusijų tendencingus šio įstatymo įgyvendinamuosius teisės aktus priimtų po 4 mėnesių, o įstatymas įsigaliojūt po to jau kitą dieną (rugsėjo 1 d.).

Klastojamas ir 2009 m. lapkričio 6 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (LR KT) nutarimas. Jis skelbė: valstybinė kalba – lietuvių kalba, todėl įrašas paso kitų įrašų skyriuje nelietuviškais rašmenimis neturėtų būti prilygintas įrašui apie asmens tapatybę valstybine kalba. Projektą rengusi Teisingumo ministerija sąmoningai ši LR KT teiginį iškraipė: esą Lietuvos Respublikos patvirtintuose ir išduotuose dokumentuose *toks įrašas neturėtų teisinės*

galios ir negalėtų būti oficialiai naudojamas viešajame valstybės gyvenime, todėl nebūtų sprendžiamos aktuales asmenvardžių rašybos problemos ir t. t. Toliau vėl skelbiami nepagrįsti teiginiai ir nesąmonės, kurias LR KT paneigė dar 1999 m. spalio 21 d. nutarime (žr. p. 2–5).

Dar 2011 m. gegužės 12 d. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas byloje *Wardyn / Vardyn prieš Lietuvą* atmetė Lietuvos pilietės, vadinamojo Europos žmogaus teisių fondo dabartinės pirmininkės (vėliau konsultuotos dabartinės teisingumo ministrės) skundą prieš Lietuvą dėl šios pavardės rašybos ir esą Europos Sąjungos (ES) teisės laisvai judėti pažeidimo bei dėl tariamo LR ir ES teisės normų konflikto ir nurodė, kad pagal ES teisę vardų ir pavardžių įrašų civilinės būklės aktuose teisinis reguliavimas priklauso ES valstybių kompetencijai (žr. E. Kuzborska, *Teisinė tautinių mažumų padėtis Lietuvoje*, V., 2012, p. 174–176).

Primintina, kad ne LR teisingumo ministerijos kompetencija yra keisti valstybinės lietuvių kalbos funkcijas ir sistemą, reglamentuotas Valstybinės kalbos įstatymo 2, 4, 15, 19 straipsniuose. Lygiai kaip ministerija neturi teisės ignoruoti LR Konstitucijos 14, 28, 29 straipsnių, kuriuos asmenvardžių rašybos aspektu ne kartą yra išaiškinęs LR KT. Dėl šių priešasčių Teisingumo ministerija turi atsakyti planų keisti asmenvardžių rašybą ir valstybinės kalbos funkcionavimą reglamentuojančius aktus. 2018–2022 m. valstybinės kalbos politikos gairių 27 punktą skelbia, kad vardyno norminimas grindžiamas onomastikos mokslo tyrimais. Prašytume pagal įstatymus padėti išlaikyti tradicinę lietuvių kalbos sistemą.

Pavardės nėra vien šeimos privataus gyvenimo dalis – jos yra ir kalbos, kultūros, valstybės istorijos dalis. Lietuvos gyventojų asmenvardžiai per 800 metų rašyti 6 skirtingomis kalbomis, 6 skirtingomis abėcėlėmis, labai kraipyti, bet nuo to daugelio lietuvių tapatybė iš esmės nepasikeitė. Archajiškos lietuvių kalbos pavardės išlaikė tik bendrą šeimos ir giminės pavardės šaknį ar net kamieną, bet moterų pavardės

skiriasi nuo vyriškų pavardžių: pavyzdžiui, vyras yra *Daukša*, žmona – *Daukšienė*, o duktė – *Daukšaitė*.

Bet kurios kalbos asmenvardžiai lietuvių kalboje, kaip ir kitose indoeuropiečių kalbose, bent kiek adaptuojami. Pagal lietuvių kalbos priešpaskutinio skiemens kirčiavimo taisyklę asmenvardžių *Obamà, Irinà, Jelenà, Lenà, Marinà, Natašà, Tatjanà, Žanà* ir kitų lietuvių kalbos vienaskaitos vardininkas, įnagininkas kirčiuojami ne „autentiškai“, o lietuviškai, t. y. žodžio gale, nors tų asmenvardžių turėtojai su Lietuva gali būti niekaip nesusiję. Pagal lietuvių kalbos taisykles rašome ir tariame ne *Pūcin, Lukašėnka, o Putinas, Lukašėnka* ir t. t. – tai daugeliui yra suprantama. Prie lietuvių kalbos sistemos derinamos Lietuvos piliečių pavardės, nors tik 30 % jų yra vien lietuviškos (kilusios iš lietuviškų ar baltiškų bendrinių ir tikrinių žodžių) ir 70 % – iš dalies nelietuviškos (kilusios iš svetimos kilmės vardų, suslavintų lietuviškų asmenvardžių ar skolintos) (*Lietuvių kalbos enciklopedija*, p. 400–402). Tokios pat kilmės pavardes turi ir lietuviai, ir vietiniai lenkai.

Vadinamoji originali pavardžių rašyba tiksliai paraidžiui nėra vartojama nė vienoje šalyje, nes skiriasi kalbų abėcėlės ir rašyba. Lenkiškus asmenvardžius *Katarzyna, Malgorzata, Tomaszewski* lietuviai skaitytų *Ka-tar-zy-na, Mal-gor-za-ta, To-mas-zev-ski*, nors lenkai taria *Ka-ta-žy-na, Mal-go-ža-ta, To-ma-šėvs-ki*. Tai įrodo, kodėl nelietuviškus asmenvardžius Lietuvoje ir toliau tikslinga rašyti pagal tarimą, o ne pagal jų rašybą užsienio kalba.

Europos žmogaus teisių fondas (EFHR) paskelbė instrukciją „Žingsnis po žingsnio“ – pakeisk vardą ir pavardę, jei *tavo vardas arba pavardė sulietuvinti ir tu nori turėti įrašą originalia rašyba*¹. Tokius skundus fondas parašys nemokamai, remdamasis LR gyvenotojų registro tarnybos beveik 8 800 aktų, kur įregistruotos užsieniečių pavardės ar lietuviškos pavardės *Barz-da, Ker-za* (plg. liet. *kerzukas* (nedidelio ūgio žmogus; neūžauga). Tas pavardes minėtas fondas skaito lenkiškai: *Baž-da, Ke-ža*.

Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos (1994, 1996, 2006) rašybos ir transkripcijos skyriuje, kurį parašė šio straipsnio autorius (su Aleksu Girdeiniu), išnašoje paminėta, kad rašant užsieniečių asmenvardžius šalia lietuvių abėcėlės raidžių gali būti vartojamos dar 3 raidės (o retkarčiais dar 3) iš kitų kalbų abėcėlių. Ši nuostata apima tik užsienio piliečių pavardžių rašymą mokslinėje literatūroje, o ne dokumentuose.

Lotyniško pagrindo raidžių diakritiniai ženklai asmenvardžiuose dažniausiai nerašomi Latvijoje, Lenkijoje, Vokietijoje, Prancūzijoje, Belgijoje, Jungtinėje Karalystėje, Kanadoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose ir kitur. Pavyzdžiui, *Rūta Meilutytė* užsienyje rašoma *Ruta Meilutyte*, dažnai nuo vyrų

pavardžių nesiskiria jų žmonių ir dukterų pavardės. Net minėtas fondas žino, jog lietuvaitei, išvažiavusiai studijuoti ar dirbti į užsienį, prašo pakeisti savo lietuviškus asmenvardžius dėl „sunkumų, susijusių su rašyba kitose šalyse“. Pvz., asmuo vardu *Ana*, siekiant išvengti tolesnių sunkumų (pvz., administracinių), nori pakeisti jį į *Anna*, nes šioje šalyje net jos originalus vardas *Ana* yra rašomas su dviguba *nn*².

Į lietuvių kalbą perkėlus visų kalbų lotyniško pagrindo abėcėlėmis parašytus asmenvardžius atsirastų ne 3 naujos raidės, o apie 150 (niekas jų tiksliai nesuskaičiavo, nemoka tarti ir net nežino, kiek Lietuvai kainuotų minėtų raidžių rašymas visose srityse).

Jei būtų įteisinta visuotinė užsienietiška asmenvardžių rašyba, pagal 2009 m. kovo 24 d. UNESCO Nykstančių pasaulio kalbų atlasą Lietuvoje būtų pažeisti 3 (iš 9) kalbos gyvybingumo kriterijų: 1) kalbos perdavimas iš kartos į kartą, 2) Vyriausybės ir institucijų požiūris bei kalbos politika, 3) bendruomenės narių santykis su savo kalba.

Šio projekto tikslas yra ne užtikrinti Lietuvos Respublikos piliečių vardų ir pavardžių – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūros paveldo – teisinę apsaugą, bet ją naikinti. Bendra šeimos pavardė iš dalies užtikrinta 1991 m. sausio 31 d. LR Aukščiausiosios Tarybos nutarimo „Dėl vardų ir pavardžių rašymo Lietuvos Respublikos piliečio pase“ trečiuoju punktu, leidžiančiu asmenvardžius rašyti pagal pirminius dokumentus. Per 1 000 Lietuvos piliečių, ištekęusių už užsieniečių, pasirašė kreipimąsi – „Reikalavimą ginti valstybinę kalbą ir teritorijos vientisumą“, atsisakydamos svetimų raidžių savo pavardėse.

Projektas pažeidžia lietuvių kalbos rašybos pagrindinį principą – skirtingus garsus (fonemas) žymėti skirtingais rašmenimis, prie 32 lietuviškų raidžių prideda dar apie 150 naujų raidžių, kurių visų niekas nemoka ištarti, rašyti ir kurių visų nėra nė vienoje abėcėlėje. Įstatymo projektas prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos preambulei (*Lietuvių Tauta, išsaugojusi savo dvasią, gimtąją kalbą, raštą ir papročius*), 3-čiam straipsniui (*Niekas negali varžyti ar riboti Tautos suvereniteto, savintis visai Tautai priklausanti suverenų galių*), 7-tam straipsniui (*Negalioja joks įstatymas ar kitas aktas priešingas Konstitucijai*), 10-tam straipsniui (*Lietuvos valstybės teritorija yra vientisa ir nedalijama į jokių valstybinių darinius*), 14-tam straipsniui (*Valstybinė kalba – lietuvių kalba*).

LR KT nagrinėjo tiksliai Lietuvos Respublikos piliečių vardų ir pavardžių rašybos atitiktį Konstitucijos 14 straipsniui. 1999 m. spalio 21 d. nutarime „Dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991-01-31 nutarimo „Dėl vardų ir pavardžių rašymo Lietuvos Respublikos piliečio pase atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ LR KT įrodė, kad *asmens vardas ir pavardė piliečio pase turi būti rašomi valstybi-*

¹ „Asmenvardžių rašyba“, in: *Europos žmogaus teisių fondas* (www.efhr.eu). Prieiga per internetą: <www.efhr.eu/asmenvardziu-rasyba>.

² *Ibid.*

ne kalba. Kitaip būtų paneigtas konstitucinis valstybinės kalbos statusas. 2014 m. sprendime LR KT visų šių nuostatų nepaneigė ir neatsisakė, pastebėdamas: ... gali būti nustatytos ir kitokios asmens vardo ir pavardės rašymo LR piliečio pase taisyklės nei nustatytosios Aukščiausiosios Tarybos 1991-01-31 nutarimo „Dėl vardų ir pavardžių rašymo LR piliečio pase“ 2 punkte, kai jas keisti siūlo pagal Lietuvos Respublikos įstatymus iš profesionalių kalbininkų – lietuvių kalbos specialistų (o tiek, kiek leidžia įstatymai, ir kitų lingvistikos šakų atstovų) sudaryta valstybės institucija, turinti įgaliojimus rūpintis valstybinės kalbos saugojimu.

LR KT taip pat nesiūlė, kad partijos gali priversti profesionalių kalbininkų instituciją vykdyti bet kurios partijos valią arba sudaryti naują kalbininkų instituciją, kuri tiksliai, operatyviai vykdytų partijų nurodymus. LR KT sprendime nurodyta, kad *įstatymų leidėjui nustatant asmens vardo ir pavardės rašymo LR piliečio pase teisinį reguliavimą yra reikalingos specialios žinios, jis turi gauti iš profesinių žinių turinčių asmenų (institucijų) oficialių išvadą, aiškiai išdėstytą poziciją, aiškius siūlymus, į kuriuos įstatymų leidėjas negali neatsižvelgti*. Tokie aiškūs siūlymai yra jau suformuluoti Prano Kniūkštos knygos *Tarp gramatikos ir politikos* skyrelyje „Koks galėtų būti vardų ir pavardžių rašymo dokumentuose įstatymas“ (2013: 145–170). Apie tai savo veikaluose rašė ir Z. Zinkevičius (*Lietuvių asmenvardžiai*, 2008; *Vilnijos lenkakalbių pavardės*, 2012), Vitalija Maciejauskienė, Vincas Urbutis, Vitas Labutis, Arnoldas Piročkinas, Alvydas Butkus ir kiti. Ir nė vienas iš jų nesiūlė pavardžių rašyti svetimomis raidėmis.

LR KT sprendime, matyt, sąmoningai kalbama ne apie profesionalių kalbininkų vieną instituciją, bet

institucijas. Be Valstybinės lietuvių kalbos komisijos (VLKK) yra dar Lietuvių kalbos institutas (LKI), turintis Vardyno skyrių (nuo 2014 m. gruodžio 5 d. Baltų kalbų ir vardyno tyrimų centrą), kuris pagal nuostatus formuoja vardyno tyrimų ir vartojimo strategiją ir taktiką Lietuvos Respublikoje. 2008 m. LKI vyko profesionalių kalbininkų seminaras, po diskusijų pasiūlęs Lietuvos piliečių vardus ir pavardes dokumentuose rašyti valstybinės kalbos raidynu. 2014 m. LKI vykęs antrasis vardyno seminaras šias nuostatas dar kartą patvirtino. 2015 m. šias nuostatas pagrindė ir patvirtino LKI mokslinė taryba.

Minėto įstatymo projekte nesilaikoma ir naujausio LR KT sprendimo: be jokių konsultacijų su profesionalių kalbininkų institucijomis Vyriausybė parengia ir patvirtina Vardų ir pavardžių rašymo taisyklės, parengia ir įgyvendina registrų ir valstybės informacinių sistemų pertvarką. Tai daroma skubiai ir savavališkai *iki šio įstatymo įsigaliojimo*, nors tam prieštarauja tebeveikiantis 1991 m. sausio 31 d. nutarimas Nr. I-1031 „Dėl vardų ir pavardžių rašymo LR piliečio pase“ (*Valstybės žinios*, 1991, Nr. 5–132), nebeteksiantis galios tik įsigaliojus šiam įstatymui.

Minėtu projektu būtų pažeidžiami LR Konstitucijos 2, 3, 10, 14, 17, 25, 42 straipsniai, prarandamas tradicinis Lietuvos kultūros paveldas. Asmenvardžiai dokumentuose yra teisės ir kalbos dalykas, o kalboje – kalbos ir teisės dalykas. Reikalaujame pagal įstatymus atsižvelgti į seniai išvardytas kalbininkų, teisininkų išvadas ir nepažeisti LR Konstitucijos.

■

Mažosios Lietuvos šiaurinio pasienio istorijos (II)

Dr. Martynas PURVINAS,
Kaunas

Nuo dabartinio Endriejavo apylinkių išeinti Jūros upė ilgai vinguoja pietų link, prisijungdama vis naujus intakus ir už Tauragės įtekėdama į patį Nemuną. Tas ilgas vandens kelias buvo žinomas nuo seniausių laikų, vėlesniais amžiais Jūros upė plukdytos prekės iš Vakarų Žemaitijos, vėliau Nemuno žemupiu ir kitkuo keliaudavusios į Baltijos jūros uostus.

Ta upė gerai žinota ilgaamžių kovų su kryžiuočiais laikais, ji aptarinėta ir 1422 m. derybose dėl Melno taikos sutarties. Tuomet žinota ne vien upė, bet ir jos žemupio dešiniojoje pakrantėje išsirikiavusi piliakalnių virtinė – kažkada svarbus skalvių žemių gynybos ruožas. Reikšmingų dalykų būta ir kairiojoje Jūros pakrantėje. Gal dėl to Melno derybose sulygta

dėl savotiško „laiptelio“ – į vakarus nuo Jūros upės Ordiniui atiduotas 2 mylių pločio ruožas Nemuno dešiniajame krante, o ryčiau nuo Jūros žemupio jau tik vienos mylios pločio juosta.

Gali būti, kad šis momentas ilgokai liko vien popieriuje. Ilgaamžių kovų nusiaubtame ir sulaukėjusiame krašte neskubėta nustatyti tikslios sienos tarp Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) ir Ordino valstybės. Pakako techninių kliūčių – keblu buvo nustatyti tikslesnes vietovių geografines koordinatas, išmatuoti ilgesnius atstumus. Jau rašiau, kad XVI a. vidurio plane „nesismulkinta“, Prūsijos valstybei priskiriant ir Dauglaukio apylinkes Jūros upės kairiajame krante.

Tais laikais daug svarbesnis buvo senovinis traktas, ėjęs tos upės dešiniąja pakrante. Nebeatmenamais laikais suvokta, kad lengviau keliauti Jūros upės slėniu per pievas nei brautis per neįžengiamas girias, kilti į kalvas ar leistis į galias griovas. Ilga upė būdavo patogus orientyras keliautojams, gelbėjęs nuo klaidžiojimo nepažįstamuose plotuose.

Pagal Melno taikos sutartį dešiniajame Jūros krante Ordiniui atidavus 2 mylių pločio ruožą, tai valstybei ir jos įpėdinei – 1525 m. sukurtai Prūsijos kunigaikštystei (hercogystei) – rūpėjo pasienis toje judrioje trasoje. Nuo XIII–XIV a. senoviniu traktu palei upę keliauta iš Ragainės, ten klostėsi svarbiausias paupio kelias iš Ordino valdų į Žemaitijos plotus ir svarbius jos centrus.

Spėjame, kad Ordino laikais pasienio riba laikytas gan ryškus gamtinis orientyras – Meldikupės (Jūros dešiniojo intako) žemupyje išgraužta gili griova. Ties to upelio žiotimis ir senoviniu paupio traktu XV–XVI a. kūrėsi Meldiklaukių gyvenvietė su pasienio postu.

Tenka priminti, kad daugelį šimtmečių valstybės sienos apsauga šiame ruože buvusi gan simboliška. Gal labiau rūpintasi didesnėmis pirklų vilkstinėmis ar

Tauragės–Smalininkų apylinkės XVIII a. žemėlapių fragmentas. Tuomet Tauragės žemė vaizduota kaip Prūsijos teritorijos dalis. Dar gyvavo Žemaičių seniūnija (Starostey Samaiten). ILLUSTR. IŠ DR. MARTYNO PURVINO ASMENINIO ARCHYVO

ginkluotais būriais. Atvykėlių iš tolimų kraštų prekės ilgai būdavo apmokestinamos didžiosiose prekyvietėse, tuo neužsiimant pačiame pasienyje.

Kai kas ir šiandien gaudžiai svajoja apie ilgai trukusius „laisvuosius amžius“, kai vietiniai žmonės drąsiai keliaudavo per „žaliąją sieną“, aplenkdami retus pasienio sargybinių postus ir parsigabendami vienokių ar kitokių prekių. Tuo atžvilgiu itin patogus buvo pasienis Jūros žemupyje. Nenorėdavusieji brautis per giliają Meldikupės griovą galėjo nesunkiai persikelti per neplačią Jūrą ir jos kairiajame krante atsidurti jau LDK ar vėlesnės Abiejų Tautų Respublikos (ATR) valdose. Sakyta, kad anais laikais valstybės sieną nesunkiai perkirdavo ne vien kontrabandininkai, bet ir kokios pamėgtos *karčemos* ar nusižiūrėtos mergelės lankytojai.

XVI a. vid. Meldiklaukiai (to meto dokumentuose šis vietovardis užrašinėtas *Meldeclawc*, *Meldilauc* ir pan.) kartu su Jūros upės žemupio dešiniąja pakrante priklausė Ragainės valsčiaus *pakamorės* Budraus prižiūreтам plotui (šiandienine kalba – seniūnijai). Tai buvęs nedidelis pasienio kaimelis, kur tebuvo 9 ūkininkai bei jų talkininkai (*bendrai*). Pavyzdžiui, ūkininkas Stirbis tuomet laikė net 5 arklius, 4 jaučius, 8 melžiamas karves, daug prieauglio, 8 avis, 3 ožkas, 14 motininių kiaulių ir kitko. Jo *bendras* Bartkus turėjo arklių su kumeliuku, 2 jaučius, 2 melžiamas karves, įvairaus prieauglio, po 4 avis ir ožkas, 7 motinines kiaules. Kitas Stirbio bendras Niklausas laikė 2 arklius su 2 kumeliukais, po 3 jaučius ir melžiamas karves, prieauglio, po 4 avis ir ožkas, 8 motinines kiaules. Toks trijulės ūkis ir šiandien atrodo labai solidžiai. Didelę gyvulių bandą buvo nesunku išlaikyti, ją ganant vešiose Jūros slėnio pievose. Manoma, kad anuomet pelnytasi ir iš gausių arklių bei jaučių – veikiausiai, neretai tekdavo talkinti išvažinėtu paupio traktu velkant įklimpusius pirklių vežimus ir kitką.

Primintini ir kiti tuometinių Meldiklaukių gyvenotojai, kurių pavardes ir šiandien nesunku atpažinti: Jočius, Domeika, Petrošius ir kt.

XVIII–XIX a. sąvartoje patikslinta valstybės sienos tarp Prūsijos karalystės ir Rusijos imperijos trasa ties Lauksargiais, nužymėta tiesiomis atkarpomis ir laiptuota linija. ILLUSTR. IŠ DR. MARTYNO PURVINO ASMENINIO ARCHYVO

Tauragės žemių dalis XVII a. vidurio žemėlapiu fragmente. Vaizduoti Prūsijos pasienio kaimai (Meldiklaukiai, Kalėnai), LDK/ATR pusėje buvę kaimai ir kt. ILLUSTR. IŠ DR. MARTYNO PURVINO ASMENINIO ARCHYVO

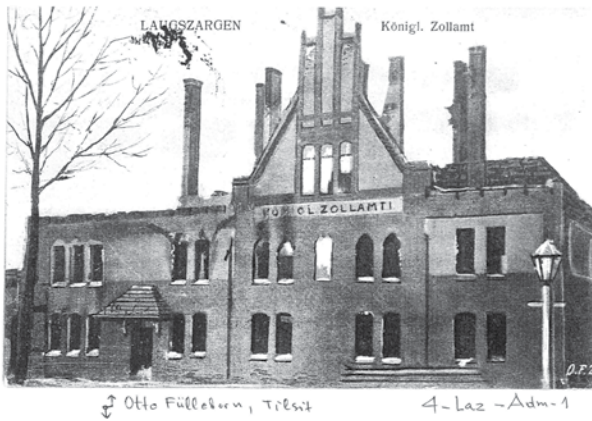
Paminėtinas ir gretimas Kalėnų kaimas, nuo seno augęs kaip reikšminga pasienio gyvenvietė. XVI a. vid. ten užrašyti net 37 ūkininkai ir jų talkininkai: Mikutis, Jučius, Petrikas Jakubaitis, Jagminas, Jukna, Paulius / Povilas Budraitis, Motiejus Narmontaitis, Butrimas, Norvilas, Mažeika, Jurgė Dargelaitis, Budrus, Mančius, Jenčius, Mačys, Gailius Dirgelaitis, Martinas Eigvilaitis, Bertašius Jenikaitis ir kt. Tuomet Jenčius laikė 4 arklius su kumeliuku, 4 jaučius, 8 melžiamas karves su prieaugliu, po 3 avis ir ožkas, 14 motininių kiaulių (iš viso per 40 gyvulių bandą).

Turėtume prisiminti, kad bėgant amžiams valstybės siena (Mažosios Lietuvos šiaurinė riba) gan įvairiai kito. 1422 m. Melno sutarties nuostatos buvo veikiau gana abstrakti deklaracija, tačiau reali valstybės siena ėjo per girias ir pelkynus, kalvas ir griovas, derlingų žemių plotelius ir visiškai dykynes. Prie viso to reikėjo sienos trasą nužymėti tikrovėje, dar suderinant gretimų valstybių interesus – vienai gaunant kokį upelį, kitai kokio įtakingo veikėjo nuo seno turėtą sklypelį ir pan. Tas sienos tikslinimas užtruko ištisus šimtmečius. Dabar jau galima pasišaipyti, kad 1914 m., jau užslenkant Pirmojo pasaulinio karo katastrofai, Vokietijos ir Rusijos imperijų valdininkai vis dar derino bei tikslino atskirus valstybės sienos ruoželius.

Tas mažiau terūpėjo XV–XVI a., kai pasienio ruožas buvo menkai gyvenamas, kai kažkokie atokūs ploteliai tuometiniams valdovams menkai terūpėjo. Išlikusiuose anų laikų dokumentuose valstybės siena tarp LDK ir Ordino (nuo 1525 m. Prūsijos kunigaikštystės) valdų buvo nusakoma labai jau apytikriai. Tais laikais, neturint tikslesnių žemėlapių ir techninių priemonių jiems sudaryti, dažniau minėti labai neapibrėžti dalykai – esą, siena su Žemaitija einanti nuo Gargždų iki Gardamo ir t. t.

Vystantis gretimoms valstybėms ir jų ūkiams, imta vis dažniau aiškintis, kokia turinti būti jas skirianti riba.

Praeityje valstybės sienos trasą galėjo pakeisti ir žemių privatizacija. Savotišku kasu XVII–XVIII

Per 1914–1915 m. kovas su įsibrovusia Rusijos kariuomene sugriautas Lauksargių geležinkelio muitinės vaizdingas pastatas. Tuometinė nuotrauka, tiražuota kaip pašto atvirukas. NUOTR. IŠ DR. MARTYNO PURVINO ASMENINIO ARCHYVO

a. tapo Tauragės apylinkių istorija. Prasiskolinus jų savininkui, dideli plotai prie Jūros upės galop atiteko tuometiniam Prūsijos valdovui, paskui ir tos valstybės didikams. Kaitaliojantis savininkams, 1655 m. Tauragės apylinkės atiteko LDK kariuomenės etmonui Jonušui Radvilai, o vėliau vėl Prūsijos didžiūnams. Tose apylinkėse ilgam buvo įvesta *prūsiška tvarka* (jos pėdsakų specialistai pastebi ir šiandien), nors politiniu atžvilgiu ta vietovė tebe priklausė ATR. Toks dvilypis gyvenimas tęsėsi beveik du šimtmečius, kol 1793 m. Prūsijos valdovas Tauragės apylinkes grąžino ATR, kuri jomis menkai pasinaudojo – vos po poros metų buvusias LDK žemes užėmė Rusijos imperija. Taip ilgakai prie prūsiškos tvarkos pratinti tauragiškiai galop atsidūrė visai kitoje santvarkoje.

Beje, dažname XVII–XVIII a. žemėlapyje Tauragės „apendiksas“ buvo vaizduojamas kaip Prūsijos valstybės dalis. Anuomet pakako keblumų pirklų vilkstinėms – kurgi vieškelyje iš Ragainės ir Tilžės į Žemaitiją esama tikrosios valstybių sienos, kur privaloma iškėsti pasienio patikrą, kam mokėti muitus ar pasiūlyti kokią pakišą. Vis tik žymesniu kontrolės punktu ilgam išliko Tauragė.

XVII a. vidurio padėtį apibūdino neilgais J. Radvilos valdymo laikais atlikta Tauragės valdų inventorizacija. Tos valdos su Prūsijos žemėmis susisiekė tik dešiniajame Jūros upės krante, o kairiajame ties Šešuvio upeliu buvo likęs LDK / ATR žemių ruožas su Pajūrio bažnytkaimiu ir kt. Ryčiau nuo Tauragės anuomet plytėjo didžioji giria, negausūs tų žemių kaimai glaudėsi prie Jūros upės. Pati Tauragė tuomet vadinta miestu su bažnyčia ir 25,5 ūbų žemės valda. Dar daugiau žemės (26 ūbus) naudojo Požėrūnai, 16 ūbų – Norkaičiai, 19 ūbų – Pavilkiai, 21 ūbą – Meldikviečiai ir t. t. Tada nurodyta, kad nedidelį žemės plotelį ties dabartiniais Lauksargiais sau norinti prisijungti Prūsijos hercogystė. Tuomet surašinėti svarbiausi apylinkių objektai – *karčemos*, vandens malūnas, tiltai per upes ir jų intakus.

1795 m. Rusijos kariuomenei atžygiavus iki Mažosios Lietuvos, baigėsi lengvabūdiško ir atlaidaus gyvenimo pasienyje šimtmečiai. Jei iki tol valstybės siena su LDK buvo nusakoma kažkokia apytikre linija, tai sieną su Rusija teko nužymėti tiksliau. Tada brėžta laužyta linija, sudėliota iš matininkams patogių tiesių atkarpų, sukinėtų stačiu kampu ties gamtinėmis kliūtėmis ir pan. Tokią geometriškai taisyklingą valstybės sienos trasą jau buvo lengviau prižiūrėti. Rusijos laikais nebeliko daugybės sieną kirtusių takų ir kelių, kuriais anksčiau beveik laisvai vaikštinėta pirmyn ir atgal.

Tikslinant valstybės sienos trasą, gilioji Meldikupės griova ir jos šiaurinis krantas buvo priskirti Prūsijai. XVIII a. pab. tebenaudotas senasis paupio vieškėlis, pasienio perėja buvo šiauriau nuo Meldiklaukių kaimo. Pripažintas pagal Melno sutartį suderėtasis sienos „laiptas“ – kairysis Jūros upės krantas ties Dauglaukiu atiteko Rusijai, o dešinysis ties Kalėnais ir Oplankiu – Prūsijai.

Ilgamąjį pasienio gyvenimą XIX a. prad. supurtė napoleonmečio audros. Po daugybės istorinių peripetijų atkuriant ir reformuojant Prūsijos valstybę, atsigręžta į Vakarų, kur jau seniau suvokta reikšmingiausių krašto kelių svarba, „cementuojant“ dideles teritorijas ir plačiai išsibarsčiusius gyventojus į visokiems sukrėtimams atsparesnę valstybę. Tuomet buvo sugalvoti vadinamieji *makadaminiai* plentai, škotų kilmės išradėjui sumanius tiesti kelius, tinkamus sunkiasvoriam transportui – nuo krovinių vilkstinių iki didžiųjų artilerijos pabūklų kinkinių. Šiandien anuometinės naujovės (paaukštinta kelio sankasa su pakelės grioviais, ant storos smėlio ir žvyro „pagalvės“ paklotas kelio grindinys ir kt.) visiems jau įprasti. Anuomet neturint žymesnių mechanizmų, tokio plento tiesimas buvęs begaliniai brangus, todėl naujieji keliai tiesti kuo tiesesniais trasomis, nebesitaikant prie kalvelių bei įdubų. Sakyta, kad bus pigiau nukasti kokią aukštumėlę, nei kad ją apsukti ilgesne plento trasa.

Prūsijos valstybei sutelkus savo išteklius, naujoviš-

1914–1915 m. sugriautas Lauksargių traukinių stoties pastatas. 1915 m. nuotrauka, tiražuota kaip pašto atvirukas. NUOTR. IŠ DR. MARTYNO PURVINO ASMENINIO ARCHYVO

kas plentas sostinę Berlyną sujungė su Karaliaučiumi. Nuo ten kelio tąsa brėžta iki Tilžės (faktinės Mažosios Lietuvos sostinės). Toliau rūpintis tarptautine trasa, turėjusia šią Prūsijos provinciją ir patį Berlyną patogiai sujungti su Rusijos imperijos centrais. Kelio planuotojai svarbų kelią brėžė gan tiesia linija Tauragės link. Iš ten jau rusiškieji keliai turėjo vesti Šiaulių, Rygos (svarbiojo uosto) link ir galop iki pačios carinės imperijos sostinės – Sankt Peterburgo.

Tūkstančiai žemkasių ir kitokių darbininkų iki 1833 m. nutiesė naujovišką tiesų plentą Tilžė–Pikupėnai, nuo ten kelias sukosi iki menko Lauksargių kaimelio pačiame pasienyje. Anuomet ryžtingai atsakyta senovinio paupio vieškelio trasos – patvinusi Jūra ilgam užliedavo slėnį, durpingi ir drėgni žemumos gruntai netiko naujoviško plento koncepcijai. Pasirinkta visai nauja trasa per Vilkyškių kalvagūbrio aukštumas, kur būsimam plentui negrėse užtvindymai ir kiti nemalonumai. Įgyvendinant tą ambicingą projektą, teko atlikti didžiulius žemės darbus – per kalvas raustos iškasos, įdubose piltos sankasos.

Naujasis plentas pakeitė ligtolinį pasienio gyvenimą. Anksčiau klestėję kaimai prie paupio vieškelio (Meldiklaukiai, Kalėnai ir kt.) liko nuošalėje, užtat kaip ant mielių ėmė augti Lauksargiai, prisijungę gretimais Traksėdžius ir kitką. Šiauriau nuo Lauksargių, ties Meldikupės griova, buvo įkurdinta naujoviška muitinė su mūriniais pastatais. Plentas ir ši muitinė labai pravertė XIX a. vid. kilusio Krymo karo laikais.

Tada pasaulio galybe tapusi Didžioji Britanija su savais sąjungininkais užblokavo Rusijos uostus, siekdama ekonomine blokada palaužti carinės imperijos pasipriešinimą. Iš viso to bene labiausiai pasipelnė neutralia likusi Prūsija, leidusi rusiškus krovinius gabenti per savo teritoriją ir uostus. Tie laikai neretai lyginami su aukso karštingės metais JAV vakaruose. Plentu Tilžės ir Karaliaučiaus link paplūdus rusiškų prekių vilkstinėms, pasienio žmonės atrasdavo kas kart naujų pasipelnymo galimybių. Rusų pirkliai ir krovinių gabentojai vis brangiau mokėdavo už arklius ir vežimus, už krovikų ir visokiausių paslaugų tiekėjų triušą. Vėliau tie metai tapo legendiniais – pasakota, kad kai kurie valstiečiai apleido savo laukus, skubėdami pasipelnėti iš rusiškų krovinių gabenimo. Kai kas, gavęs neregėtai didelį atlygį iš rusų, skubėdavo jį praulioti visokiose *karčemosė* ar kitur. Suklestėjo kalviai, balniai, račiai ir kitokie keliautojams reikalingi meistrai. Viskam pasibaigus, liūdnei juokauta, kad tame kare daugiau pralaimėjo ne pati Rusija, o gerų atlyginimų netekę krašto žmoneliai.

Tais laikais svarbiausiu pasienio centru tapo Lauksargiai, kur paplentėje statyta vis daugiau mūrinių trobesių, kur ilgam kūrėsi visokie amatininkai ir kt. Vos per kelis dešimtmečius judrioje paplentėje atsiradęs kaimelis išaugo iki bažnytkaimio, nemažos pasienio evangelikų liuteronų parapijos centro. Daug

tų laikų keliautojų pastebėdavo tuometinį pasienį. Ne vienas iš Rusijos valdų grįžtantis vakarietis anuomet parašydavo: „galų gale sugrįžau į Europą“ (atseit, į civilizuoatą kraštą su patogumais).

1871 m. sukūrus Vokietijos imperiją, naujai didvalstybei sėkmingai plėtojant savąjį ūkį, ten imtasi vis ambicingesnių projektų. Antai, 1875 m. birželio 1 d. buvo baigta plačiojo geležinkelio atkarpa Pagėgiai–Klaipėda. Tų metų spalio 1 d. Pagėgiai geležinkelio tiltu per Nemuną buvo sujungti su Tilže (o per ją ir su visais europiniais tinklais). 1904 m. gegužės 1 d. 22 km plačiojo geležinkelio atkarpa baigta tiesti nuo Pagėgių iki Lauksargių, ten pastatant dailią raudonplytę traukinių stotį ir išplėtotą *kelyną* krovinių perkrovimui. Vos po keliolikos metų pasirodė, kad tas sprendimas buvęs labai toliaregiškas.

1913 m. (bene geriausiai savo laikais) Lauksargiai apibūdinti kaip Tilžės apskrities bažnytkaimis su 680 gyventojų, net 4 užėigos namais (juos laikė L. Balčiuvaitis ir kt.), 4 dvareliais, sava taupomąja kasa, 2 lentpjūvėmis su skiedrų fabrikėliais, 2 vėjiniais malūnais, 4 kalvėmis (ten darbuosė Žemaitaitis, Vaišvilas ir kt.). Veikė audinių ir drabužių krautuvė, 4 įvairių prekių parduotuvės, kepykla, sūrinė, veterinarijos gydytojo įstaiga (šiai pakako darbo pasienyje), 2 statybinių prekių firmos, statybos rangovo įstaiga, 2 bitynai (vieną iš jų laikė Emulaitis). Sviestu ir taukais prekiaavo Ana Kropaitienė, siuvo F. Lingaitis ir kt., ratus dirbo F. Pletaitis. Darbuosė staliai F. Pečiulaitis ir kt., kubilius ir t. t. Veikė savi pašto, telegrafo ir telefono skyriai, turėta sava traukinių stotis. Tad per kokius aštuonis dešimtmečius Lauksargiai iš menko kaimelio tapo solidžia pasienio gyvenvietė su gausiais verslais. Nuošalėje likę Kalėnai galop sumenko – ten teliko 225 gyventojai, J. Kėkštaičio dvarelis ir sūrinė.

Pasienio gyvenimas vėl pasikeitė 1914 m. rugpjūtį prasidėjus Didžiajam karui (vėliau pavadintam Pirmuoju pasauliniu). Tuomet net dvi Rusijos armijos įsiveržė į Rytprūsius, okupuodamos beveik visą Mažąją Lietuvą, siaubdamos kraštą. Netrukus prasidėjo vietos žmonių trėmimas į Rytus. Ten išlikusieji vėliau skundėsi tremtyje mirusiais senoliais ir vaikais, o sugrįžusieji – nusiaubtomis ar sudegintomis savo sodybomis.

Tik po plačiai išgarsinto Tanenbergo mūšio ir kitų kovų pralaimėjusi Rusijos kariuomenė galop traukėsi iš užimtų plotų, 1915 m. jau Vokietijos daliniams veržiantis vis tolyn į Didžiosios Lietuvos žemes. Tuomet aptikta apgriauta Lauksargių traukinių stotis. Suniokota bažnyčia neteko savojo bokšto (ta šventovė atstatinėta iki 1924 m.), buvo sugriautas dailus geležinkelio muitinės pastatas ir daug kitų trobesių.

Vokietijos karo inžinieriai, skubėdami paskui puolančius dalinius, ėmėsi tėti geležinkelio liniją nuo Lauksargių iki Tauragės, o vėliau iki paties Radviliškio. Taip tankus Rytprūsų geležinkelių tinklas per

Kriegsbilder vom Osten – Bahnhof Laugszargen

1914–1915 m. sugriautos Lauksargių traukinių stoties liekanos. 1915 m. nuotrauka. NUOTR. IŠ DR. MARTYNO PURVINO ASMENINIO ARCHYVO

Lauksargius buvo sujungtas su reikšmingais carinės Rusijos geležinkeliais (linijomis Rygos ir kt. link). Vėliau suvokta, kad tas nuostolingasis karas savaip padėjo nuošaliam Mažosios Lietuvos pasieniui – tuomet nutiestu, o vėliau sustiprintu geležinkeliu traukiniai galėjo dundėti iš Rygos, Talino ar Šiaulių tiesiai iki Berlyno ir atokesnių Vakarų Europos centrų. Tada džiaugiantis atsivėrusiu patogiu keliu į Vakarus, dar nesitikėta, kad vos po poros dešimtmečių žemyną padalins „geležinė uždanga“, ilgam nutraukusi laisvesnių kelionių galimybes.

Vokietijos imperijai pralaimėjus karą, pagal Versalio sutartį nuo jos atskyrus Klaipėdos kraštą (kaip ir kitas pasienio teritorijas), nuo 1920 m. pradžios dešiniajame Nemuno krante kurtas naujas autonominis darinys su nauja Pagėgių apskritimi. Šiai buvo priskirtos ir Lauksargių apylinkės. Būta ir nepatenkintų – anksčiau reikalai būdavo tvarkomi pačiame Tilžės didmiestyje, kur kartu lankytasi ir krautuvėse, kokioje nors užėjoje. Naujais laikais tenkintasi tuomet menku Pagėgių miesteliu (veikiau bažnytkaimiu), tenykšėmis kukliomis įstaigomis. Kai kam 1915–1918 m. pasisekė gauti pašalpą kaip nukentėjusiems nuo karo. Lauksargiuose tuomet pradėti atstatymo darbai.

Teko pratintis ir prie naujų kaimynų – buvusių Rusijos pasieniečių ir muitininkų vietas užėmė jauno-

Laugszargen — Kirche mit abgeschossenem Turm

1915 m. pradžioje išstūmus Rusijos kariuomenę, pradėta atstatinėti Lauksargių evangelikų liuteronų bažnyčia. Nugriautas bokštas buvo uždengtas laikina perdanga, šventovės atkūrimo darbai tęsėsi iki 1924 m. (?) nuotrauka, paskelbta Tilžėje. NUOTR. IŠ DR. MARTYNO PURVINO ASMENINIO ARCHYVO

sios Lietuvos Respublikos (LR) nepatyrę pareigūnai. Kai kam prasidėjo naujasis „aukso amžius“ – apsu-krieji susivokė, kad Didžiojoje Lietuvoje gausu pigių maisto produktų, bet ten stinga visokių pramoninių gaminių. Gal dešimtys pasienio gyventojų prisiminė šimtmečiais naudotus slaptus takus per valstybės sieną, pelningą kontrabandininko amatą. Taip prasidėjo didysis *tarpininkavimas* – iš vokiškųjų Rytprūsių paklausūs dalykai gabenti į Klaipėdos kraštą, iš ten į LR valdas. Būta ir kitokių kombinacijų – užsimenama, kad sunkmečiu po Didžiojo karo į Klaipėdos uostą ar kitas pajūrio vietas lengviau patekdavo kokios deficitinės prekės, esą, „nepastebėtos“ tikrintojų ir reikiamai neapmokestintos. Iš pajūrio tokie dalykai vežti iki tinkamesnių nelegaliems sienos perėjimams vietų. Taip per Lauksargių apylinkes paslapčiomis gabenti visokie pelningi kroviniai.

1923 m. pradžioje LR prisijungus Klaipėdos kraštą, valstybės sienos ties Lauksargiais nebeliko. Tuo džiaugėsi ne visi – nuskriaustais pasijuto buvę pasieniečiai ir muitininkai, įgudę kontrabandos gabentojai. Aiškėjo ir kitokie dalykai – Žemaitijoje ir kitur maisto produktai buvo daug pigesni nei Klaipėdos krašte ar ankstesnėse Prūsijos valdose. Daug krašto ūkininkų vis labiau širdo, kad LR valstietiška produkcija pinga ir pinga, kaimiečiai nesulaukią įprastinio pelno.

Buvo prisimenami ir smagesni dalykai: rudeniai žąsų „paradai“ Lauksargiuose. Mat, Žemaitijoje užaugintas žąsis būdavo pelningiau parduoti Tilžėje. Nuo seno buvo įprasta tuos ištvėringus ir stambius paukščius į turgų varyti tiesiog pėsčiomis. Rūpestingesnieji tokias žąsis pervarydavo per deguto balą, o už jos – per smėlį, taip „apaudami“ paukščius kelionine „avalynė“.

Deja, pakako liūdnusių momentų: 1929 m. užgriuvo pasaulinė ekonominė krizė, 1933 m. Vokietijoje išgalėję nacionalsocialistai ėmėsi „auklėti“ jiems neįtikusią LR – sunkintas ar visai draustas maisto produktų įvežimas, viskuo kaltinant „netikusią“ Kauno valdžią. Taip kurstytas nepasitenkinimas Klaipėdos krašte (panašūs dalykai vyksta ir šiais laikais).

Galop tas ilgai ugdytas pūlinys pratrūko – po ultimatumų Lietuvos Respublikai nacistinė Vokietija 1939 m. kovą užėmė Klaipėdos kraštą. Iš ten turėjo trauktis LR pareigūnai ir lietuvybės rėmėjai, buvo likviduotos lietuviškosios organizacijos ir kitkas.

Ties Lauksargiais vėl atsirado valstybės siena. Vieni džiaugėsi, kad žemaičiai nebegalės užtvindyti krašto savo pigiais maisto produktais; tikėjosi, kad vietiniai ūkininkai vėl ims savo produkciją pardavinėti brangiau. Kiti gailėjo, kad nebeliko laisvų kelionių į įprastas vietas LR. Visai netrukus – 1939 m. rugsėjo 1 d. Lauksargių apylinkės atsidūrė kariujančioje valstybėje – užpuolus Lenkiją, prasidėjo Antrasis pasaulinis karas. Nacistinė kontrolė vėl griežtinta.

Dar vienas netikėtumas ištiko vos po kelių mėnesių – 1940 m. birželį žlungant Lietuvos Respublikai pasienyje pradėta telkti sovietinė kariuomenė, valstybės siena pradėta saugoti pagal bolševikines nuostatas. Tais laikais sovietiniai karo vadai jau braižė būsimųjų puolimų į Vakarų schemas – planuota strateginiu plentu pro Lauksargius lengvai pasiekti Tilžę ir užimti visus Rytprūsius. Tiesa, pagrindinis Raudonosios armijos smūgis vakarų link tada planuotas iš Lvovo apylinkių – atrodė, kad iš ten bus lengviau pasiekti ir užimti daugelį Europos šalių.

Kartais liūdnai juokaujama, kad A. Hitlerio režimas tuomet vos spėjęs išsigelbėti, 1941 m. birželio 22 d. užpuolęs Sovietų Sąjungą ir aplenkęs bolševikų rengtą puolimą. Teigiama, kad tuomet arčiau kovota ties Tauragė, o Lauksargiai likę nuošalėje.

Užsitęsio karo metais Lauksargiai buvo svarbi vieta transportui – per juos ėję plentas ir geležinkelis įgavo strateginę reikšmę, jais plūdo kariniai kroviniai ir visa kita šiaurės link, sužeistieji ar apgadinta technika bei karo grobis pietų link. Nacionalsocialistai tose apylinkėse buvo įsirengę ir koncentracijos lagerį – vieną iš daugelio tokių laikinųjų stovyklų. Pažymėtina, kad apdairiai buvo išsaugota senoji valstybės siena, skyrusi vadinamąsias „Senojo reicho“ žemes nuo karo metu užimtų plotų. Taip saugotasi nelegalių

imigrantų į „tikrąją Vokietiją“ srauto, galimų sovietinių diversantų ir pan.

Gyvenimas pasienyje vėl apsvirtė 1944 m. rudenį, kai sparčiai artėjant sovietinei kariuomenei, priverstinai buvo evakuojami vietos gyventojai. Sovietiniams tankams ties Usėnais perkirtus Klaipėdos–Mikytų plentą, strateginio kelio Tauragė–Lauksargiai–Tilžė arši gynyba gal nebeturėjo prasmės. Neliko patikimų žinių apie ten vykusius kokius reikšmingus mūšius. Veikiausiai, nuspręsta nacistinės Vokietijos kariuomenės dalinius atitraukti už Nemuno, susprogdinant tiltus per didžiąją upę ir taip užkertant kelią sparčiam sovietinės kariuomenės veržimuisi. Tie planai savaip pasiteisino – fronto linija ties Nemunu įstrigo net keliems mėnesiams, tik 1945 m. prad. atnaujinus Rytprūsių puolimą jau iš Sūduvos / Suvalkijos pusės.

Suniokotame ir sovietų užimtame krašte buvusioji ilgą laiką valstybės siena ties Lauksargiais gal mažai kam terūpėjo. Buvusį Klaipėdos kraštą priskyrus uoliai sovietizuotai Lietuvai, svarbesne laikyta Nemunuėjusi prieškarinė riba – strategiškai svarbią Pietnemunę, kaip sovietinių forpostą būsimuose karuose su Vakarais, pasiėmė pati Rusijos Federacija, per dešimtmečius ten sukūrusi galingą karinį placdarmą, šiandien kontroliuojantį bene visą Baltijos jūrą ir jos pakrantes.

Okupacinis sovietinis režimas ilgai ir uoliai bandė ištrinti Mažosios Lietuvos praeities pėdsakus. Dabar galima pasidžiaugti, kad toks istorijos klastojimas vyko ne visada sklandžiai. Antai, kažkurio jubilėjaus proga buvo sumanyta pagerbti 1941 m. birželį žuvusius sovietų karius, privalėjusius ginti svarbų plentą Tilžė–Lauksargiai–Tauragė. Gal nesusivokta, kad tuomet paplentėje prie senosios valstybės sienos pastatyti betoniniai stulpai ilgam primins, kad ten kelis šimtmečius buvusi Mažosios Lietuvos žemių riba. Taip netyčiomis buvo pažymėtas senasis lietuvininkų kraštas, kuriame šimtmečius išlaikyta lietuvių kalba, gimė lietuviška raštija ir daug svarbių lietuviškosios kultūros pradmenų.

Literatūra

Bicka J., „Lauksargių apylinkės“, in: *Mažosios Lietuvos kultūros atspindžiai Tauragės krašte*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2013.

Mažrimas E., „Tauragės kraštas prie valstybių sienos“, in: *Rambynas*, Nr. 1 (4), 2011, p. 37–39.

Mažrimas E., „Tauragės ir Lauksargių krašto pasienio gyventojai“, in: *Rambynas*, Nr. 1 (5), 2012, p. 70–79.

Purvinas M., Purvinienė M., „Lauksargiai. Mažosios Lietuvos paveldas“, in: *Statyba ir architektūra*, 1999, Nr. 7, p. 45–47.

Purvinas M., „Lauksargiai – pasienio ir tranzito gyvenvietė. Raida ir kultūros paveldas“, in: *Kultūros paminklai*, Nr. 9, Vilnius, 2002, p. 101–109.

Purvinas M., „Kalėnų kaimas“, in: *Mažosios Lietuvos etnografiniai kaimai*, Trakai: *Voruta*, 2011, p. 165–172.

Koks yra Mažosios Lietuvos istorijos naratyvas?

Edita BARAUSKIENĖ,
Priekulė, Klaipėdos r.

Mažosios Lietuvos kultūros istorija itin brangintina lietuvių tautai ir valstybei. Čia, tuometinėje Prūsijos kunigaikštystėje, kurios dalis buvo vadinama Mažąja arba Prūsų Lietuva, remiant Prūsijos kunigaikščiui Albrechtui Brandenburgiečiui, 1547 m. užgimė pirmoji lietuviška knyga – „Katekizmas“ („Catechismus prasty szadei“), parašyta talentingo Karaliaučiaus universiteto teologijos studento Martyno Mažvydo, kurį į Karaliaučių pasikvietė pats kunigaikštis Albrechtas.

Toje lietuviškoje knygoje yra katekizmas, abėcėlė ir būsimo kunigo M. Mažvydo kreipinys į Mažosios ir Didžiosios Lietuvos liaudį: „Imkit mane ir skaitykit, ir tai skaitydami permankykit.“¹ Tai sakydamas, kunigas turėjo omenyje, kad žmonės turi laikytis tam tikrų Dievo nustatytų įstatymų, kurių nežinojimas, kaip dabar sakoma, neatleidžia nuo bausmės. Jei jų nesilaikoma, tautos išnyksta.

Pirmiausiai iš lėto nepastebimai nunyksta kalba, siaurėja jos vartojimo arealas. Jei kraštas nukariaujamas, atsiranda dvikalbystė ir tam tikra dvikova tarp dviejų kalbų toje pačioje žemėje. Bėgant laikui, laimi nukariautojų kalba, išskyrus itin retus atvejus. Štai Mažojoje Lietuvoje kalba, buvusi brangesnė už auksą ir skalesnės duonos kąsnį, valdant vokiečiams² net septynetą šimtmečių, išliko gyva.

Tai buvo ilgas ir nuostolingas procesas, vyko negailastinga kova, naudojant įvairias priemones. Lietuvių kalbai Mažojoje Lietuvoje, Prūsijos kunigaikštystėje, apsauginį skydą suteikė pats kunigaikštis Albrechtas, paklusęs Martyno Liuterio (*Martin Luther*) nurody-

¹ Knygoje yra lotyniškas ketureilis Didžiajai Lietuvos Kunigaikštystei, Karaliaučiaus universiteto rektoriaus Friedricho Staphylo lotyniška pratarmė „Malonės ir ramybės Lietuvos bažnyčių ganytojams ir tarnams“, M. Mažvydo eiliuota pasaulietinio pobūdžio lietuviška prakalba „Knygelės pačios byla lietuvininkump ir žemaičiump“, trumpas elementorius „Pigus ir trumpas mokslas skaityti ir rašyti“, 5 dalių evangelikų liuteronų katekizmas ir 11 giesmių su gaidomis rinkinėlis. *Red. pastaba.*

² Nuo XIII a. iki 1525 m. valdė Vokiečių ordinas, vėliau buvo Prūsijos kunigaikštystės, Brandenburgo-Prūsijos valstybės, Prūsijos karalystės dalis. *Red. pastaba.*

mui, kad Dievo žodis turi būti skelbiamas gimtąja kalba. Katekizmas mažutėliams ir kunigams turi būti parašytas gimtąja kalba, o norint išmokti skaityti, reikia pradėti nuo abėcėlės. Kad kalba būtų tvarkinga, sunorminta, reikia gramatikos, kurią vėliau (1653 m. – lot. k.) išleido Tilžės kunigas Danielius Kleinas.

Šventąjį Raštą, Senąjį ir Naująjį Testamentus į lietuvių kalbą ėmėsi versti Karaliaučiaus klebonas Jonas Bretkūnas. Vertėjas, su įkvėpimu vykdydamas šį šventą pašaukimą, galiausiai apako. Darbas buvo atliktas. Po to dar ilgai buvo redaguojamas kitų rašto žinovų, o tai daugiausia buvo kunigai, tačiau dienos šviesos Šventojo Rašto vertimas neišvydo. Kunigaikštis Albrechtas skyrė savo išdo dalį, tačiau Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė (toliau – LDK), nors tuo metu turėjo daug turtingų mecenatų, o ir Lietuvos didysis kunigaikštis Augustas buvo kunigaikščio Albrechto pusbrolis, prie lietuviško Šventojo Rašto leidybos neprisidėjo... Į Abraomo Kulviečio pastangas įkurti lietuvišką mokyklą Vilniuje nebuvo atsižvelgta. Lietuvių kalba LDK nebuvo branginama ir todėl jos valdomos žemės, kuriose nebuvo rūpinamasi kalba, aprtrupėjo ir sumažėjo.

Mažosios Lietuvos kultūros žmonės, pradėdami kunigaikščiu Albrechtu ir baigiant kunigais, suprato, kad kalbą ir kultūrą, kaip ir nykstančias paukščių, gyvūnų, augalų rūšis, reikia išsaugoti, kad liktų atminimas, jog tokia lietuvininkų gentis, hegzametri apgiedota Kristijono Donelaičio, egzistavo. Lietuvininkų papročius aprašė kun. Teodoras Lepneris savo knygoje „Prūsų lietuvis“ („*Der Preusche Littauer*“).

Prie mažlietuvių poeto K. Donelaičio išgarsinimo labiausiai prisidėjo Karaliaučiaus universiteto rektorius ir rašytojas Liudvikas Rėza. Jis išvertė „Metus“ į vokiečių kalbą ir vokiečių kultūrininkams pristatė šios poemos hegzametro perlus kaip europinio lygmens kūrinį. Mažos lietuviškos kultūros poetas iš Mažosios Lietuvos savo tautos kalbos grožį ir garbę iškėlė į europinį lygmenį. Dėl poeto talento lietuvių kalbos grožis ir turtingumas buvo pripažintas didžiosios kultūros dalimi, nors pats poetas jau ramiai ilsėjosi po Tolminkiemio bažnyčios altoriumi.

Kalbos likimą, be karų ir žemių pasidalijimo po nukariavimų, dažnai nulemia ir mados reikalas. LDK po unijos su Lenkija buvo galvojama, kad pasirinkti didesnės valstybės kultūrą, o drauge ir kalbą yra naudingiau, didesnės galimybės tuo pasirinkimu iškilti, būti pripažintam platesniame areale. Ir Vydūnas ankstyvoje jaunystėje buvo suklupęs ant vokiškos kultūros slenksčio, tačiau lietuviška motinos giesmė laiku jį pažadino.

Didžiojoje Lietuvoje, o ypač Vilniaus krašte, daug buvo tokių litvinų, kurie save laikė LDK piliečiais, tačiau lenkiškos tautybės – be lietuvių kalbos... Ką tai reiškia? Aš esu LDK pilietis, valdau čia didesnę ar mažesnę žemės gabalą, turiu kokį nors dvarelį, atlieku karinę tarnybą, bet kaimietiška lietuvių kultūra ir lietuviška mažos pilkos lakštingalos kalba ne man.

Būtent tie, kurie laikė save litvinais, galėjo ir turėjo jausti pareigą pakelti lietuvišką kultūrą ir kalbą į aukštesnį lygį, kaip tai darė Mažosios arba Prūsų Lietuvos šviesuoliai. Vis dėlto taip nenutiko, lietuvių kalbos jie atsižadėjo. To pasekmes jaučiame ir šiandien. Dabartiniai lenkai, kurių protėviai gal prieš šimtą metų kalbėjo lietuviškai, prie rusų kalbėjo rusiškai, o dabar reikalauja, kad Švenčionių, Šalčininkų ar Švenčionėlių miestuose, kurių vardai aiškiai išduoda, kad juos pakrikštijo lietuviai, gatvės būtų vadinamos lenkiškai. Girdi, jie lietuviškai nebesupranta. O gal nenori suprasti? Kokioje valstybėje begyventum, turi gerbti jos kalbą ir papročius. Dėl

pavardžių rašymo lenkai jokių ultimatumų nekelia nei Vokietijoje, nei kitose Europos Sąjungos valstybėse, išskyrus Lietuvą... Kas čia atsitiko?

Vokiečių kultūrininkai iš atjautos nukariautam kraštui, kurio kalba ir kultūra palengva nyko, ir supratimo, kad vieną dieną jos gali nelikti, 1879 m. Tilžėje įkūrė Lietuvių literatūros draugiją. Tai buvo lituanistikos tyrimo centras – pirmas toks pasaulyje. Jos pirmasis pirmininkas buvo Karlas Rudolfas Jakobis. Draugijos tikslas buvo tirti kalbą, tautosaką, kultūrą, istoriją, raštiją ir literatūrą.

Draugijai priklausė kunigas ir poetas Antanas Baranauskas, lietuvininkų dainų rinkėjas Kristianas Barčas, gydytojas, tautos šauklys, aušrininkas ir tautosakos rinkėjas Jonas Basanavičius, archeologas Adalbertas Becenbergeris, kunigas, „Sandoros“ draugijos įkūrėjas, rašytojas politikas dr. Vilius Gaigalaitis, mokytojas etnografas Eduardas Gizevijus, Augustas Janulaitis, Georgas Heinrichas Ferdinandas Neselmannas, Liudvigas Pasargė, poliglotas, poetas ir politikas Jurgis Zauerveinas, prof. Teodoras Proisas, suomių kalbininkas Augustas Robertas Niemis, Filipas Fortunatovas, Karlas Kepleris, Šilutės dvarininkas, mecenatas, Hugas Šojus, savo dvare įkūręs etnografinį krašto muziejų, kuris veikia ir šiandien, bibliofilas Dovas Zaunius, kalbininkas, daug laiko paaukojęs kuršių kalbos tyrimui bei žodyno sudarymui Kazimieras Būga, spaustuvininkas ir lietuviškų leidinių leidėjas Enzys Jagomastas, kunigas Kristupas Jurkšaitis, drauge su Aleksandru Kuršaičiu išleidęs „Pasakas apie

Lietuvos reformacijos istorijos ir kultūros draugijos bei Lietuvos bajorų sąjungos nariai prie Martyno Mažvydo bažnyčios Ragainėje, pasitinkanti Kristijono Donelaičio 300 metų gimimo sukaktį, 2013 m. liepos 20–21 d. DANOS BUINICKAITĖS NUOTR.

paukščius“, Jokūbas Stiklorius, rašytojas ir filosofas Vilhelmas Storostas-Vydūnas, politikas Erdmonas Simonaitis, drauge su kitais lietuvininkais, atvedęs Mažosios Lietuvos Klaipėdos kraštą į Lietuvos glėbį, nes dėl tokios turtingos nuotakos, kokia buvo Mažoji Lietuva, teko varžytis su lenkais, kurie buvo užėmę Vilniaus kraštą, kėsinosi užimti Vidurio Lietuvą, o drauge po savo sparnu priglausti ir Klaipėdos uostą.

Gaila, kad 1923 m. Lietuvių literatūros draugijos veikla nutrūko. Lietuva Mažosios Lietuvos kultūros ir istorijos pasakojimo neperėmė. Sovietiniais laikais dėl Mažosios Lietuvos spaudos tyrimų, Martyno Jankaus spaustuvė atkūrimo, o laisvos Lietuvos laikais dėl Jankaus „Aušros“ archyvo prikėlimo iš numirusių labai daug padarė prof. habil. dr. Domas Kaunas.

Į Mažosios Lietuvos kaimų, dvarų istorijos, kapinių tyrimus bene svariausią indėlį įnešė architektai dr. Martynas Purvinas ir Marija Purvinienė. Dr. Vilius Pėteraitis buvo „Mažosios Lietuvos enciklopedijos“ sumanytojas, daugelio straipsnių pateikėjas, o drauge su Mažosios Lietuvos fondu, esančiu Amerikoje, didysis mecenatas. Prie šio milžiniško kolektyvinio darbo sąžiningai ir pasiaukojamai prisidėjo jos pirmų trijų tomų redaktorius dr. M. Purvinas.

Bernardą Aleknavičių galime laikyti vienu iš pirmųjų, kuris Klaipėdos kraštą supažindino su veiklų lietuvininkų, kurie išlaikė lietuvišką identitetą. Jis buvo medžiagos pateikėjas žurnalistams, profesoriams ir daktarams, o kartu ir jų mokytojas. Būdamas ELTOS korespondentu, jis „Tarybinėje Klaipėdoje“ buvo įkūręs literatūrinį priedą „Gilija“ ir beveik vienas rengdavo šiam priedui straipsnius.

Būdamas ištikimas Mažosios Lietuvos mylėtojas, B. Aleknavičius drauge su prof. habil. dr. D. Kaunu, dailininke Ieva Labutyte, mokytoja Birute Žemgulienė aktyviai prisidėjo prie M. Jankaus muziejaus įsteigimo Bitėnuose. Vydūno draugija drauge su lietuvininkų bendrija „Mažoji Lietuva“, Tilžės lietuviams bei Tauragės liuteronų bažnyčios parapijiečiais Atgimimo laikais sutvarkė Bitėnų kapines, kuriose dabar kasmet vyksta kapinių šventės, aplankomi Vydūno, M. Jankaus ir kitų lietuvininkų, nusipelnusių šiam kraštui, kapai.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, svarbus įvykis Klaipėdos miesto ir krašto gyvenime buvo Klaipėdos universiteto įkūrimas, kuriame buvo įkurta ir evangelikų liuteronų kunigų parengimo katedra. Lietuvininkai ir jų bendrija „Mažoji Lietuva“ daug tikėjosi iš universiteto istorikų, bet labai greitai teko nusivilti. Jie vienas po kito pradėjo skelbti, kad Mažoji Lietuva savo istorijos nebeturi. Jokio Tilžės Akto nebuvo, 1923 m. atėjome, nukariavome ir viskas. Kai lietuviams į Klaipėdą atėjo, lietuvininkų ten neberado... Ko jūs dar norite? Istorinis pasakojimas nutrūko.

Senovės graikų, Egipto, romėnų ar Abiejų Tautų Respublikos istorijos nutrūko dar anksčiau, bet jomis

vis dar domimasi. Mūsų nacionalinės ekspedicijos dalyviai džiaugiasi Vienoje, Austrijoje, išvydę Geminaičių stulpus, bet austrams šis simbolis nieko nereiškia. Mūsų istorikai kartais didžiuojasi net tais mūšiais, kurie buvo pralaimėti, bet nedrįsta pripažinti, kad, net ir tais atvejais, kai mūšis buvo laimėtas, Lietuvos didieji taikos sąlygų pakreipti savo naudai nesugebėjo.

Jei Vytauto Didžiojo dukra nutekinama už rusų caro ir pagimdo rusams dar vieną carą, kuris eis prieš Lietuvą – tai joks diplomatinis laimėjimas. Jei Sigitas Šamborskis Vokietijos universitete suorganizuoja konferenciją apie Ostermejerį ir universiteto daktarai bei profesoriai prisipažįsta, kad jie yra kilę iš Prūsų Lietuvos ir yra dėkingi tam šviesiam kraštui ir savo protėviams, kurių genus ir indentitetą jie paveldėjo, tai liepto tiesimas per sieną į kitą pusę. Tiesti kultūros tiltus, kad ir į nedraugišką šalį, visados apsimoka, nes kultūra turėtų sušvelninti politinius sprendimus.

Senieji Klaipėdos krašto gyventojai, kurie paaukojo savo gyvenimus tam, kad kraštas būtų prijungtas prie Lietuvos, nėra tautinė bendrija kaip lenkai, vokiečiai, rusai ar tautinė mažuma kaip totoriai, karaimai ir todėl istorikų dėmesio nenusipelno. Jūs pavirtote lietuviais, susiliejęte su Lietuvos gyventojais ar likote ten už Atlanto ar prie Reino, o tokie mūsų nedomina. Istorikų tyrimuose sau vietos vis dar nesuranda E. Simonaitis, Martynas Reisgys, Jonas Budrys (iki 1923 m. – Polovinskas), Viktoras

Grażina Sakalauskienė ir prof. Jurgis Pleskačiauskas prie memorialinės lentos ant namo, kuriame gyveno Vydūnas. Tilžė, 2013 m. liepos 20–21 d. DANOS BUINICKAITĖS NUOTR.

Gailius ir dešimtys kitų garbingų lietuvininkų, kurie savo gyvenimus paaukojo vienam tikslui: „Lietuviais esame mes gimę, lietuviais norime ir būt...“

Tačiau būti lietuviu dabar, atsivėrus sienoms, tapo nebemadinga. Atsiranda naujų mokslų, pvz., sociolingvistika, kurio propaguotoja, bevaikščiudama Neries pakrante, visai Lietuvai skelbia, kad išlaikyti kalbą tokiai mažai tautai kaip lietuvių, nėra svarbu. Kiek tautų su savo kalbomis išnyko ir nieko neatsitiko... Žemė toliau sukasi apie Saulę, bet reikia suvokti, kad pasaulis dėl to pasidarė skurdesnis.

Kaip gyvojoje gamtoje pasišventėliai entuziastingai saugo bengalinius ar amūrinus tigrus, grizlius, stumbrus, vilkus, nendrinukes ar balinius vėžlius, taip turi būti saugomas kiekvienas mažos tautos žodis. Didelėms tautoms tai nepavojinga. Jos gali su savo kalba elgtis taip, kaip joms tinka, ir neišnyks, o mažoms tautoms tai pavojinga. Mažos tautos kalba kaip tas Stelmužės ažuolas, bedžiūstant šakoms ir šakelėms, vieną dieną nudžius. Taip nutiko prūsų, kuršių, lyvių kalboms. Ar lietuviai norėtų sulaukti tokio pat likimo, didelis klausimas. Mums nereikia jokių naujų teorijų, nes mes žinome, kas nutinka kalbai, kai jos nemylī ar nesugeba apginti nuo netikrų pranašų.

Kai Lietuvoje buvo ruošiamasi deramai paminėti Tilžės Akto šimtmetį, Vytautas Šilas sudarė straipsnių rinkinį apie Tilžės Akto signatarus ir jų veiklą³. Tame rinkinyje be kitų vertingų straipsnių ir autentiškų E. Simonaičio liudijimų yra dr. Algirdo Matulevičiaus straipsnis „Lietuvininkai: nuo kultūrinės autonomijos iki prisijungimo prie Lietuvos valstybės“.

Tuosyk ir Klaipėdos istorikė Klaipėdos koncertų salėje gausiai klausytojų auditorijai paskaitė paskaitą apie gyvenimą Klaipėdos krašte XX a. pradžioje. Ir tik vienas sakiny, kuris buvo ir paskutinis, buvo skirtas Tilžės Aktui: „Būkime *biedni*, bet teisingi: jei po tuo Aktu nėra Vydūno ir Viliaus Gaigalaičio parašo, tai tas aktas toks ir tebuvo.“

Apgailėtinais skurdus Tilžės Akto vertinimas šimtmečio proga, juo labiau kad Vydūnas tuo metu studijavo Humbolto universitete Berlyne, o V. Gaigalaitis, prisidėjęs prie Tilžės Akto teksto sukūrimo, turėjo slėptis nuo policijos, kuri buvo atėjusi jo suminti. Tilžės aktą pasirašė dvidešimt keturi lietuvininkai, tačiau ir šiandien daug kas nežino, kad jie savo parašais patvirtino žodžius, kad Mažoji Lietuva nori prisiglausti prie Didžiosios Lietuvos. Kai tuos žodžius nutyli, tuokart garsiai gali paskelbti: nukariavome. Tačiau geriau pagalvojus, verta suabejoti, ar tik tokią žinią reikėtų skelbti.

2023 m. minėsime 100 metų sukaktį, kai Mažoji Lietuva buvo prijungta prie Lietuvos. 1921 m. į Lietuvos Valstybės Tarybą buvo kooptuoti trys mažlietuvių veikėjai: Martynas Jankus, Kristupas Lekšas ir Jurgis

³ Žr. *Mažoji Lietuva: lietuvininkų kovos*, sud. Vytautas Šilas, moksl. red. Algirdas Matulevičius, Vilnius: *Andrena*, 2010.

Strėkys. Tas politinis žingsnis daug ką pasako. Istorikams privalu nieko nenuitylėti, apimti visus faktus, įvykius bei asmenis, prisidėjusius prie tų įvykių.

Tas nuolatinis kartojimas: „Atėjome ir nukariavome“ arba „Truputį nukariavome“ – gali atsisukti kitu lazdos galu. Jei nukariavote, tai visgi kuo lietuviai skiriasi nuo kitų nukariautojų? Po karo, iš tiesų, lietuviai Klaipėdos krašte elgėsi kaip ir kiti nukariautojai. Lietuvininkai, sugrįžę iš prievartinio išvežimo į Vokietiją, į savo namelius nebuvo įleisti...

M. Reisgio našlė (jos vyras, gynęs lietuvių reikalus Mažojoje Lietuvoje, vokiečių buvo nukankintas Mauthauzeno koncentracijos stovykloje) su savo vaikais į savo namus Jurgių kaime nebuvo įleisti. Kai motina prašė, kad jų namuose, kur buvo devyni kambariai, bent vieną kambarėlį skirtų šeimai, buvo ištremta į Sibirą, kad daugiau nebeprašytų. Reisgienė mirė Sibire, o jos vaikai po tremties į Lietuvą nebuvo įleisti ir turėjo vykti ten, kur nori, bet ne į Lietuvą. Kas tai?

Istorikai ginčijasi dėl terminų ir sąvokų, nesutaria dėl priimtino įvardijimo, tad nutaria nutylėti, kas nutiko Mažajai Lietuvai, o vėliau ir seniesiems Klaipėdos krašto gyventojams. Istorikai yra linkę laukti, kol nebeliks gyvų liudininkų. Nereikia to laukti. Reikia pasinaudoti gyvaisiais šaltiniais, nes didžioji dalis Mažosios Lietuvos archyvų yra Vokietijoje, o vokiečiai lietuvininkams, kurie tuokart buvo Vokietijos piliečiai, negali būti objektyvūs vien jau dėl to, kad jie norėjo Mažąją Lietuvą prijungti prie Didžiosios. Keistokai atrodo, kai lietuvių istorikų kai kurios mintys sutampa su vokiečių istorikų teiginiais: 1923 m. lietuviai atplėšė Klaipėdos kraštą nuo Vokietijos. Atplėšimas nuo nukariavimo mažai skiriasi.

Mažosios Lietuvos istorinis naratyvas turi apimti visą istoriją. Su Mažosios Lietuvos istorija turi būti supažindinami moksleiviai ne tik Klaipėdos krašto mokyklose, bet ir visoje Lietuvoje, ir tai turėtų atispindėti istorijos mokymo programose. Kas atsitiko Mažajai Lietuvai, kuri septynetą šimtmečių priklausiusi vokiečiams, tapo Lietuvos dalimi? Koks yra mažlietuvių indėlis į Lietuvos istoriją? Pastatų istorijų pasakojimas be žmonių – tai daugiau architektų ar kultūros istorikų uždavinys. Klaipėdos miesto istorijoje didžiąją pasakojimo dalį kol kas sudaro tik vokiškoji Klaipėdos istorija, kuria pakankamai rūpinasi vokiečių istorikai. Visa tai įdomu, bet pasigendama lietuviškojo dėmens.

Lieka viltis, kad šimtmečio minėjimas neapsiribos vienu sakiniu ir bus ne vietinės reikšmės – vyks ne tik Klaipėdos krašte, bet ir Lietuvos sostinėje – Vilniuje. Juk Lietuva su lietuvininkų pagalba per Klaipėdos uostą gavo ne tik vartus į pasaulį, bet ir visą Klaipėdos kraštą su Kuršių nerija.

„Tilžės“ sūris

Firminis „Tilžės“
sūrio ženklas.

ŠALTINIS – „TILSITER
RUNDBRIEF“, HRSG VON
STADTGEMEINSCHAFT
TILSIT. E.V., KIEL,
1992/1993. AUSG. 22

**Andželika ŠPILIOVA (Анжелука ШПИЛЁВА),
istorikė, muziejininkė*, paminkloaugininkė, Tilžė (Sovetskas),
Rusijos Federacija**

Kuo labiausiai garsėja Tilžė? Žinoma, miestas tapo garsus dėl taikos sutarties, kurią 1807 m. čia pasirašė trijų valstybių valdovai – Napoleonas I, Aleksandras I ir Frydrichas Vilhelmas III. Vis dėlto jei šiandien atliktume Europos gyventojų apklausą tema „Ką pirmiausia primena Tilžės vardas?“, manau, kad dažniausias atsakymas būtų – „Tilžės“ sūris.

Šis sūris sugebėjo patekti ne tik į Vokietijos sūrių „aukso fondą“, bet ir į geriausių pasaulyje sūrių dvidešimtuką. Pusiau kietas, pikantiško skonio, turintis aitrų poskonį bei gerai išreikštą aromatą, apie kurį sakoma: „Tilsiter Kaese labt Magen und Neese“¹, gaminamas ir vertinamas daugelyje Europos šalių. Tai mėgstamiausia sūrio rūšis Šveicarijoje – sūrio šalyje, kurioje, griežtai laikydamosi senų tradicijų ir naudodamos naujausias technologijas, 22 šeimų sūrio daryklos gamina „Schweizer Tilsiter“. Daug jo gaminama daniško „Tilžės“ sūrio vardu.

„Tilžės“ sūris yra populiariausia sūrio rūšis Vokietijoje. Iš 35 daryklų, esančių Vokietijos žemėje Šlėzvinge-Holšteine, 5 gamina „Holsteiner Tilsiter“,

„Tilžės“ sūrio paruošimas sandėliavimui vienoje Rytų Prūsijos sūrių daryklų. ŠALTINIS – TILSITER RUNDBRIEF, HRSG VON STADTGEMEINSCHAFT TILSIT. E.V., KIEL, 1986/1987. AUSG. 16

¹ Liet. Tilžės sūris malonina skrandį ir nosį.

o nuo 2013 m. teisės naudotis prekės kilmės vietos pavadinimu yra saugomos.

„Alt-Mecklenburger“ sūris gaminamas Vismaro mieste ant Baltijos jūros kranto. Dar Vokietijos Demokratinės Respublikos (VDR) laikais „Tilžės“ sūrį gamino čia įsikūrusi įmonė, tačiau jis buvo vadinamas „Tollenser naturgereift“, kad nesukeltų prarastų žemių nostalgijos. 1994 m. įmonė tapo Klauso Riukerio (Klaus Rücker), ne pirmos kartos sūrių gamybos specialisto, nuosavybe. XIX a. pab. jo protėvis Edvardas Vilhelmas Riukeris (Eduard Wilhelm Rücker) pradėjo savo verslą Fėmarno saloje. Jis išsinuomojo nedidelę pieno fermą ir gamino sviestą bei sūrį. Taip įkūrė šeimos verslą, kuris nuo to laiko yra ištikimas savo mylimam sūriui. 1932-aisiais kompanija iš salos grįžo į žemyną.

K. Riukeris yra ketvirtos kartos kompanijos vadovas Vismare. Jis į naują erą atvedė kompaniją su produktu, kuris buvo visko pradžia – natūraliai subrandintas „Tilžės“ sūris. „Ostsee-Molkerei Wismar“ gamykloje K. Riukeris pagamino pirmąjį Vokietijoje „Tilžės“ sūrį be konservantų, dažiklių ir priedų – tokį, koks buvo gaminamas nuo seno. Svarbiausia žaliava – šviežias kaimiškas pienas atvežamas iš fermų, esančių ne toliau nei 80 km nuo pakrantės. Trumpas atstumas garantuoja absoliutų šviežumą.

Tilžės sūris gaminamas Baltarusijoje, Lenkijoje ir Lietuvoje. Viena įmonė – AB „Žemaitijos pienas“, yra įsikūrusi Telšiuose, o kita – AB Vilkyškių pieninė, Vilkyškiuose ir apima 15 proc. šalies sūrių rinkos.

2016 m. „Tilžės“ sūris grįžo į savo istorinę tėvynę ir Tilžės-Ragainės regiono kraftinėje sūrio darykloje, atsidariusioje Karaliaučiaus krašto (Kaliningrado srities) Ragainės (Nemano) mieste, vėl pradėtas gaminti. Dabar jis bręsta ten, kur prieš 175 metus senieji meistras sukūrė jo gamybos tradicijas.

„Tilžės“ sūrio daryklos buvo žinomos dar Ordino laikais. Tilžės ir Ragainės apylinkėse esančios vešlios Nemuno pakrančių užliejamosios pievos, sutręstos kasmet išsiliejančios upės dumblo, buvo tikras gyvulių auginimo rojus. Gausi žolių įvairovė – vertingas pašaras – užtikrino aukštą karvių produktyvumą ir puikią pieno kokybę.

XVI a. olandai menonitai, persikėlę į Rytų Prūsiją dėl religinių persekiojimų savo tėvynėje, atskleidė savo paslaptis, gerinančias vietinių sūrių kokybę.

Po 1709–1710 m. maro epidemijos, nusinešusios beveik pusę Tilžės gyventojų², į Rytų Prūsiją atvyko persikėlėliai iš kitų Europos kampelių. Nemažai pieno perdirbimo receptų atsivežė protestantai iš Zalcburgo, kurie 1732 m. apsigyveno Prūsijoje. Tuomet atvyko 17 000 Zalcburgo emigrantų, kurių dalis apsigyveno Tilžėje ar jos apylinkėse³. Tai buvo labai darbštūs ir dori žmonės, teigiamai paveikę vietinių gyventojų charakterį ir kraują. Privilioti naujus gyventojus, pirmiausia valstiečius ir amatininkus, į tuščią šalį galima buvo tik palankiomis gyvenimo sąlygomis. Pavyzdžiui, jie gaudavo laisvų miestiečių, net meistrų statusą, keletui metų būdavo atleidžiami nuo įvairių prievolių, aprūpinami statybinėmis medžiagomis: mišku, plytomis, čerpėmis, kalkėmis.

Tūkstančiai šeimų atvyko iš kitų Vokietijos regionų, taip pat Šveicarijos. Būtent Šveicarijos sūrdariai, garsėję savo sugebėjimais gaminti aukštos kokybės pieno produktus, suvaidino svarbų vaidmenį „Tilžės“ sūrio atsiradime.

Tais laikais vietiniams vyrams buvo gėdinga melžti karves, tai laikė moterišku darbu. Samdomi šveicarų darbininkai, priešingai, ėmėsi visiškos karvių priežiūros. Nuo tada rytinėje Vokietijos dalyje melžėjai buvo vadinami „šveicarais“. Šveicarų specialistai pirmiausia pabandė pagaminti sūrį „Emmentaler“, bet netrukus paaiškėjo, kad dėl vietinių ypatumų tokio sūrio gamyba praktiškai neįmanoma. Klimato, vandens, žolių įvairovės bei jų vegetacijos laiko skirtumai neabejotinai veikė pieno kokybę. Be to, šveicarai neturėjo įprastų gamybos priemonių. Tačiau 1845–aisiais pavyko pagaminti aukštos kokybės sūrį, kuris buvo pavadintas „Tilžės“. Jo receptas priskiriamas poniai Vestfal (*Vestphal*, mergautinė pavardė *Klunk*), stiklininko Heinricho Vestfalio žmonai, dirbusiai nedidelė-

50 pfenigų vertės laikinieji pinigai. Reversas. Tilžė, 1921 m. ŠALTINIS – TILSITER RUND BRIEF, HRSG VON STADTGEMEINSCHAFT TILSIT. E.V., KIEL, 1992/1993. AUSG. 22

75 pfenigų vertės laikinieji pinigai. Tilžė, 1921 m. ŠALTINIS – TILSITER RUND BRIEF, HRSG VON STADTGEMEINSCHAFT TILSIT. E.V., KIEL, 1992/1993. AUSG. 22

1 markės vertės laikinieji pinigai. Tilžė, 1921 m. ŠALTINIS – TILSITER RUND BRIEF, HRSG VON STADTGEMEINSCHAFT TILSIT. E.V., KIEL, 1992/1993. AUSG. 22

je fermoje Birjoleno dvare⁴ netoli Tilžės, gaminusiai sūrį „Birjoler“, arba šnekamojoje kalboje „Brioleri“. Šiam minkštam sūriui, pagamintam limburgietišku⁵ būdu, kurio brendimo laikotarpis nuo 2 savaičių iki 3 mėnesių, buvo būdingas stiprus aromatas ir aštrus skonis. Beje, Limburgo sūris buvo mėgstamiausias Petro I skanėstas ir įamžintas pasaulinėje literatūroje paties Aleksandro Puškino poemoje „Eugenijus Oneginas“ (1831):

*Įėjo; kamštis trinkt – aukštai,
Kometos liejasi srautai,
Prieš jį rostbifas kruvinasis,
Ir triufeliai čia pat yra
– Prancūzų virtuvė gera,
Pyragas Strasburgo tikrasis
Tarp sūrių Limburgo visų
Su auksiniu ananasu.*

Iš rusų k. vertė Antanas Venclova. Šaltinis – Aleksandras Puškinas, *Raštai*, t. 3, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955, p. 5–198, 316–331.

1840 m. ponia Vestfal pradėjo savarankišką gamybą, įrengdama sūrio daryklą Tilžėje Vokiečių gatvėje 38 (*Deusthestrasse*). Pienas buvo perkamas Tilžės apylinkėse. 1845 m. ponia Vestfal įsigijo sūrio daryklą Jovarynės (*Milchbude*) dvare, dešiniajame Nemuno krante, prie Tilžės. Ji nutiesė Jovarynės gatvę⁶, ir ši vieta tapo „Tilžės“ sūrio gimtine. Norėdama pagerinti sūrio,

kurio gamybos receptą ji perėmė iš šveicaro Neslofo, kokybę, ponia Vestfal nustatė tam tikras jo skonio ir išvaizdos normas, kurios iki šiol laikomos etalonu.

Kalbama, kad norėdama sužinoti kai kuriuos sūrio gamybos niuansus, į Jovarynę, pas poniją Vestfal, buvo atvykusi danų ūkininkė Hana Nilson. Būtent ji supažindino danus su „Tilžės sūriui“, nes pradėjo virti jį savo „Havarthigaard“ fermoje netoli Kopenhagos. Toliau eksperimentuodama su sūrio grūdų plovimu šviežiu vandeniu iš kalnų šaltinių, kad sumažintų rūgštingumą, ji gavo labai švelnų salsvą grietinėlės sūrį mažomis akutėmis ir miško riešutų skonio atspalviu. Pagal H. Nilson fermos pavadinimą jis buvo pavadintas „Hovardu“ ir tapo firmine Danijos sūrio rūšimi.

² Thalmann Waldemar, *Uebersicht der Stadtgeschichte Tilsits*, Tilsit, 1928, s. 12.

³ *Ibid.*, s. 13.

⁴ Dabar gyvenvietė Sodų (*Sady*) Tilžės (Sovetsko) miesto ribose.

⁵ Limburgo sūrį pirmą kartą pagamino Limburgo hercogystės vienuoliai trapistai (šiuolaikinė Belgija), iš kur ir kilo šis pavadinimas.

⁶ Nemuno gatvė Panemunės gyvenvietėje.

Sūrių darykla Šilupiškiose (Fichtenfließ, iki 1938 m. – Schillupischken, nuo 1947 m. – Шилово), 1922 m. ŠALTINIS – TILSITER RUND BRIEF, HRSG VON STADTGEMEINSCHAFT TILSIT. E.V., KIEL, 1992 / 1993. AUSG. 22

Iš Jovarynės „Tilžės“ sūris buvo gabenamas į Karaliaučių, o iš ten į kitus provincijos miestus.

Vėliau, „Heinrich Westphall“ firma atiteko pieno produktų gamintojui Otui Braunui, o dar vėliau – pieno fabriką bendrijai Tilžėje, į kurią įėjo Pakalnės, Tilžės ir Ragainės apylinkių įmonės. Tilžės apylinkių sūrio daryklų šeimininkai įkūrė Tilžės sūrininkų susivienijimą (*Verband Tilsiter Käsefabri-canten*), o 1926 m. padedant Karaliaučiaus žemės ūkio rūmams buvo suformuota Pieno ūkio rėmimo sąjunga (*Verein zur Förderung der Milchwirtschaft*). Šios Sąjungos nariui dr. Hansui Rioderui priskiriami ypatingi nuopelnai organizuojant naują Tilžės sūrio gamybos tvarką.

Po dvejų metų, 1928–aisiais, buvo įkurta sūrininkų mokymo įstaiga Sausininkuose⁷. 1932–aisiais buvo įvesta savanoriška prekės ženklo kokybės kontrolė ir tai žymiai paveikė sūrio standartizavimo bei kokybės gerinimo procesą. Dėl šios priežasties 1938 m. sūris laimėjo 46 premijas!

Pieno fabrikai ir sūrio daryklos sėkmingai dirbo Kulikiemyje⁸, Kryžionuose⁹, Trumpėnuose¹⁰, Mete-

žerynuose¹¹, Didžiuosiuose Skaistgiriuose¹², Žiliuose¹³ bei Gastose¹⁴.

F. Brikso knygoje „Tilžė–Ragainė“ randame sūrdario Martyno Everto (*Martin Evert*) pasakojimą apie sūrio gamybos technologiją¹⁵. Kruopščiai patikrintas pienas per sietą patekdavo į apvalų, maždaug 1 000 litrų talpos, varinį katilą. Paskui pienas išildavo iki 30–32 laipsnių temperatūros ir prasidėdavo šventas ritualas – į pieną buvo dedamas raugas, gaunamas iš veršelio skrandžių. Veikiant „slaptajam agentui“, po pusvalandžio pienas sutirštėdavo ir įgudavo salsvą skonį. Susidaręs sūrio gumulas specialiais peiliais buvo smulkinamas iki žirnio dydžio¹⁶. Vėliau susmul-kinta masė prietaisais būdavo sukama, kol susidary-davo sūrio ratas. Tuo metu katilas išildavo iki 40–42 laipsnių temperatūros, o tai lėmė perteklinio skysčio iš masės išsiskyrimą. Šis procesas reikalavo subtilaus sūrdario skonio ir juslių pirštų, nes tai daugeliu at-žvilgių lėmė sūrio kokybę. Tada sūrio masė būdavo dedama į specialias formas, kuriose sukietėdavo. Kiekviena sūrio galvutė būdavo apvyniojama audeklu, vadinamu „sūrio skara“, ir kas kiek laiko var-

⁷ Dabar gyv. Čerkaskoje, Slavsko r., Kaliningrado administracinis regionas.

⁸ Dabar gyv. Jasnoje, Slavsko r., Kaliningrado administracinis regionas.

⁹ Dabar gyv. Zapovednoje, Slavsko r., Kaliningrado administracinis regionas.

¹⁰ Gyv. Šanino, Slavsko r., Kaliningrado administracinis regionas. Dabar neegzistuoja.

¹¹ Dabar gyv. Gastelovo, Slavsko r., Kaliningrado administracinis regionas.

¹² Dabar gyv. Bolšakovas, Slavsko r. Kaliningrado administracinis regionas.

¹³ Dabar gyv. Žilinas, Slavsko Kaliningrado administracinis regionas

¹⁴ Dabar Slavsko miestas, Kaliningrado sritis.

¹⁵ *Tilsit-Ragnit. Stadt-und Landkreis. Ein ostpreussisches Heimatbuch.* Zsgst.u.erard. von Fritz Brix, Wurzburg Holzner, 1971, 611 s. – s. 537.

¹⁶ Klasikinėje sūrio gamyboje prietaisais vadinamas arfa arba lyra.

toma, kad pasidarytų lygi. Sūris likdavo savo formoje iki kito ryto. Be to, svarbu buvo, kad sūris neatšaltų, nes tada dėl prasto vandens atskyrimo jis pasidarydavo rūgštus. Kitas 3 paras sūris praleisdavo druskos vonioje, pasidengdamas plutele. Paskui sūrio galvutės dėdavo į rūsio sandėlį ant eglinių lentynų, kur dukart per savaitę jos būdavo aptepamos druskos tirpalu, slopinančiu laukinių bakterijų ir pelėsio atsiradimą, kol pasidengdavo raudonai ruda plutele. Tolesniam brendimui sūris buvo laikomas 12 laipsnių pagal Celsijų temperatūroje ir 90–95 proc. drėgmėje dar 6 ar 8 savaites.

Apvalios raudonai rudos sūrio galvutės buvo maždaug 25 cm skersmens ir 10 cm aukščio. Iš pradžių sūris buvo pakuojamas į pergamentinį popierių, o tada – į staniolą (alavinę foliją). Sūriai buvo transportuojami medinėse cilindro formos dėžėse, kiekvienoje būdavo po 10 sūrio galvučių. Iš stočių ir garlaivių sandėlių sūris keliaudavo į Berlyną, Hamburgą ir Rūro sritį. Vietiniai gyventojai tada pirkto daugiau „Tilžės“ sūrio nei dabar gaminama Vokietijoje. Per pastaruosius dešimtmečius sūrio gamybos technologija buvo modernizuota, bet ponios Vestfal receptas nepakito. Nuo 1966-ųjų, pagal valstybinį standartą, „Tilžės“ sūris priskiriamas „pjaustomų sūrių“ grupei.

Po Pirmojo pasaulinio karo, infliacijos ir smulkių pinigų stokos Vokietijos miestų magistratuose buvo įvesti laikinieji pinigai „notgeld“. Tam, kad būtų pabrėžta miesto individualybė, 50 pfeningų vertės banknoto reverse, išleistame Tilžės magistrato 1921 m. lapkritį, buvo pavaizduota „Tilžės“ sūrio galvutė, kurią lydėjo ironiškas rimuotas užrašas infliacijos tema: „Gilt der Zettel / Heute ist das Ein Bettel / Früher gab's dafür manlese / 1 Pf Tilsits Fetten Käse.“¹⁷

75 pfeningų banknoto reverse buvo pavaizduoti svarbiausi Tilžės pramonės simboliai: celiuliozės fabrikas ir „Tilžės“ sūris, o ant vienos markės banknoto – karalienės Luizės tiltas, atskirtas pasienio stulpeliu, su užrašu: „Hüben: Tilsit, die Stadt ohne Gleichen drüben butter die nicht zu erchen.“¹⁸ Tuo buvo pabrėžiama, kad netekęs dešiniojo Nemuno kranto, miestas liko be užliejamųjų pievų, kuriose anksčiau ganėsi įmitusių karvių, duodančių riebų pieną sviestui ir sūriui gaminti, bandos.

Antrojo pasaulinio karo metais į aliuminio tūbeles suvyniotas lydytas „Tilžės“ sūris buvo vermachto kareivių maisto racionas.

¹⁷ Liet. „50 pfeningų sudaro šį popierių / šandien tai išmalda, / o anksčiau tiek kainavo / 1 svaras riebaus „Tilžės sūrio.“

¹⁸ Liet. „Čia Tilžė – neprilygstamas miestas, o ten – nepasiekiamas sviestas.“

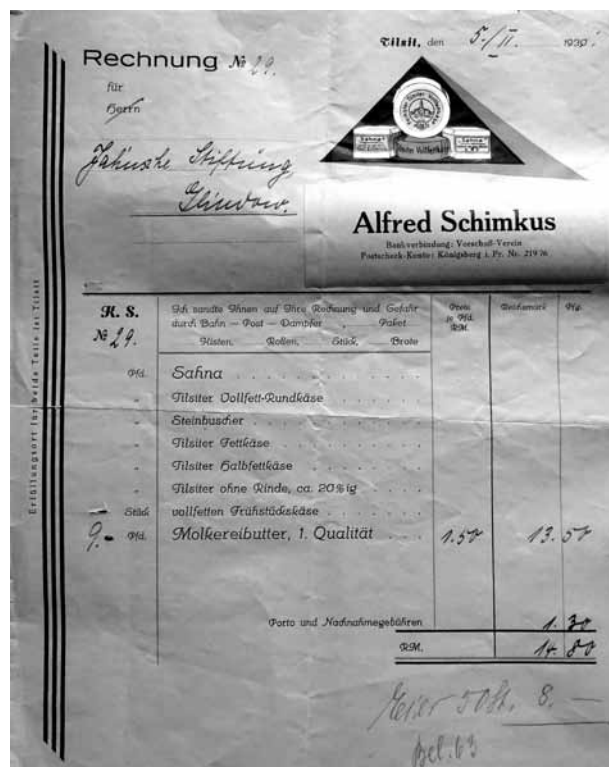
AB
Vilkyškių
pieninės
gaminamas „Tilžės“
sūris. Pakuotės ir nuotraukos
autorius – AB Vilkyškių
pieninė. NUOTR. IŠ AB VILKYŠKIŲ
PIENINĖS ARCHYVO

Pirmą kartą už Rytų Prūsijos ribų „Tilžės“ sūris buvo pradėtas gaminti Šveicarijoje 1893 m. Receptą 1890 m. atsivežė Otas Vartmanas ir Hansas Vegmiuleris, tapę „Tilžės“ sūrio pionieriais. 1903 m. „Tilžės“ sūrį gamino jau 17 sūrio daryklų, bet produkto kokybė ne visur buvo vienoda ir ne visada gera, o 1948-aisiais buvo reglamentuoti šios rūšies kokybės standartai. Nuo 1993-ųjų šveicariškojo prekės ženklo teisės yra apsaugotos „Tilsiter switzerland“ vardu.

G. Vegmiulerio šeimos verslas nebuvo sėkmingas, bet O. Vartmano jau penkta palikuonių karta gamina sūrį. Holzhofo (*Holzhof*), jų sūrio darykloje, perdirbama 2,2 mln. litrų pieno per metus. Sūrio daryklos devizas: „Aukščiausia konkurencingų kainų kokybė, gyvulininkystė, nepažeidžiant ekologinės pusiausvyros.“ Čia gaminamas sūris nėra masinis produktas, jo individualų charakterį kasdien tikrina profesionalai ir gastronomijos kritikai.

2007-ųjų rugpjūčio 1-ąją Holzhofas, įsikūręs Turgau kantone, buvo iškilmingai pavadintas Tilže, Europos žemėlapyje vėl atsirado pavadinimas, susijęs sūrio rūšį ir jo kilmės geografiją. Pervardinimo iniciatoriumi tapo buvęs „Tilsiter Switzerland GmbH“ vykdomasis direktorius Bruno Buntšu.

2009-aisiais „Tilžės“ sūrio gamintojų delegacija iš Šveicarijos aplankė Tilžę (Sovetską). Delegacijoje

Alfredo Šimkaus sūrinėje 1930 m. gegužės 2 d. išrašytos sąskaitos faksimilė. ŠALTINIS – ANDŽELIKOS ŠPILOVOS ASMENINIS ARCHYVAS

buvo ir to paties O. Vartmano, kuris turėjo receptą iš Rytų Prūsijos, palikuonis. Fotografijų parodoje, vykusiame Tilžės mieste muziejuje, skirtoje Šveicarijos „Tilžės“ sūrio istorijai, jis pasakojo apie „Tilžės“ sūrio gamybos procesą. Tuo metu vyko ir degustacija – ant stalo susitiko „Schweizer Tilsiter“ ir vietinis „Tilžės“ sūris, tuo metu gamintas Gastose (Slavske).

Bendravimas su svečiais tęsėsi „muziejų nakties“ rėmuose teminiame „sūrio vakarėlyje“ (*Cheese party*), kurio šūkis buvo: „Sūris – visko pradžia.“ Sūris buvo pasiūlytas vakaro svečiams

ne tik kaip vaisės – skulptorius I. Barinovas publikos akivaizdoje triūsė kurdamas sūrio skulptūrą „Varnos ir lapės“ pasakėčios motyvais, o garsus karikatūrininkas I. Paščenka kūrė karikatūras apie „Tilžės“ sūrį. Vyko „Cheese fotosesija“, pagal kurios rezultatus buvo nustatytos geriausios fotografų užfiksuotos vakaro šypsenos.

Tačiau sūris – tai ne tik skanu, naudinga ir linksma. 2009-aisiais „Tilžės“ sūris parodė ir savo „diplomatines“ savybes. 2009-ųjų rugpjūčio 1-ąją Tilžėje, Holzhofo, buvo pasirašyta Sovetsko ir Tilžės partnerystės sutartis – „Tilžės“ sūris lėmė šalių draugystę.

2011 m. gimė planas pradėti sūrio gamybą jo istorinėje tėvynėje, Tilžės mieste. Šveicarijos specialistai sukūrė sūrio gamyklos projektą, kuriame buvo gamybinės patalpos, restoranas ir net „Tilžės“ sūrio muziejus. Jo statybai, kurią buvo planuojama užbaigti 2013 m., buvo skirtas žemės sklypas, bet dėl tinkamos žaliavos trūkumo ar kokios kitos priežasties projektas nebuvo įgyvendintas.

2015 m. sūrį pabandė gaminti verslininkas Ivanas Artiuchas iš Ragainės. Klausimas, kokios rūšies sūrį gaminti, jam net nekilo – neabejotinai Tilžės, nes būtent čia jis pats tikriausias. Tačiau pirmoji patirtis nebuvo itin sėkminga – 12 tonų pieno, skirto sūriui gaminti, teko atiduoti galvijų ėdalui. Po truputį padėtis gerėjo: buvo suorganizuoti mokymai pas Vokietijos ir Šveicarijos sūrdarius, perkama nauja įranga. Per keletą metų Karaliaučiaus–Tilžės sūrio gamybos apimtys išaugo gal ir ne geometrine progresija, bet pastebimai: per mėnesį įmonė pagamina apie 3 tonas sūrio. Pavargęs „kariauti“ su tenykščiais gyvulių augintojais dėl pieno kokybės, kuri dažnai būdavo prastoka, I. Artiuchas įkūrė savo ūkį. 2019 m. atsirado pirmoji banda – 35 Kratlaukio veislės karvės, duodančios daug pieno. Dabar „Tilžės“ sūrį iš Ragainės galima nusipirkti prekybos tinkluose ir Karaliaučiaus mugėse, užsisakyti kavinėse ir restora-

Lydyto „Tilžės“ sūrio tūtelės. Vokietija, 1940-ieji. ŠALTINIS – „НОРМЫ ПИТАНИЯ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ ВЕРМАХТА“ [ЛИТ. „VERMACHTO KARIŲ MAITINIMO NORMOS“], IN: FISHKI.NET. PRIEIGA PER INTERNETĄ – <https://fishki.net/anti/2341343-normy-pitanija-voennoslužhawih-vermahnta.html?utm_source=aab&sign=842689561349515%2C89220814193004>

nuose. Nedidelės partijos keliauja į žemyninę Rusiją.

2020 m. Tilžės–Ragainės regioninio „Tilžės“ sūrio prekinis ženklas buvo užpatentuotas. Ragainėje gaminamas sūris populiarėja. Į Ragainę atvyksta turistų grupės, norėdamos paragauti garsiojo sūrio daryklos restorane, rengiamos ekskursijos, kurių metu galima pamatyti sūrio gamybos procesą. Miestelis tapo kasmetinių sūrio festivalių vieta – į juos suvažiuoja beveik visų nedidelių Karaliaučiaus regiono sūrių daryklų atstovai, kurių krašte jau maždaug dešimt, taip pat ir svečiai iš Europos šalių – Vokietijos ar net Šveicarijos. Pa-

skutinis festivalis, ketvirtas iš eilės, 2019-aisiais vyko Ragainėje ir surinko apie 8 000 svečių iš viso krašto.

Norisi tikėti, kad dėl privataus asmens, pasirinkusio regiono gastrominio paveldo atgaivinimo misiją, iniciatyvos „Tilžės“ sūris eilinį kartą parodys savo akivaizdžią naudą ir duos naują impulsą Ragainės vystymuisi, palaiapsniui paversdamas jį iš gėstančio miestelio gyvu bei visaverčiu miestu.

Iš rusų k. vertė Tatjana Maškevič

Versta iš: Анжелика Шпилёва, „Тильзитский сыр“ (2021)

Literatūra

Hans L. Grabowski, Manfred Mehl, *Deutsches Notgeld*. Band 1/2: Deutsche Serienscheine 1918–1922, Regensburg, 2003.

Alt-Mecklenburger Tilsiter. Prieiga per internetą – <https://www.markant-online.de/alt-mecklenburger-tilsiter/?fbclid=IwAR2c18PgwTf1AT27pnJbjMn_0APSLFlsNqzjCRa-gmF-JrfN7Lx6IGbtNMsttps://www.tilsiter.ch/>.

Klaus-Jürgen Karpinski, *Ostpreußisches Papiergeld*, Eigenverlag, 2007.

Thalmann Waldemar, *Uebersicht der Stadtgeschichte Tilsits*, Tilsit, 1928.

Tilsit-Ragnit. Stadt-und Landkreis. Ein ostpreussisches Heimatbuch. Zsgst.u.erard. von Fritz Brix, Würzburg, 1971.

Tilsiter Rundbrief. / Hrsg von Stadtgemeinschaft Tilsit. e.V., Kiel. 1991/1992. Ausg. 21.

Tilsiter Rundbrief. / Hrsg von Stadtgemeinschaft Tilsit. e.V., Kiel, 1992/1993. Ausg. 22.

Населённые пункты Калининградской области: Краткий справочник, Калининград: Книжное издательство, 1976.

Урупина Т. С., *Тильзитские доминанты*, Тильзит–Советск, 2020.

* Straipsnio autorė 2010–2018 m. dirbo Tilžės (Sovetsko) istorijos muziejaus direktore.

Martyno Jankaus sodybos atkūrimas

Inga KUZMARSKIENĖ,
Pagėgių savivaldybės mero patarėja, Pagėgiai

Šiemet Pagėgių savivaldybės meras Vaidas Bendaravičius darbo vizito Vilniuje metu susitiko su Lietuvos Respublikos kultūros ministru Simonu Kairiu ir Lietuvos Respublikos aplinkos ministru Simonu Gentvilu ir aptarė Pagėgių savivaldybei aktualias temas.

Susitikimo su LR kultūros ministru Simonu Kairiu metu aptarti Martyno Jankaus sodybos ir jos teritorijos, kurie yra įtraukti į Kultūros vertybių registrą, tolimesni veiksmai siekiant išsaugoti bei atkurti Martyno Jankaus sodybos vientisumą ir visą buvusių pastatų kompleksą.

Ilgą laiką Martyno Jankaus sodybos dalis privačios nuosavybės teise priklausė individualiam asmeniui, todėl nebuvo galimybės atkurti sodybos vientisumo. Tik 2019 m. spalio 8 d. Pagėgių savivaldybei įsigijus sklypą su gyvenamuoju namu ir daržine, visa sodyba

Daržinės pastatas Martyno Jankaus sodyboje, Bitėnuose, Pagėgių sav. JUOZO VERCINKEVIČIAUS NUOTR.

atsidūrė vienosė rankose ir atsirado reali perspektyva išryškinti architektūrinę sodybos vertę.

Atkūrus Martyno Jankaus sodybos vientisumą atsirastų naujos kultūrinės, meninės, edukacinės ir ekspozicinės veiklos galimybės. Šiuo tikslu, dalinai finansuojant Lietuvos kultūros tarybai, buvo atlikta Martyno Jankaus sodybos atkūrimo vizualizacija 3 D formatu. Šiuo metu ruošiamas avarinės būklės daržinės tvarkybos darbų projektas. Parengus projektą bus pradėti remonto darbai.

Su LR aplinkos ministru Simonu Gentvilu aptarti Pagėgių savivaldybei aktualūs vandens ir nuotekų klausimai bei vandentvarkos įmonių veiklos efektyvinimo galimybės pasinaudojant Europos Sąjungos investicijomis, aptarti kiti klausimai.

Martyno Jankaus sodyboje esančioje daržinėje vykusiame renginyje dalyvavo M. Jankaus vaikaitė Ieva Jankutė (Eva Milda Jankus-Gerola). Bitėnai, Pagėgių sav., 2012 m. rugpjūčio 18 d. JUOZO VERCINKEVIČIAUS NUOTR.

Palangos išvadavimas

1919 m. lapkričio 23–27 d. įvykiai

Doc. dr. Tomas PETREIKIS,
Vilniaus universitetas

Šiais metais minime Palangos atgavimo 100 metų jubiliejų. Pastaruoju metu straipsniuose plačiai aprašoma 1918–1921 m. sudėtinga tarptautinė politinė situacija, nuo kurios priklausė Palangos ir visų Baltijos šalių likimas. Palangą 1918–1921 m. valdė Latvija, nepriklausomybės deklaracijoje pretendavusi į buvusią Kuršo gubernijos teritoriją. Palangos kontrolę Latvija išlaikė policinėmis ir karinėmis jėgomis, į gyventojų apsisprendimo teisę nebuvo atsižvelgta. Savo ruožtu vietiniai palangiškiai lietuviai nekūrė savisaugos aizsargų¹ būrių, nestojo į Latvijos kariuomenę, nepadėjo išlaikyti latvių 1919 m. kovo mėn. įkurtos milicijos. Dargi latvių kariuomenė nepasizymėjo ir mandagumu. Nuo 1919 m. kovo 24 d. pas kleboną Juozą Šniukštą apsistojusią latvių kavalerija altarijos sandėlyje sunaikino du altorius ir statulas². Taigi Latvija valdė Palangą, bet palangiškiai šios valdžios nerėmė, patys rengė Lietuvą palaikančius mitingus ir laukė, kol ji tesės pažadą prisijungti šią teritoriją. Lietuviams 1919 m. lapkričio 23 d. pasitaikė puiki proga atgauti Palangą. Apie šiuos įvykius esama paminėjimų Lietuvos ir Latvijos istorikų darbuose, bet deramo dėmesio neskiriama sėkmingam bandymui išvaduoti Palangą iš plėšikaujančių bermontininkų ir keletui dienų perimti faktinę miesto kontrolę į savo rankas. Tai buvo įsimintinas įvykis jų dalyviams ir amžininkams, pirmasis paraku pakvipęs ženklas diplomatinėje kovoje dėl Palangos atgavimo.

Šis Palangos istorijos epizodas dėl broliškų santykių su Latvija buvo nepatogus dar tarpukariu, todėl tikslesnių žinių stokojo tiek to meto visuomenė, tiek

istorikai. Atsiminimų pagrindu tarpukariu apie 1919 m. lapkričio 23–27 d. įvykius dukart rašyta žurnale „Karys“. Pirmą kartą rašė palangiškė žurnalistė ir visuomenininkė Bronislava Knabikaitė-Zabulionienė³. Ji prie trumpučio straipsnio publikavo ir kovotojų nuotrauką. Antrą kartą prabilta praslinkus dešimtmečiui po įvykių – 1930-aisiais⁴. Šiuose straipsniuose ne visos įvykių detalės buvo žinomos, bet kai kurie susirėmimo epizodai su bermontininkais atskleisti net plačiau, nei tai atsispindi oficialiuose pranešimuose. Šiai istorijai reikšmingų archyvinių dokumentų Lietuvos centriniame valstybės archyve išlikę keletas. Išsamus 1919 m. lapkričio 27 d. Kretingos apskrities 1-osios (Darbėnų) nuovados milicijos viršininko Fabijono Kungio protokolas⁵ ir lakoniškesnis tų pačių metų gruodžio 7 d. Kretingos apskrities viršininko Petro Kerpės pranešimas Vidaus reikalų ministerijos Piliečių apsaugos departamentui⁶. Šie dokumentai anksčiau istorikų nematyti.

Rekonstruojant Palangos įvykių eigą, žymėtina, kad nuo 1919 m. pradžios Lietuvos Vyriausybė tikėjosi iš Latvijos broliško požiūrio į XIX a. pradžioje dėl vokiečių baronų interesų atskirtos šalies dalelės susigrąžinimą. Lietuviai vylėsi, kad latviai supras ir nekels pretenzijų. Tuo metu pastarieji Palangą suvokė kaip galimybių tiltą derybose su Lietuva dėl ginčytinų, mišriai apgyvendintų pasienio teritorijų. Lietuvoje ir Latvijoje vyko karas su bolševikais ir bermontininkais, todėl bendras frontas skatino vienyti latvių ir lietuvių jėgas, bet Palangos klausimo nei vieni, nei kiti neužmiršo ir laukė patogios progos perimti jo kontrolę. Kaip nurodė latvių karo istorikas Krišas Kapeniekas, su įvairiais reikalais čia kovo, gegužės ir liepos mėnesiais lankėsi Lietuvos

¹ Aizsargai (lat. *aizsargi*) – latvių šaulių organizacija.

² Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA), f. 383, ap. 8, b. 1258.

³ *Karys*, 1924, kovo 6–12, nr. 10.

⁴ *Karys*, 1930, rugpjūčio 14, nr. 33, p. 64.

⁵ LCVA, f. 1096, ap. 1, b. 19, l. 6–9.

⁶ LCVA, f. 1096, ap. 1, b. 3, l. 100.

muitininkai, Kretingos apskrities viršininkas Vladas Pryšmantas, Kretingos karo komendantas Mykolas Urbonavičius, paskirtasis Palangos miesto vykdomojo komiteto pirmininkas Pranas Jurgutis, kariuomenės atstovas Vladas Nagius-Nagevičius. Oficialiai net keletą kartų buvo prašoma Palangos nuovados viršininko Niklovo Jansono perduoti miestą Lietuvai. Lietuviai buvo sukėlę ir riaušes, kurių metu bandyta nuginkluoti latvių miliciją. Tai neramino latvius, bet kol fronte situacija buvo nestabili, nei vieni, nei kiti griežtų veiksmų nesiėmė.

Lietuvos Vyriausybė 1919 m. liepos 1 d. Apskričių sienų ir jų centrų įstatyme nusprendė sudaryti 20 apskričių. Pagal šį įstatymą Palangos valsčius buvo oficialiai priskirtas Kretingos apskričiai. Atsirado juridinis pagrindas veikti. Liepos 15 d. Kretingos apskrities viršininku paskyrus Petrą Kerpę, šis Palangos reikalus perėmė į savo rankas. Palangoje spalio–lapkričio mėnesiais įsikūrė gana stiprus bermontininkų dalinys, turėjęs 85–150 kareivių. Mieste tuo metu tvarką palaikė 10 latvių milicininkų, dar du buvo valsčiuje. Spalio 15 d. bermontininkai miliciją nuginklavo, o jos vadas N. Jansonas, palikęs tris milicininkus, pabėgo į Liepoją. Okupantai virš nuovados iškėlė carinės Rusijos ir kaizerinės Vokietijos vėliavas. Miestas buvo okupuotas, likę latvių milicininkai veikė pusiau pogrindžio sąlygomis. 1919 m. lapkričio pabaigoje po pralaimėtų mūšių susilpnėjus bermontininkų jėgoms, lietuviams pasitaikė patogi proga veikti. Tuo metu kareivių mieste buvo suma-

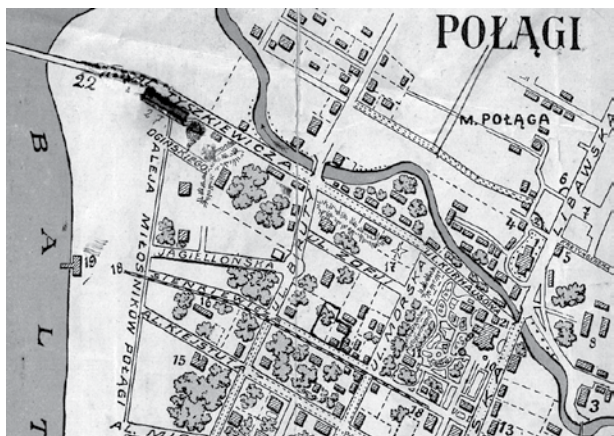
žėję iki 30–40. Lapkričio 22 d. okupantai paskelbė vyrų mobilizaciją ir miestui uždėjo kontribuciją (20 ar 15 tūkst. rublių), įvedė karo komendanto valandą. Palangiškiai, palikti vieni, kreipėsi pagalbos į Kretingos apskrities viršininką P. Kerpę.

Viršininkas, išnaudodamas patogią situaciją, trijų Kretingos apskrities nuovadų viršininkams įsakė išvaduoti Palangą. Pavedimą lapkričio 23 d. gavo apskrities 1-osios (Darbėnų) nuovados viršininkas F. Kungys. Jis nurodė, kad P. Kerpė liepė nuvykti į Palangą ir įkurti naują nuovadą tvarkai palaikyti. F. Kungys, pasiėmęs į pagalbą keturis milicininkus ir du kareivius, lapkričio 23 d. nuvyko į Palangą ir derėjosi dėl taikaus bermontininkų išsikraustymo iš miesto. Pastarieji išvykti atsisakė. Maždaug per parą pavyko Kretingoje sutelkti gana rimtas pajėgas: 10 milicininkų ir 10 kareivių, apginkluota 18 demobilizuotų buvusių Rusijos kareivių. Prie operacijos prisidėjo buvę Palangos latvių milicininkai Valteris Mackus, Paupė ir Baretas. Juos bermontininkai buvo kuriam laikui areštavę, bet paleisti į laisvę milicininkai sekė situaciją, mieste ieškodami patogios progos veikti.

Operacijai vadovavęs F. Kungys nurodė, kad lietuvių puolimas prasidėjo lapkričio 23 d. 16 val. Mūšis su bermontininkais įvykęs prie pat „Vaidilutės“ vilos. Netikėtai užpulti ir Klaipėdos link besitraukdami bermontininkai atsišaudė, mėtė granatas, bet tai jų negelbėjo. Mūšio metu vienas okupantas buvo sužeistas, keturi paimti į nelaisvę. Pastarieji po Kretingos karo komendanto M. Urbonavičiaus atvykimo

„Palangos išliuosuotojai 1919 m. 23/XI.“ užfiksuoti 22 kovotojai, iš kurių viena moteris. Pirmas iš kairės sėdi Kretingos 1 (Darbėnų) nuovados viršininkas Fabijonas Kungys (1892–1973). NUOTR. IŠ DARIAUS RAUPELIO KOLEKCIJOS

Palangos miesto 1914 m. plane 17 numeriu pažymėtas netoli vilos „Vaidilutė“ (dabar Tremties ir rezidencijos muziejus) buvęs futbolo stadionas. Tikėtina, kad šioje vietoje vyko mūšis su bermontininkais (pažymėta žvaigždute). Šiuo metu tai J. Basanavičiaus, S. Daukanto ir A. Mickevičiaus gatvių kampai. Netoli bažnyčios (1 numeris) buvo ir milicijos pastatas (4 numeris), kuriame, tikėtina, vyko dalis straipsnyje aprašomų įvykių. ILLUSTR. IŠ PALANGOS KURORTO MUZIEJAUS FONDU

Iš Užpelkių kaimo Palangos valsčiaus kilęs Jonas Piktuižis savanoriu į Lietuvos kariuomenę įstojo 1919 m. gruodžio 19 d., vos sulaukęs 18 metų. Žuvo mūšyje su lenkais ties Giedraičiais (Molėtų r.).

Po mirties apdovanotas Lietuvos kariuomenės kūrėjo savanorio medaliu. ILLUSTR. IŠ PALANGOS KURORTO MUZIEJAUS FONDU

į Palangą etapu išsiųsti į Kretingą. Karo grobis buvęs nedidelis, bet besikuriančiai kariuomenei reikalingas: 3 šautuvai ir 6 granatos. Su šiais trofėjais vėliau kovotojai ir nusifotografavo. Perėmus milicijos pastatą ir jame iškėlus Lietuvos trispalvę, taip pat rasta buvusios latvių milicijos turto: 9 rusiški šautuvai ir 1 vokiškas bei keliasdešimt šovinių. Su šiais ginklais apginkluota nauja, iš 12 asmenų suformuota Palangos milicija. Šiems milicininkams buvo perduota Palangos kontrolė. Išvadavime dalyvavę latvių milicininkai buvo eliminuoti, jiems neleista perimti miesto, uždrausta ir vėliavą virš nuovados iškelti.

F. Kungys ir dalis Palangos išvaduotojų pasiliko mieste. Ši grupė vykdė kratas ir agitacinį darbą. Lapkričio 24 ir 25 d. darytos kratos ieškant paslėptų ginklų, bet nieko nerasta. Lapkričio 25 d. mieste sušauktas visų gyventojų mitingas, kuriame buvo išreikšta parama ir padėka Lietuvai. Pagal latvių milicijos pranešimus, viešai skelbta, kad Palanga prijungta prie Lietuvos. Miestiečiai pritarė naujos milicijos išlaikymui, skirdami po 10 auksinų per dieną ir maitinimą. Į F. Kungio raštinę Palangoje lapkričio 26 d. atvyko Latvijos siųstas karo komendantas A. Stūrītis su kareiviais ir jam pasakęs, jog būtų galima padėkoti už išvadavimą, bet rytoj galite grįžti į Kretingą. F. Kungys patarimo nepaklausė. Kitos dienos 9 val. ryto A. Stūrītio įsakymu naujoji Palangos milicija buvo nuginkluota. Operacijos metu per neatsargumą pašautas lietuvis Edvardas Dirvonskis, su šiais įvykiais nesusijęs palangiškis, vaikštinėjęs mieste. Atrodo, kad latvių kareiviai buvo įsitempę, manė, kad nuovada gali būti ginama. Po nuovados perėmimo latviai nuėmė ir suplėšė Lietuvos vėliavą, pasigirdo pikti šūksniai, grasinimai duoti lietuviams į kuprą, vieną kitą pagrasinta ir nušauti. Latvių komendantas, atvykęs pas F. Kungį, vėl pareikalavo išvykti, o šiam

atsisakius grasinta, jog rytoj jis bus prievarta išsiųstas iš miesto. Taigi, nors naująją nuovadą ir pavyko nuginkluoti, bet A. Stūrītis nedrįso atvirai pulti F. Kungio ir mieste pasilikusių operacijoje dalyvavusių milicininkų, laukta, kol atvyks pastiprinimas.

Latvių pastiprinimas atvyko tą pačią lapkričio 27 dieną. Į Palangą įžengusį karinį dalinį sudarė apie 200 (kitais duomenimis – 150) kareivių būrys su dviem kulkosvaidžiais ir dviem patrankomis. Nesant kitos išeities, F. Kungys su palyda iš Palangos išvyko. Latviai paskelbė vyrų mobilizaciją. Ji sukėlė Palangos lietuvių nepasitenkinimą, todėl pastarieji panoro stoti ne į Latvijos, bet į Lietuvos kariuomenę. Peržiūrėjus Lietuvos savanorių sąrašus, matyti, jog iš 1919 m. įstojusių savanorių, kuriems buvo pripažintas kariuomenės kūrėjo savanorio statusas, Palangoje gimusių buvo 20. Kai kurie iš jų į kariuomenę įstojo dar sausį, bet didžiausias aktyvumas buvo gruodį, po Palangos įvykių.

P. Kerpės drąsa buvo įvertinta: jis 1920 m. buvo paskirtas Kauno apskrities viršininku, po kelių mėnesių paaukštintas į vidaus reikalų viceministrus. Palangos ir Kretingos apylinkėse buvo neramu, todėl Palangoje latviai nuolat laikė gana gausius karinius dalinius. Savo ruožtu ir lietuviai buvo linkę demonstruoti savo ketinimus. Pulkininkas Vincas Grigaliūnas-Glovackis atsiminimuose mini, kad 1919 m. gruodį pasibaigus karo veiksams su bermontininkais, jis, iš Latvijos divizijos vado gavęs leidimą aplankyti Palangą, su pusšimčiu rinktinių raitelių mieste iškėlė Lietuvos vėliavą ir surengė iškilmingą eiseną, dainavo patriotines dainas. Lietuviai pamanė, kad miestas vėl išlaisvintas, bet tai tebuvo trumpas vizitas. Palangos klausimas persikėlė į diplomatijos lauką. Kurorto sugrąžinimo Lietuvai teko laukti iki 1921 m. pavasario.

Karas, pakeitęs moderniąją Europą

Dr. Mindaugas ŠAPOKA,
Vilnius

2021 m. rugsėjo 10 d. sukanka lygiai 300 metų, kai dabartinėje Suomijoje esančiame Nystado (Ūsikaupunkio) mieste buvo pasirašyta taikos sutartis tarp Rusijos ir Švedijos, užbaigusi Didįjį Šiaurės karą. Koks tai buvo karas ir kokią reikšmę jis turėjo Baltijos jūros regionui?

Senovės istorija priklausė Viduržemio jūros regionui – šiuolaikinėje pasaulio politikoje dominuoja Atlanto vandenyno ir Pietų Kinijos jūros skalaujamos šalys, o ankstyvųjų Naujųjų laikų Europos istorijoje itin svarbūs buvo Baltijos ir Šiaurės jūros regionai. Šiaurės rytų Europos šalys: Abiejų Tautų Respublika (toliau – Respublika), Danija-Norvegija, Švedija, Maskvos valstybė (Rusija) – dėl dominavimo Baltijos jūroje varžėsi kelis šimtmečius. Istorikai šių valstybių karus yra pavadinę „Šiaurės karais“, nors ir nesutaria dėl bendros Šiaurės karų numeracijos ir sekos.

Pirmuoju Šiaurės karu gali būti vadinamas Livonijos karas (1558–1583), per kurį šios valstybės dalijosi nuosmukį išgyvenusio Livonijos ordino teritorijas, kurių didžioji dalis (išskyrus Šiaurės Estiją) teko Respublikai. Antrasis Šiaurės karas, o tiksliau visa virtinė karų, vyko XVII a. viduryje. Respublika kariavo su Švedija (1655–1660), o šis karas sutapo su tuo pačiu metu vykusiu Respublikos ir Rusijos karu (1654–1667) bei Danijos ir Švedijos karais (1657–1658, 1658–1660). Šių karų nugalėtoja buvo Švedija, užvaldžiusi didžiąją dalį Baltijos jūros pakrantės, ir Rusija, gavusi didelę dalį Ukrainos. Trečiasis šiaurės karas, arba Didysis Šiaurės karas, vyko 1700–1721 m., kuriame Danija–Norvegija, Saksonija, Respublika bei Rusija kariavo prieš Švediją. Epizodiškai kare dalyvavo ir daugiau valstybių: Brandenburgas–Prūsija, Didžioji Britanija, Nyderlandai, Hanoverio, Holšteino–Gotorpo, Meklenburgo–Šverino kunigaikštystės, taip pat Krymo chanatas ir Osmanų imperija. Taigi šis

karas buvo svarbus ir didelis konfliktas nors jis dažnai yra nepelnytai pamiršamas. 1700–1721 m. vykęs konfliktas pakeitė Šiaurės rytų Europos žemėlapi ir galių svetus.

Šį karą pradėjo valstybės, nepatenkintos Švedijos dominavimu Baltijos jūros baseine. Respublika, ir ypač Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, skaudžiai jautė Livonijos praradimą. Šią teritoriją užkariavus Švedijai, Lietuvos bajorija buvo nepatenkinta dideliais munitais, kuriuos ji privalėjo mokėti už per Rygos uostą į Vakarų Europą eksportuojamas prekes. Naujasis Respublikos valdovas Augustas II (1697–1733), kuris tuo pačiu metu buvo ir Saksonijos kunigaikštis (elektorius), buvo pasiryžęs kariauti su bet kuo, kad tik įgyvendintų savo politinę programą – užkariautų teritoriją, kuri nors priklausytų Respublikai, bet pagal paveldėjimo teisę būtų valdoma jo dinastijos. Tai jį įgalintų susigrąžinti Lenkijos karalių kadaise prarastas valdžios galias. Ne ką mažiau Švedijos prekybiniu viešpatavimu buvo nepatenkinta Rusija. Pagal paskutinės taikos sąlygas, Rusija privalėjo atiduoti Švedijai Nevos žiotis ir kitas žemes Ingrijoje bei Karelijoje, tačiau tokiu būdu ji liko be išėjimo į Baltijos jūrą. Švedija siekė, kad kuo daugiau Rusijos prekių būtų eksportuojama per jos uostus, bet Rusijos caras Petras I turėjo savų prekybinių ambicijų. Jis norėjo, kad prekybiniai keliai iš Azijos eitų per Rusiją, bet tam reikėjo kontroliuoti uostus Baltijos ar Juodosios jūrų pakrantėse. Tarp Švedijos ir Danijos–Norvegijos karalysčių jau kurį laiką ruseno konfliktas dėl Holšteino–Gotorpo kunigaikščio statuso. Dalį Šlezvigo ir Holšteino kunigaikštysčių teritorijos kaip siuzerenas valdė Danijos karalius, o kitą dalį Holšteino–Gotorpo kunigaikščiai, buvę Danijos karaliaus vasalai. Holšteino–Gotorpo kunigaikščiai savo užsienio politikoje rėmėsi Švedija, kaip savo nepriklausomybės garantu. Holšteino–Gotorpo ir Švedijos bendradarbiavimas labai nepatiko Danijos karaliams, kurie jautėsi ap-

supti iš šiaurės ir iš pietų. Danijos–Norvegijos ir Švedijos konflikto objektas buvo Holšteino–Gotorpo kunigaikščių suverenumo lygis ir ypač klausimas, ar kunigaikščiai turi teisę turėti savo karines pajėgas.

Taigi priežasčių naujam karui buvo daugiau negu pakankamai. 1699 m. pab. baigta derinti slapta trijų valdovų: Saksonijos elektoriaus ir Lenkijos karaliaus Augusto II, Danijos ir Norvegijos karaliaus Frederiko IV ir Rusijos caro Petro I – sąjunga, nukreipta prieš Švediją. Karas prasidėjo 1700 m. vasario 22 d., kai Saksonijos kariuomenė peržengė Livonijos sieną ir netikėtai užpuolusi pabandė užimti Rygą, bet jai nepasisėkė. Gavus žinią apie saksų puolimą, Danijos kariuomenė, kuri jau kurį laiką stovėjo karališkose Holšteino ir Šlezvigo dalyse, nedelsdama užėmė kunigaikštis Šlezvigo ir Holšteino dalis. 1700 m., sudarius paliaubas su Turkija, į karą įsitraukė ir Rusija. Besiginanti Švedija parodė stebėtiną organizuotumą. Iš pradžių padedant Anglijai ir Nyderlandams jai pavyko sudaryti taiką tarp Holšteino–Gotorpo kunigaikščio ir Danijos–Norvegijos, vėliau buvo sutriuškinta Rusijos kariuomenė prie Narvos, o 1701 m. vid. prie Rygos įveikta Saksonijos kariuomenė ir įsiveržta į Respubliką.

Taigi nors sąjungininkai turėjo didelę persvarą ir jų pergalė, atrodo, nekėlė abejonių, iš tikrųjų karo eiga buvo permaininga ir neprognozuojama. Karas užtruko net 21 metus, o jame svarbiausias vaidmuo teko resursų mobilizavimui. Švedija kaip Europos galybė iškilo XVII a., kai sėkmingai kariavo ir plėtėsi kaimynų sąskaita. 1617 m. pagal Stolbovo taikos sutartį Rusija Švedijai užleido Ingrijos žemę ir Keksholmo (Prioziorsko) miestą. Abiejų Tautų Respublika 1660 m. Olyvos taikos sutartimi atidavė Livoniją, kurią faktiškai Švedija valdė jau nuo 1621 m., o Jamtlandiją, Saremos ir Gotlando salas Švedija gavo 1645 m. Briomsebrės sutartimi iš Danijos–Norvegijos. 1658 m. pagal Roskildės taikos sutartį Švedija Danijos–Norvegijos sąskaita išsikovojo dar daugiau teritorijų – Skonės, Blekingės, Bohuslanijos, Halandės teritorijos tapo Švedijos karalystės dalimi. Švedijos dalyvavimas Trisdešimties metų kare buvo vainikuotas 1648 m. Vestfalijos taikos sutartimi, pagal kurią Švedija gavo valdas Šventosios Romos imperijoje: Pomeraniją, Brėmeno ir Verdeno bažnytinės kunigaikštystes (be Brėmeno miesto) bei Vismaro miestą. XVII a. pab. Švedijos kariuomenė buvo geriausiai apmokyta regione. Taikos metu iš valstiečių sudaryta kariuomenė dirbo žemės ūkio darbus, bet nuolatinės pratybos užtikrino jos aukštą karinę vertę. 1680 m. įvestas absoliutizmas parlamento įtaką sumažino iki minimumo, o visus sprendimus galėjo priimti vienas karalius. Šalyje pradėta redukcija – valstybinių žemių, anksčiau atiduotų kilmingiesiems, susigrąžinimas – papildė valstybės iždą ir leido išlaikyti nuolatinę kariuomenę ir didelį laivyną, prilygstantį Danijos–

Norvegijos karinėms jūrų pajėgoms. Visgi amžiaus pabaigoje Švedijos galybė stovėjo ant molinių kojų, o didžiausias jos trūkumas buvo šalies skurdumas ir mažas gyventojų skaičius. Sudėjęs visus Švedijai priklausančių teritorijų gyventojus turbūt vargiai būtų pasiektas 3 mln. skaičius. Ilgalaikiam karui Švedija tiesiog neturėjo resursų.

Respublika XVII a. pab. atrodė susilpnėjusi, nes Rusija užėmė didelę dalį Ukrainos, o Podolė buvo užimta turkų. Visgi 1683 m. Lenkijos kariuomenės pergalė prie Vienos ir 1697 m. prasidėjusi personalinė unija su Saksonija vertė galvoti, kad ši valstybė išliks galingiausiųjų Europos valstybių gretose. XVII a. pab. Respublika buvo viena didžiausių pagal plotą Europos valstybių, turinti kiek daugiau negu 7 mln. gyventojų. Nors Lenkijos ir Lietuvos kariuomenės pasižymėjo kavalerijos kokybe, joms visuomet trūko pėstininkų. Šią problemą išsprendė personalinė unija su Saksonija, kuri turėjo keliasdešimties tūkstančių kariuomenę ir puikią pėstininkiją. Vis dėlto realybėje šios jungtinės kariuomenės nesugebėjo pasipriešinti švedams, visų pirma, dėl vienybės stokos. Intensyvėjančios Respublikos vidaus kovos ir nesutarimai tarp karaliaus bei bajorijos, kuri kiekvieną valdovą įtartinėjo rezgant sąmokslus prieš bajorijos laisves, stūmė valstybę prarajos link. Prasidėjus karui Respublika skilo į dvi tarpusavyje besivaidijančias stovyklas, kurių viena rėmė sąjungą su Rusija, o kita Švediją. Augustui II nepavyko suvienyti kariaujančiųjų pusių, o jis pats dėl Švedijos pergalių buvo priverstas atsisakyti Lenkijos karūnos. 1704 m. Švedijos karalius Karolis XII pasodino į sostą vieną Respublikos didikų – Stanislovą Leščinskį. Respublikos resursai suvaidino lemiamą vaidmenį kare ne dėl to, kad ši valstybė būtų efektyviai juos naudojus, o dėl to, kad ji nesugebėjo sutrukdyti kitiems (Rusijai ir Švedijai) tais resursais naudotis.

XVII a. pab. Rusijos kariuomenė ir valstybės organizacija reikalavo reformų ir jai pasisekė, kad ją valdė valdovas, kuris norėjo pakeisti Rusijos elito ir prastuomenės socialinius elgesio modelius ir įdiegti naujas vertybes, reformuoti Rusijos ekonomiką ir visuomenę pagal Vakarų Europos modelį. Dar XVII a. pab. Rusijai sunkiai sekėsi kovoti prieš turkus ir totorius, o 1700 m. pab. buvo patirtas traukiantis pralaimėjimas prieš Švedijos kariuomenę prie Narvos. Vis dėlto Didžiojo Šiaurės karo pabaigoje Rusijos kariuomenėje buvo apie 155 tūkst. karių, neskaičiuojant artilerijos, laivyno, administracinio, karių aptarnaujančio personalo ir nereguliarių dalinių, tokių kaip kazokai ar kalmukai. Visa ši karinė jėga vilkėjo uniformas, pasiūtas Rusijoje, ir nešiojo ten pagamintus ginklus, o jai vadovavo daugiausiai karininkai rusai. Visą šią jėgą rėmė Rusijos laivynas, kuris jau buvo didžiausias Baltijos jūroje. Progresas, atliktas per kelis karo dešimtmečius, buvo stubli-

DIDŽIOJO ŠIAURĖS KARO VEIKSMŲ PAVEIKTOS TERITORIJOS

„Žemėlapių artelės“ ir Lietuvos istorijos instituto žemėlapis, parengtas pagal J. Wikander, Översikt över Sveriges krig under 1700-talet, Stockholm, 1920, s. 202

nantis. Jį pasiekti leido ne tik dideli gamtiniai, bet ir žmogiškieji (Rusija XVII a. pab. galėjo turėti apie 11 mln. gyventojų) resursai. Kadangi Rusijoje nebuvo luominės visuomenės reprezentavimo formų, kurios būtų pajėgios riboti valdovo (caro) autokratiją, jos valdovas Petras I (1682–1725) nevaržomai galėjo naudotis šalies resursais. Nors caro autokratija ir nesugebėjo mobilizuoti resursų efektyviau už absoliutinę Švedijos monarchiją, tų resursų Rusijoje buvo kur kas daugiau. Rusija dalį karo naštos sumaniai permesdavo ant savo sąjungininkų, ypač Respublikos, pečių. Išskyrus trumpą laikotarpį 1708–1709 m., kai nuo karo veiksmų nukentėjo santykinai nedidelė Rusijos vakarinės teritorijos dalis, Rusija kariavo vien svetimoje teritorijoje. Pagrindinė Rusijos kariuomenė 1705–1708 m. gyveno Respublikos sąskaita. 1709–1717 m. Rusijos kariuomenės dalys viena ar kita forma rinko kontribucijas Respublikoje ir Kuršo kunigaikštystėje, taip pat Meklenburgo–Šverino kunigaikštystėje. Per visą karo laikotarpį kontribucijos buvo renkamos ir rusų užimtose Švedijos valdose: Ingrijoje, Estijoje, Livonijoje, Pomeranijoje ir Suomijoje.

Švedijai karas sekėsi gana gerai 1702–1708 m. Tuo metu Švedijos kariuomenė laimėjo visus didesnius mūšius, o jos karaliui pavyko priversti iš karo pasitraukti Daniją–Norvegiją bei Saksoniją. Pastarosios kunigaikštis Augustas II buvo pašalintas iš Lenkijos karaliaus sosto, o ten pastatytas naujas valdovas Stanislovas Leščinskis. Vis dėlto šiam nepavyko suvienyti Respublikos po Švedijos karaliaus vėliava. Didžioji dalis lenkų ir lietuvių nepripažino naujojo karaliaus ir liko ištikimi karinei sąjungai su Rusija, kuri negailėjo piniginės ir karinės paramos, kad tokį nusiteikimą dar labiau sustiprintų. Neužsitikrinęs visos Respublikos paramos Karolis XII pradėjo Rusijos puolimą, kuris pasibaigė nesėkme prie Poltavos 1709 m. Lenkai ir lietuviai, ištikimi karinei sąjungai su Rusija, svariai prisidėjo prie Poltavos pergalės, nes neleido Respublikoje esantiems Karolio XII ir jo statytinio Stanislovo Leščinskio šalininkams suteikti pagalbos beviltiškoje padėtyje esančiai Švedijos kariuomenei.

Po šios Švedijos kariuomenės nesėkmės karo eiga pakrypo Rusijos naudai, o į karą grįžo Danija–Norvegija ir Saksonija. Stanislovas Leščinskis turėjo pasitraukti iš Lenkijos karaliaus sosto, į kurį sugrįžo Augustas II. Viskas, ką Petru I reikėjo padaryti, tebuvo pribaugti Švediją, bet tai pasirodė ne taip lengva, kaip galėtų atrodyti. Net ir Švedijos Pomeranijos ir Suomijos praradimas 1713–1715 m. neprivertė Karolio XII sudaryti taikos. 1715 m. dėl trumparegiškos ir agresyvios Karolio XII politikos jo priešų gretos pasipildė dar dviem valstybėmis: Brandenburgu–Prūsija ir Hanoveriu. Švedija taip pat buvo ant karo slenkščio su Didžiąja Britanija, kuri

tuo metu buvo personalinėje unijoje su Hanoveriu. Abi valstybes valdęs Jurgis Liudvikas sumaniai nauodojo Didžiosios Britanijos karinę ir diplomatinę jėgą Hanoverio interesams. 1716 m. Karolis XII įvykdė Norvegijos puolimą, kuris baigėsi nesėkme. 1718 m. puolimas buvo pakartotas, bet jis taip pat pasibaigė nesėkme ne tik Švedijos kariuomenei, bet ir pačiam karaliui. Karolis XII žuvo pakirstas priešo kulkos apkasuose prie Fredriksteno tvirtovės.

Švedijos sostą paveldėjo žuvusio karaliaus sesuo Ulrika Eleonora, kuri kartu su savo vyru Hesės–Kaselio kunigaikščiu Frydrichu Hesiečiu nusprendė tęsti karą su Rusija, bet pradėti taikos derybas su kitais Švedijos priešais. Atsakydamas į tai 1719 m. Petras I įsakė savo kariuomenei nuniokoti Švedijos rytinę pakrantę. Per antpuolį buvo sudeginti 8 miestai ir 1363 kaimai. Dėl šio puolimo, rytinėje Švedijos pakrantėje iš esmės nėra senesnių nei 1719 m. statytų pastatų. Rusijos antpuolio ir nuniokojimo mastas vertė Švediją paspartinti taikos sutarčių sudarymą su visais priešais, išskyrus Rusiją.

1719 m. liepos 22 d. paskubomis buvo pasirašyta preliminari taikos sutartis su Hanoveriu. Švedija Hanoveriui už 1 mln. riksdalerių kompensaciją atidavė Brėmeną–Verdeną. Su Danija–Norvegija susitaikyta 1720 m. liepos 3 dieną. Švedija atgavo Pomeranijos teritorijas: Štralzundą, Riugeno salą bei Vismarą, bet prarado savo išimtinę teisę nebemokėti Zundo muitų ir turėjo Danijai duoti 600 tūkst. riksdalerių kompensaciją. Tarpininkaujant britams ir jiems grasinant nepadėti kare su Rusija, Švedija 1720 m. vasario 1 d. buvo priversta pasirašyti Stokholmo taikos sutartį su Brandenburgu–Prūsija. Pagal šią sutartį Švedija prarado Ščecino miestą, Pomeranijos teritoriją į pietus nuo Penės upės, žemes į rytus nuo Oderio, taip pat Uznamo ir Volino salas mainais į 2 mln. riksdalerių kompensaciją.

Sudarius taikos sutartis, Švedija gavo Didžiosios Britanijos karo laivyno pagalbą prieš Rusiją, bet ji buvo nepakankama, o paskutiniųjų metų karo veiksmai parodė, kad Švedija yra nepajėgi vykdyti puolamąsias operacijas prieš Rusiją ir turi apsiriboti gynyba. Atsikrovoti prarastas rytų Baltijos teritorijas – Livoniją, Estiją ir Ingriją – Švedija neturėjo jokių vilčių, todėl tęsti karo nebebuvo prasmės. 1721 m. Nystade Rusija galėjo padiktuoti tokią taiką, kokią norėjo. Švedija Rusijai atidavė Livoniją, Estiją, Ingriją. Tiesa, Rusijos užimta Suomija buvo grąžinta Švedijai, bet be Vyborgo ir Keksholmo miestų, kuriuos Petras I pasiėmė sau norėdamas užtikrinti naujosios Rusijos sostinės Sankt Peterburgo saugumą. Saksonija ir Respublika kare nieko nelaimėjo. Abipusės taikos deklaracijos tarp Saksonijos ir Švedijos buvo pasirašytos vos 1728 m. gegužės–birželio mėn., o Respublikos Seimo darbo paralyžius lėmė, kad taikos deklaracijomis buvo apsikeista tik 1732 m. spalį.

Tiesa, Respublikos Seimas šios taikos deklaracijos su Švedija taip niekada ir nepatvirtino.

Karas baigėsi 1721 m. Švedijos pralaimėjimu ir Rusijos, kaip Europinės galios, įtvirtinimu. Švedijos kontroliuojama Baltijos imperija buvo sunaikinta, o jos vietą pakeitė Rusija ir sustiprėjusi Brandenburgo–Prūsijos valstybė. Per karą išryškėjo XVII a. vid. prasidėjęs Abiejų Tautų Respublikos nuopuolis, kuris XVIII a. pab. baigėsi šios valstybės padalijimais. 1721 m. susiklostė tokia geopolitinė Šiaurės rytų Europos regiono realybė, kurioje, įvykus nedideliems kosmetiniams pasikeitimams, mes gyvename naujausiais laikais. Dabar šiame regione vis dar dominuoja pasaulio galybė Rusija, o tarp jos ir Vokietijos (Brandenburgo–Prūsijos įpėdinės) yra išsidėsčiusios nepriklausomos Abiejų Tautų Respublikos paveldėtojos – Lenkijos, Lietuvos, Baltarusijos ir Ukrainos valstybės, bei Skandinavijos šalys, Švedijos imperijos paveldėtojos, Švedija ir Suomija, bei Danija ir Norvegija.

Literatūra

Bushkovitch Paul, „Peter the Great and the Northern War“, in: *The Cambridge History of Russia, volume II: Imperial Russia, 1689–1917*, ed. D. Lieven, Cambridge: Cambridge University Press, 2006, p. 489–503.

Dundulis Bronius, *Švedų feodalų įsiveržimai į Lietuvą XVII–XVIII a.*, Vilnius: Mokslas, 1977.

Frost Robert, *The Northern Wars: War, State and Society in Northeastern Europe, 1558–1721*, New York: Routledge, 2014.

Larsson Ole, *Stormaktens sista krig: Sverige och stora nordiska kriget 1700–1721*, Lund: Historiska media, 2009.

Ullgren Peter, *Det stora nordiska kriget 1700–1721: en berättelse om stormakten Sveriges fall*, Stockholm: Prisma, 2008.

История Северной войны 1700–1721 гг., отв. ред. И. Ростунов, Москва: Наука, 1987.

Tarp priešpriešinių ugnių (1942 05 28–1944 06 29 laikotarpis Rytų Lietuvos urėdijose)

Algirdas BRUKAS,
Kaunas

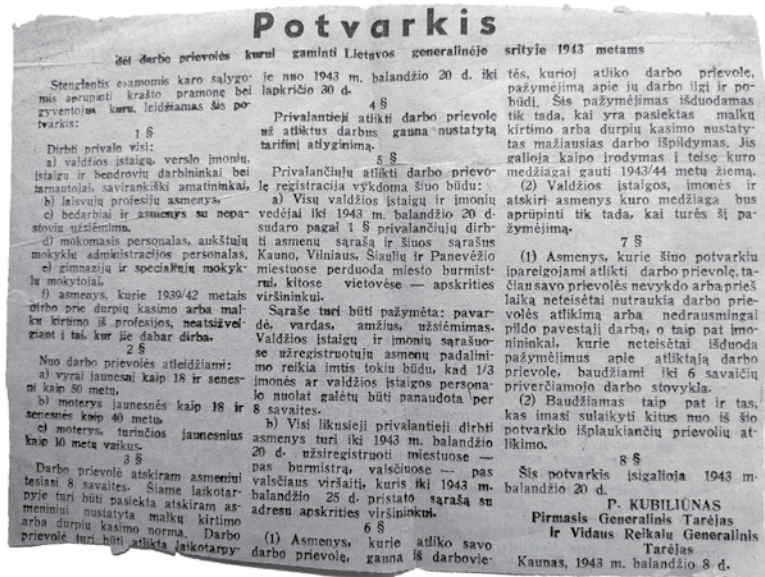
Rašydamas apie Lietuvos miškininkus ir miškų ūkį 1939–1953 m. laikotarpiu, esu pateikęs bendrais bruožais buvusią išskirtinę padėtį ir praradimus Rytų Lietuvoje vokiečių okupacijos metais. Tačiau net miškininkų visuomenėje tų laikų konkretūs įvykiai lieka užmarštyje. Kai kurie dalykai labai skirtingai interpretuojami ar iš vis nutylimi, atseit dėl dabarties problemų geresnio sprendimo. Tačiau vargu ar išsamesnis praeities žinojimas gali pabloginti dabarties sprendimus. Tad pažvelkime į tą laikotarpį detaliau.

Bendras fonas veikęs miškininkų veiklą

Miškų urėdijų darbas Vilniaus krašte lyginant su vidurio ir vakarų Lietuvos rajonais buvo žymiai komplikuočiau. Tai lėmė tiek dideli medienos poreikiai vokiečių karinėms, tiek Vilniaus gamybinėms ir gyventojų buitinėms bei šildymo reikmėms, tiek sudėtingas darbų organizavimas naudojant priverstinę darbo jėgą¹, tiek pavojai iš lenkų Armijos Krajovos (AK) kovotojų bei partizanų, tiek iš sovietinių partizanų bei diversantų. Medienos poreikiai karo ir gyventojų reikmėms visoj Lietuvoj buvo dideli, visur galiojo ir priverstinis gyventojų įtraukimas į miško ruošą, bet Vilniaus krašte esminius skirtumus lėmė tai, kad lietuviška miškų administracija buvo suformuota visai neseniai – tik atgavus Vilniaus kraštą 1939 m. pabaigoje, o prasidėjus pirmoms sovietinės okupacijos represijoms ir vokiečių įsiveržimui vėl buvo

gerokai išblaškyta. Nors atėję vokiečiai į lietuviškos ūkinės administracijos darbą tiesiogiai nesikišo, bet diktavo medienos gamybos užduotis ir kontroliavo jų eigą. Daug sunkumų kildavo dėl priešiško vietinių lenkų nusistatymo Lietuvos pareigūnų atžvilgiu. Tą priešišumą dar labiau kurstė AK propagandistai įtikinėdami visuomenę, kad lietuvių miškininkai yra nacių kolaborantai ir čia laikini, o vokiečiams pralaimėjus karą kraštas vėl atiteks Lenkijai. Nacių kolaborantais lietuvius miškininkus traktavo ir 1943 m. ėmę gausėti organizuotų sovietinių partizanų ir diversantų būriai.

Nors atskiri miškininkų užpuldinėjimai prasidėjo jau 1942 m., bet tada juos vykdė atskiros miškuose besislapstančios prastai organizuotos grupės iš nepajėusių pasitraukti sovietinių aktyvistų, iš vokiečių lagerių pabėgusių rusų karo belaisvių ir iš getų

Generalinio tarėjo P. Kubiliūno 1942 m. balandžio 8 d. potvarkis dėl darbo prievolės kuro gamybai kertant mišką ir kasant durpes visiems 18–50 metų Lietuvos generalinės srities vyrams ir 18–40 metų moterims, išskyrus potvarkyje nustatytą išimtį. ILLUSTR. IŠ ALGIRDO BRUKO ASMENINIO ARCHYVO

¹ Žr. P. Kubiliūno potvarkio kopiją.

pabėgusių žydų. Tačiau didysis košmaras prasidėjo maždaug nuo 1943 m. vidurio, kai vokiečius lydėjo vis didesnės nesėkmės fronte, o sovietinių partizanų veikla tapo geriau organizuota. Į ją be siunčiamų diversantų ir paruoštų partizanavimui pasitraukusių į Rusiją lietuvių bei žydų, buvo įjungtas ir vietinis mūsų minėtas besislapstančių asmenų kontingentas. Lenkų partizaninė AK tuo metu žymiai pagausino savo gretas, geriau apsiginklavo ir gan rafinuotai ieškojo kontaktų ir su vokiečių okupacine valdžia, ir su sovietiniais partizanais, tarytum Vilniaus krašte jų pagrindinis priešas būtų civilinė lietuvių administracija.

Pagal Lietuvos SSR partizaninio judėjimo štabo 1944 m. duomenis, 1941 m. buvo 38, 1942 m. – 181, 1943 m. pirmą pusmetį – 408, antrą pusmetį – 1 633, 1944 m. balandžio mėn. – 2 041 (rezerve – 770), 1944 m. gegužės mėn. – 2 647 (rezerve – 1 080) sovietiniai partizanai. Iš viso Lietuvoje sovietų pusėje veikė 3 904 partizanai: 1 475 rusai, 1 386 lietuviai, 676 žydai ir 367 kitų tautybių. Iš jų 2 884 buvo Lietuvos gyventojai, 1 020 – karo belaisviai. Šios pajėgos koncentravosi rytinėje Lietuvoje. Nors Vilniuje lenkų antinacinis pagrindis egzistavo nuo vokiškosios okupacijos pradžios, Lenkijos vyriausybei emigracijoje pavaldi karinė organizacija – AK, formaliai priklausiusi antinacinei koalicijai Vilniaus krašte, savo struktūrinius padalinius pradėjo steigti 1943 m. ir, kaip rodo šaltiniai, 1944 m. Vilniaus apygardoje, į kurią įėjo dalis Lietuvos ir Baltarusijos teritorijų, jau turėjo 17–18 tūkst. karių. Ji darėsi rimta problema okupacinei vokiečių valdžiai.

AK vadovybės kontaktų paieškos su sovietais ir su vokiečiais buvo tik Vilniaus kraštui būdingas reiškinys. Slapti kontaktai ir susitarimai skyrėsi nuo skleidžiamos propagandos, o neretai ir nuo faktiškų veiksmų. AK propagandistai išsakydavo antivokišką ir antisovietinį nusistatymą ir tarp gyventojų propagavo nepalaikyti civilės lietuvių valdžios ir sovietų partizanų. Pastarieji tuo metu jau savosios propagandos pagalba nuteikinėjo bent lietuvių tautybės gyventojus prieš lenkų karinį pagrindį aiškindami, kad lenkų valdžios pagrindinis tikslas atsiimti Vilniaus kraštą ir atkurti senąją „ponų“ Lenkiją. Beje, reiktų pridurti, kad tokie teiginiai buvo visiška teisybė, nes AK šiame regione ir puoselėjo tokius tikslus. Bet kadangi pagrindinis priešas buvo bendras – nacistinė Vokietija, laikinas suartėjimas buvo abiem pusėms naudingas. Vietos karinė vokiečių valdžia dėl prarastos sėkmės Rytų fronte ir savo pajėgų stygiaus ėmėsi trigubo ar keturgubo žaidimo. Ne tik flirtavo su AK Vilniaus vadovybe, bet nuo 1943 m. antros pusės padėjo AK kovotojus aprūpinti ginklais, maistu ir stengėsi juos panaudoti „bėgių kare“ su raudonaisiais partizanais bei diversantais. Kontaktus su lenkais slėpė nuo civilinės lietuvių valdžios ir lietuviškos policijos, dėl ko jie ne kartą atsidūrė apgailėtinoje padėtyje. Nors

Kenos urėdijos Rukainių girininkijos eigulys Hubertas Valeika, nušautas darbo metu miške 1942 m. lapkričio 25 d. NUOTR. IŠ ALGIRDO BRUKO ASMENINIO ARCHYVO

Ašmenos urėdas Jonas Kockanauskas, gimę 1913 m., banditiškai nušautas darbe 1943 m. rugpjūčio 16 d. NUOTR. IŠ ALGIRDO BRUKO ASMENINIO ARCHYVO

leido susikurti generolo Povilo Plechavičiaus Vietinei rinktinei, bet neužtikrino rimtesnio jos apginklavimo, nepasiruošusią stūmė į kovą su AK, darė visokius trikdžius (dėl ko jos pirmieji susidūrimai su AK buvo nesėkmingi) ir ją galiausiai visai išformavo.

Rūdninkų girioje įsikūrė sovietinio pagrindžio vadovų branduolys ir organizacinis centras. Čia organizatoriai, matyt, jautėsi saugiausiai, nes atsirado kažkiek sovietinių partizanų rėmėjų ar bent neutraliai besilaikančių vietos gyventojų. Vokiečiai neturėjo jėgų „išvalyti“ Rūdninkų girios, todėl galėdavo tik blokuoti arba trukdyti partizanams iš jos skverbtis į Lietuvos gilumą.

Daugiausia tokioje politinėje mišrainėje teko nukentėti paprastiems žmonėms, kurių prielankumo siekė visos kariaujančios pusės. Sutikę esmingesnį pasipriešinimą arba kerštaudami už savus praradimus, visų spalvų kariaujančios pusės be skrupulų ėmė akiai taikyti civilių kolektyvinę atsakomybę, pasireiškusių ištisų kaimų ar jų dalių sudegimu ir gyventojų išžudymu. Neidami į jokiais detales, tik norime priminti bent 4 iš keliasdešimt tuometinės Lietuvos teritorijoje, tuomet vadintoje Lietuvos generaline sritimi (į ją tada įėjo dabartinės Baltarusijos pakraštys) sunaikintų kaimų, kuriems buvo primesta kolektyvinė atsakomybė už kažkieno padarytas veikas.

1944 m. sausio 29 d. Kaniūkų kaimą sudegino ir sušaudė sovietiniai, daugiausia žydų ir rusų tautybės Rūdninkų girios parizanai, siekdami įbauginti kitus kaimus, kad neorganizuotų ginkluotų savisaugos būrių apsigynimui nuo jų nuolatinių plėšikavimų. Žuvo 35, sužeisti 15 civilių gyventojų.

1944 m. birželio 3 d. Pirčiupių kaimą sudegino ir sušaudė vokiečių SS dalinys, keršydamas už sovietų partizanų organizuotoje pasaloje žuvusius savo karius. Žuvo 119 civilių.

1944 m. birželio 20 d. Gliškių kaimo civilius gyventojus lenkus iššaudė lietuviai 258-to batalio-

no policininkai keršydami už 4 žvalgų išdavimą ir nužudymą.

1944 m. birželio 23 d. Dubingių kaimą išžudė lenkų AK 5-os partizanų brigados kovotojai keršydami už lietuvių savisaugos 258-to bataliono policininkų iššaudytą Glitiškių kaimą. Žuvo 27 šio kaimo gyventojai, o iš viso iki 200 žmonių, įskaitant ir nužudytus tolimesniuose kaimuose.

Labiausiai terorizuotos urėdijos

Maždaug toks buvo bendras fonas, kuriame teko dirbti šio krašto Lietuvos miškininkams. Iš 66 tuomet Lietuvoje buvusių urėdijų labiausiai nukentėjo šių 20-ies darbuotojai: Astravos, Ašmenos, Kenos, Kiemeliškių, Lentupio, Naujosios Vilnios, Nemenčinės, Pabradės, Pamerkio, Rūdninkų, Rūdiškių, Svyrių, Švenčionėlių, Švenčionių, Trakų, Valkininkų, Varėnos, Vilniaus ir Zarasų.

Pačioje pradžioje buvusioje Baltarusijos teritorijoje būta tiesiog vienas kitas pareigūnų „paauklėjamas“, kad vietos žmonėms nedraustų pasikirst medienos, leistų miške ganyti gyvulius ir klausytų kitų partizanų nurodymų, nes jie – tikroji vietos valdžia. Tačiau pagrindinė problema mūsų jau minėtų besislapstančių grupių plėšikavimas, siekiant apsirūpinti ginklais, maistu bei rūbais. Kadangi miškų pareigūnų savisaugai buvo išduoti ginklai (kariški šautuvai, pistoletai, kas pageidavo ir granatos, o be to, dauguma miškininkų dar turėjo ir medžioklinius šautuvus), jų užpildinėjimai visko stokojuosiems besislapstantiems pabėgėliams tapo itin patrauklūs. Kartu su plėšimais prasidėjo ir atskiri teroro aktai, kai pareigūnus žiauriai sumušdavo, nušaudavo ar net nukankindavo. Kiek vėliau – 1943 m. antroje ir 1944 m. pirmoje pusėje buvo urėdijų ir girininkijų buveinių užpuolimų, siekiant tikslingų dokumentų, įrangos bei pastatų naikinimo. Dalis eigulių išduotus kariškus ginklus ir šaudmenis grąžino, dalis pasiliko. Pagal žodinius pasakojimus galėjo būti ir vienas kitas išdavikas sąmoningai bendradarbiavęs su partizanais ir jiems perdavęs ginklus. Žinutėse užfiksuota keliolika pasipriešinimų ginklu, kurie baigėsi įvairiai: buvo nukautų ir sulaikytų užpuolikų ir nušautų miškininkų, jų šeimos narių ir pašalinių asmenų. Miškų administracija ieškojo apsisaugojimo būdų persikeldama į saugesnes vietas miesteliuose bei miestuose, sustiprindavo sodybas, net išsikasdavo bunkerius. Rūdninkų urėdijos saugumą padėjo užtikrinti vokiečių kariškių komanda, kuri saugojo ir čia veikusių priverstinių miško darbų stovyklą. Pabradėje irgi buvo įgula, saugojusi rusų belaisvių stovyklą. Tad čia buvo perkelta ir kaimyninės Kiemeliškių urėdijos administracija.

Daugiausia miškininkų nužudymų buvo Zarasų urėdijoje – 6 darbuotojai, Rūdninkų 4, Ašmenos 4, kitose urėdijose po 1–3 darbuotojus. Iš viso pagal

nepilnus duomenis nuo 1942 m. kovo 1 d. iki 1944 m. balandžio pabaigos, t. y. per dvejus metus ir du mėnesius, kai buvo renkami duomenys², iš viso registruoti 407 užpuolimų atvejai. Juose nužudyti ar nukauti 42 miško darbuotojai, o iš viso su nukautais užpuolikais, žuvusiais miškininkų šeimų nariais ir pašaliniais asmenimis, susidaro 60 asmenų. Be to, 1944 m. balandžio 10 d. sovietiniams partizanams puolant Rūdninkų urėdijos pastatą, kurio gynime dalyvavo ir keli vokiečių kariškiai, prižiūrėję netoli esančią priverčiamo darbo stovyklą, žuvo dar 18 užpuolikų. Urėdijos darbuotojai išliko gyvi, bet pastatas su visais dokumentais bei turtu buvo sudegintas. Nors dominavo atskirų šeimų gyvenamųjų sodybų užpuolimai nakties, neretai ir dienos metu, bet pasitaikė, kai buvo užpuolami 2–3 asmenys, ypač kai banditai užpuldavo girininkijų ir urėdijų raštines ir kartu su jomis sublokuotas pareigūnų gyvenamas patalpas. Tad bendras registruotų nukentėjusių skaičius viršijo 500 asmenų. Kai kurie darbuotojai buvo užpulti ne vieną, o daugiau kartų. Šių nelaimėlių „rekordininkai“ Pamerkio urėdijos Skrebutiškių girininkijos eigulys Bilikevičius buvo apiplėštas 6 kartus, o septintą kartą, kai jau nebuvo ką plėšti, banditai sudegino jo sodybą. Valkininkų urėdijos, Valkininkų girininkijos eigulys Klevinskas 1943 m. gruodžio 11 d. buvo užpultas 8-tą kartą. Pranešime nurodoma, kad šis eigulys jau netekęs viso turto, o iš gyvenamo namo „partizanai“ išėmę net langus ir duris...

Priimant domėn nepraneštus ir neskelbtus užpuolimus bei slapto bendradarbiavimo atvejus, minėtose 20-je urėdijų su sovietiniais bei lenkų kovotojais teko susidurti beveik visiems jų darbuotojams. Susirėmimuose žuvo ne mažiau kaip 80 asmenų. O pridėjus neapskaityto laikotarpio žūtis ir pavienius užpildinėjimo atvejus kitose urėdijose iki fronto perėjimo per visą Lietuvą, žuvusių pareigūnų skaičius turėtų būti ne mažesnis kaip 50, o bendras aukų skaičius – apie 100 asmenų.

Kas dėjosi vienoje urėdijoje?

Toliau pateiksime vienos maždaug vidutiniškai, o ne intensyviai puldinėtos Pabradės urėdijos darbuotojų kronikines užpuolimų žinutes iš „Mūsų girių“ 1943 m. rugpjūčio–spalio mėn. (p. 52, 57, 79) ir 1944 m. kovo–balandžio mėn. (p. 74 ir 75)³.

1) 1943 m. gegužės 28 d. 23 val. banditų gauja užpuolė Melagėnų girininkiją ir apiplėšė girininką Povilą Grabauską bei eigulius Kaminską, Jarmalį, Juodelį.

2) 1943 m. liepos 25 d. banditai suėmė tarnybos pareigas miške einantį Gulbinų girininkijos eigulį Adolfą Vilčinską ir jį nužudė. Liko našlė ir dvejų metų sūnelis.

² Beje, „Mūsų giriose“, 1943 m. rugsėjo–spalio mėn., p. 75 nurodoma, kad paskelbti ne visi pranešimai, o be to, dalis miškininkų nepranešė apie užpuolimus.

³ Tik 19-ta žinutė iš „Lietuvos miškininkų vardyno“, d. II, p. 591.

3) 1943 m. liepos mėn. iš 25 į 26 dienos naktį banditai užpuolė Gulbinų girininkijos būstinę, sunaikino raštinę, sudegino dokumentus, paėmė valdiškus pinigus, girininko ir vyr. eigulio privatų turtą, suėmė eigulį Liudą Galgatavičių ir nusivedę jį miškan nukankino. Velionis paliko našlę ir du mažamečius vaikučius ketverių ir pustrėčių metų amžiaus.

4) 1943 m. rugpjūčio 4 d. banditai apiplėšė Purviniškių girininkijos eigulį Andrių Paškevičių atimdami beveik jo visus drabužius: milinę, du paltus, kelnes, daug baltinių, tris poras pusbačių, maisto produktų.

5) 1943 m. rugpjūčio 6 d. apie 23 val. banditai užpuolė Purviniškių girininką ir atėmė jam ginklą.

6) 1943 m. rugpjūčio 24 d. banditai užpuolė Kregžlės girininką ir atėmė jam ginklą bei pinigus – apie 3000 markių.

7) 1943 m. rugpjūčio 26 d. 11 val. dienos metu 12 banditų gauja vėl užpuolė Purviniškių girininką, sudaužė telefono aparatą ir atėmė kiek pinigų pasišalino.

8) 1943 m. rugsėjo mėn. iš 16 į 17 d. banditai užpuolė ir apiplėšė Pabradės girininkijos eigulį Augustiną Madeišį, atimdami iš jo aulinius batus, švarką, kelnes, megztinį ir įvairius baltinius.

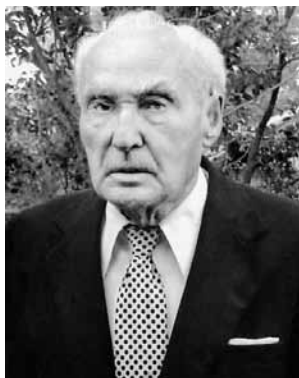
9) 1943 m. spalio 25 d. 20 val. banditai užpuolė Kregžlės girininkijos eigulį Antaną Valentukevičių ir iš jo atėmė: karišką šautuvą, aulinius batus, du kostiumus, drobulės apie 50 metrų, laikrodį, kepurę, daug baltinių ir 400 markių.

10) 1943 m. lapkričio 13 d. rusiškai kalbą banditai užpuolė Kregžlės girininkiją ir įsiveržę sunaikino telefono aparatą, pagrobė visas bylas ir piniginius dokumentus. Girininkui Leonui Survilai atėmė: kostiumą, du auksinius vestuovių žiedus, aulinius batus, dvejus pusbačius, paltą, nuosavą rašomą mašinėlę, dvi antklodes, daug baltinių ir 200 markių.

11) 1943 m. gruodžio 5 d. 17 val. pas Pažeimenės girininkijos eigulį Vacį Žilėną, gyvenantį Gužų kaime, atvyko apie 15 ginkluotų vyrų apsirengusių buvusia lenkų kariuomenės uniforma ir, eigulio neradę namuose, pareikalavo atiduoti karišką šautuvą. Kadangi eigulys su šautuvu buvo išėjęs į mišką, tai paėmė drabužius, batus, veltinius, kailinius, baltinius ir kt. daiktus ir liepė eigulio žmonai vesti miškan pas vyrą. Miške eigulio neradę, žmoną paleido.

12) 1944 m. sausio 7 d. 20 val., apsirengę buvusia lenkų karine uniforma, užpuolė Pabradės girininkijos eigulį Karolį Rinkevičių, kurį smarkiai sumušė, atėmė karišką šautuvą, šovinius, drabužius, avalynę, baltinius ir kt. Banditai, kurių buvo 30, tarp savęs kalbėjo lenkiškai ir silpnai rusiškai. Sausio 13 d. jie buvo vėl užėję į tą pačią sodybą, tačiau eigulio ir jo žmonos nerado, nes jie nakvojo kitur.

13) 1944 m. sausio 9 d. 22 val. Pabradės girininkijos eigulį Šablinską, gyvenantį Sapkiškių kaime (apie 400 metrų nuo urėdijos raštinės) užpuolė lenkiškai kalbą banditai ir reikalavo įsileisti. Eigulys pradėjo iš pistoleto

Jonas Petras Kedys (1914–2006 m.), Vilniaus krašto miškų inspektorius 1944 m., artėjant frontui pasitraukęs į Vakarus, nuo 1950 m. gyvenęs Australijoje, aktyvus antikomunistinio judėjimo organizatorius ir dalyvis tarp išeivijos lietuvių. NUOTR. IŠ ALGIRDO BRUKO ASMENINIO ARCHYVO

Pabradės urėdijos Purviniškių girininkas Klemensas Kekys, gimęs 1923 m. birželio 20 d., sušaudytas Armijos Krajovos su žmona ir dviem vaikučiais 1944 m. birželio 29 d. NUOTR. IŠ ALGIRDO BRUKO ASMENINIO ARCHYVO

atsišaudyti ir išmetęs granatą, vienmarškinis ir basas, atbėgo į Pabradės geležinkelio stotį. Susišaudymo metu vienas banditas buvo nukautas.

14) 1944 m. vasario 2 d. Gulbinų girininkijos eigulį Stasį Čaplinską užpuolė banditai, sumušė, atėmė kostiumą bei diržą.

15) 1944 m. vasario 17 d. 20 val. banditai užpuolė Kregžlės girininkijos eigulį Vincą Grigą, iš kurio atėmė šautuvą, batus ir daug drabužių. Vasario 25 d., 15 val. banditai vėl atėjo pas jį, smarkiai sumušė ir paėmė likusius drabužius, baltinius, batus, portfeli, laikrodį, sulaužė dviratį ir išsinešė telefono aparatą.

16) 1944 m. vasario 17 d. 22 val. šeši banditai užpuolė Varnėnų girininkijos eigulį Praną Žemaitį, iš kurio atėmė produktus. Po to tie patys banditai užpuolė eigulius Rudėną ir Galgatavičių, tačiau šiems pavyko pasprukti.

17) 1944 m. kovo 2 d. banditai vėl užpuolė Varnėnų girininkijos eigulį Praną Žemaitį, iš kurio paėmė dar vieną porą batų, likusius baltinius, maisto produktus ir radijo aparatą.

18) 1944 m. balandžio 12 d. 20 val. lenkiškai kalbą banditai atsibaladojo pas Kregžlės girininkijos eigulį Stasį Vansevičių, kurį kankino ir vėliau pagrobė jo karvę, dviratį, siuvamąją mašiną, visus drabužius, avalynę ir maisto produktus.

19) 1944 m. birželio 29 d. Armijos Krajovos būrys, įsiveržęs į Pabradės urėdijos Purviniškių girininkiją, nušovė girininką Klemensą Kekį, jo žmoną ir du mažamečius vaikus.

Iš žinučių matome, kad per 13 mėnesių buvo 24 užpuolimai, kurių metu nužudyti trys urėdijos darbuotojai: du eiguliai ir girininkas su visa šeima (žmona ir du mažamečiai vaikai), vienas užpuolikų nukautas. Tad iš viso buvo 7 žūtys. O terorizuoti bei apiplėšti maždaug pusė urėdijos darbuotojų. Sunaikintos ar bent nusiaubtos trijų girininkijų raš-

tinės. Tačiau faktiškų užpuolimų galėjo būti dar – 1942 m., 1943 m. pradžioje ir 1944 m. gegužės–birželio mėn., kai jie miškininkų dokumentuose nefiksuoti. Be to, galėjo būti ir tokių atvejų, apie kuriuos nukentėję nutylėjo. Kiek užpuolimų būta iš sovietinių partizanų ir kiek iš lenkų AK tiksliai pasakyti negalima, nes daugeliu atvejų užpuolėjai įvardinti banditais.

Kaip visa tai paveikė darbuotojų gyvenimą?

Eigulių likimo nenagrinėjome dėl duomenų stygiaus. Gulbinų, Melagėnų, Pabradės girininkijų girininkai – Stasys Telksnys, Povilas Grabauskas, Vytautas Zakrauskas artėjant frontui birželio mėn. pasitraukė iš tarnybos ir į ją nesugrįžo. Jų tolimesni likimai nežinomi. Kregžlės girininkas Leonas Survila irgi 1944 m. išėjo iš miškų tarnybos, bet į ją sugrįžo tik 1962 m. ir tenkinosi kukliomis meistro ir eigulio pareigomis. Pažeimenės girininkas Vincas Dailydė 1943 m. buvo perkeltas į Biržus, bet artėjant frontui pasitraukė į Vakarų. Tą patį kelią pasirinko Varnėnų girininkas Romualdas Navickas. Vietoje sušaudyto Purviniškių girininko Klemenso Kekio pradėjęs dirbti Henrikas Bortkevičius 1944 m. persikėlė dirbti į Taujėnų urėdiją, dažnai keitė tarnybas, nuo 1946 m. dirbo prie medienos plukdymo įvairiose Lietuvos vietose. 1955 m. savo noru išvyko dirbti į Karelijos ASSR Kliušnagorsko *lespramchozą*, kur gavo Gimolų plukdymo ruožo viršininko pareigas. Girininkas be girininkijos Kęstutis Sakalauskas 1944 m. išėjo iš tarnybos, bet pradėtas persekioti saugumo, pats su grupe lietuvių išvyko dirbti į Novosibirsko miškotvarką. Pabradės urėdo pavaduotojas Alfonsas Bajoras artėjant frontui pasitraukė į Vakarų. Pirmasis Pabradės urėdas Lionginas Ivanauskas, atsiradus galimybėms dar 1940 m. repatriavo į Austriją, po karo atsidūrė JAV. Antrasis urėdas Alfonsas Sakalauskas (vienas iš Lietuvos valstybinio miškų ūkio kūrėjų, 1934 m. apdovanotas Gedimino ordinu) nuo 1944 m. pradžios buvo perkeltas į saugesnę Taujėnų urėdiją. Prasidėjęs antrajai sovietinei okupacijai kaitaliojo tarnybas, o nuo 1948 m. dirbo Lietuvos miškotvarkos kontoroje inžinieriaus-taksatoriaus ir būrio viršininko pareigose, savanoriškai važiuodavo ilgalaikėms komandiruotėms dirbti į Baškirijos, Kazachstano, Udmurtijos miškus ir laimingai išvengė represijų. Mums nepavyko išsiaiškinti, kas buvo paskirtas urėdu vietoje A. Sakalausko, bet jis tedirbo kelis mėnesius, o praėjus frontui Pabradės urėdija buvo likusi ir be vadovų, ir be specialistų. Ji taip ir neatsikūrė, – ją užvaldė sovietiniai kariškiai, įkurdami karinę girininkiją ir plėtodami karinį poligoną. Panašus likimas ištiko Rūdninkų ir Pamerkio urėdijų nemažas dalis. Beje, jose miškininkų užpuolimų buvo užregistruota gerokai daugiau nei Pabradės urėdijoje: Rūdninkų urėdijoje – 34 (nurodant, kad kai kurie darbuotojai dar buvo užpulti „daug“ kartų) ir Pamerkių urėdijoje – 29. Eigulys Juozas Macelis

buvo sušaudytas su šeima (žmona bei sūnumi), o sodyba sudeginta. Šios urėdijos praėjus frontui irgi buvo bemaž likę be specialistų. Nemažoje jų miškų dalyje pokaryje buvo įkurtos karinės girininkijos ir įrengti poligonai.

Vietoje apibendrinimo

Itin sunkią Vilniaus krašto miškininkų padėtį 1944 m. pradžioje gan išsamiai „Mūsų giriose“ analizavo ir apibendrino Vilniaus krašto miškų inspektorius Jonas Petras Kedys. *Daugelyje krašto vietų miškininkas jau nėra šeiminkas... Miškų administracija nesaugi ne tik miške, bet ir savo kieme, miestelyje ir net apskričių miestuose. Dėliai to su širdgėla jau žymi dalis miškų administracijos paliko savo pamiltas sodybas ir persikėlė į saugesnes vietas: susibūrė prie urėdijų ar net kaimyninės urėdijos suglaudė pečiiais, apsikasė bunkeriais, pasirūpino šautuvų ir granatų... .. Šiuo metu miškų administracija jau užėmė paskutines įtvirtintas pozicijas ir jei prireiktų iš jų trauktis, tai reikštų to krašto miškų palikimą be jokios administracijos... Šis Vilniaus krašto miškų administravimas iš bunkerių Lietuvos miškų istorijoje turės būti įrašytas kaip garbingas įnašas į šio krašto miškų ūkį. Kai kieno akimis žiūrint, gali ir abejonių kilti, bet netolimos ateities istorija tai objektyviai įvertins.⁴*

Deja, jau praėjus po šių žodžių, o ir įvykių, daugiau kaip 76 metams, tie įvykiai vis labiau padengiami storu laiko dulkių sluoksniu. Labiau nei kiti skaudūs tiek ankstesni, tiek vėlesni įvykiai. Greičiausiai todėl, kad tie ankstesni ir vėlesni įvykiai buvo aiškesni. Ten buvo sovietinė okupacija ir pasipriešinimas tai okupacijai, o Vilniaus krašto 1942–1944 m. įvykius įkišti į dvejetainę sistemą neįmanoma. Akivaizdu, kad šiuos įvykius skirtingai matė tada ir skirtingai mato dabar ne tik skirtingų pažiūrų politikai, bet ir skirtingų bent 5, o gal ir 6 tautybių žmonės: baltarusiai, lenkai, lietuviai, rusai, vokiečiai ir žydai.

Net pasikvietus Vakarų šalies, dalyvavusios antinacinėje koalicijoje, ekspertą ir paklausus, ar vokiečių okupacijos metais girininku dirbęs lietuvis ir apsaugai nuo rusų ar lenkų partizanų gavęs iš vokiečių valdžios ginklų ir jį savigynai nuo tų partizanų naudojęs, nusipelno nacių kolaboranto vardo, gausime vienareikšmį atsakymą, kad nusipelno. Bet man, kaip ir daugeliui kitų lietuvių, vis tiek atrodo kitaip.

Kaip pasiekti konsensusą vertybiniais klausimais tarp tokių priešingos patirties žmonių grupių atstovų:

■ iš vokiečių konclagerių pabėgusių rusų karo belaisvių palikuonių;

⁴ J. P. Kedys, 1914–2006 m., 1944 m. pasitraukė į Vakarų, 1950 m. apsigyveno Australijoje, dalyvavo antikomunistiniame judėjime, 30 metų leido ir redagavo anglų kalba žurnalą „News Digest International“, 1964 m. įkūrė politinę antikomunistinę organizaciją, jau atkūrus nepriklausomybę savo lėšomis Lietuvoje išleido tris savo knygas, nuo 1992 iki 2002 m. kasmet 10-čiai daugiavaikių lietuvių šeimų suteikdavo 2 000 Lt materialinę pagalbą. *Aut. pastaba.*

- ištrūkusių iš getų žydų anūkų;
- pasakų ir mitų kūrimo apie gyvybinės erdvės vokiečių tautai plėtimo būtinumą paveldėtojų;
- visų pasaulio proletarų išlaisvinimo ir šviesios ateities jiems statybos modifikuotų ainių;
- „litvinų“ ir lenkų vienoje unijoje amžino buvimo puoselėtojų;
- galingesnių kaimynų iš visų pusių ne kartą „apipešiotų“ ir todėl įtariai į juos žiūrinčių šiandieninių lietuvačių.

Gal konsensuso ieškoti ir neverta? Juk kiekvienoje šalyje yra ir turi būti skirtingai mąstančių. Galbūt ateities sprendimus priiminės kiti ir tie sprendimai bus grindžiami ne istorine tik vienos kurios pusės patirtimi, bet vien tauriom bendražmogiškom vertybėm? Nors sunku patikėti ne tik skirtingos patirties svetimtaučiais, bet ir tuo, kad dabartinis kaimynų „apipešiotas“ lietuvaits kada nors mąstys taip pat, kaip mąstė prieš šešis šimtmečius jo prosenelis, pats „pešiojęs“ tuometinius kaimynus ir braidęs po Juodąją jūrą... Todėl vis tik nereikia pamiršti ir kas kuo buvo tiek tolimoje, tiek artimesnėje praeityje. Progresas, sakoma, juda spirale.

Šaltiniai

- Lietuvos miškininkai*: Biografinis žinynas, sud. Gediminas Isokas, d. I, II, Vilnius, 1997.
- Mūsų girios*, kronikinės žinutės, 1943 m. rugpjūtis–spalis, p. 52, 57, 72–80.

Mūsų girios, kronikinės žinutės, 1944 m. kovas–balandis, p. 68–94.

Literatūra

- Brazaitis Juozas, „Vokiečių okupacija, (1941–1944)“, in: *Lietuvių enciklopedija*, t. 15, p. 371–380.
- Brukas Algirdas, *Ir jiems ošė girios*, Kaunas, 2019.
- Bubnys Arūnas, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, Vilnius, 1998.
- Bulavas Juozas, *Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas (1941–1944 m.)*, Vilnius, 1969.
- Dieckmann Christoph, Toleikis Vytautas, Zizas Rimantas, *Karo belaisvių ir civilių gyventojų žudynės Lietuvoje 1941–1944*, Vilnius, 2005.
- Garšva Kazimieras, *Armija Krajoje Lietuvoje*, Vilnius, 1999.
- Gražiūnas Albinas, *Lietuva dviejų okupacijų replėse 1940–1944 m.*, Vilnius, 1996.
- Kedys Jonas Petras, „Miškininkų įnašas Vilniaus kraštui“, *Mūsų girios*, 1943 m. kovas–balandis, p. 31–34.
- Lietuvos miškų metraštis XX amžius*, vyr. red. L. Kai-riūkštis, Vilnius, 2003, p. 75–80, 541–544.
- Lietuvos naikinimas ir tautos kova (1940–1988)*, sud. I. Ignatavičius, Vilnius, 1999.
- Lietuvos partizaninio judėjimo štabo 1945 m. lapkričio 4 d. apibendrinamieji duomenys apie sovietinius partizanus*, LYA, f. 1, ap. 1, b. 489, l. 3; b. 135, l. 3.
- Truska Liudas, *Lietuva 1938–1953 metais*, Kaunas, 1995.

Partizanai Jonas ir Valerijonas Paulauskai

Jovita NIŪNIAVAITĖ-LESIENĖ,

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro vyriausioji specialistė, Vilnius

Šeima

Lietuvos laisvės armijos (LLA) dalyvių Jono ir Valerijono motina Elena Jurkutė gimė 1899 m. rugšėjo 2 d. Mosėdžio vls., Šačių parapijoje, Juknaičių k. Ištekėjo 1921 m. gegužės 29 d. už 33-ų metų Jono Paulausko iš Kulų I kaimo, jaunavedžių tėvai: Kazimieras ir Felicijona (Ašondinaitė) Paulauskai, Leonas ir Elena (Steponavičaitė-Steponavičiūtė) Jurkai.

Mano mama Kazė Jurkutė-Niūniavienė apie savo sesers Elenos vyrą pasakojo, kad jis buvo ypač gabus žmogus, Skuodo vls. Kulų I k., prie Skuodo geležinkelio stoties, turėjo apie 15 ha ūkį. Jonas Paulauskas plačiose Skuodo miesto apylinkėse garsėjo kaip labai nagingas medžio darbų meistras, sugebėjęs savarankiškai statyti net ir didelius gyvenamuosius namus. Ištekėjusi Elena apsigyveno vyro ūkyje. Jonas buvo labai rimtas, tvarkingas, atsidavęs šeimai, ištikimas vyras, rūpestingas tėvas, kartu su Elena užauginęs 6 vaikus. J. Paulauskas išsiskyrė iš visų Jurkų giminės vyrų ir ištekėjusių seserų vyrų dar ir savo kūno sandara bei fizine jėga: buvo gan aukštas (apie 180 cm), stambus, plačiapetis, raumeningas vyras, kuris pajėgdavo vienas pakelti didelio rąsto galą.

Šias J. Paulausko fizinio stiprumo savybes teko patirti jo krikštasiūniui Juozui Normantui¹, kuris vaikystės metais lydėdavo tėvelį Juozapą ir savo krikšto tėvą J. Paulauską į Skuodo mieste esančią žydų kilmės prekybininko krautuvėlę pirkti dildžių. Fabrikuose pagamintų dildžių (*pielyčių*) tinkamumą J. Paulauskas patikrindavo savo paties dantimis: jei pajėgdavo nukąsti dildės galiuką, vadinasi, ji pagaminta iš per minkšto metalo, jos pirkti neverta, pirkti reikią tokią dildę, kurios galiuko jis neįstengdavo nukąsti. Juozas prisimena, kad jo akivaizdoje J. Paulauskas ir dantimis, ir dviem pirštais lengvai sutrupindavo kietus lazdyno riešutus. J. Paulauskas mėgdavo bendrauti su žmonos tėveliais, su savo svainiais².

¹ Vyriausios mano mamos sesers Ievos sūniui. *Aut. pastaba.*

² J. Normantas, *Skuodo krašto penkių garbingų ūkininkų šeimų tragiškų likimų vingiai*, Skuodas-Vilnius, 2009.

Aš gerai prisimenu tetą Eleną, kuri, gyvendama Šiauliuose pas savo sūnų Leoną, sekmadieniais po šv. Mišių ateidavo mūsų aplankyti. Ji buvo malonios išvaizdos, juodais plaukais, visada besišypsanti, itin tvarkinga, apsirengusi tamsiu kostiumėliu, balta palaidine, pasipuošusi gintariniais karoliais.

LLA štabo sekretorius Jonas Paulauskas

Mažeikių aps., Barstyčių mstl., 1946 m. sausio 17–18 d. ant parduotuvės pastato bei rinkimų komisijos pirmininko namo pasirodė lapeliai, kuriuose nurodyta: nepaklusti sovietinei valdžiai, neiti į priešrinkiminius susirinkimus, nebalsuoti už nurodytus kandidatus. Siekiant išaiškinti autorius ir platintojus, sausio 18 d. pradėta agentūrinė byla „Žabra“. Sausio 24 d. užverbuotas informatorius Pugovicin pranešė apie Barstyčių gyventoją D., kuri jam sakė žinanti, kas platino tuos lapelius, D. minėjo mokytoją Rimkūną ir brolius Paulauskus. Imta sekti D., bet sausio 25 d. ji dinga, o vasario 6 d. buvo slapta sulaukyta (rus. *neglasno sniata*). Ji patvirtino savo pasakojimus agentui Pugovicin, todėl broliai Paulauskai, o vėliau dar 21 žmogus, buvo suimti. Sulaukytoji D. (suimta 1946 m. vasario 25 d.) apkaltinta priklausymu antisovietinei organizacijai LLA. Tardymų metu D. papasakojo apie mokytoją Petkutę ir kitus jai žinomus LLA dalyvius. Paaikškęs, kad D. palaikė ryšius su asmenimis, kuriais domisi MGB, ji užverbuota, birželio 18 d. paleista ir teikė informaciją³.

Suimtojo anketoje nurodyta, kad Jonas Paulauskas gimė 1923 m. kovo 2 d. Kretingos aps., Skuodo vls., Kulų I k.; gyveno Mažeikių aps., Sedos vls., Barstyčių k.; dirbo meistru – statybininku; turėjo 3 brolius ir 2 seseris, tėvai – valstiečiai; tėvas Jonas Paulauskas gimė 1880 m.; mama Elena Paulauskienė – 1895 m. Jis 1937 m. baigė pradžios mokyklą, 1941 m. – Telšių amatų mokyklą. 1944 m. Skuode įstojo į Vietinę

³ Lietuvos ypatingasis archyvas (LYA), f. K-1, ap. 58, b. P-6199; f. K-41, ap. 1, b. 1285, b. 1287.

rinktinę (VR)⁴. Pažymima, kad Jonas Paulauskas suimtas 1946 m. vasario 13 d.

Kaltinamojo Juozo Ivanausko-Vyganto, Juozo, kuris gimė 1948 m. balandžio 12 d., tardymo protokole plačiau pristatoma LLA dalyvio J. Paulausko veikla. Jis pasakojo: *Jonas Paulauskas gimė Skuodo vls., gyveno Sedos vls., Barstyčių k., dirbo kelių meistru. Susipažinome 1945 m. birželio mėn., mus supažindino Laumių k. gyventojas Vacys Jablonskis, eidavome pas Laumių k. gyventoją Pušinską klausytis užsienio radijo pranešimų. Paulauskas sakėsi nuo 1944 m. priklausęs LLA. 1945 m. rugpjūčio mėn. įsigijus radijo aparatą ir rašomąją mašinėlę susitarėme su Paulausku leisti antisovietinius lapelius.*

Tiems lapeliams tekstą rašęs jis (Juozas Ivanauskas-Vygantas), o Paulauskas juos spausdino ir pats bei padedamas pažįstamų platino Sedos mstl. ir Mažeikiuose. 1945 m. spalį, kai jį (Juozą Ivanauską-Vygantą) Žemaičių legiono LLA štabas paskyrė brigados Alkos vadovu ir davė užduotį Mažeikių aps. suformuoti brigadą, jis Paulauską paskyrė savo adjutantū⁵.

Kameros agentas pranešė, kad J. Paulauskas papasakojo, apie ką buvo kalbama per 1946 m. vasario 22 d. tardymą, tačiau pridūrė: *Tegu daro, ką nori, bet aš neišduosiu, nes po pusanthro mėnesio mus išlaisvins, o Lietuva nebebus Sovietų Sąjungoje.*

Vasario 21 d. pasakojo, kad 1945 m. spalį davė priesaiką, gavo slapyvardį – Perkūnas, vėliau pats slapyvardį pakeitė – pasivadino Žygiu. Jo veikla buvo įvairiapusė: spausdino antisovietinius lapelius, juos platino (išplatino apie 50), ieškojo naujų narių, pranešdavo apie gyventojų nuotaiką, parinkdavo į LLA naujus narius.

Šiauliuose vykusiame 1946 m. liepos 25 d. teismo posėdyje buvo kaltinami 44 žmonės pagal RFSSR BK str. 58-1 "a", 17-58-1 "a", 58-12, 58-11, pažymima, kad liudininkai nebuvo kviečiami. Vienas iš teisiamųjų – Jonas Paulauskas, Jono, suimtas 1946 m. vasario 7 d., su kaltinamąja išvada supažindintas 1946 m. liepos 23 d.⁶

1946 m. liepos 27 d. LSSR MGB kariuomenės Karo tribunolo nutarime pažymima, kad teismo posėdyje iš 33 kaltinamųjų pagal RSFSR BK str. 58-1 ir 58-11 tik 5 asmenys prisipažino priklausę antisovietiniam pagrindžiui, 17 kaltinamųjų visiškai nepripažino savo kaltės ir nepatvirtino savo parodymų, kuriuos davė tyrimo metu. Jie tvirtino, kad sutiko su pareikštais kaltinimais, nes jiems buvo taikomos fizinio poveikio priemonės. Be to, keletas kaltinamųjų, pvz., Mickus ir kiti, teismui pareiškė, kad jiems nebuvo leista perskaityti ir susipažinti su bylos medžiaga, o tik pasiūlyta pasirašyti protokolą.

⁴ LYA, f. K-1, ap. 58, b. 1186/3.

⁵ LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-14870, t. 3; b. P-16601, t. 3.

⁶ LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-16601.

Nutarta bylą grąžinti papildomam tyrimui ir atlikti kitus veiksmus:

1. Iš naujo apklausti kiekvieną kaltinamąjį ir darant jų akistatas tiksliai nustatyti kiekvieno iš jų dalyvavimą antisovietinėje veikloje ir remiantis tuo pareikšti kaltinimus.

2. Nustačius kaltinamųjų kaltumą, šią bylą išskirti į atskiras tyrimo bylas atsižvelgiant į kaltinamųjų nusikaltimo panašumą ir jų ryšius nusikalstamoje veikloje.

3. Patikrinti 17 kaltės nepripažinusių žmonių teisme išsakytus pareiškimus apie fizinio poveikio priemonių panaudojimą ir pasitvirtinus tiems faktams, kaltininkams pradėti baudžiamąjį persekiojimą⁷.

Jonas Paulauskas, Jono, buvo Lietuvos tautinio pogrindžio dalyvis, 1946 m. kovo 23 d. LSSR MGB Mažeikių sk. užregistruotos agentūrinės bylos Nr. 302 „Tapečiai“ figūrantas; 1948 m. liepos 30 d. byla atiduota į archyvo agentūrinį fondą Nr. 12727 ir tyrimas nutrauktas, nes J. Paulauskas nužudytas⁸.

1946 m. rugsėjo 21 d. 9 val. Jonas Paulauskas staigiai metėsi prie kalėjimo tvoros, peršoko ją, nukrito kitoje tvoros pusėje žemyn galva, tuo momentu prižiūrėtojas šovė ir mirtinai jį sužeidė. Sužeistasis atsistojo ir bandė bėgti, tačiau, nubėgęs 20 metrų, parkrito ir mirė. 1946 m. rugsėjo 23 d. MGB Mažeikių aps. virš. Sienin pasirašė nutarimą dėl J. Paulausko baudžiamojo persekiojimo nutraukimo.

Fizinio poveikio priemonės

Kai kuriems, kurių atmintyje dar išlikę LSSR istorijos vadovėliuose pateikti heroiško pavyzdžiai (M. Melnikaitė, P. Morozovas ir kt.), sunku suprasti, kodėl antisovietinės veiklos dalyviai kalbėdavo su tardytojais, atsakinėdavo į klausimus ir pan. Skaitant LYA esančias baudžiamąsias (baudž.) bylas, susidaro įspūdis, kad tardytojo pateikiami klausimai ir tardomojo atsakymai atitinka bendrai nustatytas baudžiamojo proceso normas. Tardymo pradžioje pažymima, kada tardymas pradėtas, o pabaigoje nurodomas tardymo pabaigos laikas. Pradėjus tardymą sekdamo klausimai ir atsakymai. Tačiau įsigilinus galima pastebėti, kad kartais tardymas vykdavo visą dieną ar visą naktį, o atsakymai užimdavo vos kelias eilutes, po kuriomis būdavo prierasas: tardymas nutrauktas. Tikėtina, jog suimtas nieko neišduodavo, būdavo kankinamas ir galbūt netekdavo sąmonės. NKVD ir NKGB praktikoje tai būdavo vadinama „fizinio poveikiu“ (rus. *fizičeskoje vozdeistvije*). Jis taikytas sulaukytiems ir suimtiems asmenims. Sulaukytuosius kankino, kad išgautų pretekstą areštui, o suimtuosius – kad galėtų sudaryti bylą ir nuteisti. Dažnai tardytojai patys surašydavo suimtųjų atsakymus į pateiktus

⁷ LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-16601.

⁸ LYA, f. K-1, ap. 61, k. 20.

klausimus ir „fizinio poveikio“ priemonėmis versdavo juos pasirašyti. Pvz., A. Mackevičius SSRS generaliniam prokurorui rašė, kad 1950 m. vasario mėn. buvo sužeistas ir suimtas, tris mėnesius laikomas rūsyje, tardymai vyko tik naktimis. Vietoje medicininės pagalbos iš nuolat girto tardytojo sulaukė mušimo ir pasityčiojimų. Norėdamas nors kiek išsaugoti sveikatą ir kuo greičiau ištrūkti iš rūsio į lagerį, pasirašydavo tardytojo „sukurtus“ protokolus. Visi skundai prokurorui iššaukdavo naujus pasityčiojimus. Tardytojas atvirai teigė, kad jo reikalas – sudaryti bylą, jog teismas duotų 25–erius metus (rus. *podognat 25 liet*), o prokuroras, pasak jo, sugebės padaryti nemokamą darbininką⁹.

Ypač žiauriai buvo elgiamasi pirmosiomis suėmimo valandomis ir dienomis, nes tardytojams reikėdavo surinkti kuo daugiau žinių apie partizanų dislokacijos vietas, jų slėptuves, ryšininkus, pagrindinių organizacijų narius. Suėmę sunkiai sužeistą asmenį, kankinimais bandydavo išgauti kuo daugiau informacijos.

Valstybės saugumo komiteto (VSK) prie LTSR MT Tardymo sk. vyr tardytojas mjr. Kazanavičius 1975 m. spalio 21 d. apklausė suimtąjį J. Klausimą: *1951 m. vasario 5 d. jums buvo pareikštas kaltinimas ir jūs prisipažinote kaltu. Atsakymas: [...] mane tardė rusiškai, o aš rusų klb. nemokėjau, protokolus rašė rusiškai, vertė juos ne ištisai iš eilės, o atskiras protokolų dalis [...] Be to, mane ne kartą mušė, ypač mušė Priekulėje ir Klaipėdoje, o po to aš bijojau, kad nemušytų ir sutikdavau, kad rašytų bet ką į protokolus.*¹⁰

Tas pats tardytojas 1975 m. spalio 17 d. apklausė P. S., kuris teigė: *[...] mane tardė rusiškai, aš rusų klb. nemokėjau, vertėjas vertė ne man, o tardytojui, protokolus rašė rusiškai, kurių aš negalėjau perskaityti. Buvo akistata su pusbroliu, o su partizanu D. tiesiogiai akistatos nebuvo, o tik per pravertas duris kažkas pasakojo, kad partizanai pasiėmė iš manęs pasiūtus batus. Aš sėdėjau kitoje durų pusėje ir turėjau klausytis, o atsiskuti ir pamatyti, kas kalba, man buvo uždrausta, iš balso nepažinau, ar D. kalbėjo, ar kas kitas. Nežiūrint to, kad aš viską papasakojau, mane mušė vertėjas, tampė už plaukų, prilenkęs už plaukų prie žemės tampė po kambarį, nuo to laiko aš pusiau plikas. 1951 m. tardymas buvo žiaurus, mano kairėje kojoje nėra antro piršto, jį man nudaužė per tardymą spardydami su batais ir trypdami mano kojas, gretimas pirštas taip pat sudaužytas.*¹¹

Tokių įvykių būdavo labai daug, tik ne visiems kankinimus patyrusiems suimtiesiems pasitaikydavo galimybė atvirai išpasakoti apie patirtas kančias.

Kartais tardytojams informacija būdavo žinoma, bet nenorint įvardinti užverbuotųjų, būdavo stengiamasi priversti suimtuosius pasirašyti tardymo proto-

kolus, sudarant įspūdį, kad žinias pateikė ne agentai, informatoriai bei patikimi asmenys, o suimtieji. Pvz., 1946 m. vasario 10 d. pradėtas agentūrinis tyrimas „Vostanoviteli“ dėl LLA likusių nesuimtų narių, kurie 1946 m. sausio mėnesį buvo žinomi, bet operatyvniais tikslais palikti laisvėje, nes siekta neiššifruoti agento Zuikio (užverbuotas 1945 m. sausio 30 d.)¹². Pažymima, kad 1946 sausio mėn. Ylakių vls. suimti tik LLA vieno kuopos būrio nariai, iš tikrųjų buvusi visa LLA kuopa. Agentas Zuikis užmezgė ryšį su Ylakių vls. LLA kuopos vadu Domu, kuris jį priėmė į LLA. Zuikis aktyviai dirbo ir 1946 m. gegužės 14 d. agentūrinė byla „Vostanoviteli“ likviduota, suimti 37 žmonės¹³.

Tikėtina, kad dažnai tardytojai sufabrikuodavo suimtųjų parašus, pvz., 1946 m. spalio 14 d. Mažeikių aps. MGB sk. viršininkui, karo prokuroro padėjėjas justicijos mjr. Voropčichin pažymėjo, kad *[...] Paulausko Jono tardymo protokolas, datuotas rugsėjo 16 d., tardytojo Lozbinev sufabrikuotas, nes apie tai liudija aiškiai padirbti kaltinamojo parašai. Prašoma spręsti apie tardytojo Lozbinev patraukimą atsakomybėn už piktnaudžiavimą*¹⁴. Baudžiamojoje byloje nurodyta, kad 1946 m. rugsėjo 16 d. Jono Paulausko tardymas pradėtas 11 val., tardymas nutrauktas 17 val.¹⁵

Daugeliu atvejų „fizinio poveikio“ priemonės buvo taikomos taip, kad tardomasis išgyventų, kadangi reikėjo išgauti parodymus, priversti pasirašyti tardymo protokolus, sudaryti baudž. bylą ir pateikti ją teismui. Daugelis nepalūždavo ir ištverdavo nežmoniškus, rafinuotus kankinimus. Norėdami nutraukti savo kančias ir neišduoti kitų, suimtieji bandydavo pabėgti, nors puikiai suprato, kad bėgant bus sulaikyti arba nužudyti. Taip 1946 m. rugsėjį buvo nužudytas Jonas Paulauskas, kuris bandė pabėgti iš Mažeikių aps. MGB sk. kalėjimo¹⁶.

Operatyvinės – agentūrinės kombinacijos

Nepavykus visiškai likviduoti Alkos štabo, buvo prarastos trys operatyvinės – agentūrinės kombinacijos, kurios padėjo Sedos vls. ir Mažeikių m. atskleisti LLA organizaciją: septyni MVD darbuotojai (grupės vadovas – OBB operatyvinis įgaliotinis jaun. ltn. Mezanov), aprenkti ir apginkluoti kaip partizanai, apsimetė einą iš Aukštaitijos ir ieškantys ryšio su Žemaitijos partizanis. 1946 m. kovo 18 d. sukurta MVD pareigūnų devynių žmonių grupė, kuriems buvo nurodyta eiti į Tirkšlių, Sedos, Židikų ir Ylakių vls., jie užmezgė ryšius su LLA nariais, patiklūs gyventojai geranoriškai teikė jiems informaciją. Pvz.: Plinkšių girininkijos darbuotojas pasisakė priklausęs

⁹ LYA, f. K-2, ap. 1, b. 11243.

¹⁰ LYA, f. K-1, ap. 58, b. 26533/3, t. 2.

¹¹ LYA, f. K-1, ap. 58, b. 26533/3, t. 2.

¹² LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1288.

¹³ LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1285; b. 1284.

¹⁴ LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-16601, t. 2, l. 257–260.

¹⁵ LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-14870, t. 2.

¹⁶ LYA, f. K-1, ap. 58, b. 1186/3.

LLA, turįs slapyvardį Liepa, Pagardės k. gyventojas atidavė dėžę šovinių ir pasiūlė nueiti į Užbradumės k. pas P. R., pastarasis papasakojo, kad 1946 m. kovo 12/13 d. pas jį buvo Mažeikių aps. LLA štabas, jis supažindino MVD grupės vadovą Mezanov su A. V. – Sedos LLA kuopos 5 būrio vadu. Tokiu būdu buvo sužinota apie LLA narius – apygardos štabo buvimo vietos namo savininką, vieną štabo ryšininką, du būrių vadus. Pagal spec. grupės gautus duomenis naktį iš 1946 m. kovo 19 d. į 20 d. buvo pradėta čekistinė operacija, kuri tęsėsi iki 1946 m. kovo 25 d. Jos metu sulaikyti 27 žmonės. Įvykdžius karinę operaciją, suimtas Steponas Jonušas, g. 1908 m. – Mažeikių aps. LLA štabo viršininkas, kuris buvo tardomas ir nušautas¹⁷.

Tikėtina, kad remiantis MVD spec. grupės gautais duomenimis buvo sužinota apie Sedos vls. Plinkšių k. LLA narius, ir tokiu būdu suimtas Plinkšių žemės ūkio (ŽŪ) mokyklos buhalteris K. Prelgauskas, kuris 1947 m. vasario 8 d. tardymo metu paminėjo, kad LLA leidžiamus antisovietinio turinio lapelius jis davė skaityti kai kuriems pažįstamiems, tarp kurių buvo paminėtas Plinkšių ŽŪ mokyklos sodininkas Niūniava Aleksas (mano tėvas)¹⁸.

Mažeikių aps. MGB operatyvinis įgaliotinis Boganov 1947 m. balandžio 5 d. apklausė Niūniavą Aleksą, Antano. Pažymima, kad jis gimė 1919 m. (iš tikrųjų tėvas gimė 1923 m. gruodžio 4 d.) Mažeikių aps. Sedos vls. Ketūnų k., lietuvis, išsilavinimas – gimnazijos 2 kl., mokosi Plinkšių ŽŪ mokykloje (iš tikrųjų tėvas 1938 m. baigė Mažeikių gimnazijos 4-ias klases, po to – Kauno Aukštesniosios Fredos sodininkystės mokyklą, 1947 m. jis dirbo Plinkšių ŽŪ mokykloje sodininku). Paklaustas apie K. Prelgauską A. Niūniava atsakė, kad jie pažįstami, tačiau apie jo gyvenimą nieko negali pasakyti, nes tik prieš 4 mėnesius iš Telšių atvyko į Plinkšius. A. Niūniava teigė, kad niekada K. Prelgauskas jam nedavė skaityti kontrevoliucinio turinio lapelių. Tardytojui pagrasinus, kad apie tai yra žinoma (rus. *sliedstovju vsio izvestno*) ir reikalaujama duoti teisingus parodymus, A. Niūniava dar kartą pakartojo, kad niekada jokių lapelių iš K. Prelgausko nėra gavęs ir tokių lapelių nėra skaitęs¹⁹.

1954 m. gruodžio 15 d. Kazys Prelgauskas SSRS generaliniam prokurorui rašė apie patirtus kankinimus tardymų metu: *tardytojas ir vertėjas mušė, sodino ant taburetės krašto, rovė plaukus, taburete mušė per nugarą ir pan., pertraukų metu sodindavo koridoriuje, kad girdėtųsi, kaip tardomi kiti; po to prasidėjo nauji tardymai, tik žymiai žiauresni*, norėdamas išlikti gyvas ir nesuluošintas prisipažino viskuo, kuo buvo kaltinamas²⁰.

¹⁷ LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1285; b. 1288.

¹⁸ LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-14787, t. 2.

¹⁹ LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-14787, t. 3.

²⁰ LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-14787, t. 4.

Agentūra

1946 m. rugsėjo mėn. Lietuvoje jau buvo užverbuota apie 10 tūkst. informatorių ir agentų. Daugelis jų buvo tik formalūs agentai, išleisti į laisvę jie keisdavo gyvenamąją vietą, slapstydavosi, apie užverbavimą pasipasakodavo artimiesiems (iššifruodavo), dezinformuodavo MGB pareigūnus arba tiesiog neteikdavo informacijos. Deja, buvo ir tokių, kurie įdavinėjo savo šeimos narius, kaimynus ir bendradarbius. Įskūstiemis asmenims sudarytose operatyvinėse bylose kartais figūruodavo iki kelių dešimčių žmonių. Prieš suimant būdavo bandoma surinkti kuo daugiau įtariamąjį kompromituojančių duomenų. Iš suimtojo per žiaurios tardymus stengtasi sužinoti apie kitus asmenis, kuriuos įtraukdavo į operatyvinę bylą kaip antisovietinės veiklos dalyvius. Pasitaikydavo, kad kai kurie teisiamieji teismo metu atsisakydavo duotų parodymų ir byla būdavo grąžinama papildomam tyrimui. Tokiu būdu kai kuriems iš jų pasisekdavo išvengti baudžiamojo persekiojimo, tačiau kartais paleistieji tapdavo agentais arba informatoriais.

„Smerš“ operatyvinis įgaliotinis 1946 m. vasario 25 d. tardė J. Žvirzdinaitę (J. Ž.) – dirbusią Renavos pašte. Tardymo metu ji pasakojo: *1945 spalio viduryje apie 15 val. atėjo du vyrai, kurie paklausė, ar čia yra milicija [ji atsakė, kad milicija yra už 9 km, Židikų k.]. Vienas iš jų pasivadino Algiu, o kitas – Justas. Algis sakėsi esąs Lietuvos armijos kpt. Jie sakė, kad slepiasi nuo NKVD ir milicijos, gyvena miške, bet greitai sovietinės valdžios nebus, bus savarankiška laisva Lietuva, mums padės Anglija ir Amerika, bet kol tai įvyks, reikalinga gyventojų pagalba. Jie prašė surinkti pinigų jų organizacijos išlaikymui. J. Ž. surinko pinigų, įstojo į jų organizaciją, davė priesaiką. Lapkričio mėn. jie vėl atėjo, J. Ž. jiems perdavė 400 rub. 1946 m. sausio 6 d. surinktus pinigus perdavė Algio atsiųstai Birutei, kuri davė užduotį surašyti visus palankiai sovietų atžvilgiu nusiteikusius gyventojus. Jos su Navardauskaite tokius asmenis surašė, bet Birutė nebeatėjo, o jos sausio 31 d. buvo suimtos.*²¹

LSSR KGB prie MT Tardymo sk. psk. viršininkas mj. Golicin pažymėjo, kad Birutė – MVD Mažeikių aps. sk. slapta bendradarbė, turėjusi slapyvardį Ada, kuri pradėjo dirbti 1945 m. rugsėjo 22 d., ji buvo operatyvinio įgaliotinio Mezanov žinioje. Už gerą ir sąžiningą darbą ne kartą buvo skatinama (rus. *pooštre-las*). 1947 m. vasario 2 d. Ada iš agentūros pašalinta (rus. *iskliučena*), nes tapo VLKSM nare²². Agentei Adai padedant suimta 15 partizanų ir jų rėmėjų²³.

Nežinant visų NKVD-MGB agentų pranešimų, neturint informacijos apie LLA užverbuotus asmenis, negalima pasitikėti Jono Paulausko byloje esančia

²¹ LYA, f. K-1, ap. 58, b. 26533/3, t. 2.

²² LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-16601, t. 3.

²³ LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1285.

pažyma, kurioje išvardinti žmonės, suimti neva remiantis J. Paulausko parodymais. Pvz., pažymoje rašoma, kad Alfonsas Jablonskis suimtas J. Paulauskui jį paminėjus kaip antisovietinės veiklos dalyvį, tačiau J. Paulauskas suimtas 1946 m. vasario 7 d., o B. G. suimta 1946 m. vasario 1 d., ir ji tardymo metu paminėjo A. Jablonskį kaip antisovietinių lapelių platintoją. Pažymoje nurodoma, kad J. Paulauskui išdavus, suimtas Girdvainis, tačiau suimtieji Girdvainio dukte Bronė ir A. Jablonskis susirašinėjo tarpusavyje (neaišku, koku būdu buvo perduodami laiškėliai, bet jie pateko tardytojui), ir Bronė prašė A. Jablonskio, kad šis tardymo metu nepasakotų apie tai, kad pas jos tėvus gyveno Ūsočius – Antanas (brigados Alkos vadovas)²⁴. Pažymoje nurodomas ir S. Ramanauskas, tačiau jis buvo suimtas kartu su J. Paulausku. Rašoma, kad Paulauskas davė parodymus apie Ylakių vls. LLA kuopos vadovą Venckų, tačiau agentą Zuikį (užverbuotas 1945 m. sausio 30 d.) į Ylakių vls. LLA priėmė pats kuopos vadas, ir informacija apie jį buvo žinoma iš agento Zuikio²⁵.

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro (LGGRTC) profesionalūs darbuotojai atlieka kruopščius tyrimus, bandydami įvertinti antisovietinio pasipriešinimo dalyvių veiklą. Susipažįstama su baudžiamosiomis bylomis, lyginami kaltinamųjų parodymai ir jų parašai po tardymų protokolais, analizuojami įvairūs operatyviniai dokumentai, gilinamasi į liudininkų prisiminimus, kreipiamas dėmesys į literatūroje ir periodinėje spaudoje išspausdintų straipsnių pateikiamą informaciją.

Pabėgimas

Mano mama Kazė Jurkutė ruošėsi santuokai, kuri turėjo įvykti 1946 m. Sedos bažnyčioje per šv. Antaną. Ji tuo metu gyveno Ketūnų kaime pas savo seserį Bronę Derkintienę, dirbo Ketūnų pradžios mokykloje. Mokyklos vedėjas V. Bubliskis 1945 m. rudenį prašė mamos, kad ji sutiktų mokytojauti, nes mokytojas Vytautas Rimkūnas kažkur dingio (Vytautas Rimkūnas – Sedos vls. LLA kuopos vado pavaduotojas tuo metu, vengdamas suėmimo, įsijungė į partizanų būrį).

Išėjusi į kiemą mama išgirdo švilpimą, pamatė savo sesės Elenos sūnų Valį Paulauską ir jo draugą. *Į vidų jų kviesti negalėjau*, – pasakojo mama, *nes Derkinčiai buvo sekami ir įtraukti į vežamųjų tremtin sąrašus*. Mamai Valys papasakojo, kad pabėgo iš Mažeikių kalėjimo, kad geri žmonės jam ir draugui davė rūbus persirengti ir kad jie trauksis link Skuodo. Mama kelionei įdėjo lašinių, duonos, peržegnojo, palaimino ir Valys su draugu dingio miške.

1946 m. birželio 3 d. iš MGB Mažeikių aps. kalėjimo pabėgo 18 suimtųjų (16 vyrų ir 2 moterys), kurių

dauguma priklausė Lietuvos Laisvės Armijai (LLA): S. Akavickas, V. Bičkus, A. Bružas, P. Bukauskas, K. Dacys, A. Jablonskis, P. Jonušas, A. Kesminas, Ž. Ozolas, V. Paulauskas, A. Pušinskas, P. Repšys, P. Senkus, A. Stonys, V. Stonkus, K. Žemalis, K. Latakienė, B. Lukaitė.

Mažeikių aps. vidaus kalėjimas 1946 m. birželio 18 d. buvo uždarytas, o kaliniai perkelti į MGB Šiaulių kalėjimą²⁶.

KGB prie LSSR MT Tardymo sk. tardytojas ltn. Linkus 1954 m. rugsėjo 28 d. apklausė A. Jablonskį, apklausa pradėta 14 val. 30 min., baigta 17 val. 45 min. Klausimas: *Kada ir kokiomis aplinkybėmis buvote suimtas?* Atsakymas: *1946 m. vasario 9 d. į Sedos r. Laumių kaimą atėjo kareiviai, „liaudies gynėjai“ ir MGB darbuotojas, kuris pranešė, kad esu sulaikomas. Po atliktos kratos buvau nuvestas į Barstyčių mstl., o anksti ryte pristatytas į Mažeikių aps. NKGB sk. KPZ (rus. kamera predvaritelnovo zakliučeniye, liet. laikino sulaikymo kamera). Klausimas: *Kada pabėgote iš KPZ?* A. Jablonskis papasakojo, kad 1946 m. birželio 3 d. buvo vienoje kameroje su Akavicku, A. Stoniu ir kitais, apie tris dienas svarstė pabėgimo planą ir nutarė bėgti tuo metu, kai išnešamas indas su išmatomis – „paraš“. Apie 20 val. prižiūrėtojas jam ir Akavickui liepė išnešti „paraš“ ir atnešti į kamerą vandens. Grįžus, prižiūrėtojui atidarant kameros duris, Jablonskis čiupo jam už rankų, o Akavickas bėgo į budinčiojo patalpą, norėdamas sulaikyti kitą prižiūrėtoją, bet ten nieko nebuvo. A. Stonys padėjo Jablonskiui nutempti prižiūrėtoją į kamerą ir surišti. Kiti kaliniai iš prižiūrėtojo paėmė raktus ir atrakino kitą kamerą. Vartai jau buvo atverti, bet Jablonskis grįžo pasiimti švarko, bėgdamas link išėjimo sutiko Valį Paulauską, kuris ieškojo raktų nuo kameros, kur buvo jo brolis Jonas. Neradę raktų paėmė du automatus ir išbėgo Mažeikių stoties link, pribėgo mišką, čia permiegojo ir traukė Sedos link²⁷. Alfonsas Jablonskis suimtas kaip LLA dalyvis, turėjo slapyvardį Ežeras, pabėgo, vėl buvo suimtas 1954 m. rugsėjo 1 d.²⁸*

LSSR Mažeikių MGB viršininko pavaduotojo kpt. Veselov, vyr. tardytojo ltn. Lozbinev, Mažeikių kalėjimo vyr. prižiūrėtojo serž. Kosuchin ir prižiūrėtojo serž. Smirnov 1946 m. birželio 3 d. pasirašytame akte rašoma: 20 val. 45 min. kalėjimo budintis prižiūrėtojas serž. Smirnovas atidarė kamerą Nr. 2 ir liepė kaliniams Akavickui ir Jablonskiui išnešti išmatų rėčką – „paraš“. Prižiūrėtojas liko koridoriuje, kamera buvo neužrakinta. Grįžęs Jablonskis koridoriuje griebė Smirnovą už gerklės, jam padėjo kaliniai: Akavickas, Stonys, Bružas ir kiti. Jie surišo prižiūrėtoją ir uždarė jį į kamerą. Paėmę raktus atrakino kamerą Nr. 1 ir išlaisvino ten buvusius kalinius.

²⁶ LYA, f. K-17, ap. 1, b. 1.

²⁷ LYA, f. K-1, ap. 58, b. 26533/3, t. 2.

²⁸ LYA, f. K-1, ap. 58, b. 34094/3.

Iš budinčiojo patalpos paėmė keturis automatus, šautuvą ir naganą. Sugadinę telefono ryšį susiskirstė į tris grupes ir išbėgo Laižuvos, Tirkšlių ir Viekšnių kryptimis. Išgirdusios triukšmą moterys išlaužė savo kameros duris. Dvi kalinės pabėgo, o kalinė B. G. išleido prižiūrėtoją Smirnovą, išbėgo į gatvę ir pranešė apie įvykį sutiktam milicininkui ir „liaudies gynėjams“, kurie iš karto nesiėmė reikiamų priemonių²⁹.

Kalėjimai

Kiekvienam LSSR MGB sistemos kalėjimui Kalėjimų psk. buvo vedama literinė byla, kiekvienam su kaliniais būnančiam MGB informatoriui – asmens ir darbo byla³⁰. Suimtieji turėjo kalinių asmens bylas (k. b.), dabar Lietuvos ypatingajame archyve (LYA) saugomos LSSR KGB tardymo izoliatoriaus 81 kalinio byla ir trys kalinių, kurių asmens bylos neišlikusios, medicininės kortelės, nurodyta, kad bylų chronologinės ribos 1944–1990 m. Iš tikrųjų kalinių bylų yra išlikusių daugiau, nes kai kurios iš jų yra prijungtos prie baudžiamųjų bylų.

Nustatyti bent apytikslų suimtojo tardymų intensyvumą galima tik susipažinus su jo baudžiamąja ir su kalinio asmens bylomis. Kartais baudž. byloje yra randamas tardymo protokolas, tačiau kalinio byloje nėra į tardymą išleidžiamojo iškvietimo talono ir atvirksčiai, kalinio byloje talonas yra, tačiau baudž. byloje nėra tardymo protokolo, pvz., kunigo Prano Gustaičio baudžiamojoje byloje nurodyta, kad jo tardymai 1946 m. vasario mėn. vyko: vasario 7 d. nuo 2 val. 30 min. iki 6 val.; vasario 16 d. nuo 10 val. 30 min. iki 13 val.; kalinio byloje nurodyta, kad jis nuo 1946 m. vasario 7 d. tardymui buvo vedamas į 7 kambarį ir buvo tardomas: vasario 7 d. nuo 2 val. 30 min. iki 6 val. 10 min.; vasario 9 d. nuo 12 val. 30 min. iki 16 val.; vasario 21 d. nuo 11 val. iki vasario 22 d. 6 val. 13 min.³¹

Susipažinus su LSSR MGB „A“ sk. psk. viršininko pavaduotojo mjr. Kovner, Mažeikių aps. sk. viršininko pplk. Samarin ir Mažeikių kalėjimo vyr. prižiūrėtojo serž. Kosuchin 1946 m. birželio 8 d. pasirašytu tikrinimo, kaip po kalinių pabėgimo iš Alytaus kalėjimo buvo šalinami trūkumai, aktu, galima įsivaizduoti, kokiomis sąlygomis buvo laikomi suimtieji. Akte nurodyta, kad 1 punktas (p.) neįvykdytas – langeliams, per kuriuos paduodamas maistas į kameras, skląščiai (rus. *zaporj*) nepadaryti; 2 p. – buvo siūloma iki birželio 15 d. padaryti kameroje staliukus ar spinteles produktų laikymui – staliukai neužsakyti; 3 p. – kameroje neįruošta „*paraš*“, pastatytas kibiras; 4 p. – buvo siūloma kameros langelyje sutaisyti grotas – nepadaryta; 5 p. – buvo siūloma iki birželio 1 d. įrengti signalizaciją (skambutį) nuo

įėjimo į kiemą – nepadaryta; 6 p. – buvo siūloma iki birželio 15 d. įrengti kieme teritoriją pasivaikščiui ir kasdieną išvesti suimtuosius pasivaikščioti – nepadaryta; 7 p. – buvo siūloma uždaryti kamerą, ji uždaryta tik 1946 m. naktį iš birželio 3 d. į 4 d. po kalinių pabėgimo; 8 p. – buvo siūloma iki birželio 15 d. įrengti pirtį ir dezinfekavimo kamerą buvusioje suimtųjų laikymo kameroje Nr. 4 – nepradėta; 9 p. – įvykdytas – kalinių daiktų saugojimo sandėlys paruoštas; 10 p. nėra; 11 p. – įvykdytas – užrašų knyga apie sargybos tikrinimo laiką ir rezultatus užvesta, tačiau įrašų joje nėra, išskyrus vyr. prižiūrėtojo – apie patikrinimą 1946 m. gegužės 23 d.; 12 p. – ginklų laikymo spinta nepadaryta, dėl neįrengtos spintos pabėgimo metu išnešti 4 automatai, šautuvai, kurie atvirai stovėjo vyr. prižiūrėtojo kambaryje, ir revolveris; 13 p. – įvykdytas, suimtųjų išleidimas į tardymus vykdomas pagal nustatytus iškvietimo talonus; 14–15 p. – įvykdyti, iš kamerali išimtos ten buvusios vinys ir nuvalyti įrašai nuo kamerali sienų; 16 p. – neįvykdytas – perdavimai kaliniams ir toliau priimami be perduodančiųjų raštiško prašymo; 17 p. – pradėtas vykdyti – dėl kratų, kurios turi būti daromos suimtomis moterims, ieškoma MGB pareigūnių; 18 p. – neįvykdytas – nesiimta priemonių suimtųjų švarinimui, mieste nėra pirties ir dezinfekavimo kamerali; 19 p. – įvykdytas – kalėjimo kieme įrengta išvietė, tačiau suimtieji ten nevedami; 20 p. – kameroje, koridoriuose ir kitur sienos neišbaltintos; 21 p. – įvykdytas; 22 p. – pilnai neįvykdytas, vyr. prižiūrėtojas Kosuchin atleistas nuo vadovavimo ginklų sandėliui, tačiau ginklai naujai paskirtam asmeniui neperduoti; 23 p. – suimtieji ūkio darbams nenaudojami. Pažymima, kad 1946 m. birželio 3 d. tarp 20 ir 21 val. iš Mažeikių aps. kalėjimo pabėgo 18 suimtųjų, iš kurių 3 sulaikyti tą patį vakarą, o 15 nesulaikyti. Pabėgimas įvyko, nes prižiūrėtojas Smirnov, nesulaukęs pamainos, grubiai pažeidė nustatytą tvarką, būdamas vienas išleido suimtuosius, ir esant atrakintai kamerali du suimtieji jį užpuolė, surišo ir organizavo iš dviejų kamerali pabėgimą, paimdami visus ten buvusius ginklus. Pastaba, tyrimui paskirtas vadovauti LSSR MGB Ypatingos inspekcijos viršininkas ppk. Malcev³².

Partizanas Valerijonas Paulauskas-Margis

Valerijonas Paulauskas, Jono, gimė 1924 m. gruodžio 1 d. Kretingos aps. Skuodo vls. Kulų k.; baigė 6 klases; suimtas 1946 m. vasario 12 d.; dirbo vyr. kelių meistras³³.

Valys vasario 13 d. tardymo metu pasakojo, kad LLA priklausė nuo 1945 m. lapkričio, platino lapelius, Ūsočiui davė priesaiką, slapyvardis Žaibas³⁴.

²⁹ LYA, f. K-1, ap. 58, b. 3222/3.

³⁰ LYA, f. K-17, ap. 1, b. 4.

³¹ LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-15000, b. b., k. b.

³² LYA, f. K-17, ap. 1, b. 1

³³ LYA, f. K-1, ap. 58, b. 3222/3.

³⁴ LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1287, l. 38, 55.

LSSR MGB 2-N valdybos viršininkui 1952 m. rugpjūčio 7 d. skirtoje ataskaitoje rašoma, kad Skuodo, Salantų ir Sedos raj. veikė apie 13 partizanų, kurie anksčiau priklausė Eidiejaus Sakalo būriui (Sakalas nužudytas 1952 m. sausio 9 d.). Partizanai išsiskirstė į 2 grupes, vienai iš jų vadovavo buvęs būrio vado pavaduotojas Paulauskas Valys-Margis. Jo būryje buvo 7 partizanai. Iš MGB Skuodo r. sk. agentų Dūmas, Jūra, Irena žinoma, kad Margio būrys dažnai būdavo Skuodo r. Kernų kaime, kur gyveno jų ryšininkai ir rėmėjai. Šiuos duomenis patvirtino 1952 m. rugsėjo 9 d. MGB Salantų r. sk. suimtas partizanas P. I., kuris tardymo metu teigė, kad Margio būrys dažniausiai būdavo Skuodo r. Kernų k. Žvinklienės sodyboje³⁵.

1952 m. rugsėjo 11 d. pažymoje apie Paulausko Valio-Margio būrį pažymima, kad Margio partizanų būrys veikė Skuodo r. Kernų, Budrių, Paluknės, Kulų kaimuose ir miškuose, taip pat Latvijos Priekulės raj. Margio būriui priklausė: vadas Valys Paulauskas, Jono, g. 1923 m. Skuodo r. Kulų k., partizanų būryje nuo 1947 m.; Vacys Paulauskas, Jono, g. 1928 m. Skuodo r. Sodalės k., partizanų būryje nuo 1950 m.; Juozas Šmitas, Juozo, g. 1930 m. Skuodo r. Šakalių k.; Liudas Petrelis, Kosto, g. 1929 m. Skuodo r. Arslės k.; visi buvo ginkluoti automatais ir pistoletais, visi MGB karinės operacijos metu 1952 m. rugsėjo 10 d. žuvo³⁶.

1952 m. rugsėjo 25 d. kaip liudytojas buvo apklaustas Jonas B., baigęs 3 klases, kandidatas į KP, nuo 1947 m. dirbantis MGB Skuodo sk. liaudies „gynėjų“ būrio vadu. Jis pasakojo, kaip buvo nužudytas partizanas Valerijonas Paulauskas ir kiti: *1952 m. rugsėjo 10 d. anksti rytą jis su kitais liaudies „gynėjais“ ir MGB kareiviai (vadovas vyr. ltn. Salov)*

atvyko į Skuodo r. Kernų k., apsupo St. Žvinklio sodybą. Jis (Jonas B.) su 5 kareiviais įėjo į Žvinklio namus ir paklausė, ar yra partizanų. Šeimnininkui atsakius, kad nėra, Jonas B. su kareiviais ir Žvinklys, jų priverstas, užlipo į namo palėpę. Salov reikalavo, kad Žvinklys parodytų įėjimą į bunkerį, šiam atsisakius tai padaryti, buvo jam įsakyta laužti lubas, bet ir to Žvinklys nedarė. Tada Salov įsakė visiems išeiti iš palėpės, priverstas Žvinklys nurodė, kad tikrai palėpėje įrengtame bunkeryje yra partizanai Valys Paulauskas, Juozas Šmita, Vacys ir Liudas. Partizanams buvo pasiūlyta pasiduoti, tačiau jie nieko neatsakė, bet vos liaudies „gynėjams“ ir kareiviams išėjus iš namo partizanai pradėjo šaudyti, o kareiviai, apsupę sodybą, atsakė tuo pačiu. Susišaudymo metu užsidegė namas, partizanai atsišaudydami ir mesdami granatas bandė bėgti, bet trys iš jų buvo nužudyti prie namų, o ketvirtas sudegė.

Jonas B. pažymėjo, kad su liaudies „gynėjais“ ne kartą yra buvęs Žvinklio namuose, bet klausiamas Žvinklys neigė, kad pas jį buvėdavo partizanai, sakė, kad jo namas yra prie kelio Skuodas-Dauksiai, ir partizanai čia vengia lankytis³⁷.

Partizanų Jono ir Valerijono sesuo Valė pasakojo, kad grįžęs iš lagerio Alfonsas Jablonskis ją aplankė ir teigė, kad jis taip pat buvo Žvinklio sodyboje įrengtame bunkeryje su Margio būrio partizanais. Jis pasakojo, kad partizanai buvo susitarę bandyti po vieną trauktis iš apsupto namo. Jis (Alf. Jablonskis) pasislėpė kambaryje už durų ir prasidėjus susišaudymui išbėgo. Jis teigė, kad kareiviai pirmieji pradėjo šaudyti ir tyčia uždegė namą. Visi žuvę partizanai buvo užkasti važiuojant Priekulės kryptimi po tiltu. Naktį geri žmonės juos iškasė ir palaidojo Narvydžių kapinėse.

³⁵ LYA, f. K-1, ap. 16, b. 863.

³⁶ LYA, f. K-1, ap. 58, b. 21143/3.

³⁷ LYA, f. K-1, ap. 58, b. 26533/3.

Partizanų brolių Tylų žūtis

Dr. Jurgita ŽAŠINAITĖ-GEDMINIENĖ,
Vilnius

Praėjo daugiau kaip septyniasdešimt metų, kai, įpusėjus pavasariui, prie šiaurės rytų Lietuvoje, Anykščių rajone tyvuliuojančio Smulkio ežero čekistai sušaudė tris partizanauti išėjusius brolius: Joną Tylą (1915–1945), Alfonsą Tylą (1917–1945) ir Antaną Tylą (1921–1945). Amžininkai prisimena, kad jaunų vyrų žūtis vietinius gyventojus, ypač jaunimą, itin sukrėtusi, ne vieną jaunuolį paskatinusi stoti į kovą už Lietuvos laisvę.

Broliai Tylas gimė sename Buivydyų kaime, esančiame Leliūnų vlsč., Utenos apskr. Žmonės juos ir vadino Buivydyų kaimo broliais. Visi trys buvo panašaus amžiaus, aukšti, pečiuti, kupini jėgų ir jaunatviško entuziazmo. Į kovotojų gretas su okupantais stojo 1944 m. rudenį. Jaukų namų lizdą paliko išvyk visi trys. Vyriausiajam Jonui tuo metu buvo 29 m., vidurinėliui Alfonsui – 27 m., o jauniausiajam Antanui – vos 23 m. Nedaug yra likę biografinių žinių apie brolius Tylas, tačiau žinoma, kad vyriausiasis Jonas buvo Lietuvos kariuomenės puskarininkis. Nuo 1944 m. su broliais Alfonsu ir Antanu slapstėsi nuo kariuomenės.

Tragiškai žuvusių brolių Jono, Alfonso ir Antano Tylų šeimos kapas Leliūnų (Utenos r.) kapinėse, 2021 m. ANOS ŠAKALINIENĖS NUOTR.

Apie broliams lemtingą 1945 m. balandžio 21 d. tam tikrų žinių galima rasti Balio Juodzevičiaus parengtoje Utenos partizanų, rėmėjų ir ryšininkų atsiminimų knygoje „Žadėjom laisvę Tau parnešti“¹. Pasakojama, kad kaip tik tų metų pavasarį ypač suaktyvėjo čekistų žvalgyba, buvo organizuojamos vis dažnesnės partizanų gaudynės. Taigi vyrai pradėjo ginkluotis ir telktis į būrius. 1945 m. balandį Utenos apylinkėse čekistai pradėjo nuožmius antpuolius. Buivydyų kaimo broliai buvo užklupti Plepiškių kaimo krūmuose, kuriuos vietiniai vadino Lankos mišku. Neturėdami tinkamo bunkerio, vyrai apsidodavo neįrengtose vieno ūkininko trobose. Broliai Alfonsas, Antanas ir Jonas atsišaudydami traukėsi Plepiškių kaimo laukais, Smulkio ežero link. Krūmai dar tik sprogo, upeliai ir brastos buvo patvinę, tad slėptis nebuvo kur. Tikėtina, kad broliai planavo nuo ežero pasukti į šiaurę, į Girelės eglynus, tačiau nuo Baltenių juos atkirto rusų kariuomenė. Minėtoje atsiminimų knygoje pažymima, kad tuomet vyrai pasukę į senąją Buivydyų kaimavietę². Antanas ir Jonas, užsiglaudę už pakrantės kelmų, tris valandas neprisileido čekistų. Alfonsas gi tuo metu perplaukęs patvinusį ežero kulį (prie Miežintos upelės) ir atsidūręs viename atokiame vienkiemyje, bet ten jam kelią pastoję plentu nuo Leliūnų miestelio atskubėję skrebai. Kaip tik toje vietoje jis ir sukniubęs. Atsiminimuose rašoma, kad Alfonsas dar suspėjęs į šulinį įmesti batus, kad neatitektų skrebams. Kulkos pakirto ir Miežintos užlietose pievose besiblaškantį Antaną. Ilgiausiai laikėsi vyriausiasis brolis Jonas. Pristigęs šovinių jis susisprogdino.

Kaip ir daugumos partizanų, taip ir brolių Tylų mirčiai grėsė nepagarba ir išniekinimas. Utenos partizanų, rėmėjų ir ryšininkų atsiminimų knygoje rašoma, kad gerai rusų kalbą mokėjęs partizanų dėdė Jonas Tyla nutarė tartis su čekistais, kad šie grąžintų žuvusiųjų kūnus³. Pasiėmė lašinių ir drauge su brolių Tylų motina išvažiavo pas Leliūnų valsčiaus milicijos

¹ Žadėjom laisvę Tau parnešti: Utenos partizanų, rėmėjų ir ryšininkų atsiminimai, parengė B. Juodzevičius, Utena, 2007.

² *Ibid.*, p. 225.

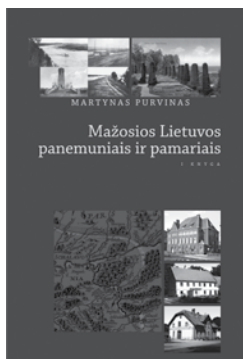
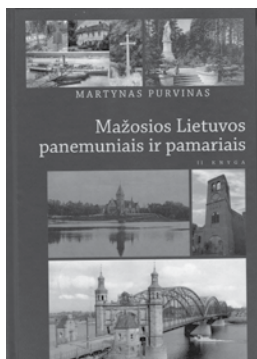
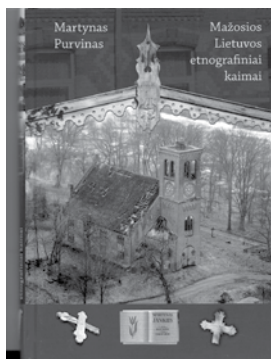
³ *Ibid.*, p. 225–226.

viršininką Cyporiną prašyti, kad leistų partizanus deramai palaidoti. Lašiniai ir įtikinama dėdės kalba padėjo. Nušautuosius leido parsivežti, tik griežtai uždraudė bet kokias pamaldas ir iškilmes. Taigi parsivežė tris brolius namo, nuprausė ir paguldė ant lentų. Pasirodo, Alfonsui kulkos buvo pataikyta į kaktą, o jauniausiajam Antanui šoviniai suvarpė visą nugarą. Liudininkai prisiminę, kad kai Antaną šarvojo, niekaip negalėjo kraujo sulaikyti, vis bėgęs ir bėgęs. Motina kamšiusi skudurėliais, bet ne ką tai gelbėję, tad galiausiai po velioniu padėjo geldele. Žuvusių brolių sesuo Monika Gutauskienė pasakojo, kad baigus tvarkyti brolių kūnus, iš aplinkinių kaimų

sugužėjo daugybė mergaičių ir pagyvenusių moter tik vyrai bijoję eiti. Ir akivaizdu, kad toji baimė buv ne iš piršto laužta, nes visai netrukus į Tylų kien atburzgęs skrebų vežimas. Monika Gutauskier prisimena, kaip susirinkusiems jie sušukę: „Visien šovinių užteks!“ Persigandusios moterys išsilakst Pro langą iššokusi ir partizanų sesuo. Prie pašarvo jaunų vyrų liko tik gedintys jų tėvai.

Buivydų brolius palaidojo Leliūnų kapinėse. Ju išlydėjo daugybė žmonių, paskutinę pagarbą atida tiek jaunas, tiek senas.

Dr. Martynas PURVINAS

Mažosios Lietuvos etnografiniai kaimai

(Trakai: Voruta, 2011),

Mažosios Lietuvos panemuniais ir pamariais. I knyga

(Trakai: Voruta, 2015),

Mažosios Lietuvos panemuniais ir pamariais. II knyga

(Trakai: Voruta, 2017).

„Martynas Purvinas, docentas, humanitarinių mokslų daktaras (architektūra ir menotyra), yra vienas iš ryškiausių Lietuvos kultūros paveldo tyrėjų, daugiau nei keturiasdešimt metų paskyręs Lietuvos senųjų kaimų, liaudies architektūros, kraštovaizdžio ir urbanistikos tyrimams.

Nuo 1980 m. iki šiol M. Purvinas tiria Mažosios Lietuvos, kaip nedalomo etninio regiono, apimančio ne tik Klaipėdos kraštą, bet ir kitas Karaliaučiaus krašto baltiškąsias žemes, šiuo metu esančias už Lietuvos ribų, kultūros paveldo likimą. Neatsitiktinai šis kraštas, XVI a. tapęs svarbiu lietuviškosios raštijos bei kultūros židiniu ir išlikęs juo iki XX a. pradžios, nusipelnė išskirtinio mokslininko dėmesio“.

Irena ANDRUKAITIENĖ,
Kovo 11-osios akto signatarė

Knygas galima įsigyti internetu –
<https://www.patogupirkti.lt/>, <https://www.knygos.lt/>.

knygos.lt

Būtojo laiko miestas ir jo žmonės, arba Jurbarko žydų pasakojimas apie gimtąjį Jurburgą

Rimantas JOKIMAITIS,
Vilnius

Pradžia Nr. 1 (871)

Išliko pačių Jurbarko žydų žudynių organizatorių ir vykdytojų ataskaitos aukštesnei valdžiai. Daug operatyvinio būrio (*Einsatzkommando*) narių išgyveno karą ir dalyvavo teismo procese kaip kaltinamieji ar liudininkai. Taip pat teisme liudijo, baisius dalykus pasakojo ir civiliai žmonės iš Jurbarko ir kitų Lietuvos pasienio miestų, karo pabaigoje pasitraukę į Vakarus.

Akcijai Jurbarke vadovavo SS šturmbanfiureris (majoras – R. J.) Hansas Joachimas Biomė (*Hans Joachim Böhme*). Jis buvo Tilžės gestapo ir Tilžės operatyvinio būrio (*Einsatzkommando*) vadas. Liepos 3-iąją atvykęs į Jurbarką H. Biomė išklaušė G. Karsteno raportą. G. Karstenas parodė sąrašą vokiečių kalba, pristatė, kas ir kodėl numatyti nužudyti. Tarp pasmerktųjų buvo apie 20 lietuvių, esą komunistų, iš jų dvi moterys. Sąrašė buvo ir Vincas Grybas, vienas iškiliausių miesto inteligentų, visuomenininkas, skulptorius, kurio paminklas Vytautui Didžiajam iki šiol puošia miestą. Visi kiti – žydai, iš jų 3 komjaunu-

1940 m. liepos 7 d. kilęs gaisras. NUOTR. IŠ EUGENIJAUS PEIKŠTENIO RINKINIO

liai ir vienas komunistas. H. Biomė buvo nepatenkinamas tuo, kaip G. Karstenas viską parengė. Jo nuomone, sąrašė buvo per mažai žmonių. Kodėl ne visi žydai vyrai numatyti sušaudyti? Kilo ginčas. G. Karstenas bandė teisintis, aiškintis. Galiausiai iš gestapo ir SD (saugumo tarnyba, vok. *Sicherheitsdienst*) žmonių, tarp kurių buvo ir keli liudininkai, liudiję teisme, buvo sudarytos grupės, kurioms nurodyta kartu su lietuviais policijos pagalbinkais pristatyti papildomai žydų. Po kurio laiko atvesta dar apie 60 žmonių. Tarp jų buvo kelios moterys su vaikais. Net tokiomis aplinkybėmis jos nenorėjo skirtis su savo vyrais.

Pirmą valandą po pietų visi buvo surikiuoti į eiles po tris. Iš viso – 322 žmonės. Su visais stovėjo ne vieną knygą parašęs 88 metų žilabarzdus senukas, kantorius Alperovičius, visiems jurbarkiškams pažįstamas rabinas Rubinšteinas. Nebuvo toje pasmerktųjų kolonoje brolių Polovinių, Efraimo Geselovičiaus, Motelio Grinbergo, Dovydo Lapinskio ir kitų jurbarkiškams gerai žinomų vyrų, jų žmonių ir vaikų. Tuos prieš beveik tris savaites į sovietų Rusijos lagerius ir tremtį išgabeno bolševikai.

Viskas užsitęsė. Kažkodėl neatėjo policininkai, kurie, kaip buvo sutarta, turėjo dalyvauti egzekucijoje. Jų ieškojo Hersmanas (*Hersmann*), vienas iš nu-teistųjų Ulme. Hersmanas surado policijos bataliono vado adjutantą, bet tas paaiškino, kad vadas neleidžia dalyvauti *tų suimtų žmonių žudynėse*.⁶ H. Biomė ir Hersmanas dėl to labai įsiuto, nes numatytų sušaudyti žmonių skaičius buvo nemažas.

⁶ Šis faktas knygoje aprašytas taip: *The accused Hersmann in the meantime was looking for the execution commando of the police battalion, because it had not been at place in spite of the agreement with the adjutant of the battalion. After finally having reached the adjutant, the adjutant told him that the commander had not allowed the execution of those arrested by members of his battalion, p. 450.*

Šis epizodas, pasakojantis apie policininkų atsakymą dalyvauti žudynėse, gali labai lengvai suklaidinti ne vieną skaitytoją. Knygoje publikuojamame, be konteksto pateiktame Ulmo proceso dokumente nieko nepasakyma, kas buvo tas policijos vadas, neleidęs pavaldiniams šaudyti areštuotų jurbarkiškių, ir apie kokius policininkus apskritai kalbama. Šiaip iš viso „Atminties knygos“ konteksto, iš to, kad pasiruošimo žudynėms planai, sąrašai, vieta ir t. t. buvo derinami Jurbarke, gali susidaryti įspūdis, kad tai su Jurbarko policija iš anksto buvo susitarta dėl žudymo ir kad jie, priešingai nei susitarta, atsisakė dalyvauti *tų areštuotų žmonių žudynėse*. Kokio dar policijos vado galima ieškoti ir taip greitai surasti Jurbarke? Tačiau pristatomoje knygoje nepaskelbti Ulmo proceso dokumentai sako, kad tai buvo šturmbanfiureriui H. Biomei nepavaldūs policininkai iš Tilžės, tomis dienomis buvę Jurbarke visai dėl kitų reikalų.⁷ Pristatomoje knygoje apie tokį su H. Biome nesusijusį Tilžės policijos padalinį, jo buvimą ir veiklą Jurbarke apskritai nėra užsiminta. Tai buvo tiesiog būtina padaryti bent keliais žodžiais paaiškinant šias svarbias aplinkybes.

Ir čia dar nesibaigė tos 1941 m. liepos 3 d. nesklandumai. Netikėtai atbėgo visiems jurbarkiškiams gerai žinomas gydytojas Antanaitis, sukėlęs tam tikrą sumaištį. Jis kreipėsi į G. Karsteną prašydamas paleisti daktarą, chirurgą Juozą Karlinski. Dr. Karlinskis buvo Jurbarko ligoninėje dirbęs, rimtas žmogus, puikus gydytojas. G. Karstenas tą dieną neturėjo sprendžiamojo balso, todėl jis Antanaičiui pasiūlė kreiptis į visos operacijos vadą H. Biomę. Po užsitęsusių atkaklaus, nervingo prašymo pasigailėti Karlinskio H. Biomė sumušė gydytoją Antanaitį. Ginklo teikiamą pranašumą pajutęs, šturmbanfiurerio antpečiais pasidabinęs naciš daužė brutaliai, per galvą rankose turėtu steku ir dar pagrasino, kad jei gydytojas nepasitrauks, tai pats bus pastatytas į rikiuotę.

1940 m. telefonų abonentų knygoje tarp kitų jurbarkiškių nurodyti ir abiejų šiame epizode minimų gydytojų telefonų numeriai. Juk bet kada ir bet kam galėjo prisireikti jų pagalbos. Gydytojas Antanas Antanaitis gyveno Vytauto Didžiojo gatvėje, telefono numeris – 66. Daktaro Juozo Karlinskio, gyvenusio Garlaivių g. 10, telefono numeris buvo 34.

Galiausiai kolona, lydima kelių automobilių ir ginkluotų sargybinių, per miestą pajudėjo į žydų

⁷ Kokie tai policininkai, rašoma „Atminties knygoje“ nepaskelbtuose Ulmo proceso dokumentuose: *Der Angekl. Hersmann hat auch zugegeben, dass er auf die Mitteilung der Gefangennahme der Juden und Kommunisten durch den Angekl. Böhme den Erschiessungstermin bestimmt und die Abstellung eines Erschiessungskommandos mit dem Adjutanten des Polizeibataillons Tilsit vereinbart habe, was allerdings der Kommandeur dieses Bataillons zu ihrem Leidwesen nicht zugelassen habe.* Einsatzgruppen-Prozess Ulm (Einsatzkommando Stapo und SD Tilsit) – Urteil. Prieiga per internetą: <<https://phdn.org/archives/holocaust-history.org/german-trials/einsatz-ulm.shtml>>.

kapines. Pakeliui kažkaip sugebėjo pasprukti jurbarkiškis Leizeris Michailovskis, vietinių vadintas Leiškiu. Leiškį per visą karą išslapstė Geišių ir aplinkinių kaimų gyventojai.⁸ Tą Jurbarko žydą gelbėtojai gerai pažinojo dar iš ramesnių laikų. Apie slapstymą žinojo ne vienas kaimo žmogus ir net vaikai, bet niekas neprasitarė. Po karo tie valstiečiai ir išgelbėtas žydas ir toliau artimai bendravo, o gelbėtojo sūnus Juozas Totoraitis Jurbarke lankydamas mokyklą Leizerio namuose ir gyveno, kad nereikėtų kas dieną į Geišius per purvynus ar sniegą klampoti.

Negreitai tą 1941 m. liepos 3-iąją pasigirdo šūviai Jurbarko žydų kapinėse. Dėl H. Biomės užgaidų gėrokai išaugus pasmerktųjų skaičiui iš anksto iškasta duobė buvo per maža, reikėjo kasti antrą didelę duobę. Kasė žydai. Mirti pasmerktiems žmonėms liepta nusivilkti viršutinius drabužius, atiduoti pinigus ir kitus vertingesnius daiktus.

Kapinėse G. Karstenas viskam vadovavusio H. Biomės išprašė, kad būtų paleisti du jo agentai, tarp pasmerktųjų atsidūrę papildomai renkant žydus.

Galiausiai apie 4 val. po pietų prasidėjo žudynės. Prie duobių vedė nedidelėmis grupelėmis mušdami lazdomis, rėkaudami, klupdė ant duobės krašto ir iš pistoletų šaudė į pakaušius. Ir vertė į duobes. Tuo metu buvo pastebėta, kad iš šalia kapinių esančių ūkių žmonės mato, kas vyksta. G. Karstenui buvo nurodyta neleisti žiūrėti.⁹ Emilis Max, Jurbarke gyvenęs Pirmojo pasaulinio karo dalyvis žydas, už narsą kovojant vokiečių armijos gretose apdovanotas aukščiausio laipsnio Geležiniu kryžiumi, puolė H. Biomę ir jam smogė. Kitas žydas atakavo kriminalinės policijos komisarą Alfredą Krumbachą (*Alfred Krumbach*), bet Emilis Max ir tas kitas vyras, kurio pavardė Ulmo proceso dokumentuose nenurodyta, čia pat buvo nušauti.

Grupė pasmerktųjų bandė pabėgti. Du nukovė H. Biomė ir Hersmanas. Keliems pasisekė pasprukti į krūmais apaugusį Nemuno šlaitą. Per sumaištį vienam vyrui iš Tilžės SD peršauta koja. Jį pakeisti nurodyta vairuotojui iš Tilžės, kuris asmeniškai liudijo Ulmo teisme. Užbaigę egzekuciją, „svečiai“ iš Smalininkų ir Tilžės užsuko į iš anksto užsąkytą užėigą Jurbarke bendram pasėdėjimui. Juk visa ilga ir daug nervų kainavusi diena bėgte prabėgo net nepapietavus. H. Biomės nurodymu už išgertuves pinigais, atimtais iš žydų kapinėse, sumokėjo žudynių dalyvis Gerke. Jis irgi dalyvavo procese Ulme. Grįžęs į Tilžę, vienam bylos liudininkui G. Karstenas be jokių emocijų pareiškė: *Sutvarkėm Georgenburgo žydus.*

⁸ Judita Pažereckienė, „Tragiškas žydų likimas gelbėtojų palikuonių prisiminimuose“, in: *Mlaikas.lt*, prieiga per internetą: <<https://www.mlaikas.lt/naujiena/kultura-ir-istorija/tragiskas-zydu-likimas-gelbetoju-palikuoniu-prisiminimuose>>.

⁹ Knygoje rašoma, kad nužudytų Jurbarko žydų artimieji ir kiti gyventojai žudynių detales sužinojo būtent iš tuos įvykius stebėjusių žmonių (p. 428).

O Jurbarką, dar išlikusius žydus, nužudytųjų šeimas ir jų kaimynus apėmė neapsakomas siaubas susidūrus su tokiais neregėtais, sapnuose nesusapnuotais žiaurumais. Neįmanoma net įsivaizduoti, ką išgyveno minėtasis Antanaitis ar kiti jurbarkiškiai, kurių vaikystės draugai, kaimynai ar šiaip pažįstami buvo nužudyti. Lietuvės moterys, girdėdamos šūvius ir žinodamos, ką jie reiškia, žinodamos, kad *Jurbarko žydėlius* šaudė, verkė. Juk žmonės *baisiai daug turėjo draugų žydų ir baisiai gailėjo jų*.¹⁰

Užimsryje gyvenusi Maskolaitienė kaip įmanydama guodė kaimynę žydę, kuri taip netikėtai tapo našle su krūva mažų vaikų, kurių vienas – kelių savaičių kūdikis. Žadėjo padėti, kuo galėsiant, ir padėdavo. Rūpinosi, kad vargšė žydė ir jos vaikai turėtų ką valgyti. Darže (jų daržai ribojosi) pastatydavo pintinę su maistu. Bet niekuo negalėjo padėti, kai po kurio laiko atėjo ginkluoti vyrai, aišku, vietiniai, ir išsivedė tą našlę ir jos mažus vaikus. Apie savo motinos pagalbą kaimynei žydei ir apie tą išvedimą pasakojo Aldona Maskolaitytė-Kleininė, buvusi sovietmečio politinė kalinė.

Po pirmosios akcijos likę žydai iki spalio mėnesio sunaikinti grupėmis išvedant už miesto, visai taip, kaip surašyta garsiojoje Karlo Jėgerio (*Karl Jäger*) ataskaitoje, kurioje, pateikiant Rokiškio pavyzdį, aiškinama, kaip reikia efektyviai žudynes organizuoti. Matyt, po tos akcijos kapinėse, kurių matė keli kaimynystėje gyvenę žmonės, o girdėjo šimtai jurbarkiškių, buvo nuspręsta šaudyti toliau nuo žmonių akių ir ausų. Ulmo proceso metu nustatyta, kad G. Karstenas ir H. Biomė atsakingi už tas žudynes, kad būtent jų nurodymu buvo apginkluoti lietuviai, kurie dalyvavo žudant žydus aplinkiniuose miškuose. Jie parūpindavo ir degtinę. Ir apie paprastą vokišką *šnapso* kalbama Ulmo proceso dokumentuose. G. Karstenas ir H. Biomė Ulme išsisukinėjo: čia ne mes, čia lietuviai.

„Atminties knygos“ p. 596–7 yra *asmėnų, dalyvavusių Jurbarko žydų kankinime ir šaudyme*, sąrašas. Sąrašas – 31 pavardė. Kažkodėl greta lietuvių trisdešimt pirmuoju įrašytas ir ne visai aiškios kilmės G. Karstenas – vienintelis naciai iš Vokietijos, kilęs, beje, iš Rytprūsių, gyvenęs Tilžėje ir Smalininkuose. Jurbarko policijos vadas Mykolas Levickas įrašytas 18 numeriu. Ten nurodyta, kad jis policijos viršininku buvo iki liepos vidurio. Kiti šaltiniai teigia, kad Jurbarko policininkų vadu jis buvo ne iki liepos vidurio, o iki liepos 7 d.¹¹ Tai yra praėjus 4 dienoms po pirmųjų žudynių kapinėse jis jau nėjo tų pareigų. Nėra informacijos, kodėl jis prarado tas pozicijas, tačiau Jurbarko buvo kalbama, kad jis atsistatydino

nenorėdamas dalyvauti tuose nacių kruviniuose reikaluose. Neaišku, ar jis pats yra išdėstęs savo motyvus. Mykolas Levickas po karo sovietų buvo nuteistas 25 metų kalėjimo bausme. Paleistas 1956-aisiais. Šiaip jis buvo išsilavinęs žmogus, karininkas, mokytojas, studijavęs VDU Teisių fakultete, nors, kaip žinia, išsilavinimas tomis aplinkybėmis mažai ką lėmė. Iki 1941 m. birželio jis neturėjo nieko bendro su policija. Prisiminimuose Jurbarko žydai jį vadina ne Mykolu, o paprasčiausiai Miku, kaip, matyt, mieste jis ir buvo visiems žinomas. Nemaža sumaištis turėjo kilti jo galvoje, ne kaip turėjo jis jaustis, matydamas pasipūtusio nacio daužomą Antanaitį, matydamas, kad mirčiai 1941 m. liepos 3 d. sustatyti puikiai pažįstami gydytojai, garlaivių savininkai, mokytojai, kiti inteligentai, net visiems gerai žinomas V. Grybas. Iš esmės Jurbarko elites buvo pasmerktųjų sušaudyti rikiuotėje. Keli stovėjo net su vaikais. Pirmosiomis to karo dienomis lietuviams matyti mirčiai siunčiamus vaikus ir šiaip niekuo nenusikaltusius žmones dar nebuvo įprastas dalykas.

Ulmo proceso dokumentai vienareikšmiškai rodo, kad Jurbarko policininkai¹² 1941 m. liepos 3 d. talkino Tilžės operatyviniam būriui (*Einsatzkommando*), saugojo suimtuosius, bet niekur nėra informacijos, kad jie tą dieną būtų šaudę. Net kai žudikui iš Tilžės SD buvo netyčia persauta koja, jį pakeitė tilžiškių vairuotojas, o ne kuris nors jurbarkiškis. Tačiau vėlesnėse akcijose jų vaidmuo jau buvo kitas, daug reikšmingesnis. Kaip minėta, šautuvus ir vokiško *šnapso* parūpino ir žydų naikinimo procesui Jurbarko vadovavo G. Karstenas ir H. Biomė.

Po 4 mėnesių naciai prie visų įvažiavimų į miestą pastatė užrašus vokiečių kalba „Georgenburge žydų nėra“. Jurbarkiškiam nepatiko pačios didžiulės lentos

Georgenburg ist judenfrei

ir jų turinys. Jurbarko gimnazijos mokytojas Petras Paulaitis patikimų gimnazistų paprašė, kad išrautų tuos „Judenfrei“ su visais stulpais. *O kur dėt išrovus?* – klausė mokiniai. – *Suneškit pas mane*, – nurodė mokytojas, nesilaikęs konspiracijos. Organizavo tas mokytojas mokiniams auklėjimo tikslais, kaip dabar sakoma, edukcines išvykas pėsčiomis į Kalnėnų mišką prie duobių, kuriose gulėjo Jurbarko žydai: štai pažiūrėkit, koks yra mūsų „išvaduotojas“. Mokytojas Paulaitis sugrįžus bolševikams partizanavo su savo auklėtiniais.¹³ Sėdėjo jis sunkiausiuose sovietų Rusijos lageriuose iš viso 35-erius metus. Iki žilos senatvės.

¹⁰ Judita Pažereckienė, „Tragiškas žydų likimas gelbėtojų palikuonių prisiminimuose“, in: *Mlaikas.lt*, prieiga per internetą: <<https://www.mlaikas.lt/naujiena/kultura-ir-istorija/tragiskas-zydu-likimas-gelbetoju-palikuonių-prisiminimuose>>.

¹¹ *Lietuvos kariuomenės karininkai*, t. 5, p. 59, t. 9, p. 333.

¹² Nacių talkininkai lietuviai, bendradarbiavę su Tilžės *Einsatzgruppe*, Ulmo proceso dokumentuose vadinami įvairiai: *litauischen Ordnungspolizisten*, *litauischen Hilfspolizei*, *litauischen Ordnungseute und Partisanen*, *litauischen Ordnungsdienst*, *litauischen Polizei* ir t. t. Einsatzgruppen-Prozess Ulm (Einsatzkommando Stapo und SD Tilsit) – Urteil. Prieiga per internetą: <<https://phdn.org/archives/holocaust-history.org/german-trials/einsatz-ulm.shtml>>.

¹³ Antanas Kisielius, *Blėsta laužų žarijos*, Vilnius, 1999, p. 138.

Dar daug dešimtmečių tos karo meto baisybės buvo prisimenamos Jurbarko. Ilgai tie rūšios praeities įvykiai buvo viena iš pagrindinių istorinių pašnekesių temų, ypač vyriškose kompanijose. Žinojo žmonės tokius dalykus, kurie net Ulmo teisme nebuvo išaiškinti, pavyzdžiui, kas užkasė tas baisias duobes Jurbarko žydų kapinėse. Juk aukštuosius mokslus prestižiniuose universitetuose krintęs diplomuotas teisininkas šturmbanfireris H. Biomė ir jo bendražygiai nemojuos kastuvu. O ir laiko nebuvo – laukė iš anksto G. Karsteno užsakytos vaisės Jurbarko užėjoje, netrumpa kelionė į Tilžę. Paliko vokiečiai tą reikalą sutvarkyti jurbarkiškams. Savanorių pasidarbuoti kastuvu tarp uoliųjų nacių pagalbininkų, prieš kelias dienas gatvėse puldinėjusių vargšus žydus, neatsirado. Tai į kapines užkasti duobių buvo nuvaryti niekuo dėti jauni lietuviai vyrukai, ramiai sėdėję panemunėje ir aptarinėję tos dienos įvykius. Ilgam įsiminė jie tą vakarą.

Įsiminė jurbarkiškiai ir vieną sekmadienį bažnyčioje. Jau po visų žudynių klebonas, prieš mišias nužvelgęs susirinkusius žmones, rūsčiai tarė: *Žydšaudžiai, eikit iš bažnyčios*. Parapijiečiai nuščiuvo, pradėjo dairytis. Išėjo keli susigūžę vyrai.

Ne kartą esu girdėjęs pasakojimų ir apie du liepos 3 d. išsigelbėjusius lietuvius. Kažkaip niekad neatėjo į galvą paklausti, o kaip jie išsigelbėjo. Lyg ir buvo aišku – išlipo iš duobės. Ir lietuviškose publikacijose, kurios apie tai rašo, kartojama, esą du lietuviai ir žydas Aba Vales išlipo iš duobės.¹⁴ Paskaičius „Atminties knygą“, aišku, kad bent jau Abos Vales atveju tikrai buvo kitaip. Tikriausiai ir tie du lietuviai iš kapinių bus pasprukę dar prieš atsiduriant ant duobės krašto. Ulmo proceso dokumentuose detalai aprašyta žudynių eiga, kai kiekvienas žmogus buvo nušaukiamas individualiai, kaip ir rodo, kad gyvų duobėse jau negalėjo būti.

Po kelių mėnesių žydų Jurbarko jau nesimatė. Gyvi liko tik tie, kuriuos paslėpė lietuviai arba kuriems pavyko pasiekti Kauno getą. Tuo metu ne tik lietuvių sodybos, bet ir getas buvo vieta, kur buvo galima gelbėtis. Suprantama, į getą pateko Jurbarko žydai, kurie karo pradžioje buvo Kaune. Bet buvo ir tokių, kurie Kauną pasiekė jau po žudynių Jurbarko. Apie tai pasakoja Hana Magidovitz (*Hannah Magidovitz*). Gaila, kad jos prisiminimuose nėra mūsų laikų skaitytojui svarbių detalių, kurios 1947 m. balandžio 30 d., kai buvo užrašyti jos liudijimai, gal buvo savaiame suprantamos ar atrodė nereikšmingos. Pavyzdžiui, kaip Jurbarko apylinkėse besislapstantis žmogus sužinodavo, kad Kaune yra galimybė prisiglausti gete, kas ir kaip organizuodavo tuo metu ne taip ir paprastą apie 80 km kelionę ir patį patekimą į akylai saugomą getą.

¹⁴ Aleksandras Vitkus, *Chaimas Bargmanas. Holokaustas Žemaitijoje*, Vilnius, 2016, p. 176.

Jurbarkas po gaisro, 1940 m. liepos 8 d. NUOTR. IŠ EUGENIJAUS PEIKŠTENIO RINKINIO

„Atminties knygoje“ skelbiamas 1943 m. kovo 14 d. Jurbarko rašytas ilgas Mikos Liubin laiškas draugei Genei. Įdėta ir to laiško faksimilė. Rašyta kaligrafišku braižu, gražia to meto jurbarkiškų šnektu, su visais skyrybos ženklais. Dėkoja Mika draugei, kad ją aplankė kalėjime. Tik apgailėstauja, kad buvo tokia sumišusi ir tiek mažai pasakė, iš to, ką norėjo pasakyti. Dėkoja Genei už rūbus, kuriuos ji dovanojo, prašo padėkoti mamai už valgi, kurių ji duodavo. Visi kaliniai (matyt, lietuviai – R. J.), su kuriais ji uždaryta, yra labai mieli ir padeda kaip galėdami. Jie duoda cigarečių, palengvinti skausmą. *Daug rūkau*, – priduria. Dar prašo, kad jei karui pasibaigus atsiras sesuo Haikė, papasakoti apie ištikusią tragediją ir pasakyti, kad *tėvas ir broliai palaidoti kapinėse, mama ir Esterikė – šile, už 6–7 km nuo Jurbarko*. Ir dar parašė: *Mirti einu drąsiai*. Užbaigdama laišką, prašo perduoti linkėjimus visiems namiškiams ir pažįstamiems.

Gaila, kad pristatomoje knygoje nepateikta detalių nei kas ta Genė, nei kokiomis aplinkybėmis žydaite areštuota. Juk minėta Genė tikrai žinojo ir turėjo Haikėi papasakoti, kaip viskas vyko. Nėra pristatomoje knygoje ir Holokaustą išgyvenusios Haikės Liubin istorijos.

Chaimo Jofės tekste, paskelbtame knygoje „Jurbarkas: istorijos puslapiai“, labai glaustai rašoma, kad Miką Liubinaite slėpė Kazimieras Blažys, kuris už tai buvo sušaudytas.¹⁵

Jau minėtas Aba Vales – vienas iš tų, kuriems pavyko ištrukti iš žydų kapinių dar prieš atsiduriant ant duobės krašto ir pasislėpti Nemuno pakrančių krūmynuose. Po kurio laiko sutikti valstiečiai ir gyvulius ganę piemenys papasakojo, kad visi žmonės kapinėse nužudyti. Aba pasislėpė kitoje Nemuno pusėje priešais Jurbarką esančiame Šiaudinės kaime, iš kurio jis ir buvo kilęs. Šiaudinė prieš prasidedant karui buvo maždaug dviejų dešimčių sodybų žydų

¹⁵ *Jurbarkas: istorijos puslapiai*, sud. ir ats. red. A. Piročkinas, Vilnius: Pradai, 1996, p. 188. Arnoldas Piročkinas, „Į Jurbarką sugrįžta žydų ir jų gelbėtojų atminimas“, in: *Jurbarkosviesa.lt*, prieiga per internetą: <<http://www.jurbarkosviesa.lt/Priedai/Laisves-keliu/1-Jurbarka-sugrizta-zydu-ir-ju-gelbetoju-atminimas>>.

ūkininkų kaimas. XX a. pradžioje tas kaimas buvo gerokai didesnis.

... 120 metų Užnemunę nuo Žemaitijos kranto skyrė ne tik Nemunas. Paskutinis bendros Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybės (Abiejų Tautų Respublikos, vadinamosios *Żečpospolitos*) padalijimas įvyko 1795 m. Nuo tada Jurbarko krantas buvo valdomas carinės Rusijos, o pietinis, kairysis krantas – pradžioje priklausė Prūsijai, po to Varšuvos kunigaikštystei, Lenkijos karalystei, kuri buvo prijungta prie Rusijos imperijos. Ten galiojo kiti įstatymai, kalendorius. Užnemunės žmonės gyveno kiek laisviau ir turtingiau nei Rusijos valdiniai. Jie anksčiau tapo *liuosais*, nešiojo *mandras* kepures su *liocu* ir *guziku*, avėjo batus. Jie iš aukšto žiūrėjo į už Nemuno, Jurbarko ir apylinkėse, gyvenusius *biednus karnavyžius*, avėjusius ne batus, o dar Kristijono Donelaičio apdainuotomis vyžomis, nupintomis iš liepos karnų. Jurbarkiškiečiai žinojo, kad kitoje Nemuno pusėje gyvena turtingesni lietuviai, bet jie visai nenorėjo būti panašūs į *mandrus*, pasipūtusius, nors ir turtingesnius *liocus*. Trumpai tariant, tarp lietuvių *karnavyžių* ir *liocų*, atskirtų politikos ir Nemuno, per 120 metų atsirado nemenkų skirtumų ir net priešiškas. Pasirodo, Nemunas ir istorija buvo suskaidę ir Lietuvos žydų pasaulį. Atsirado Jurbarko ir „lenkiškų“ žydų tarmės skirtumų. Už Nemuno gyvenę „Lenkijos“ žydai nesikratydavo valgyti *avienos*¹⁶, ypač jei ji būdavo rūkyta. Jurbarko žydai labiau laikėsi įstatymo ir, kaip rašoma knygoje, niekad nevalgydavo karštų beigelių pusryčiams. Aba Vales kaip tik ir buvo kilęs iš Užnemunės, iš Šiaudinės žydų kaimo. Jo proseneliai buvo valstiečiai, gyvenę po šiaudiniais Šiaudinės kaimo sodybų stogais. Kaip ir kaimynai lietuviai, žydai savo ūkiuose turėjo arklių, karvių, vištų, žąsų, ančių. Kiemuose amsėjo pririšti šuniukai, pelių ar užsižiopsojusių paukščiukų dairėsi tais laikais dar neišlepę katinai. Kaip ir kiti ūkininkai, Šiaudinės žydai sėjo, pjovė ir visai neblogai gyveno, vaikus į Jurbarko gimnazijas leido. Būtų ir toliau taip gyvenę, jei ne Adolfas Hitleris ir jo rasinė politika.

Abos vaikystėje jau tik Nemunas skyrė Šiaudinės žydus nuo Jurbarko. Persikelti keltu į Žemaitijos krantą kainavo centus. Tiek žydai, tiek lietuviai ūkininkai dažnai buvodavo Jurbarko turguje, o jų vaikai, tarp jų ir Aba, mokėsi Jurbarko mokyklose. Pabaigęs mokslus, jis apsigyveno Jurbarko, vedė, susilaukė trijų vaikų ir gyveno, kaip pats rašo, laimingas, be ypatingų rūpesčių. Viskas pasikeitė atėjus naciams ir jis rūsčiomis aplinkybėmis turėjo grįžti į savo vaikystės kaimą, kur žemę arė, ūkininkavo kelios protėvių kartos. Jį paslėpė pažįstamas lietuvis. Būnant Šiaudinėje pasie-

kė netikėta, baisi žinia: jau nužudyti ir žmona, ir vaikai, kurie buvo likę namuose Jurbarko. Kas 1941 m. vasarą galėjo pagalvoti, kad ne tik suaugę žydai, bet ir visi žydų vaikai yra pasmerkti mirčiai? Gal būtų ilgai slėpęs tas lietuvis Aba, bet netikėta nelaimė sujaukė jam prieglobstį. Kitas kaimynas taip pat slėpė žydą, vardu Moške Joks. Matyt, kažkas sužinojo ir vieną dieną prisistatė naciai. Sušaudė ir žydą, ir jį slėpusį žmogų. Tokių istorijų aplink buvo ir daugiau girdėti. Persigando mirtinai Abos geradarys ir paprašė išeiti. Dar patarė eiti pas jo uošvį, gyvenantį kitame kaime. Bet tas uošvis visai nebuvo laimingas tokiu pavojingu įnamiu. Teko Abai iškeliauti šaltą žiemos naktį, kaip lietuviškose pasakose sekama, kur akys mato, kur kojos neša. O kojos jį nunešė, kaip jis rašo, į Papušokų kaimą (tikriausiai, tai Papiškių kaimas, Šakių r., į rytus nuo Šiaudinės – R. J.). Paryčiais, dar prieš prašvintant, sušalęs, alkanas jis įslinko pro atviras duris į kaimiečio tvartą. Nustebo apie gyvulius triūsęs žmogelis pamatęs lyg iš dangaus nukritusį suvargusį žydelį. Atėjo ir kaimiečio žmona. Atnešė duonos, sviesto. Papasakojo žmonės, kad visai neseniai tose apylinkėse buvo surastas ir nužudytas kitas tos pačios Šiaudinės gyventojas, pavarde Levuš. Žydas raudėjo. Pagailo tam kaimo žmogui negailestingos lemties prispausto, neturinčio kur dingti žydo: *Eime į stubą. Kas bus, tas bus. Iš mano namiškių niekas neprasitars*. Taip ir išgyveno iš Šiaudinės kaimo valstiečių kilęs žydelis namo pastogėje įrengtoje slėptuvėje trejus metus, valgydamas, ką valgė to valstiečio šeima. Kartu tekdavo ir pasninkauti – jį priglaudę lietuviai vertėsi labai sunkiai. Ir vis klausydavo Aba, kaip buvo primokytas, ar neloja sargūs šeiminkų šuneliai, perspėdami apie svetimus žmones sodyboje. Gaila, kad ir šiame pasakojime nėra to gerojo samariečio vardo. „Atminties knygoje“ papasakota ir kito Holokaustą išgyvenusio žydo istorija. Jehudah Tarshish 1944 m. pavasario sulaukė Kauno gete. Iš geto jis yra nešęs mažus žydų vaikus į lietuvišką prieglaudą, pavadinimu „Lopšelis“. Kovo mėnesį Jehudos pažįstamas paprašė nuvesti grupę žydų iki „Inkaro“ fabriko. Jie buvo sumanę bėgti iš

Jurbarko uostas. NUOTR. IŠ JURBARKO NAUJAMIESČIO MOKYKLOS KRAŠTOTYROS MUZIEJAUS FONDŲ

¹⁶ Knygoje apie *avienos* valgymą rašoma taip: *Here they are plain, stubborn Jews who don't mind eating mutton, especially when it is smoked* (p. 455). Tikėtina, kad žodis „mutton“ (*aviena*) čia turi perkeltinę prasmę.

geto. Kartu su jais buvusio jurbarkiško Fainšteino du broliai ginkluoti slapstėsi, partizanavo Jurbarko apylinkėse. Buvo sutarta pas tuos brolius keliauti (p. 466). Vėlų vakarą, jau sutemus, 15 vyrų ir 12 moterų susėdo į didelę valtį ir dengiami tą naktį virš Nemuno tvyrojusio tiršto rūko pasileido pasroviui. Kad būtų greičiau, dar ir energingai irklavo. Rūke nepastebėję atsitrenkė į prieš srovę plaukiantį garlavį. Bet viskas baigėsi gerai. Dieną bėgliai pralaukė, sustoję Suvalkijos krante. Vietos valstietis parūpino maisto. Kai kurie iš žydų turėjo pinigų ir ginklų. Kitą naktį jie pasiekė Jurbarko apylinkes. Moterys buvo apgyvendintos pas valstiečius, o vyrai prisijungė prie partizanų, kurių ten buvo apie 40. Būriui vadovavo buvęs Lietuvos nepriklausomybės kovų dalyvis Mosheh, slapyvardžiu Antanas (Jurbarke gyveno ne vienas nepriklausomybės kovų dalyvis žydas). Dar toje grupėje buvo ir išsigelbėjęs iš numušto lėktuvo rusų lakūnas. Vasarą, jau likvidavus getą, prisistatė dar 15 vyrų, kiek vėliau – dar keli Jurbarką pasiekė pėsčiomis. Būrys išaugo. Tokia didelė grupė buvo lengvai išaiškinta. Po vokiečių antpuolio liko tik broliai Fainšteinai, dar keletas vyrų ir dvi moterys, iš viso – 7 žmonės. Pasilikti tose pačiose vietose buvo neįmanoma. Jurbarko priegose gyveno Fainšteino geras pažįstamas lietuvis. Pas jį ir patraukė. Tas žmogelis pamatęs ginkluotus persigando, bet atpažinęs ilgą laiką nematytus jurbarkiškius, net pasibučiavo. Neilgai trukus, 1944 m. spalio mėnesį Jurbarko apylinkes pasiekė frontas. Susitikimas su rusais nebuvo malonus – tie pirmiausia nuginklavo, nuavė batus, atėmė laikrodžius. Apiplėšti žydai dar bandė priekaištauti, juk ne pyragai spalio mėnesį basam būti, bet atsakymas buvo paprastas: „Vy evreji pomogali niemcam“ (*Jūs, žydai, padėjot vokiečiams*, p. 472). Tik po kurio laiko pasirodęs žydas karininkas iš dalies atkūrė teisybę: batai sugrižo teisėtiems šeimnininkams. Laikrodžiai jau buvo dingę negrįžtamai.

Kai skaičiau tą epizodą apie batus ir laikrodžius, iš atminties iškilo Kazio Jakubėno istorija su eilėraščiu apie neramiais laikais laimingai išlikusį laikrodėlį ir bylą dėl tariamo Raudonosios armijos šmeižimo.

Kitas jurbarkiškis Mordechaj Ben Tuviah, savo pasakojime dažnai cituojantis Šventraštį, 1944 m. vasarą likviduojant getą su kitais žydais buvo įsodintas į traukinį ir vežamas kažkur į Vakarus. Tarp svarbiausių daiktų, kuriuos jis įsidėjo į kuprinę prieš išvarant iš geto, buvo judėjų maldos reikmenys, kuriuos prieš žūtį padovanojo pažįstamas rabinas. Važiuojant per Kazlų Rūdos miškus, per patį vidurdienį, Mordechajus prisitaikęs per langą išsoko iš vagono. Jo skrydį iš važiuojančio traukinio matė trys pro šalį eję lietuviai. Tie pasiūlė pagalbą, bet Mordechajus nenorėjo susidėti su nepažįstamais. Nebuvo tie žmonės atkaklūs, pagalbos primygtinai nesiūlė, tik patarė nueiti pas geležinkelio sargą, kuris gyvena mažame namelyje.

Varomi sulaikyti žydai, 1941 m. vasara, Kaunas. NUOTR. IŠ EUGENIJAUŠ PEIKŠTENIO RINKINIO

Jis – geras žmogus, tai tikrai padės. Ir dar pamokė saugotis vokiečių, kurių čia nemažai esama. Mažojo namelio šeimnininko namie nebuvo. Kieme bėgiojo maža mergytė. Šeimnininko žmona pakvietė užėti į vidų, nusiprausti, pavalgyti. Po kurio laiko parėjo ir šeimnininkas. Tas irgi linguodamas galva perspėjo apie tykančius pavojus, patarė, kaip surasti partizanus, pas kuriuos bus galima prisiglausti: reikia eiti iki tokio ir tokio ūkio, o ten jau šeimnininkas toliau parodys kelią. Ir dar į kelionę įdėjo maisto. Taip ir iškeliavo žydas iki nurodyto punkto. Pakeliui dar sustojo popiečio maldai. Nepasiklydo miškuos. Rado nurodytą ūkį ir jo šeimnininkus. Tie maloniai priėmė, bet irgi perspėjo dėl vokiečių. Pamaitino, nakvynei įtaisė ant šieno. Išvargęs, bet sotus žmogus, kaip pats rašo, išsimiegojo geriau nei karalius. Ryte svečio ant stalo jau laukė puikūs pusryčiai: du kiaušiniai, duona su sviestu, skanus sūris ir puodelis pieno. Nenorėjo likimo užgrūdintas žydas varginti šeimnininko, atsakinėjo nuo pusryčių, bet tas primygtinai reikalavo viską suvalgyti. Po to dar palydėjo, parodė kelią. Prieš išeinant, tas ūkio šeimnininkas (jo pavardė – Stankevičius) pirmą kartą matomam žmogui dar prikrovė į kuprinę maisto ir įdavė pinigų, nors tas net pusryčių atsisakinėjo (p. 477). Kaip rašoma prisiminimuose, Dievo padedamas ir pagal Stankevičiaus nurodymus, jurbarkiški pasiekė kitą ūkį, kuriame gyveno stalius. Tas, pamatęs netikėtą svečią, nutraukė darbus ir pirmiausia pasiūlė pavalgyti. Po to nubraižė žemėlapi, paaiškindamas, kas ką reiškia ir kaip reikia toliau keliauti. O eiti reikėjo dar apie 25 km. Ir ėjo visą dieną Mordechajus vis pasimeldamas ir prašydamas Viešpaties pagalbos, kol vakare pasiekė kelionės tikslą – kaimo siuvėjo sodybą. Tas irgi neišsigando suvargiusio žydo, iš karto ėmė siūlyti valgyti. Gali būti, kad tas jurbarkiškis labai jau prastai atrodė, nes kiekvienas jo sutiktas žmogus pirmiausia siūlydavo gerai pavalgyti. Šį kartą Mordechajus griežtai atsisakė, nes maisto jis turėjo užtektinai. Bet vis tiek tie žmonės įsiūlė bent jau pieno išgerti. Išsimiegojo Mordechajus ant šieno *kaip pas mamą lovoj, ką tik gimęs*. Ryte šeimnininkų name jis vėl buvo priverttas papusryčiauti ir po kelių rankos paspaudimų ir

nuoširdaus atsisveikinimo iškeliavo toliau. Dabar jo tikslas buvo kaimas Shtura (taip tekste, koks čia kaimas – neaišku). Ir vėl, kaip pats rašo, su Dievo pagalba ir pasiklausęs sutikto žmogaus, pasiekė tą nurodytą kaimą. Užėjo į reikalingą sodybą teirautis apie partizanus. Bet ten buvusi moteriškė dievagojosi nieko nežinanti, apie partizanus nieko nėra girdėjusi. Tiesa, praeina čia visokių žmonių, bet ką ji žino, kas jie tokie. Ir dar pridūrė, kad jei ji čia kas pamatytų, tai riesta būtų abiem. Taip jiems besikalbant į kiemą įvažiavo vežimas. Vežime sėdėjo keli ginkluoti žydai. Išklusė Viešpats Mordechajaus nuoširdžių maldų. Apsikabino su tautiečiais. Pasikalbėjo. Sužinojo, kad tame miške yra jo svainis Jehuda Meisteris iš Jurbarko. Prisikrovė į vežimą maisto ir išvažiavo. Visą naktį važiavo miškais. Stovykloje iš tiesų susitiko giminaitį, apsikabino, *verkė kaip vaikai*. Sunku buvo pasakyti Jehudai, kad jo vienerių metų sūnus

nužudytas per vaikų akciją IX forte, nužudyta ir jo žmona. Bet ne vien apie liūdnius dalykus kalbėjo vyrai. Pasirodo, kad čia pat miške yra dar vienas senas bendras pažįstamas iš Jurbarko – Moše Magidovič. Prasidėjo partizaniškas gyvenimas. Kartą nuvažiavo į nusižiūrėtą turtingesnę sodybą maisto reikalais. Užėjo ginkluoti vyrai į trobą. Rado šeiminką ir dvi moteriškes. Pradėjo aiškintis, ko atvyko. Viena iš moterų įsiterpė į pokalbį jidiš kalba. Pasirodo, žmogus slapsto žydę iš Kauno. Slapsto, bet, žinoma, nesigiria.

Tai tokios istorijos, tokie žmonės ir jų likimai toje „Atminties knygoje“. Reto turiningumo, negirdėtų istorijų kupina knyga apie Jurbarką ir jo žmones. Ir apie Lietuvą. Visko net neįmanoma papasakoti. Gerai, kad praeitis nenukeliavo į nebūtį. Tokia istorija turėjo būti užrašyta. Ir turi būti perskaityta.

Pabaiga

Liubartas ir jo didžioji kunigaikštystė

Oleksandr KOTYS (Олександр КОТИС),
Luckas, Ukraina

Kunigaikštis Liubartas Gediminaitis Luckui ir Voluinei turi didelę simbolinę reikšmę. Ši istorinė figūra įvairiose tautos ir istorinėse koncepcijose gali būti vertinama skirtingai, tačiau Lucko ir Voluinės istorijoje tai neabejotinai teigiamas didvyris. Jis buvo gana nepriklausomas, rūpinosi Voluine kaip gimtąja žeme, ją puoselėjo ir pasiaukojamai saugojo nuo priešų, kariavo su vokiečių riteriais ir totorių ordomis, plėtojo Lucką, įkūrė čia savo rezidenciją ir apgyvendino valstybės elitą, dosniai aukojo senoms šventovėms atnaujinti ir naujoms statyti.

Liubarto portretas iš B. Paprockio knygos „Gniazdo cnoty“ (liet. „Nekaltybės lizdas“). Krokuva, 1578 m. ŠALTINIS – <www.polona.pl>

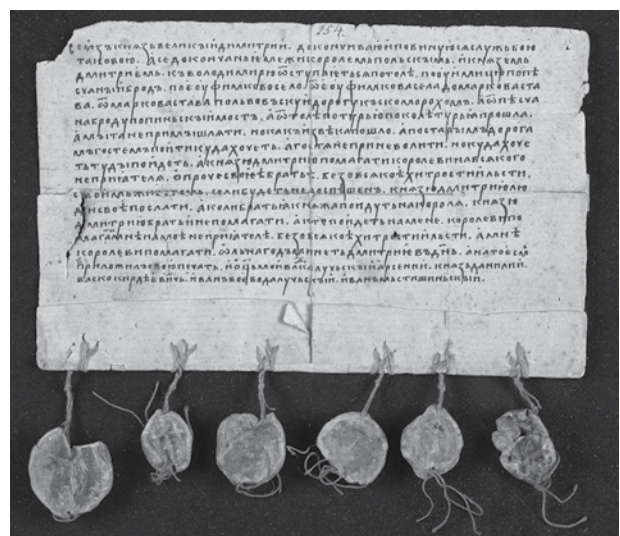
Kad būtų suprastos Liubarto atsiradimo Voluinėje priežastys, reikia pažvelgti į to laiko politinį kontekstą. 1314 m. chanas Uzbekas tapo Aukso ordos valdovu ir tai reiškė didelę grėsmę Haličo-Voluinės kunigaikštystei. Tuomet Voluinės kunigaikščiai paskyrė Andrejui Jurjevičiui Lucko kunigaikštystę, kuri turėjo būti savotiška apsaugine zona tarp Ordos ir Voluinės. Šiaurinėse žemėse vyko nuolatinė kova su Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu Gediminu, ypač dėl Bresto žemės. Vieno tokio žygio metu Ldk Gediminas sudarė sutartį su Andrejumi Jurjevičiumi dėl jo dukters Agripinos ir Liubarto, savo sūnaus, santuokos.

Po sėkmingo 1320 m. žygio į Voluinę Ldk Gediminas išleido savo dukrą Mariją už Tverės kunigaikščio Dimitro Michailovičiaus. Paskui didelė delegacija išvyko į Voluinę švęsti Danieliaus Vasilkovičiaus ir Gedimino sesers Vasilisos jungtuvų. Per šį apsilykymą dvylikametis Liubartas ir šešerių metų Agripina susižadėjo. Andrejus Jurjevičius su vyskupu Feodo-

sijumi, dvasininkais, bojariniais iškilmingai pasitiko piršlius iš Lietuvos prie Lucko miesto vartų. Čia turėjo įvykti Liubarto krikštas ir sužadėtuvių su Agripina. Kitą dieną vyko Didžiojo kankinio Dimitro Solunskio krikščioniška šventė, todėl Liubartui buvo suteiktas Dimitro krikšto vardas. Šiose šventėse dalyvavo daug svečių iš Voluinės.

Šios ir kitos dinastinės vedybos gerokai suartino Voluinę ir Lietuvą. Ldk Gediminas buvo susitaręs su kunigaikščiu Andrejumi dėl bendros kovos prieš totorius.

Būsima Liubarto ir Agripinos santuoka kurį laiką buvo neaiški dėl pirmalaikės Andrejaus, merginos tėvo, mirties. Tačiau artėjant 1331 m., padėtis ėmė gerėti. Kartą Liubartas išjojo į Voluinę saugoti sienos su Aukso orda, tuomet užtiktoje pelkėtoje vietovėje dešiniajame Slučės upės krante jis su karvedžio Danieliaus būriu iškasė griovį ir padarė dirbtinę salą. Joje buvo pastatyta nedidelė medinė pilis, kuri vėliau

Liubarto ir Lenkijos karaliaus sutartis dėl Vladimiro žemės padalijimo ir kai kurių prekybos klausimų. Luckas, 1366 m. ŠALTINIS – <www.polona.pl>

tapo sargybos bokštu. Čia Dimitras Liubartas pastatė cerkvę šventojo Dimitro garbei. Vėliau šia besikūrusi gyvenvietė virto Liubaro miesteliu.

1330 m. Kijevo metropolitas Feognostas palaimino būsimą santuoką. Feognostas su savo palyda atvyko į Vladimiro miestą, į kunigaikščio Boleslovo Jurijaus II dvarą. Ten tuo metu viešėjo ir Ldk Gediminas. Diplomatinių derybų dėl politinių ir religinių reikalų metu buvo aptartas klausimas dėl Liubarto ir Agripinos santuokos. Kunigaikštis Boleslovas Jurijus II, Agripinos pusbrolis, sutiko skirti Liubartui Lucko kunigaikštystę kaip kraštį ir nuotakos tėvo palikimą. Pagaliau 1331 m. ilgai laukta santuoka įvyko.

Po devynerių metų Liubartas buvo išrinktas Voluinės didžiuoju kunigaikščiu. Tiesą sakant, po lenkų karaliaus Kazimiero žygio į Haličą ir Lvovą Haličo–Voluinės kunigaikštystės nebeliko. Liubartas pradėjo ilgalaikes varžybas su Kazimieru dėl šios kunigaikštystės paveldėjimo.

Tuos laikus ir įvykius mena seniausias Ukrainoje Šv. Juro soboro Lvove varpinės varpas. Jis buvo pagamintas 1341 m. kunigaikščio Liubarto lėšomis. Liubartas dosniai paaukojo, kad po Kazimiero antpuolio Lvove būtų atstatyta ši šventovė ir išlietas naujas varpas.

Liubartas pradėjo kaldinti savo monetas. Mažmeinei prekybai tvarkyti Voluinės mugėse buvo kaldinami denarijai su kryžiaus ir liūto atvaizdais averse ir reverse. Vladimire, Voluinės kunigaikštystės centre, kunigaikštis atstatė miesto gynybinius įtvirtinimus.

1340-ųjų pabaiga Liubartui nebuvo labai geras laikas. Mūšyje prie Strėvos upės žuvo labai daug Voluinės riterių ir Liubarto brolis Narimantas. Netrukus mirė jo žmona Agripina, vėliau ir sesuo Marija. Vengrijos karalius Robertas pareiškė savo teises į Haličo žemes. Bet netrukus Liubartas su Kęstučiu nustūmė lenkus nuo Voluinės pilių, o žygis į Sandomiero žemę irgi buvo sėkmingas. 1350 m. Liubartas vedė antrą kartą, jo išrinktoji buvo Olga, Rostovo kunigaikščio Konstantino dukra. Tuo pat metu kunigaikštis palaikė Bizantijos imperatoriaus Jono VI laišką, kuriame šis skelbė savo planus apie tai, kad visos Rusijos žemės priklausytų vienam metropolitui Kijeve.

Vėliau kelis dešimtmečius buvo nuolat kovojama su priešais ir ieškoma sąjungininkų, tad Liubarto valdų teritorija nuolat keitėsi, jis tai prarasdavo, tai gražindavo dalį kunigaikštystės.

Po tuoktuvių su Olga Liubartas pasiryžo išauginti Lucko miestą. Tai buvo nelengvas uždavinys, nes įtvirtinta gyvenvietė buvo įsikūrusi saloje, o aplinkui

Liubarto laikų mūras su plonyčiais įbrėžimais ant plytų rišančio skiedinio. OLEKSANDR KOTYS NUOTR.

Vietovė šalia Liubarto įkurto Liubaro miesto. Autorius – Sashko-zt. Laisvo nuotraukų platinimo ir modifikavimo Creative Commons licenzija. ŠALTINIS – <<https://uk.wikipedia.org>>

Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų soboras Voluinėje, Vladimiro mieste, Liubarto laikų Voluinės kunigaikštystės sostinėje. OLEKSANDR KOTYS NUOTR.

Pagrindinis pilies bokštas iki pusės buvo pastatytas Liubarto laikais. OLEKSANDR KOTYS NUOTR.

Pilies ir pietryčių krypties, iš kur dažniausiai puldavo Lucką totoriai, vaizdas iš pagrindinio bokšto. OLEKSANDR KOTYS NUOTR.

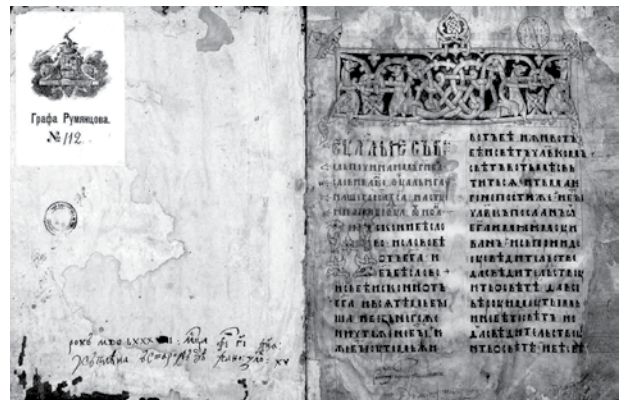
Taip atrodė Liubarto atstatytos Lucko aplinkinės pilies Šv. Dimitro cerkvės liekanos XIX a. ILIISTR. IŠ KN. „ПАМЯТНИКИ РУССКОЙ СТАРИНЫ В ЗАПАДНЫХ ГУБЕРНИЯХ“ (ЛИТ. „RUSŲ SENOVĖS PAMINKLAI VAKARINĖSE GUBERNIJOSE“), С.-ПЕТЕРБУРГ, 1868

buvo pelkė ir upė, kurios apsunveno gyvenvietės vystymąsi. Visi salos sklypai tuo metu jau buvo užimti. Esama gyvenvietės struktūra neatitiko Lucko kunigaikštystės pagrindinio miesto reikalavimų. Medinės pilies teritorija buvo nedidelė. Čia turėjo tilpti kunigaikščio rūmai, teismas, Jono Teologo šventovė, ūkiniai ir gynybiniai pastatai. Pilį reikėjo rekonstruoti. Liubartas pradėjo rekonstrukciją 1340-ųjų pabaigoje.

Prasidėjo sienos ir bokšto statybos darbai. Degtų plytų mūras buvo dedamas už ankštos pilies sienų. Šitaip buvo išplėsta pilies aikštė. Vis dėlto statyba neapsiribojo vien pačia pilimi. Buvo pastatyta užtvanka ir pakeliamasis tiltas per griovį – priešais bokštą. Pastatyti keturi tiltai: du per upės vagas ir du per pilies griovį. Iki šiol po pilimi driekiasi Plitnica gatvė. Liubarto laikais čia buvo didelis plytų iš kunigaikščio plytų fabrikų sandėlis. Iš jame saugotų dirbinių ir buvo pastatyta pilis. Liubartui priskirtinas ir naujosios upės prieplaukos netoli pilies įrengimas.

Po 1366 m. karo įvykių, praradus kunigaikštystės sostinę – Vladimiro miestą, Liubartas perkelia sostinę į Lucką, prasideda pilies fortifikacijų didinimas ir rekonstrukcijos. Įvažiuojamojo pilies bokšto aukštis buvo padidintas vienu aukštu, o virš jo buvo įrengtas piramidinis stogas. Plytos, kurias naudojo statybininkai, buvo standartizuotos – geriau išdegtos ir iš geriausių žaliavų. Kad pamatai nenuslystų nuo pylimo, statybininkai įrengė pakopines terasas. Statybininkai turėjo savo firminį ženklą – plonyčius įbrėžimus ant plytas rišančio skiedinio, kurie matomi iki šiol.

Saloje greta pilies augo vadinamasis aplinkinis miestas, kuriame gyveno pirkliai, amatininkai ir kt. Jis buvo šešiskart didesnis už pilies teritoriją. Pilį nuo aplinkinio miesto skyrė griovys. Čia buvo kelios šventovės ir prekybinė aikštė. Šalia – Šv. Kotrynos ir Šv. Petro šventovės. Ši teritorija buvo aptverta medine tvora. Šalia Liubarto Lucke gyveno raštininkai ir teisėjai, bojarinai ir jų tarnai, todėl ilgainiui aplinkinės pilies teritorija virto privilegijuotų gyventojų – kunigaikščiui artimų valdininkų, dvasininkų, raštininkų, gyvenvietė. O miestiečiai pasitraukė už aplinkinės pilies ribų. Būtent įtvirtintoje Lucko salos

Lucko evangelija. ŠALTINIS – <UKRMANUSCRIPT.COM>

dalyje veikė administracinės kunigaikštystės valdžios įstaigos. Liubarto laikais Lucko pilyje, susidedančioje iš aukštutinės ir aplinkinės dalies, telkėsi bažnytiniai, įstatymų leidybos, vykdomieji, Voluinės kunigaikštystės valdžios organai. Nuo XIV a. Aukštutinė ir Aplinkinė pilys tapo „vyriausybinio kvartalu“, kuriame buvo sutelkta valstybės valdžia.

Liubartas savo lėšomis atstatė aplinkinės pilies Šv. Dimitro cerkvę. Šventovė egzistavo iki XIX a. pab. ir išliko kai kuriose tų laikų Lucko iliustracijose bei nuotraukose.

Su kunigaikščio vardu susiję du senoviniai religiniai rašytiniai paminklai. Vienas jų – tai Lucko evangelija, Haličo-Voluinės skriptoriumo stiliaus ir ukrainiečių kalbos pavyzdys. Evangelija buvo parašyta Krasnoselsko vienuolyne netoli Lucko. Šis vienuolynas buvo strategiškai svarbus ryšiams tarp Lucko ir vakarinės kunigaikštystės dalies palaikyti. Liubartas netiesiogiai susijęs su šio vienuolyno įkūrimu, nes fundaciją jo statybai skyrė jo ištikimas tarnas Porfirijus, paminėtas vienoje Lucko evangelijos paribėje. Jį apibūdina ornamentas su mitiniais gyvūnais, paukščiais ir ropliais – vienas iš pirmųjų tokio darbo Ukrainos žemėse pavyzdžių. Originalas saugomas Rusijos valstybinėje bibliotekoje Maskvoje.

Antrasis – tai Lucko psalmynas, sukurtas 1384 m. Jį užsakė Liubarto sūnūs per tėvo mirties metines. Psalmynas buvo parašytas Šv. Kotrynos cerkvėje, stovėjusioje prie pat Liubarto pilies vartų. Kunigaikščiui atminti skirtas giesmių rinkinys buvo perduotas pilies katedrai, kurioje jį kasdien skaitydavo, laikydami mišias už Dimitro Liubarto ir jo žemiečių Voluinėje sielų ramybę. Saugoma Laurenciano bibliotekoje, Florencijoje.

Į gyvenimo pabaigą kunigaikštis Dimitras Liubartas sugebėjo susigrąžinti Vladimiro miestą. Vengrijos karaliaus Liudviko I Didžiojo žygio į Voluinę

Lvovo Šv. Juro soboro varpas, išlietas 1341 m. Liubarto lėšomis. Šaltinis – <facebook.com/sobor.sv.yura>

metu Liubartas apgynė kunigaikštystę, netekęs kai kurių žemių, kurias jis vis dėlto susigrąžino 1382 m. po Liudviko mirties.

Liubartas mirė 1383 m. ir buvo palaidotas Lucko pilies Jono Teologo sobore. Į cinko sarkofagą, atgabentą iš Konstantinopolio, buvo sudėti brangūs papuošalai ir kalavijas. Vėlesniais amžiais Liubarto kapavietė buvo prarasta.

Literatūra

Грушевський М., *Історія України–Руси*, т. IV, К., 1993.

Довнар–Запольський М., *Акты Литовско–Русского государства*, М., 1900.

Котляр Н., *Формирование территории и возникновение городов Галицко–Волынской Руси IX–XIII вв.*, К., 1985.

Малевская М., *Применение брускового кирпича*. Сов. археология, 4/89.

Мердерь А., *Древности Луцка и его прошлое*, К., 1910.

Полонская–Василенко Н., *История Украины*, т. I, Мюнхен, 1972.

Терський С., *Історія Луцька*, том 1: Лучеськ X–XV ст.

Троневиц П., *Луцький замок в історії України*, Луцьк, 2007.

Троневиц П., *Великий князь Дмитрій–Любарт і його сучасники*, Луцьк, 2011.

Троневиц П., Хілько М., Сайчук Б., *Втрачені християнські храми Луцька*, Луцьк, 2001.

Яковенко Н., *Нарис історії України*, К., 1997.

Iš rusų kalbos vertė Tatjana Maškevič

Versta iš: Александр Котыс, „Любарт и его великое княжество“ (2021)

Lietuvos–Lenkijos valstybės valdovų genealogija (1714)

Virgilijus POVILIŪNAS,
Trakai

Kas yra genealogija? Žodis *genealogija* kilo iš graikų kalbos žodžių: *genea* (giminė) ir *logos* (mokslas). Tai pagalbinė istorijos mokslo disciplina, tirianti giminės, šeimos kilmės istoriją. Siaurąja prasme genealogija tyrinėja valdovų ar aukščiausių luomų giminių kilmę.

Ankstyviausia genealogija – tai žodžiais perduodama tradicija apie protėvius, jų darbus ir protėvių vardus. Jau Šventajame Rašte kalbama apie žmogaus kilmę ir pateikiama pranašų bei karalių genealogija.

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (LDK) taip pat buvo naudojamos genealogine medžiaga. Nemažai tokių duomenų išliko teismų aktuose, bajorystę tvirtinančiuose dokumentuose. Vienoje iš versijų Lietuvos kunigaikščiai save kildino iš Senovės Romos. Ši idėja atsirado dar XV amžiuje. Sekdami valdovais, savo kilmę stengėsi išaukštinti Radvilos, Pacai, Sapiegos bei kitos didikų giminės. Jų genealogijoje giminių pradininkais tapo Lietuvos didikų kunigaikščių Gediminaičių palikuonys, legendiniai romėnų didikai.

Pirmieji Lietuvos valdovų genealogijos medžiai pasirodė *KOSMOGRAFIJOJE*. 1544 m. originalų leidinį *COSMOGRAPHIA UNIVERSALIS* parašė ir išleido vokiečių mokslininkas, geografas, kartografas, kosmografas, matematikos ir hebrajų kalbos profesorius Sebastianas Miunsteris (*Sebastian Münster*, 1488–1552). Ši knyga – tai unikalus XVI a. pasaulio pažinimo vadovėlis, istorinis enciklopedinis žinynas. 1544–1628 m. S. Miunsterio *KOSMOGRAFIJA* buvo perleista daugiau kaip 40 kartų, ją vis atnaujinant ir papildant nauja informacija. Ši knyga buvo išleista vokiečių, prancūzų, lotynų, italų ir čekų kalbomis.

Pirmuosiuose *KOSMOGRAFIJOS* leidiniuose pateikiamas tik Jogailos (1348–1434) ir jo palikuonių genealoginis medis. Vėlesniuose knygos leidimuose atsirado ir Jogailos kilmę iš Gedimino (1275–1341)

patvirtinantis, t. y. Lietuvos didikų kunigaikščių (Ldk) nuo Gedimino iki Jogailos, genealoginis medis.

1714 m. Amsterdame, Šatlenų (*Chatelain*) šeimos leidykloje išleistas *ATLAS HISTORIQUE* IV tomas, skirtas Šiaurės Europai. Šiame tome yra du Lietuvos–Lenkijos žemėlapiai. Dar keli lakštai priskiriami lituanistinei tematikai. Tai graviūra su pagrindiniais Lietuvos–Lenkijos valstybės Varšuvos, Krokuvos ir Vilniaus miestų vaizdais, Švedijos karaliaus Karolio XII (1697–1718) karo žygių žemėlapis bei kaimyninių šalių žemėlapiai, kuriuose pažymėta Lietuva. Ypač įdomi Lietuvos–Lenkijos valdovų genealoginė schema.

Šatlenų šeimos leidykla 1705–1720 m. išleidžia septynių tomų enciklopedinį leidinį *ATLAS HISTORIQUE*, o 1732–1739 m. išspausdina antrąjį leidimą. Šatlenų šeimos leidykla priklausė tėvui Zakari (*Zacharie Chatelain*, mirė 1723 m.) ir dviem sūnams Anri Abraomui Šatlenui (*Henry Abraham Chatelain*, 1684–1743) bei Zakari Šatlenui (*Zacharie Chatelain*, 1690–1754). Žemėlapiai buvo išraižyti pagal prancūzų kartografo Gijomo de Lilio (*Guillaume de L'isle*, 1675–1726) darbus. Tekstus rengė Nikola Godvilis (*Nicolas Gueudeville*, 1654–1721). Atlase buvo 5 antraštinės graviūros, 280 įvairių raižinių su kosmografijos, geografijos, istorijos, chronologijos, genealogijos, topografijos, heraldikos ir tautų kostiumų medžiaga, taip pat 114 žemėlapių, miestų planų bei vaizdų, heraldikos ir genealogijos schemų.

Pirmojo tomo *ATLAS HISTORIQUE* antraštinė graviūra vaizduoja chronologijos, istorijos, navigacijos ir geografijos mūzas, kurios rankose laiko savo veiklos sferas simbolizuojančius atributus. Aplink žaidžiantys angeliukai, skaitantys Herodoto *ISTORIJA* ir rodantys į Europos žemėlapi, demonstruoja žinias, o tolumoje Atlantas laiko dangų, bet ne ant savo pečių, o atsirėmęs į piramidę. Kompozicijos viršuje – skrendantis angelas, trimitu skelbiantis apie naująjį atlasą. Graviūros autorius nežinomas.

Penktojo ir šeštojo *ATLAS HISTORIQUE* tomų antraštinės graviūras sukūrė prancūzų dailininkas ir

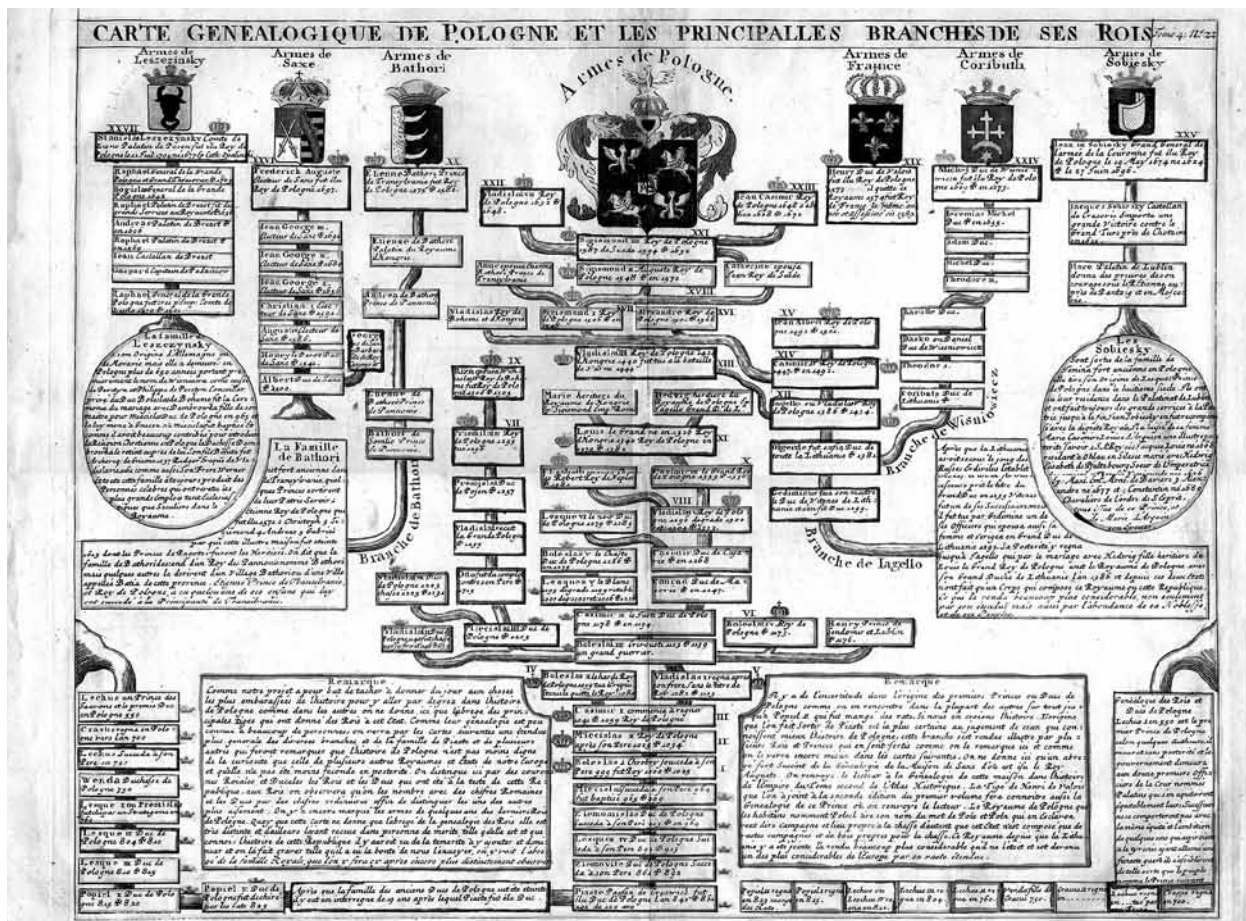
graveris Bernardas Pikartas (*Bernard Picart*, 1673–1733). Tai – talentingas dailininkas, kuris būdamas tik 16 metų laimėjo Prancūzų meno akademijos premiją. Gyvendamas Amsterdame sukūrė 138 graviūrų ciklą pagal senovės graikų mitus „Mūzų šventovė“ („*Neurofnetes musen tempel*“, 1731) bei dešimties tomų graviūrų ciklą, skirtą pasaulio tautų apeigoms – „*Cérémonies et coutumes religieuses de tous les peuples du monde*“. Ši ciklą sudaro 264 vario raižiniai.

Šioje apžvalgoje aprašoma Lietuvos–Lenkijos valdovų genealoginė schema *CARTE GENEALOGIQUE DE POLOGNE ET LES PRINCIPALLES BRANCHES DE SES ROIS*. Tai – ranka spalvintas vario raižinys, 370 x 465 mm dydžio, 1714 m. išleistas Amsterdame. Graviūros viršuje pavadinimas prancūzų kalba. Po ją septyni spalvoti herbai. Centre jungtinis Lietuvos–Lenkijos ir Vėtinų giminės herbas (*Armes de Pologne*), kairėje pusėje trys herbai – Leščinskių giminės (*Armes de Leszezinsky*), Vėtinų giminės (*Armes de Saxe*) ir Batoro giminės (*Armes de Bathori*). Dešinėje pusėje taip pat trys herbai – Prancūzijos herbas (*Armes de France*), Kaributo šeimos herbas (*Armes de Coributh*) ir Sobieskių giminės herbas (*Armes de Sobiesky*). Po herbais genealoginė schema, kurioje išvardyti visi Lenkijos karalystės valdovai nuo legendinio Lenkijos valstybės įkūrėjo Lecho iki Mieszko I.

Nuo Boleslovo I Narsiojo (lenk. *Bolesław I Chrobry*; 967–1025) pridedama karališka karūna ir prasideda karalių numeracija romėniškais rašmenimis nuo I iki XXVII, kuri užsibaigia Stanislovo Leščinskio valdymu (nuo 1704 m.). Prie kiekvienos valdovo pavardės pažymėta valdymo pradžia ir mirties data. Trumpai yra aprašyta kiekvienos giminės istorija.

Lenkijos karalius ir Ldk Mykolas Kaributas Višnioveckis (1669–1673) save kildino iš Gediminaičių giminės. Jo protėvis buvo Kaributas (1350–1404), stačiatikių pakrikštytas Dmitrijumi, kurio tėvai buvo Ldk Algirdas (1345–1377) ir Julijona Tverietė, o senelis Ldk Gediminas (1316–1341). Taigi, šioje schemoje yra paminėti LDK valdovai Vytenis, Gediminas ir Algirdas. Ši dinastija, Lenkijoje, Jogailai tapus Lenkijos karaliumi (*Władysław II Jagiełło*, 1386–1434), vadinama Jogailaičių dinastija, užsibaigia su Žygimanto Augusto mirtimi (1520–1572).

Įdomus faktas, kad šiame raižinyje nėra išskirta Vazų giminės dinastija. Ši dinastija 1587–1668 m. valdė Lietuvos–Lenkijos valstybę. Pačioje genealogijoje yra pažymėti visi trys Vazų giminės karaliai: Zigmantas III Vaza (1587–1632), Vladislovas IV Vaza (1632–1648) ir Jonas Kazimieras (1648–1668). Gal tai lėmė tuo metu vykęs Šiaurės karas (1700–1721)?

Graviūra *CARTE GENEALOGIQUE DE POLOGNE ET LES PRINCIPALLES BRANCHES DE SES ROIS*. Vario raižinys, 370 x 465 mm. Amsterdamas, 1714 m. ŠALTINIS – LEIDINIO *CARTE GENEALOGIQUE DE POLOGNE ET LES PRINCIPALLES BRANCHES DE SES ROIS* EGZEMPLIORIAI SAUGOMI LIETUVOS IR UŽSIENIO MUZIEJUOSE BEI PRIVAČIOSE KOLEKCIJOSE

Tošinis raštas

nr. 590¹

Valentinas Lavrentijevičius JANINAS
(*Валентин Лаврентьевич ЯНИН*)*,
Maskva, Rusijos Federacija

Tošinis raštas nr. 590 buvo rastas 1981 m. Naugarde, Nutnyj perkasoje, XI a. antrosios pusės sluoksnyje, manoma, kad jis priklausė 1065–1085 m. laikotarpiui. Tai raštinio namo, šalia kurio ir buvo surastas raštas², pastatymo data, nustatyta dendrochronologijos metodu.

Iš pradžių nauja data atrodė labai prieštaringa, nes nurodytu laiku Lietuva toli gražu nebuvo pasiekusi tokio politinio išsivystymo lygio, kad tiesioginis karinis susidūrimas su nuo jos smarkiai nutolusia Karelija būtų neišvengiamas. Metraščiuose Lietuva pirmą kartą paminėta 1040 m., kai ją bandė nukariauti Jaroslavas Išmintingasis³, o vėliau – ir 1132 m., kai žygį prieš ją organizavo Mstislavas Vladimirovičius⁴. Tik nuo XII a. 9 dešimtmečio prie Naugardo žemės pietinių sienų pastebimas akivaizdus Lietuvos karinis aktyvumas⁵. Manoma, kad pirmasis Lietuvos susidūrimas su karelais galėjo įvykti tik 1240 m., kai

„Vokiečiai su čiudais ir Lietuva nukariau vodus ir duoklę jiems paskyrė, sukilo Koporja; ir Tesovą paėmė, ir palei Lužą, ir iki Sablio, ir arklus, ir galvijus paėmė, ir vijo už 30 varstų nuo Naugardo, mušdami atėjūnus.“⁶ Vis dėlto nuo Koporjos iki Karelijos ne taip toli.

Tošyje įrašytame tekste minimas XI a. antroje pusėje vykęs lietuvių ir karelių konfliktas gali būti visiškai įtikinamai paaiškinamas. Yra žinoma, kad XI a. 7 dešimtmetyje Polocko kunigaikštis Vseslavas Briačislavičius dukart ketino nukariauti Naugardą. Pirmą kartą – 1066 metais: „Atėjo Vseslavas ir paėmė Naugardą, moteris ir vaikus, ir šventosios Sofijos šventovės varpus nuėmė. Oi, didelė bėda tą valandą vyko; [...]“⁷ Ši epizodą, praėjus daugiau kaip šimtui metų, 1180 m. prisiminė Mstislavas Rostislavičius Narsusis, ketindamas kariauti prieš Polocko kunigaikštį ir argumentuodamas savo ketinimą tuo, kad „jo senelis nukariau Naugardą ir paėmė šventenybes bei kulto indų, ir pareikalavo iš Poltesko duoklės“⁸. Antrasis antpuolis vyko 1069 m.: „[...] rudenį, spalio mėnesio 23 – Šventojo Jokūbo, Viešpaties brolio dieną, penktadienį, šeštą valandą dienos vėl atėjo Vseslavas į Naugardą; naugardiečiai gi išrikiavo prieš juos pulką prie Zverineco⁹ ant Gzenės¹⁰, ir pagelbėjo Dievas kunigaikščiui Glebui ir Naugardo miestelėnams. Oi, smarkiai kovėsi Vodai, ir krito beribis atėjūnų skaičius, o patį kunigaikštį paleido dėl Dievo. O ryte prie šventosios Sofijos¹¹ vyskupo Fedoro tarnystės Dievui metu atsirado teisingojo Vladimiro kryžius.“¹²

Tarp šių dviejų žygių buvo ir nemažai kitų įvykių. 1067 m. kovo 3 d. Sviatoslavas, Iziaslavas ir Vsevolodas Jaroslavičiai nugalėjo Vseslavą prie Nemigos, o liepos 10-ąją, netesėdami kryžiaus bučiavimo prie-

Tošinio rašto nr. 590 nuorašas, saugotas Valentino Lavrentijevičiaus Janino asmeniniame archyve

¹ Paskelbta: В. Л. Янин, *Средневековый Новгород*, Изд-во «Наука», М., 2004, p. 144–145.

² Гайдучков П. Г., *Славенский конец средневекового Новгорода. Нутный раскоп*, М., 1992, p. 81.

³ Полное собрание русских летописей (toliau – ПСРЛ), t. 2, 2 leid., 1908, p. 141.

⁴ Новгородская Первая летопись старшего и младшего изводов, М.-Л., 1950 (toliau – НПЛ), p. 22, 207; ПСРЛ, t. 2, 2 leid., p. 294.

⁵ НПЛ, p. 44, 237–238.

⁶ ПС РЛ, t. 4, d. 1, вып. 1. Пг., 1915, p. 227–228.

⁷ НПЛ, p. 17.

⁸ *Ibid.*, p. 171.

⁹ Kunigaikščio medžioklei skirtas miškas. *Vert. pastaba.*

¹⁰ Upelio. *Vert. pastaba.*

¹¹ Soboro. *Vert. pastaba.*

¹² НПЛ, p. 17.

saikos, įkalino Vseslavą su dviem jo sūnumis Kijeve. 1068 m. broliai Jaroslavičiai pralaimėjo prieš polovcus, o rugsėjo 15-ąją Kijevo miestėnai išlaisvino Vseslavą ir paskelbė jį savo kunigaikščiu. Vseslavas buvo Kijevo kunigaikščiu iki 1069 m. gegužės 2 d., o tada sostas buvo sugrąžintas Iziaslavui Jaroslavičiui, kuris „išviję Vseslavą iš Polocko ir į jo vietą paskyrė jo brolių Sviatopolką; Vseslavas gi pabėgo“¹³. Vseslavas Briacislavičius susigrąžino Polocką tik 1070 m., išvijęs Sviatopolką¹⁴. Vadinas, mėginimo vėl užgrobti Naugardą buvo imtasi ne iš Polocko, o iš tremties. Metraščio nuoroda į nuostolius, kuriuos patyrė Vseslavo sąjungininkai vodai kautynėse prie Gzenės, tiesiogiai rodo, kad jo 1069 m. žygio pradžios vieta ir drauge vieta, kurioje jis atsідūrė po Polocko netekties, buvo Vodų žemė. Būtent ten (arba, kas labiau tikėtina, pakeliui iš Vodų žemės į Naugardą) galėjo įvykti rašte nr. 590 pažymėtas lietuvių iš Vseslavo kariaunos susidūrimas su vodų kaimynais karelais. Lietuvių buvimas Polocko

¹³ ПСРЛ, t. 4, d. 1, p. 126.

¹⁴ *Ibid.*

kunigaikščio kariuomenėje visai tikėtinas, nes iki Lietuvos, kaip savarankiškos valstybės, atsiradimo jos teritorija buvo Polocko įtakos orbitoje.

Taigi, Naugarde gautas pranešimas informuoja miestėnus apie konfliktą tarp lietuvių ir karelių Vseslavo armijoje, judėjusioje Naugardo link. Gali būti, kad vidiniai konfliktai buvo viena iš to triuškinančio pralaimėjimo, kurį patyrė Vseslavas mūšyje prie Gzenės, priešasčių.

Iš rusų kalbos vertė Tatjana Maškevič

Versta iš: Валентин Лаврентьевич Янин,

„Берестяная грамота № 590“, in: В. Л. Янин,

„Средневековый Новгород“, Изд-во «Наука», М., 2004,

с. 144–145

* Valentinas Lavrentijevičius Janinas (*Валентин Лаврентьевич Янин*, 1929 02 06–2020 02 02) – Rusijos mokslų akademijos narys, istorikas, numizmatas, archeologas, Maskvos valstybinio M. V. Lomonosovo universiteto profesorius.

Redakcijos komentaras

Šį Valentino Lavrentijevičiaus Janino (*Валентин Лаврентьевич Янин*) straipsnį „Vorutos“ redakcijai 2021 m. vasario 22 d. pateikė Maskvos Kremliaus muziejaus vyriausioji mokslo darbuotoja dr. Tatjana Dmitrijevna Panova. Ji taip pat pasidalijo ir 1982 m. lapkričio 1 d. V. L. Janinui, tuometiniam SSRS MA nariui-korespondentui, akad. habil. dr. Reginos Volkaitės-Kulikauskienės (1916–2007) parašytu laišku. Redakcija neturi informacijos apie dr. R. Kulikauskienės galimai parengtą ir publikuotą straipsnį šia tema.

Dr. T. D. Panova teigia, kad nors tošinis raštas nr. 590 buvo surastas seniai, apie jį vis dar mažai žinoma, ir tai vienintelis Naugarde rastas raštas, kuriame minima Lietuva. Pasak jos, raštas trumpas, todėl tai, greičiausiai, buvo žvalgo pranešimas, o teksto pradžioje nuostabą kelia įdomus ir neįprastas piešinys – tikras smuiko raktas.

Žemiau spausdiname tekstą iš akad. habil. dr. R. Volkaitės-Kulikauskienės 1982 m. lapkričio 1 d. laiško, saugomo V. L. Janino asmeniniame archyve.

1 11 1982, Vilnius

Didžiai gerbiamas Valentinai Lavrentijevičiau Janinai!

Mane labai sudomino N. Lazarevos straipsnis „Tolimų protėvių abėcėlė“, išspausdintas leidinyje „Nedely“ №1, 1982 m. Sakykite, prašom, ar galima būtų gauti šios tošies nuotrauką su tekstu „Lietuva stojo prieš Kareliją“. Ji man labai reikalinga ne tik dėl mano mokslinio darbo (jis liečia būtent šį laikotarpį), bet ir dėl publikacijos žurnale „Mokslas ir gyvenimas“ („Наука и жизнь“ liet. k.).

Būčiau labai dėkinga, jeigu Jums nesunku.

LTSR MA narys-korespondentas, Dr. R. Kulikauskienė.

Iš rusų kalbos vertė Tatjana Maškevič

Šaltinis – Valentino Lavrentijevičiaus Janino asmeninis archyvas

Vorutos pilies lokalizavimo klausukai

Antanas KARMONAS,
kraštotyrininkas, Vilnius

Mindaugas – spėlionių rūkuose

Mindaugas – išskirtinis Lietuvos valdovas. Vienintelis, turėjęs aukščiausią, popiežiaus patvirtintą karališkąjį titulą. Tačiau kelis šimtmečius po nužudymo, istoriografijoje buvo nutylimas. Tik sakytine tradicija lietuvių gentainių, dabar tiktų senlietuvių krašte, iš lūpų į lūpas sklاندė žinia apie jį. Šimtmečių eigoje pasakojimai gaubėsi mistine skraiste, plito kaip legendos, skrajutės. Ypač daug jų sklاندė Šiaurės Rytų Lietuvos (toliau – ŠRL) pakraštyje.

Istorijos šaltiniuose Mindaugas pirmą kartą paminėtas 1219 m., pasirašant Lietuvos ir Volynės Sutartį. Jam ypač reikšmingi buvo 1251 m., kai įvyko Pirmasis Lietuvos krikštas ir jis apsigynė „Vorutos“ pilyje. 2021-aisiais nuo tų įvykių bus praėję 770 metų.

Tačiau iki šiol Mindaugo asmenybę slepia daug paslapčių. Žinomas tik antros jo žmonos vardas, o kilmė, tėvai, pilys, dvarai, karūnavimo vieta, pirmos ir trečios žmonių vardai bei jų kapavietės lieka paslaptimi. Istoriofrafijoje minimas tik dokumentas su geografine nuoroda, jog Mindaugas karūnuotas Lietuvoje, valdovo dvare. Lietuvos muziejai neturi jo asmeninių daiktų. Neaiškus likimas ir Mindaugo karališkosios karūnos bei asmeninio ginklo. Galbūt jo kalavijas (durklas) tapo pskoviečių šventąją relikvija, saugoma Rusijos Pskovo Švč. Trejybės cerkvėje kartu su Mindaugo žudiko Daumanto, vadinamo šventuoju Timotiejumi, palaikais?

Istoriofrafijoje minima, jog Mindaugas buvo žiaurus, tačiau daugiausia turimų istorinių šaltinių buvo sukurti Mindaugo konkurentų. Jie neturėjo tikslo vaizduoti jį teigiamai. Tai tik viena medalio pusė. Vien jėga ir žudynėmis Mindaugas valstybės sukurti negalėjo. Ją kūrė ir taikiu būdu: politiniais aljansais, giminytės ryšiais, vedybų saitais užmegzdamas svarbius politinius ryšius. Neatmestinos prielaidos, kad jo

žmonių tėvai buvo įtakingi didžiūnai. Galbūt pirmos žmonos tėvas – Naugarduko krašto didžiūnas. Vėliau su tuo kraštu, vadinamąja motinos tėvonija, artimiau susijusi ir Mindaugo sūnaus Vaišgelgos veikla. Antroji ir trečioji žmonos – seserys. Latviai daro prielaidas, jog jos buvo Agluonos krašto kilmės latgalės. Minimos legendos, kad Agluonoje palaidotas ir pats karalius Mindaugas. Šią temą gvildenęs VDU Letonikos centro vadovas Alvydas Butkus rašo:

„Esama legendos, jog Mindaugas buvęs palaidotas Agluonoje, Latgalos žemėje. J. F. Rivijus savo raštuo-

1 pav. Karaliui Mindaugui ir Mortai paminklai Karaliaus kalne Agluonoje (Latvija), 2005 m. 2017 m. latgaliečiai paminklus atnaujino. Nuotr. Antanui Karmonui 2005 m. padovanojo Latgalos kraštotyrininkai. NUOTR. IŠ ANTANO KARMONO ASMENINIO ARCHYVO

se mini, jog 1618 m., šalinant seno bokšto griuvėsius Agluonoje, buvo rasta antkapinė plokštė, liudijanti Mindaugo kapą... Joje įrašas skelbė: „Šioje žemėje ilsisi Mindaugas kunigaikštis lietuvis...“¹

Latviai, sureikšmindami tą faktą, derino jį su turizmo verslu.: tą vietą pavadino Karaliaus kalnu, jame pastatė paminklus Mindaugui ir jo žmonai Mortai (žr. 1 pav.).

Minėtą latvių puoselėjamą legendą netiesiogiai papildė Ipatijaus metraščio įrašas, kad Mindaugas nužudytas netoli savo domeno. Toks vertinimas derinasi su ŠRL pakraščio toponimika bei šio krašto etnografinė medžiaga. Čia daugiausia aptinkama legendų, siejamų su karaliaus Mindaugo veikla, pilimis, dvarais ir suokalbiu jį nužudyti. Jos skaičiuojamos dešimtimis.

Pateiksiu tik kelis pvz.:

1. Perkūno kalne, Švenčionių r., įvyko suokalbis nužudyti karalių Mindaugą.

2. Švenčionių vardo kilmė susijusi su didele Mindaugo švente.

3. Vartų pilies kieme, Mindaugas išgriovė dievaičių panteoną ir „Visų Šventųjų“ alką, pastatė bažnyčią.

4. 1958 m. Naručio ežero pakrantėse, gudų kalba, užrašytas „*skazas*“: „*žygari propanuli Mendogu net: tri semiorki let*“ – mistifikuota žynių palikta žinutė? Septynių žodžių formulėje, dviem sakraliniais skaičiais užkoduotas mitologinis turinys. Žodis „*net*“, archeologo ir kraštotyrininko Antano Namiko teigimu, galbūt, reiškia 777-erių metų nežinomybę.

Ipatijaus metraščio įrašas liudija, kad likęs našliu, Mindaugas pasikvietė mirusios žmonos seserį, kunigaikščio Daumanto žmoną, prižiūrėti našlaičiais likusių jo vaikų ir ją pasiliko sau. Įžeistas Daumantas keršijo. Pasivijęs į Agluoną keliaujančią Mindaugo šeimą nužudė jį ir du jo sūnus, Lietuvos sosto paveldėtojus. Tačiau istoriografija nepateikia jokių žinių, kas nutiko kartu su Mindaugu keliaujančiai trečiajai žmonai. Teiktina prielaida, kad Daumantas jos nenūžudė. Leido tęsti kelionę į savo gimtinę Agluoną, kartu išsivežant ir nužudytuosius. Pasak legendų, giminių padedama, ji palaidojo karalių Mindaugą.

Vėliau, bėgdamas iš Lietuvos į Pskovą, Daumantas žmonos nepasiėmė. Ipatijaus metraščio įrašai liudija, kad Pskove jis pasikrikštijo ir vedė Aleksandro Neviškio anūkę. Galbūt, siekdamas savo sumanytų politinių tikslų, Daumantas stengėsi, kad Mindaugo kapo nebūtų Lietuvoje. Tai sutampa ir su šio pakraščio etnografija – neminima Mindaugo kapavietė, atsisveikinimo apeigos.

Mindaugas neturėjo raštingo savo istoriko, todėl iki Mindaugo ir jo laikų Lietuva neturi savų rašytinių kronikų. Informaciją apie istorinius įvykius sakykite

tradicija skleidė senojo tikėjimo žyniai. ŠRL pakraštyje tuos žynių „suglaustus“ tekstus vadino „sakymais“. Bėgant laikui jie trumpėjo, o perteikiami iš lūpų į lūpas, mus pasiekė legendomis, skrajutėmis, vietovardžiais².

Šiaurės Rytų Lietuvos pakraštys (Ignalinos ir Švenčionių r. rytinės teritorijos) – išskirtinė mūsų valstybės kertelė, įsiterpusi tarp Aukštaitijos ir Dzūkijos, ir tik formaliai vadinama Aukštaitijos dalimi. Archeologiniai radiniai liudija – šioje teritorijoje žmonės anksčiausiai įsikūrė sėsliam gyvenimui ir ūkinei veiklai. Tai gamtinės įvairovės, medinės architektūros, gynybinio, turtingo baltų mitologinio, gydomojo bei savito kultūrinio, kalbinio, kulinarinio paveldo kraštas, kuriame „kalėsi“ XI–XIII a. Lietuvos valstybingumo lopšys. Tai buvusios baltų genties, kuri slavų kronikose vadinama lietuviais, žemė. Ji – Lietuvos žemė siaurėja prasme, etnografinė medžiaga ir toponimika grindžiama karaliaus Mindaugo tėvonija bei geografinė karūnacijos vieta. Joje kūrėsi lietuvių genties politinis, gynybinis ir komunikacinis centras. Tokį vertinimą netiesiogiai grindžia istoriniai šaltiniai, Lietuvos jaunųjų istorikų darbai, XX–XXI a. sandūroje naujai atrasti piliakalniai, toponimika ir etnografija. Gilinantis į šio krašto proistorę, svarbu atkreipti dėmesį į Švenčionių klonio hidrologinius pokyčius. Klonio teritorijoje buvę vietovardžiai turi sąsajas su karališkosios Vorutos pilies pavadinimo kilmės ištakomis ir geografinė vieta.

Karališkasis vietovardis

Vietovardžiai – protėvių žemės vardyno laiškai. Vienas iš jų – Voruta, karaliaus Mindaugo pilis. Toks vietovardis Lietuvoje dar neaptiktas, todėl daromos įvairios prielaidos: pilies pavadinimas „Voruta“ klaidingai užrašytas, nes bendrinė sąvoka „vorta“, pasak kalbininko K. Būgos, reiškia gynybinę tvirtovę. „Vorutos“ lokalizacijai ir „žaidimams“ su ja paklota nemažai pinigų. Istorikai vis dar nesutaria dėl geografinės pilies vietos. Ji minima tik Ipatijaus metraštyje ir vienintelį kartą, kad į ją 1251 m. pasitraukė Mindaugas. Šiais, t. y. 2021, metais sukanka 770 metų nuo pirmojo Vorutos paminėjimo istoriniuose šaltiniuose ir nuo Pirmojo lietuvių krikšto.

Kodėl Šeimyniškeiliams – Vorutos raktai?

Dažnas dabar atsakys: „Voruta“, tai Anykščių Šeimyniškeilių piliakalnis.“ Tačiau kaip susiformavo ši nuostata, jei jos nepatvirtina joks istorinis šaltinis, nėra ir kitų argumentų, kurie tai įtikinamai pagrįstų. Be to, ir istoriografija nepateikia duomenų, kad Šeimyniškeilių piliakalnyje stovėjusi pilis priklausė

¹ Alvydas Butkus, „Mindaugas ir Latgaliai“, in: *Voruta*, Nr. 12 (629), 2007 m. birželio 23 d.

² L. Bilkis, „Ignalinos krašto žemės kalba internete“, in: *Mūsų Ignalina*, Ignalinos r., 2013 m. gegužės 28 d.

kunigaikščiui Mindaugui. Atvirksčiai, didelė tikimybė, kad 1248–1251 m. vykusio vidaus karo metu dėl Lietuvos sosto, Šeimyniškėlių pilis galėjo priklausyti kunigaikščio Tautvilo suburtai opozicijai. Tai puikiai apibūdina 1251 metus, kai Danilo rusinai, Žemaitija, jotvingiai ir dalis aukštaičių palaikė Tautvilo koaliciją. Tokią prielaidą pagrindžia kunigaikščio Tautvilo kilmė ir Ipatijaus metraščio įrašai. Šeimyniškėlių piliakalnis stovi buvusioje Deltuvos kunigaikštystės žemėje. Pagal susiklosčiusią istoriografijoje tradiciją, Deltuva priskiriama karaliaus Mindaugo brolio, kunigaikščio Dausprungo, valdoms. Tautvilas – Dausprungo sūnus. Iš to kyla išvada: Deltuva – Tautvilo tėvonija.

Ipatijaus metraštyje įrašyta, kad 1264 m. Vaišvilkas, keršydamas savo tėvo Mindaugo žudikams, jėga paėmė Deltuvos pilį, o Deltuvos žemę prijungė prie Lietuvos Didžiojo kunigaikščio valdų. Jei Deltuvos žemė būtų priklausiusi Didžiojo kunigaikščio arba Mindaugo valdoms, tai jos nebūtų reikėję prijunginėti prie jų. Dausprungui įsikūrus Deltuvos kunigaikštystėje, ji galėjo tapti Mindaugo opozicijos židiniu. Tai kelia abejones, ar karo metu Deltuvos kunigaikštystės teritorijoje buvusi Šeimyniškėlių pilis priklausė Mindaugo valdoms. Šaltiniai teikia žinių, kad 1250 m. Mindaugas apsigynė savo pilyje, kuri stovėjo Lietuvos žemėje siaurąja prasme. Jei joje apsigynė 1250 m., tai kodėl jis turėjo ją nepasitikėti 1251 m.? Istoriografija nepateikia jokių žinių, kad Lietuvos žemė siaurąja prasme būtų išslydusi iš Mindaugo valdų.

Šiandien žinoma, kad senovėje Šeimyniškėlių piliakalnyje tikrai stovėjo pilis, o mūsų laikais, kai kurie šio krašto mylėtojai puoselėja idėją buvusią pilį vadinti karališku „Vorutos“ vardu. Tegul skaitytojas pats sprendžia, kas jam Šeimyniškėlių piliakalnis: buvusioji „Vorutos“ piliavietė, ar tik ją imituojančios surogatas, tarnaujantis turizmo verslui. Todėl tik lakoniškai apžvelkime, kaip susiformavo įvaizdis apie Šeimyniškėlių „Vorutą“.

A. Vienuolio dovana Šeimyniškėliams?

Tarpukario metu, atkūrus Lietuvos valstybingumą, šalyje vyravo palanki visuomenės nuostata istorinės praeities sureikšminimui. Ant piliakalnių vyko renginiai, užrašinės legendos, kurti pasakojimai apie narsius karžygius. Kilo paklausa patriotiškumą skatinančių kūrinių ir simbolių. Buvo romantizuota Gediminaičių dinastija, ypač sureikšminant jų atžalą Vytautą. Jam statyti paminklai. Jo asmenvardis „padabintas“ priedu – Didysis. Iš užmaršties miglų buvo iškeltas karaliaus Mindaugo vardas ir paslaptingoji „Vorutos“ pilis. Ypač populiarūs buvo poeto, kunigo Maironio ir rašytojo Antano Vienuolio kūriniai patriotine tematika. Pastarasis, literatūriniam kūrinyje Šeimyniškėlių piliakalnį pavadino „Voruta“. Utenos krašto kilmės pedagogas, baigęs ir archeologinius

mokslius Antanas Namikas dirbo švietimo inspektoriumi Utenoje, įkūrė Utenos kraštotyros muziejų, kuravo mokyklas, domėjosi Utenos ir Anykščių krašto etniniu paveldu. Jis ieškojo Užpalių Šeimyniškėlių ir Anykščių Šeimyniškėlių piliakalnių pavadinimų panašumo ištakų. Juos žvalgė, rinko žmonių pasakojimus apie jų pavadinimų kilmę. Apibendrinamas tyrimus padarė išvadą apie šių piliakalnių šeimyninę hierarchiją³. Jis teigė, jog Anykščių Šeimyniškėlių piliakalnį „Vorutos“ vardu pavadino tik rašytojas A. Vienuolis (gal tam neprieštaravo ir Eduardas Volteris).

Šeimyniškėlių piliakalnio sąsajų su „Vorutos“ pavadinimu ieškojo ir istorikas Gediminas Lesmaitis. Po tyrinėjimų jis teigė, jog rašytojas A. Vienuolis buvo pirmasis, kuris Šeimyniškėlių piliakalnį tapatinė su „Vorutos“ pilimi. Apie tai istorijos mokslų daktaras G. Lesmaitis rašė: „Iki šiol neradome nė vieno „padoraus“ argumento, kuris leistų mums tikėti „Vorutos“ vardo egzistavimu Šeimyniškėliuose iki A. Vienuolio.“⁴ Istorijos mokslininkas G. Lesmaitis nesutiko ir su argumentais, grindusiais, jog Šeimyniškėliai yra realiausias pretendentas į „Vorutos“ vietą.

Istorikai vis dar diskutuoja dėl pilies lokalizacijos vietos, o A. Vienuolio autoritetu paremta hipotezė, dėl „Vorutos“ pilies lokalizacijos Šeimyniškėlių piliakalnyje, plito. Ji buvo minima mokykliniuose vadovėliuose, žiniasklaidos publikacijose, tarpukario Lietuvos istoriografijoje. Tokia nuostata gyvavo ir pokariu. A. Vienuolio, ant Šeimyniškėlių piliakalnio, išlietus hipotetinius pilies pamatus pradėjo puoselėti ir „dekoruoti“ anykštėnai. Istorikai Tomas Baranauskas ir Gintautas Zabiela ypatingai stengėsi tapatinti Šeimyniškėlių piliakalnį su Vorutos pilimi. G. Zabiela, 1991 m. Lietuvos istorijos metraštyje, o 1994 m. ir „Vorutos“ laikraštyje, paskelbė plačią publikaciją tema: „Kur stovėjo Vorutos pilis?“⁵ Istorikas Tomas Baranauskas, dar būdamas VU istorijos fakulteto magistrantas, surinko apie Šeimyniškėlių piliakalnį etnografinę, žiniasklaidoje skelbtą bei G. Zabielos tyrinėjimuose minimą informaciją apie „Vorutą“ ir paskelbė darbe: „Vorutos piliakalnio mįslė“⁶. Vėliau šį darbą T. Baranauskas papildė naujomis savo išvargomis, jas pavadindamas „Vorutos pilis“⁷. Minint Mindaugo krikšto ir „Vorutos“ vardo paminėjimo 750 metų jubiliejų, abu šie istorikai parengė iliustruotą brošiūrą, populiariaučią jų tyrinėjimų rezultatus, pavadinimu „Vorutos pilis“⁸.

Pagirtina šių istorikų ir anykštėnų meilė savo kraštui! Atgimimo laikotarpiu juos rėmė vietiniai politikai. Rinkiminių kompanijų metu sugebėję sudominti

³ A. Karmonas, *Istorijos mįslės*, Utenos Indra, 2001, p. 373.

⁴ Gediminas Lesmaitis, „Voruta: ką kalba faktai“, in: *Voruta*, Nr. 17–18, 2000 m.

⁵ G. Zabiela, „Kur stovėjo Vorutos pilis?“, in: *Voruta*, Nr. 7, 8, 9, 10, 11, 1994 m.

⁶ T. Baranauskas, „Vorutos piliakalnio mįslė“, in: *Voruta*, Nr. 3–4 1997 m.

⁷ T. Baranauskas, „Vorutos pilis“, in: *Mūsų praeitis*, 2001 m., p. 43–62.

⁸ G. Zabiela, T. Baranauskas, *Vorutos pilis*, Vilnius: Diemedis, 2001.

Šeimyniškėlių piliakalnių ir aukščiausių Lietuvos vadovų, ypač prezidentą V. Adamkų. Tyrinėjimams ir „Vorutos“ pilies statyboms ant Šeimyniškėlių piliakalnio buvo skirta nemažai lėšų. Galbūt, Atgimimo laikotarpiu net didesnės pinigų sumos, negu visų kitų Lietuvos piliakalnių tyrinėjimams kartu sudėjus? Vyko diskusijos apie anykštėnų norą pateikti istorijos imitaciją – Šeimyniškėlius su „karališkąja Vorutos pilimi“ ir tuo padėti tašką pilies paieškom. Jose dalyvavo ir keli žymūs Lietuvos istorikai, kurie šį sumanymą vadino: „didžiausia avantiūra Lietuvoje“ ir kitais neigiamais epitetais⁹.

Kadangi ši hipotezė buvo neparemta istoriniais argumentais bei liaudies pasakojimais, pradėta jų ieškoti. Intensyviausiai tai vyko XX a. pabaigoje. Gerbtini tie darbai, kuriais prisidedama ieškant istorinės tiesos. Klausimų kelia menkinantys argumentai, kuriais grindžiamos kitos „Vorutos“ pilies lokalizacijos vietos. Istorikas Tadas Baranauskas rašo: „Daugelis jų, akivaizdžiai diletantiškos. Nevykusiai manipuliuojant lingvistiniais duomenimis... bandyta susieti Vorutą su Kavalčiukų piliakalniu, vadinamu Vorta (Švenčionių r.)... o Vortos vardas yra slaviškos kilmės ir reiškia ant to piliakalnio anksčiau stovėjusią sargybą (lenk. *Warta* – sargyba).“¹⁰

Kiekviena gynybinė pilis turėjo savo įgulą arba sargybą. Švenčionių kraštas nuo senovės laikų turėjo sienas su slavais. Tarp šių kaimynų buvo įvairių ryšių. Jų metu bendraujant į lietuvių kalbą pateko ir slaviškų skolinių: vorta, vaina, viera, šoblia ir kt. Tai patvirtina ir kalbininkas Zigmas Zinkevičius¹¹. Remdamasis pastarojo darbais, istorikas T. Baranauskas rašo: „Iki XII a. pradžios į lietuvių kalbą jau pateko nemažai skolinių iš rusinų kalbos, atspindinčių glaudžius kultūrinius ryšius.“¹² Iš sugretintų istoriko citatų kyla prieštaringos išvados: Švenčionių r. Vortos kalnu vadinamas Kavalčiukų piliakalnis „Vorutos“ lokalizacijai netinka, nes „Vorta“ – slaviškas žodis, o Anykščių r. Verutės (Varutės) vardu vadinamas Šeimyniškėlių piliakalnis „Vorutos“ lokalizacijai tinka, kadangi Verutė (Varutė) – moteriškas vardas.

Šeimyniškėlių piliakalnis plačiausiai tyrinėtas Lietuvoje ir net visame Rytų Pabaltijyje. Tačiau sprendžiant iš archeologo G. Zabielos Vikipedijoje skelbtos informacijos¹³, jame kažko ypatingai „karališko“ nerasta. Minima, kad atkastos net „...1800 keramikos šukių...“ Išvadose rašoma: „...pilies pirmąjį kultūrinį sluoksnį smarkiai suardė vėlesni pilies rekonstrukcijos darbai, tad iš jų ne kažin kas liko. Ateityje po tyrimų

iškastos medžiagos, radinių skaičius gali padidėti, tačiau bendras ir santykinai negausus jų skaičius rodo, kad tuo metu pilis buvo naudota neilgai.“

Šeimyniškiai ir Šeimyniškėliai

„Vorutos“ pilis minima istorijos šaltiniuose, bet nenurodyta jos geografinė vieta. Tai paskatino tyrinėtojus ieškoti jos dideliame plote tarp Baltarusijos ir Žemaitijos. Pastaruoju metu žinoma daugiau nei 10 vietų, kuriose norima matyti šią karališką pilį, nors nė viena vieta iš jų nėra vadinama Voruta. Dauguma tyrinėtojų, tokių kaip L. Kšivickis, P. Tarasienka, E. Volteris, T. Narbutas, P. Batūra, A. Namikas ir kt., minėjo vietas, lokalizuodami jose „Vorutos“ pilį. Dauguma tų vietovių – didingi piliakalniai, dabar vadinami Kernavės, Gedimino kalno, Liškiavos, Drūkšių, Medvėgalio, Šeimyniškėlių, Šeimyniškėlių ir kt. vardais. Reikia atkreipti dėmesį, kad Vorutos „kandidatų“ sąrašas yra du piliakalniai, turintys panašius vardus. Apie juos Utenos krašto kilmės archeologas ir pedagogas Antanas Namikas (1887–1980) rašė:

„Anykščių Šeimyniškėlių ir Užpalių Šeimyniškėlių piliakalniai turi panašius pavadinimus (kaip Švenčionys ir Švenčionėliai pasak A. Karmono). Abu stovi ant kalvų netoli Šventosios upės. Sprendžiant iš pavadinimų, mažybinė priesaga „-ėlis“ orientuoja, kad Šeimyniškėlių gyvenvietė turėjo būti jaunesnė, dukterinės kilmės. O matmenimis didesnis Užpalių Šeimyniškėlių piliakalnis labiau tinka tėvonijai. Jis ir didingesnis, geriau buvo įtvirtintas, turi ilgesnę pynę legendų ir reikšmingesnę istorinę praeitį. Šeimyniškėlių piliakalnį išgarsino tik žinomas rašytojas A. Vienuolis...“¹⁴

Tačiau, analizuojant 1251 m. kovas, istoriko E. Gudavičiaus vertinimu, išreikštu knygoje „Mindaugas“, ant piliakalnio stovėjusioje pilyje negalėjo tilpti tūkstantinė kariuomenė¹⁵.

„Vorutos“ lokalizacijos vietų sąrašas minima ir Švenčionių klonyje buvusi Vartų (Vortos – gynybinio voratinklio, „voro“ centras) pilis. Apie ją, grindžiant argumentais ir legendom, paskelbta hipotezė: „Švenčionys – karaliaus Mindaugo sostapilis.“¹⁶ Nuo šios hipotezės paskelbimo praėjo du dešimtmečiai. Ją grindžiantys argumentai neišbluko, bet vis pasipildė naujais. Iš jų verta paminėti:

1. Naujai atrasti piliakalniai: Mikštų, Žašinių, Jaciūnų, Daukšų ir kt.

2. Kūnos–Meros poledyninių marių klonio hidrologiniai pokyčiai, nulėmę Švenčionių miesto likimą.
3. Išsamesnės įžvalgos Ipatijaus metraštyje į įrašą, apie 1251 m. „Vorutos“ pilies apgultį. Lakoniškai apie tai, pradedant nuo Kūnos–Meros klonio savitumą.

⁹ M. Andriukaiytė, „Apžvalgos bokštas be pinigų statomas privačioje valdoje“, in: *Anykšta*, Anykščių r., 2004 m. birželio 5d., „Istorikai bijo, kad pilis pavirs girdykla“, in: *Anykšta*, 2004 m. liepa.

¹⁰ T. Baranauskas, „Vorutos pilis“, in: *Mūsų praeitis*, 2001 m., p. 45.

¹¹ Z. Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorija*, t. 2: Iki pirmųjų raštų, Vilnius: Mokslas, 1987, p. 68–75.

¹² T. Baranauskas, *Lietuvos valstybės ištakos*, Vilnius: Vaga, 2000, p. 142.

¹³ G. Zabiela, „Mindaugo laikų Vorutos liekanos“, in: *Vikipedija*.

¹⁴ A. Karmonas, *Istorijos mįslės*, Utenos Indra, 2001, p. 372–376.

¹⁵ E. Gudavičius, *Mindaugas*, Vilnius: Žara, 1998.

¹⁶ A. Karmonas, *Istorijos mįslės*, Utenos Indra, 2001, p. 208–312.

Lietuvių genties centrinė pilis

Kūnos–Meros aukštupio klonis

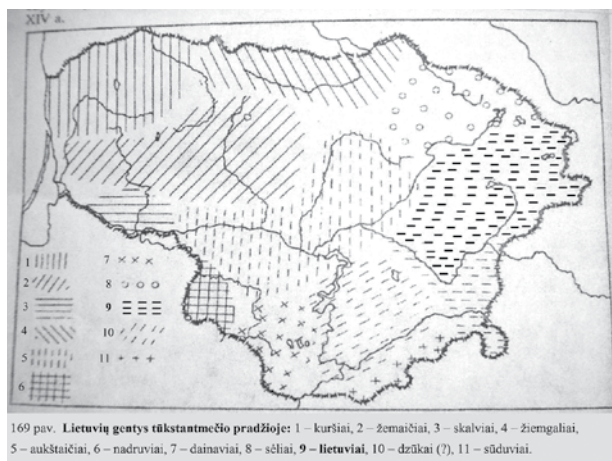
Baltijos kalvyno rytinė dalis, skirianti Neries ir Dauguvos vidurupius, geografų vadinama Švenčionių aukštuma. Jos pavadinimas kildinamas iš seniausio ir įtakingiausio šioje geografinėje teritorijoje buvusio didmiesčio, vadinamo Švenčionimis¹⁷. Švenčionių herbe – „žuvys“, nors Švenčionių miesto teritorijoje nėra jokių žuvingų vietų. Dėl herbe pavaizduotų žuvų, paaiškinimuose minima:

1. Senovėje Švenčionyse ir aplink buvo daug žuvingų vandenų¹⁸.

2. Žuvys – takoskyros simbolis. Švenčionių gyvenvietė kūrėsi upių takoskyros unikaliame klonyje.

Švenčionių aukštumos rytinėje dalyje driekiasi Kūnos–Meros aukštupio klonis, apsuptas aukštų kalvų. Nuo šiaurės rytų iki pietvakarių klonį juosia vientisa, bet turinti du vardus upė. Aukštupys vadinamas Kūna, o likusioji dalis – Mera. Upė – poledyninių marių rudimentas. Iš to ir dvivardystė. Marių vandenys, tekėdami ledų tirpsmo metu Švenčionių aukštumos šlaitais, išgraužė slėnį. Jo užtekyje suformavo savitą klonį, apsuptą aukštų kalvų. Amžių kaitoje marių vandenys slūgo. Jų plotuose formavosi seklūs ežerai, klastingi akivarai ir „salos“ – sausi iškilimai pelkyne. Aukštupyje telkšojo klampynės ir liūnai. Mokslininkas Aleksandras Vanagas rašė: „...upėvardis Mera kildinamas nuo žodžio „marios“. Pavadinimo Kūna kilmė siejama su žodžiu „kunė“ – klampynė, liūnas...“¹⁹ Klonis senovėje pasižymėjo gamtiniu patrauklumu. Apie jį, kuriame vėliau įsikūrė Švenčionių miestas, Č. Kudaba rašė:

„Tai ypatinga vieta, gilokas, 30–40 m, seno klonio dugnas. Aplinkui kyla šlaitai, stūkso aukštumos.

2 pav. Lietuvių gentys II tūkst. pradžioje (pagal istoriką G. Zabięlą). ILLUSTR. IŠ ANTANO KARMONO ASMENINIO ARCHYVO

¹⁷ M. ir M. Purvinai, „Švenčionių ištakos ir problemos“, in: *Žvaigždė*, Švenčionių r., 1990 m. rugpjūčio 15 d.

¹⁸ E. Rimša, *Lietuvos heraldika*, d. 1, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 113–114.

¹⁹ A. Vanagas, *Lietuvos hidronimų etimologinis žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1981.

Miestas nuo tų šlaitų pasirodo staigiai – iš tolo jo nė iš vienos pusės NEMATYTI. Kito tokio panašaus senslėnio be didesnės upės, o su miestu, Lietuvoje neturime.“²⁰

Švenčionių proistorės metu, poledyninių marių užutekis, apjuostas aukštų kalvų, teikė prieglaudą migruojantiems kanopiniams žvėrimis. Švenčionių, Ašmenos aukštumų pašlaitėmis žvėrių pramintais takais keliavo ir žmonės, išikurdami patogesnėse gyvenimui vietose. Tai liudija išlikę archeologiniai objektai. Klonį supusių kalvų papėdėse telkšojo seklūs ežerai. Miškais apaugusios kalvos teikė užuovėją ir ramybę. Archeologai, lokalizuodami baltų genčių įsikūrimo teritorijas, lietuvių genties įsikūrimo pirminę teritoriją lokalizavo dabartinės mūsų valstybės šiaurės rytiniame pakraštyje – Ignalinos ir Švenčionių rajonuose bei prie jų prigludusiose Baltarusiškose teritorijose.

Atokus kraštas nuo didžiųjų Nemuno ir Dauguvos upių teikė saugumą, nes jomis tuo laikotarpiu veržėsi užkariautojai. Krašte pynėsi migruojančių žvėrių takai.

„Apskritai tarp miškų įsiterpę žolingų ekosistemų plotai lemdavo medžiojamų žvėrių gausą ir didesnę gyventojų tankumą... Žolėti pelkynai, miškų pakraščių ruožai prie vandenviečių iki žemdirbystės įsigalėjimo buvo vertingiausios naudmenos“, rašo Algirdas Seibutis²¹. Tarpukalvių sąvašnyuose ir paežerėse besiganantys kanopiniai, pelkynuose perintys vandens paukščiai ir šaltiniuoti neužšalantys upokšniai buvo gentainiams vandens ir maisto rezervai. Juose žvejybą su primityvios žūklės įranga lydėjo sėkmė. Molingos kalvos teikė buitinius privalumus: būstą (urvą) ir žaliavą indų lipdybai. Tai liudija ir aptinkama toponimika: Urviniškė, Urviniai, Uzboniškė ir kt. gyvenviečių pavadinimai.

Genties veiklos pėdsakai

Archeologiniai radiniai liudija, kad lietuvių genties įsikūrimo pirminėje teritorijoje aptikta gausiausios akmens amžiaus žmonių stovyklavietės ir pirmosios gyvenvietės. Tai grindžia Kretuono ežero apylinkėse, archeologo A. Girininko tyrinėjimų metu, aptiktos vienintelės Lietuvoje akmens amžiaus žmonių kapinės. Gyvenvietėse buvo vykdoma ūkinė veikla. Apie ankstyviausius ūkinės veiklos pėdsakus liudija Švenčionių r. Reškutėnų muziejuje saugoma čia rasta lino audeklo išspauda, kuriai yra apie dešimt tūkstančių metų. Šioje teritorijoje užsimezgė Brūkšniuotosios keramikos kultūros židinys, kuris plėtėsi link dešiniųjų Panerių aukštyn, kartu su lietuvių gentainių apgyvendinama teritorija (žr. 2 pav.).

²⁰ Č. Kudaba, *Švenčionių rajonas*, Vilnius: Mintis, 1983, p. 76.

²¹ A. Seibutis, „Voruta – Mindaugo pils“, in: *Darbas ir poilsis*, Nr. 10, 1991 m., p. 15.

3 pav. Brūkšniuotosios keramikos kultūros židinytis (pagal istoriką G. Zabiela). Iliustr. iš Antano Karmono asmeninio archyvo

Joje ši kultūra išsivystė iki suklestėjimo. Vėliau ji peraugo į Rytų Lietuvos pilkapių kultūrą ir išliko iki pat XII–XIII amžių sandūros bei lėmė Lietuvos valstybingumo užuomazgą. Istorikas T. Baranauskas rašo: „Visos kitos tuo pačiu metu Lietuvos teritorijoje buvusios kultūros priklausė kitoms gentims, kurios tiesiogiai nedalyvavo Lietuvos visuomenės raidoje ir jos politinių struktūrų kūrime. Tik vėliau buvo įtrauktos į Lietuvos valstybę...“²² Abi šios kultūros apėmė dalį ir Baltarusijos teritorijos, prigludusios prie Šiaurės Rytų Lietuvos pakraščio. Baltarusijos teritorijoje esanti ši kultūra mažai tyrinėta. Istorikas T. Baranauskas leidinyje „Lietuvos valstybės ištakos“ rašo: „Baltarusijoje buvusi Rytų Lietuvos pilkapių kultūros dalis yra menkiausiai pažįstama, nors Lietuvos valstybės susidarymo procesui ji labai svarbi.“ Toliau, tame pat leidinyje, autorius tęsia savo išvadą: „Čia turėjo būti ir didžioji dalis Lietuvos žemės siaurąja prasme, kurioje užsimezgė pirmieji Lietuvos valstybingumo daigai.“²³

Panašia dėmesio stoka galima vertinti ir Švenčionių krašto teritorijoje esančius archeologinius objektus. Daugelis jų ilgai buvo nežinomi, o naujai atrastieji buvo nutyliami arba vertinami pavieniui, nesiejant jų su lietuvių genties paveldo kontekstu. Tai reikia pabrėžti kalbant apie lietuvių genties gynybines fortifikacijas.

Šioje teritorijoje anksčiau pasireiškė giminių ir artimų bendruomenių jungtis, įgavusios politinę pakraipą. Tokias prielaidas grindžia XX–XXI amžių sandūroje aptiktos piliakalnių „oazės“ – kelių piliakalnių grupės, didžiausios pilkapių jungtinės grandys: Mylių–Lentupio, Liūlinės–Žeimenos ir buvusios senojo tikėjimo „vardinės“ šventyklos, vadinamos dievaičių vardais ar net jų kompleksai. Strūnos aukštupio piliakalnių „oazė“ – Akvieriškės, Dvilionių, Kavalčiukų ir kt. piliakalniai buvo vyresniojo kunigaikščio Dujoto valdos²⁴. Prie kiekvieno iš paminėtų objektų buvo senojo tikėjimo dievaičių šventyklos, o

prie Akvieriškės (Apiriškės) – atnašavimų aukuras deivei Žemynai ir „observatorinė“ įranga: saulės laikrodis ir žemės darbų „kalendorius“²⁵. Dauguma paminėtų objektų ilgai buvo nežinomi. Lietuvos istoriografijoje iki XX a. pabaigos vyravo nuostata, kad Švenčionių žemėje yra tik vienas piliakalnis. Istorikas G. Zabiela rašo:

„Švenčionių žemė išsidėsčiusi Švenčionių aukštumoje, Birvėtos, Strūnos, Stračios aukštupiuose. Vienintelis žinomas piliakalnis yra Cirkliškyje, kur greičiausiai ir bus buvęs žemės centras.“²⁶ Galbūt, tik iš to „vienas piliakalnis“ buvo kildinama išvada, kad Švenčionių žemė ir Nalšia buvusi silpna ir neturėjo įtakos Lietuvos valstybės kūrimosi ištakose. Dabar tikrai aplink Švenčionių klonį žinoma per dešimtį piliakalnių, o buvusioje Nalšios teritorijoje jie skaičiuojami šimtais.

Į rytus nuo Strūnos aukštupio objektų – apie 10 km besitęsianti jungtinė pilkapių grandis: Mylių I ir II, Vigotkos, Bildų, Papelekio, Sabalkų, Lentupio... Juose – tūkstantiniai sampilai. Vakarų pusėje – Ežerinciškės, Strūnaičio, Liūlinės, Sudotos, Melagėnėlių, Padubės, Šaltaliūnės pilkapių, tai Žeimenos kairiojo kranto pilkapių sankaupa. Liūlinės II pilkapyne savitu dydžiu išsiskiria trys pilkapiai. Vieno jų sampilo skersmuo 33–35 m, aukštis apie 2 m, apjuostas 4–5 m pločio ir 0,5–0,6 m gylio grioviu. Galbūt, tai šio krašto kunigaikščio ar didžiūno amžino poilsio vieta? Pilkapiai liudija ten buvus didžiulius demografinius išteklius. Jų dėka, šioje teritorijoje 7–10 km spinduliu aplink Švenčionių klonį stovėjo dešimtys pilių, kurių vietas dabar ženklina piliakalniai. Prie gynybinių pilių buvo įrengti ir dievaičių vardais įprasminėti sakraliniai objektai. Jų įrengimui reikėjo ekonominio potencialo, didelės darbo jėgos ir centralizuoto vadovavimo jai. Tai nuoroda į lietuvių gentyje užsimezgsią ankstyvąją politinę centralizaciją. Sujungus kelių giminių, genčių dalinius, buvo renkamas jiems labiausiai pasižymėjęs vadas – vyresnysis kunigaikštis.

Archeologiniai objektai liudija tai, kas buvo skleidžiama sakytine tradicija, kad prie kiekvieno kelio, vedančio į klonį, stovėjo po kelias pilis, nutolusias viena nuo kitos 2–3 km atstumu, klonio Vartais vadinamoje teritorijoje stovėjo gardinė pilis aptverta „varais“. Valstybės įsikūrimo ištakose klonis buvo lietuvių genties savitas centras. Dabar jį tiktų vadinti – genties arba Lietuvos valstybės ištakų sostine.

VI–XIII a. lietuvių genties subetnosas sulietuvino kaimyninių baltų gentis – pietinius ir rytinius sėlius, pietrytinius latgalius ir dalį rytinių aukštaičių bei plėtėsi Neries dešiniuojų vidurupių aukštyn, link Alšėnų. Lietuvos žemės siaurąja prasme (toliau – s.p.) buvimą dešiniajame Neries krante grindžia ir Vygando Marbur-

²² T. Baranauskas, *Lietuvos valstybės ištakos*, Vilnius: Vaga, 2000, p. 49.

²³ *Ibid.*

²⁴ E. Gudavičius, „Bandytas lokalizuoti XIII a. lietuvių kunigaikščių valdas“, in: *Lietuvos TSR mokslų akademija*, A serija, t. 3 (88), 1984 m., p. 69–80.

²⁵ A. Karmonas, „Akvieriškės archeologinio objekto peripetijos“, in: *Žalasis pasaulis*, 2019 m. sausio 7 d.

²⁶ G. Zabiela, „Nalšia Lietuvos valstybės kūrimosi išvakarėse“, in: *Rytų Lietuva: istorija, kultūra, kalba*, Vilnius, 1992, p. 21.

giečio kronika. Joje minima, kad 1390 m. kunigaikštis Vytautas su saviškiais išvyko iš Gardino, perėjo per Nerį ir ėjo „pirmyn į Lietuvą“. Jie žygiavo Lietuvos krantu ir paėmė Maišiagalą, Kernavę²⁷. Tai Lietuvos s. p. teritorija, kuri plėtėsi pietų kryptimi iki Neries upės bei jos dešiniakrantėmis aukštyn į pietryčius. XVI a. istorikas M. Strykowski šią teritoriją pavadino Panerio Lietuva, o buvusią lietuvių genties teritoriją – Užnerio Lietuva.

Neatmestina prielaida, kad vėliau dalis šios teritorijos (didžiūno valda, upėvardžiu ar gyvenvietės pavadinimu vadinta teritorija) pradėta vadinti Nalšios žeme. Istoriniuose šaltiniuose Nalšios pavadinimas aptinkamas nuo 1229 iki 1298 m. Sąvokos „Nalšia“, „Nalšios žemė“ kilmės ištakos ir lokalizacija neaiškios. Tik spėlionės: lietuvių genties žemės kilo nuo vietovardžių Noliškis, Alšėnai (gudiškai – *Holšany*), iš upelio Alšia, ežero Alsysis ar didžiūno vardo – Nalšys, etnografų minimas ir trumpinys – „*naša litovskaja zemlia*“. Jį kartojo pabėgę arba išvyti politiniai oponentai, siekiantys susigrąžinti tėvonijas Lietuvoje.

Politinė konkurencija tarp genties lyderių galėjo paaštrėti po 1219 m. pasirašytos Sutarties su Volyne. Grįžę į namus 5 vyresnieji kunigaikščiai Živinbutas, Daujotas, Viligaila, Dausprungas ir Mindaugas pradėjo tarpusavy konkuruoti. Sprendžiant iš istorinių šaltinių, Mindaugą lydėjo sėkmė. XIII a. trečiame dešimtmetyje „dingsta“ Živinbutas (teikiama prielaida – klonyje buvusios Vartų pilies valdovas). 1226 m. Usviato mūšyje žūsta Daujotas²⁸, o jo brolis Viligaila pasitraukė į šiaurinius sėlių genties pakraščius.

Šaltiniai nepateikia žinių, kaip Mindaugas su broliu Dausprungu „dalijosi“ šeimos valdas. Tik prielaidos: Mindaugas liko tėvonijoje, lietuvių genties teritorijoje, kuri vėliau istoriografijoje įvardijama Mindaugo Lietuva arba Lietuva siaurąja prasme. Dausprungas pasitraukė, gal Mindaugo priverstas, į motinos gimtinę – Deltuvos kunigaikštystę. Joje gimė ir kunigaikštis Tautvilas, Dausprungo bei Žemaičių kunigaikščio Vykinto sesers sūnus. Visų minėtų keturių vyresniųjų kunigaikščių valdos atiteko Mindaugui, Ipatijaus metraštis tikina, kad Mindaugas „žudė savo brolėnus“.

Lietuvių genties didžiūno rezidencija

XI–XII a. pilys buvo statomos daugiausia artimoje Rusijos kaimynystėje kaip atsvara rusinų pilims, ir kaip kunigaikščių, kartu ir įtakingų žynių, rezidencijos. Tokia rezidencija kūrėsi ir kalvų apsuptame Kunos-Meros klonyje, rytinėje šventyklos pusėje, prie upelio žiočių. Per klonio teritoriją iš pietrytinių kalvų ir buvusio Palčio ežero rytinio kranto, vadinamo Papalte, tekėjo upelis į senkančių marių pietinį krantą. Vietiniai gyventojai, upelio žiotis ir prie jų esančią teritoriją,

tradiciniu papročiu vadino „Vartais“²⁹. Vartų teritorijoje stovėjusi pilis buvo vadinama „Vartų“ pilimi, nes klonio teritorijoje buvo ir daugiau gynybinių įrenginių. Vieną jų, piliakalnį, XVII a. pabaigoje įsikūrusi sentikių kolonija pasirinko savo gentainių kapinėms. Vartai ir Papaltė – vandenvardinės kilmės vietovardžiai, buvę klonio teritorijoje ir išlikę iki XX a. pabaigos. Jau m. e. I tūkst. pradžioje, klonio pakilumoje buvo įrengta gardinė, lyguminio tipo gynybinė pilis, įtvirtinta „varų“ – sukaltų į žemę smalingų pušinių rąstų užtvaramis. Pilį slėpė aukštos kalvos apaugusios miškais. Aplink pilį – pelkėta aplinka, užtvindomi grioviai, o jų pakrantėse telkšantys liūnai. Pilis buvo tarsi saloje. Maždaug 10 km spinduliu aplink, prie visų kelių vedančių į klonio sankryžą, buvo įrengti gynybiniai įtvirtinimai: kas 2–3 km dunksojo pilys, tiesėsi pylimai, ant kalvų budėjo stebėjimo-signaliniai bokštai.

Įvertinus XI–XIII amžiais buvusią klonio strateginę padėtį, bei XX–XXI amžių sandūroje naujai išaiškintus aplink ją gynybinius objektus, strateginę kelių sankryžą ir pylimų juostas (Rėkučių, Varkalių, Žeimenos ir kt.), teiktina prielaida, kad klonyje įsikūrusioje gyvenvietėje buvo svarbiausi ir tvirčiausi lietuvių genties (ir Lietuvos s. p.) gynybiniai objektai ir centrinė šventykla. Daugiau tuo laikotarpiu taip įtvirtintų gynybinių objektų Rytų Lietuvoje ir visoje Lietuvoje iki šiol nežinoma. Minimoms gynybinės fortifikacijos ne tik gynė nuo krivičių genčių puldinėjimų, bet iš jų buvo rengiami ir lietuvių išpuoliai. Lietuvių kariaunas rusinai vadino „*litvomis*“.

Sakytine tradicija perteiktoji informacija ir toponimika liudija, jog senovėje klonio pilies kieme buvo lietuvių genties senojo tikėjimo centrinė šventykla. Ją sudarė dievaičių panteonas ir „Visų Šventųjų“ alkas, kuriame ruseno šventoji ugnis. Vietinės kilmės senelių atmintis išsaugojo kelis klonio vietovardžius: „Visų Šventųjų“ alkavietė, „Vartai“ – pilies vieta, „Papaltė“ – buvusi ežero pakrantė. Minimoms ir klonį supusios aukščiausios kalvos: šiaurės rytuose – Kurpių kalnas, pietryčiuose – Meškakalnis, vakaruose – Kartuvių kalnas, ant jų stovėjo neginami signaliniai bokštai, klonyje buvusios pilies „ausys ir akys“.

Istoriografijoje minima, jog tyrinėtojai sutaria, kad Švenčionyse senovėje buvo gynybinė pilis, tačiau tiksliai nenurodo jos buvimo vietas. Šią pilį savo darbuose mini ir lenkų istorikas H. Lowmianski³⁰, tačiau ją lokalizuoja Cirkliškyje ant Perkūno kalno. Švenčionių gardinė pilis buvo medinė, kaip ir Ignalinos Ilgio ir Gavių ežerų pusiasaliuose buvusios tokio tipo pilys. Jas sunaikinus, jų vietoje neliko aukštesnės kalvos, vadinamos piliakalniu. Todėl istoriografijoje įsitvirtino klaidinga nuostata, kad Švenčionių pilis stovėjo ant

²⁷ Vygandas Marburgietis, *Naujoji Prūsijos kronika*, Vilnius: Vaga, 1999, p. 198.

²⁸ Z. Raulinaitis, *Lietuvos raiteliai*, kn. I, Bruklinas: Karys, 1985, p. 246, 251.

²⁹ A. Karmonas, *Istorijos mįslės*, Utenos Indra, 2001, p. 349–350.

³⁰ H. Lowmianski, *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, t. 2, Vilnius: Nakładem Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 1932, p. 116, 123.

artimiausio Švenčionims piliakalnio, esančio Cirkliščio kaime ir vadinamo Perkūno kalnu. Tokiam vertinimui prieštarauja ir vietovės pavadinimas. Perkūno kalno piliakalnis – Cirkliškyje buvusios pilies vieta, o ne Švenčionyse. Perkūno kalne buvusi pilis siejama su genties senojo tikėjimo vyriausiais žyniais. Jie rengė tekstus žodinei sklaidai, vadinamus „sakymais“. Jie buvo šaltinis legendoms ir sparnuotiems posakiams, kurių šiame krašte daug. Sakytine tradicija perteikiama informacija liudija, kad Perkūno kalno pilies papėdėje buvo žynių puoselėjamos gamtinėmis medžiagomis gydyklos. Jų paslaugomis naudojosi tų laikų didžiūnai ir kovų karžygiai. Neatmestina prielaida, kad šių žynių gydomosiomis paslaugomis naudojosi ir kunigaikščio Treniotos karžygiai, gydydamiesi 1260 m. Durbės mūšyje patirtas žaizdas. Legendos byloja, kad kai kurie jų dalyvavo Treniotos ir Daumanto sąmoksle nužudyti karalių Mindaugą. Istorikas J. Juodagalvis mini: „Su Švenčionimis susijęs ir tragiškas Lietuvos valstybės vienytojo karaliaus Mindaugo likimas, ...ant Perkūno kalno sudaryta sutartis nužudyti Mindaugą.“³¹ Šios legendos gyvos iki šiol. Jas mini ir Baltarusijos kraštotyrininkai³². Po žudynių įsiveržęs kunigaikštis Daumantas su pskoviečiais 1266 m. sudegino visas šio krašto pilies, išskyrus pastarąją, kurioje įvyko sąmokslas nužudyti Mindaugą. Šimtmečius apie tai krašte sklاندė sparnuotas posakis: „Po vainų liko viena pilis“. Gal šis posakis „suklaidino“ ir kai kuriuos istorikus, skleidusius perfrazuotą šio posakio turinį: iš posakio – „liko viena pilis“ į teiginį – „yra vienas piliakalnis“. Tik taip galima pateisinti tituluotų istorikų platintą melą, kad: „Švenčionių žemėje yra tik vienas piliakalnis Cirkliščio Perkūno kalne.“³³

Vartų pilies įgula turėjo tam laikotarpiui puikią signalinio ryšio sistemą su kitomis gynybinėmis pilimis. Ant aukščiausių kalvų – Kurpių, Meškakalnio, Kartuvių, supusių klonį³⁴, stovėjo budėjimo–signaliniai bokštai, vadinamieji „kalvų telefonai“ – pilies „ausys ir akys“. Iš minimų bokštų, esančių 1–1,5 km atstumu nuo pilies, sutartiniais signalais į pilį buvo siunčiama pavojaus žinia: iš Kurpių bokšto šiaurės rytuose – liepsna ir dūmais, iš Meškakalnio pietryčiuose – trimito (vietine šnekta – „triūbos“) garsu, iš Kartuvių bokšto vakaruose – pavojų skelbdavo varpo skambesys. Buvusio Kurpių bokšto vietoje stovi medinė skulptūra (žr. 4 pav.), įprasminanti pavojaus signalo perdavimą į pilį ugnimi.

Kelių sankryža

Senovėje klonio sankryžoje kirtosi įvairių krypčių keliai, jungę platų tinklą aplinkinių gyvenviečių. Apie klonio apylinkėse buvusius demografinius išteklius

³¹ J. Juodagalvis, *Švenčionių kraštas*, Vilnius: Diemedis, 1996, p. 57, 130.

³² *Ibid.*

³³ G. Zabiela, „Nalšia Lietuvos valstybės kūrmosi išvakarėse“, in: *Rytų Lietuva: istorija, kultūra, kalba*, Vilnius, 1992, p. 21.

³⁴ A. Karmonas, *Istorijos mįslės*, Utenos Indra, 2001, p. 351.

4 pav. Pavojaus į pilį signalizuotoja. Žemai, klonyje – Švenčionys. B. Jakštienės nuotr. NUOTR. IŠ ANTANO KARMONO ASMENINIO ARCHYVO

liudija didžiausi telkiniai pilkapių su skaitlingiausiais sampilais Lietuvoje. Per klonio sausumos sąsmauką, tarp telkšojusių vandenų, tiesėsi strategiškai svarbi ekonominė ir tranzitinė magistralė – Lietuvių genties didkelis, vadinamas ir Senybos keliu³⁵. Šio kelio senumą ir reikšmę liudija IX–X a. arabų monetos³⁶, XI a. Vakarų Europos dinarai, Prahos pinigai bei Aleksandro Makedoniečio monetos³⁷, rastos kelio šalikelėse. Kelias jungė Padauguvį ir Polocko kunigaikštystę su Naugarduko ir Krėvos žemėmis. Apie jo buvusią strateginę ir ekonominę svarbą byloja istoriniai faktai: šalikelėje esantys archeologiniai paminklai, senosios lietuvių tikybos kultavietės bei aptiktos lobių ir balų rūdos radimvietės, kalvių gyvenvietės ir gausa karčemų. Manoma, kad šis kelias buvo labai svarbi susisiekimo arterija Lietuvos karaliaus Mindaugo valdymo laikotarpiu. Klonyje buvo tranzitinių keliautojų komunikacinis centras. Ten stovėjo karčemos su užvažiuojamais kiemais, juose keliautojai apsirūpindavo maistu sau ir pašaru žirgams, keisdavo kelionės žirgus, nakvodavo. Klonio ramybę saugojo sukarintos tarnybos.

Prie kelių į klonį, ant dominuojančių aukštumų, budėjo „telefonai“. Jų ryšys buvo svarbus ir ilgalaikis. Apie tokių įrenginių buvimą liudija šimtmečius iš lūpų į lūpas kartojami žmonių pasakojimai, toponimika, pavardžių kilmės ištakos ir net liaudies folkloras. Jame minimos Alšėnų, Medilo, Svierių ir kitos aukštumos. Liaudies kūryba byloja apie senovėje buvusius Švenčionių miesto pietinių prieigų signalinius ryšius, o istorikas R. Batūra mini šią signalinio ryšio sistemą jau priešingoje, šiaurinėje Švenčionių pusėje. Jis rašo: „...nuo Drūkšų... pavojaus žinią priimdavo vieno aukščiausių Lietuvoje Ažušilės kalno sargybiniai–budėtojai ir perduodavo tolyn... Švenčionių, Svierių, Medilo link. Tą liudytų ir antrasis Ažušilės kalno vardas – Būdakalnis.“³⁸

Tęsinys kitame numeryje

³⁵ A. Karmonas, „Senybos kelias“, in: *Voruta*, Nr. 19, 1988 m. gegužės 9 d.

³⁶ R. Batūra, *Linkmenų pilis ir krašto gynyba // Ignalinos kraštas*, Vilnius, 1966, p. 34.

³⁷ S. Gembūro, „Iš amžių glūdumos“, in: *Žvaigždė*, Švenčionių r., 1988 m. rugpjūtis.

³⁸ R. Batūra, *Linkmenų pilis ir krašto gynyba // Ignalinos kraštas*, Vilnius, 1966, p. 40.

Kan. Jonas Burba: Skapiškis–Vilnijos kraštas

Dr. Aldona VASILIAUSKIENĖ,
Vilnius

2020m. minėtos visuomenės veikėjo, spaudos platintojo, švietėjo, knygnešio kanauninko Jono Burbos (1853 06 16–1878–1915 08 04) 105-osios mirties metinės.

Gimė Skapiškyje. Baigęs Vilniaus dvasinę (kunigų) seminariją, išventintas į kunigus J. Burba dirbo 9 parapijose (Dynos, Prozorokų, Tverečiaus, Višniauvo, Daugėlišio, Švenčionių, Nočios, Daugėlišio, Kaltanėnuose – čia, jau sunkiai sirgdamas, gyveno pas kunigą giminaitį Mykolą Meštikį, 1867–1916). Kunigas J. Burba užėmė įvairias pareigas: vikaro, klebono, dekanato, buvo pakeltas garbės kanauninku. Mirė ir palaidotas Švenčionių rajono Kaltanėnų parapijos kapinėse.

Kiekvienoje parapijoje, pareiškęs, kad jis yra lietuvis, kun. J. Burba lietuvių kalba atlikdavo bažnytinės apeigas, suorganizuodavo draudžiamos spaudos atgabenimą iš Prūsijos, o suburtas parapijos aktyvas, įjungti dvasininkai, bažnyčios tarnautojai platino maldaknyges, pasaulietinio turinio leidinius. Kun. J. Burba kovojo su girtavimu, telkė daraktorius, ragino

Naujojo Daugėlišio Šv. Joakimo ir šv. Onos medinė bažnyčia, pastatyta kun. Jono Burbos. DR. ALDONOS VASILIAUSKIENĖS NUOTR.

jaunimą siekti mokslo, rėmė besimokančiuosius. Kun. J. Burba buvo laikomas geriausiu to meto Vilniaus vyskupijos pamokslininku. Kun. poetas Nikodemus Švogžyls–Milžinas (1899 03 29–1925 06 14–1985 01 20) rašė: *Burba mokėjo nuostabiai paveikti ir lamdyti klausytojų širdį. Žmonių minios veržėsi jo klausytis iš tolimųjų parapijų*¹. Švenčionių bažnyčios koplyčios palėpėje netikėtai rasti kunigo pamokslai perduoti Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos rankraščių skyriui, jo bendradarbiavimas lietuviškoje spaudoje („Viltyje“) – rašytinio palikimo fragmentai.

1886 m. žaibas Daugėliškyje sudegino medinę bažnyčią. 1888 m. kun. J. Burba paskirtas į Daugėliški, kur dirbo 15 metų. Pirmiausia ėmėsi bažnyčios atstatymo rūpesčių. Gan tolokai nuo sudegusiosios pastatė naują medinę šv. Joakimo ir šv. Onos titulu 1889 m. pašventintą bažnyčią, tapusią svarbiu Naujojo Daugėlišio kūrmosi ir plėtros akcentu. Daugėliškiai, t. y. buvusi vietovė, imta vadinti senaisiais Daugėliškais arba tiesiog – Miesteliu.

Minima, kad 1905–1907 metais Švenčionių dekanato J. Burbos iniciatyva buvo įkurta Ceikinių filija, o beveik po 15 metų – Ceikinių parapija (1921). Kun. J. Burba įkūrė Švenčionėlių Šv. Edvardo parapiją (1907 m. Vilniaus vyskupas baronas Edvardas von der Ropas (1851–1886–1902–1939) palaimino Švenčionėlių parapijos įkūrimą), suteikdamas kun. J. Burbai garbės kanauninko titulą².

Kun. J. Burbos dėka iš 15-ųjų Švenčionių dekanato bažnyčių 11-oje buvo girdima lietuvių kalba.

Rūpestis lietuvių reikalais sulenkėjusiose lietuviškose parapijose vedė prie įvairių konfliktų su

¹ Kairiūkštytė N., Gudonytė A., „Burba Jonas 1853 06 16–1915 09 01“, in: *Lietuvių kovų verpetuose. Vilniaus ir Seinų kraštai XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009, p. 74.

² Jakštas A., „Sudegė Ceikinių bažnyčia“, in: *Švenčionių kraštas*, nr. 25, 2016 m. balandžio 9 d.

lenkais: jis buvo skundžiamas bažnytinei valdžiai, ne kartą baustas, kilnojamas į naujas parapijas... Visa tai veikė jo sveikatą. Sulaukęs 36-erių kunigystės darbo metų, susirgo sunkia psichine liga ir po metų, praleistų Kaltanėnuose giminaičio kunigo Mykolo Meštiko globoje, 64-erių iškeliavo į Amžinybę.

Kanauninko Jono Burbos nuopelnus Lietuvai mena jo pavardė, įrašyta Knygnešių sienelėje Kauno Vytauto Didžiojo karo muziejaus sodelyje (atidengta 1940 m., atstatyta 1997 m.). Kanauninką primena 1989 m. Lietuvių tautinio atgimimo ažuolyne pasodintas vardinis ažuolas. Mena ir Kaltanėnų parapijos kapinėse esantis jo kapas, tapęs kultūros paveldo objektu – apie 1920 m. ant rausvo akmens pamato pastatytas juodo šlifoto granito paminklas su betoniniu kryžiumi.

Naujojo Daugėlišio šv. Joakimo ir šv. Onos bažnyčios sienoje įmūryta lenta liudija šventovės statybai vadovavusį kun. Joną Burbą.

Kan. J. Burbos asmenybe domisi mokslininkai, tyrinėdami jo gyvenimą ir veiklą, pasitelkdami naujus šaltinius, atskleidžia ir patikslina abejotinas ar ginčytinas bei nežinomas gyvenimo detales.

Daug nežinomųjų kelia kun. J. Burbos gimimo vieta ir laikas. Visai nieko nežinoma apie tėvus, brolius ir seseris. Aktualu išaiškinti tuos nežinomuosius.

Kunigo Jono Burbos atminimo įamžinimas

Apie Lietuvos šviesuolius rengiamos studijos, rašoma enciklopediniuose žinyuose³, periodikoje⁴, straipsnių rinkiniuose. Dr. Nastazija Kairiūkštytė ir Alma Gudonytė aprašė 120 Vilniaus ir Seinų krašto lietuviybės puoselėtojų gyvenimą, jų veiklą⁵. Minėtų mokslininkų knygoje pateikta medžiagos ir apie visuomenės veikėją, spaudos platintoją, švietėją kunigą Joną Burbą (1853 06 16–1878–1915 08 04)⁶. Daugiausia dėmesio jam skirta aprašant knygnešius⁷. „Kupiškėnų enciklopedijoje“ žinių apie kun. J. Burbą pateikė bibliotekininkė Lina Matiukaitė⁸. Prisimenant kunigo mirties šimtmetį, apie kleboną, dekaną, garbės

³ Kaluškevičius B., „Jonas Burba“, in: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 3, Vilnius: 2003, p. 623.

⁴ Umbražiūnas K., „Kunigas Jonas Burba“, in: *Voruta*, nr. 11, 1993 m. kovo 17–24 d., p. 1.

⁵ Kairiūkštytė N., Gudonytė A., *Lietuviybės kovų verpetuose. Vilniaus ir Seinų kraštai XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009, p. 408.

⁶ Kairiūkštytė N., Gudonytė A., „Burba Jonas 1853 06 16 – 1915 08 04“, in: *Lietuviybės kovų verpetuose. Vilniaus ir Seinų kraštai XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009, p. 73–75.

⁷ Kaluškevičius B., Žemaitytė–Narkevičienė O., *Šimtas knygnešių: Knygnešių sienelės vardai*. V.: 1998, p. 40; Kaluškevičius B., Misius K., *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai. 1864–1904*, Vilnius: Diemedis, 2004, p. 91.

⁸ Matiukaitė L., „Burba Jonas“, in: *Kupiškėnų enciklopedija*, vyriausiasis redaktorius ir sudarytojas Vidmantas Jankauskas, t. 1, Vilnius: Dailės akademijos leidykla, 2006, p. 242.

kanauninką Joną Burbą platų straipsnį periodikoje paskelbė žurnalistas, fotomenininkas Algis Jakštas⁹.

Lietuviybės puoselėtojams Vilniaus krašte, Rytų Aukštaitijoje tyrinėtojai skiria nemaža darbų. Paminėtina Algimanto Žilėno gausiai dokumentuota studija apie šviesuolį kunigą Juozą Breivą (1891 02 16–1913 10 11–1939 01 21)¹⁰, kuri galėtų būti paskata rengti panašų darbą ir apie kan. Joną Burbą.

Šiame straipsnyje, remiantis pirmąsyk publikuojamais Skapiškio RKB metrikų (gimimo, santuokos ir mirties) knygų aktų duomenimis, patikslinta kun. Jono Burbos gimimo data ir vieta, žinios apie artimuosius, Skapiškio svarba jo, paauglio, gyvenime.

Burbos Lietuvoje ir Skapiškyje

Iš istoriniais tapusių dokumentų aiškėja, kad Burbos neturi gilių istorinių šaknų Lietuvos žemėse. Teigiama, kad turtingi, daug žemių turintys didikai Burbos iškilo XVIII–XIX a. Prie Nemuno jie valdė Padubysio kaimą, esantį tarp Čekiškės ir Seredžiaus. Ši vieta labai patikusi Kletui Burbai, kuris nutaręs pastatyti jo turtų vertą giminės rezidenciją.

Birutė Jakaitytė rašo¹¹, kad apie 1830–1840 m. dabartinėje Seredžiaus seniūnijoje Kauno gubernijos bajorų maršalkos Kazimiero Burbos pastangomis dešiniajame Nemuno krante suprojektuotas ir pastatytas kadaise rūmais vadintas Belvederio dvaras. Manoma, kad rūmus projektavo talentingas italų architektas Pjetras de Rosis (*Pietro de Rossi*, 1761–1831).

Kitur rašoma, kad turtingos giminės atstovas Kleopas (Kletas) Burba apie 1830-uosius metus perpirko žemę iš Tiškevičių ir pastatė netaisyklingo plano romantizmo stiliaus dviejų aukštų dvarą. Minima ir kita data – 1820-ieji. Tais metais Kleopas Burba nusipirkęs iš Tiškevičių žemės ir ant aukšto Nemuno kranto pasistatęs dvarą.

Tyrinėtojai Kletą Burbą painioja su Kazimieru. Rašoma, kad mirus Kazimierui Burbai, turtas atiteko sūnui – Panevėžio pavieto bajorų maršalkai Kletui Burbai. Šis palivarke įkūrė rezidenciją. Belvederio šeimininkai palaikė tautinį lietuvių sąjūdį, bendravo su Vilniaus inteligentais. Architektas Leontijus Benua (1856–1928), apsilankęs Belvederio sodyboje, konsultavo Teodorą Burbienę, kaip geriau remontuoti pastatus. Remontas vyko apie 1869–1873 m. Buvo naujai įstiklinti langai, atnaujintos krosnys, perdengtas stogas. Daug lėšų ir laiko skirta pastato interjerui dekoruoti.

Kletui Burbai žuvus, tolesni sumanymai liko neįgyvendinti. Po jo mirties dvarą paveldėjo vaikai – Antanas, Andrius, Michalina ir Marcelina. Ūkį tvarkė

⁹ Jakštas A., „Negestanti kunigo Jono Burbos žvaigždė“, in: *Švenčionių kraštas*, nr. 67, 2015 m. rugsėjo 12 d.

¹⁰ Žilėnas A., *Kelias*, Vilnius: Petro ofsetas, 2015, p. 472.

¹¹ Jakaitytė B., „Belvederio dvaro žavesys ir skurdas“, in: *Jurbarko Šviesa*, priedai, *Žvilgsnis*, 2012 m. rugpjūčio 1 d.

našle likusi Teodora Burbienė. Po motinos mirties dvarą paveldėjęs vyriausiasis sūnus Antanas augino žirgus, turėjo pienininkystės ūkį. 1910 m. vienintelė žinoma likusi Burbų giminės atstovė – Michalina Valevska kartu su vyru Jurgiu Valevskiu rūmus valdė iki 1922 m.

Dvarininkai Burbos turėjo dvarą ir kitose Lietuvos vietose, išlaikiusiose Burbiškių pavadinimą, – Anykščių (Burbiškyje yra Švč. Jėzaus Širdies bažnyčia) ir Radviliškio rajone (šiam dvare nuo 2000 m. kasmet rengiama Tulpių žydėjimo šventė).

Nežinia, su kurių dvarų savininkais giminiavosi į Skapiškio parapiją apie 1850 m. atsikėlęs dvarininkas Tamošius Burba su žmona Ieva Vaitiekūnaite, įsikūręs Čypiškėse, sulaukęs pulkelio šeimos ir po 1867-ųjų palikęs svetingą Skapiškio parapiją. Nagrinėjant Tamošiaus ir Levos Burbų gyvenimą Skapiškio parapijoje, būtina nors glaustai apžvelgti to meto dvasinį gyvenimą – dvasininkus bei bažnyčias Skapiškyje.

Skapiškis Jono Burbos vaikystės ir jaunystės metais

Skapiškis (Kupiškio r.) garsėja unikaliais Blaivybės (pastatytas 1867 m., atstatytas 1990 m.) ir Pirmosioms misijoms (pastatytas 1787 m.) atminti paminklais, suomių kapais Švedukalnyje, Koplytstulpiu ir Rūpintojėliu Dievo tarnui arkivyskupui Mečislovui Reiniui, M. Reinio alėja, dviem bažnyčiomis: buvusia parapijine (iš šio architektūrinio ansamblio likusi tik 1841 m. pastatyta dviejų aukštų varpinė) ir paprine tapusia vienuolyno – dominikonų – bažnyčia. Abiejų Skapiškio bažnyčių istorija unikali ir sudėtinga. Apie tai naujų žinių paskleista minint jubiliejus: 2018 metais bažnyčia minėjo 160 metų atšventinimo jubiliejų¹², o 2019 m. – 200 ir 500 metų istorijos jubiliejus – jiems organizuotos konferencijos¹³.

Istorikas Vidmantas Jankauskas, tyrinėdamas archyvinę medžiagą¹⁴, nustatė, kad Skapiškio Šv. Lauryno Kankinio bažnyčia yra ir pirmoji Kupiškio krašto bažnyčia, statyta XV–XVI amžių sandūroje¹⁵. Amžiams bėgant, bažnyčia reikalavo vis daugiau remontų. Ta tema mokslininkas rašo:

Kadangi senajai bažnyčiai reikėjo didelio remonto, o šalia stovėjo neseniai statyta vienuolyno bažnyčia, kuri 1832 m. buvo konfiskuota išdo žinion, tikintieji ėmėsi

¹² Vasiliauskienė A., „Bažnyčios atšventinimo jubiliejus“, in: *Lietuvos aidas*, nr. 172–4, 2018 m. rugpjūčio 11–17 d., p. 10.

¹³ Merkytė A., „Skapiškio Šv. Hiacinto (Jackaus) bažnyčios jubiliejinių metų renginiai“, in: *Kupiškėnų mintys*, nr. 64, 2019 m. rugpjūčio 13 d., p. 1–2, 6; Ramaneckienė I., „Miestelių istorijos. Skapiškis. Didelė maža miestelio gyventojų pagarba savo istorijai“, in: *Šiaulių naujienos*, nr. 94, 2019 m. rugpjūčio 24 d., p. 1, 17–18; Vasiliauskienė A., „Skapiškį globos „Angelas“, in: *XXI amžius*, nr. 45, 2019 m. lapkričio 22 d., p. 13; Vasiliauskienė A., „Mokinių piešinių paroda bažnyčioje“, in: „Žvilgsniai“ (XXI amžiaus priedas), nr. 11, 2019 m. lapkričio 22 d., p. 2.

¹⁴ Jankauskas V., „Pirmoji Kupiškio krašto bažnyčia“, in: *Kupiškis. Kultura ir istorija*, nr. 14, 2016, p. 5–14, 36.

¹⁵ *Ibid.*, p. 14.

Atminimo lenta Naujojo Daugėlišio Šv. Joakimo ir šv. Onos bažnyčioje, netoli centrinio altoriaus, liudijanti apie bažnyčios statytoją kan. Joną Burbą. DR. ALDONOS VASILIAUSKIENĖS NUOTR.

pastangų ją atgauti ir po nemažų vargų (tam iš dalies pasitarnavo ir suomių karių mirtis vienuolyno patalpose įrengtoje karo ligoninėje) 1856 m. tai pavyko padaryti. Vadovaujant vikarui Mykolui Skorupskiui, bažnyčia su-tvarkyta, ir 1858 m. birželio 8 d. ją pašventino Skapiškį vizituojantis Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius¹⁶.

XVIII a. pr. Skapiškis jau buvo parapija, kuri 1744 m. priklausė Vilniaus vyskupijos Kupiškio dekanatui. Iš 1744 m. Vilniaus sinodo sąrašų matyti, kad čia buvo ir altarija.

Vilniaus kanauninkas **Juozapas Domininkas Puzinas**, tapęs Livonijos vyskupu, drauge su broliu **Mykolu** Skapiškyje 1750 m. įkurdino dominikonus, jiems dovanavo 137 valakus žemės¹⁷. Dominikonai jau 1752 m. pasistatė medinį pailgą su 15 langų vienuolyną, kuriame 1755 m. atidarė mokyklą vaikams. 1787 m. pradėta mūrinio dviejų aukštų vienuolyno statyba. Senajame vienuolyne gyveno vargonininkas, vežėjas, kiti vienuolyno bažnyčios tarnai.

Archyvuose dokumentuose randamos skirtingos vienuolyno bažnyčios statybų baigimo datos, tačiau teigtina, kad ji buvo pastatyta 1750 m. ir konsekruota **Kristaus Nukryžiuotojo titulu**.

1787 m. vienuolių dominikonų organizuotoms misijoms atminti miestelio centre, baigiantis misijoms, jų dalyviai pastatė paminklą – aukštą akmens stulpą su malksnų stogu, geležiniu kryžiumi viršuje ir lietuvišku įrašu „Atminimui pirmųjų misijų

¹⁶ *Ibid.*, p. 11.

¹⁷ Petkus V., *Dominikonai Lietuvos kultūroje*, Vilnius: Petro ofsetas, 2004, p. 649–650; Kviklys B., *Lietuvos Bažnyčios. Panevėžio vyskupija*, t. 4, Chicago: Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla, 1984, p. 359.

1387–1787 m.“ Paminklas įruoštas ant 6 m. aukščio stulpo – pastovo, turi tris šonus įgaubtais kraštais¹⁸.

1801 m., neturėdamas nuolatinės vietos, Skapiškyje trumpam buvo apsistojęs Antanas **Strazdas** (Antonius **Drozdowski**) (1756 03 12–1789 03 28–1833 04 11) ir talkino kunigams parapijos reikaluose. 1832 m. Strazdelis, atvykęs į Skapiškį, iki vienuolyno uždarymo buvo globojamas vienuolių dominikonų¹⁹.

Poeto, giesmių kūrėjo atminimas Skapiškio kultūros namų režisierės Vitos Vadoklytės iniciatyva 2001 m. įamžintas bažnyčioje pakabintu bareljefu (skulptorius Leonas Žuklys) ir ant bažnyčios sienos prie įėjimo kabančia memorialine lenta, kurioje iškalta toks tekstas: „1832 metais Skapiškio Dominikonų vienuolyne gyveno ir šioje bažnyčioje šventas Mišias aukojo poetas, giesmės „Pulkim ant kelių“ autorius kunigas Antanas Strazdas“.

1806 m. balandžio 3 d. vienuolyno bažnyčia ir varpinė sudegė – varpai išsilydė. Sudegus bažnyčiai, imta statyti naują, mūrinę ir dabar tebestovinčią bažnyčią. Didelė bažnyčia pastatyta 1819 m. (tą liudija įrašas bažnyčios išorės sienoje) ir pašventinta Šv. Hiacinto (Jackaus) vardu.

Skapiškio vienuolyno prioru paskirtas teologijos daktaras **Laurynas Bortkevičius**²⁰ (1756 08 10–?–1823 02 15), kuris 1808–1810 m. Skapiškio savininko Igno Tizenhauzo lėšomis, vyskupui Jeronimui Stroinauskui leidus, įsteigė **Skapiškio Kalvariją** – Kryžiaus kelio mūrines koplytėles arba stotis (likusios tik dvi bažnyčios šventoriuje). Koplytėlės buvo pastatytos gatvėje, vedančioje į dominikonų kapines. Ir dabar ši gatvė, nors oficialiai pavadinta Dariaus ir Girėno vardu, žmonių nuo senovės vadinama Kalvarnikų gatve.

Po 1831 m. sukilimo carinė valdžia apkaltino vienuolius rėmus sukilimą ir 1832 m. vienuolyną uždarė. Nusavinti rūmai, 6 ha ploto daržas, Mituvos palivarkas, nors ir buvo atiduotas vienuolynui naudoti 80-metų. Bažnyčia paversta sandėliu, vienuolyno rūmai pertvarkyti į kareivines, o vienuoliai išblaškyti po kitus vienuolynus.

¹⁸ Kviklys B., *Lietuvos Bažnyčios. Panevėžio vyskupija*, t. 4, Chicago: Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla, 1984, p. 361.

¹⁹ Vasiliauskienė A., „Kupiškio vikaras kun. Antonius Drozdowski – Strazdelis“, in: *Kupiškėnų mintys*, nr. 113, 2015 m. spalio 3 d., p. 5–6; Vasiliauskienė A., „Strazdelis archyvuose dokumentuose“, in: *Voruta*, nr. 10, 2015 m. spalio 31 d., p. 2. Vasiliauskienė A., „Patikslinti poeto Antano Strazdelio biografijos faktai“, in: *Mokslo Lietuva*, nr. 12, 2015 m. birželio 26 d., p. 11; Vasiliauskienė A., „Lietuvos mokslų akademijos rankraščių lobynuose: poeto Antano Strazdelio gyvenimo faktai“, in: *Mokslo Lietuva*, nr. 13, 2015 m. liepos 8 d., p. 7, 9; Vasiliauskienė A., „Strazdelis Kamajuose 1815–1817 ir 1833 metais“, in: *Lietuvos aidas*, nr. 247, 248, 249, 2016 m. lapkričio 29 d., p. 6–7; Vasiliauskienė A., „Strazdelio atminimas gyvas Skapiškyje“, in: *Kupiškėnų mintys*, nr. 58, 2016 m. gegužės 21 d., p. 4.

²⁰ Biržiška V., *Aleksandrynas*, t. 2, Vilnius, 1990, p. 175 (Nr. 65, Laurynas Bortkevičius). Teigiama, kad jis mirė Skapiškyje apie 1821–1822 m. Tačiau straipsnio autorei Skapiškio RKB mirties metrikų knygos pavyko nustatyti tikslią mirties datą: 1823 m. vasario 15 d.

Minėtina, kad vienuolyno patalpose 1854 m. buvo įsikūrę suomių gvardijos kariai, dėl ištikusių ligų (šiltinės) nebegalėję vykti į frontą. 220 jų mirė ir palaidoti Skapiškio Švedukalnyje. Suomia gražiai sutarė su skapiškėnais ir, kaip 1947 m. rašė kan. Nikodemus Kasperius (1872 01 22–1896 05 18–1956 02 13), skapiškėnai ir dabar prižiūri jų kapus. Už tai karinė Suomijos vyriausybė skapiškėnams yra pareiškusi padėką²¹.

Sandėliu paverstos vienuolyno bažnyčios sugražinimu tikintiesiems nenuilstamai rūpinosi ilgametis (1830–1855) Skapiškio senosios bažnyčios klebonas **Motiejus Klimavičius** (1778–?–1855 07 16), deja, nespėjęs sulaukti šios malonės: 1855 m. liepos 16 d. Kreipšių palivarke, būdamas 77 metų, iškeliavo į Amžinybę (įrašyta mirties priežastis – senatvė). Po trijų gedulo dienų jo kūną Totoriškių kapinėse palaidojo Obelių dekanas, Kamajų parapijos klebonas kun. Ignatas Macevičius²².

Klebono M. Klimavičiaus idėją susigražinti bažnyčią įgyvendino kun. **Mykolas Skorupskis** (1829–1855 02 23–1914 06 26), 1855 m. pradžioje paskirtas į Skapiškį vikaru talkinti klebonui. Tai pirmoji jauno kunigo darbo vieta. Per ketverius metus (1855–1859) kun. M. Skorupskis atliko daug svarbių darbų, tačiau reikšmingiausias – jam vadovaujant sutvarkyta vienuolyno bažnyčia ir kreiptasi į **vyskupą**

Prie kan. Jono Burbos kapo Kaltanėnų parapijos kapinėse. Antanas Žilėnas (kairėje) ir dr. Aldona Vasiliauskienė. NUOTR. IŠ DR. ALDONOS VASILIAUSKIENĖS ASMENINIO ARCHYVO

²¹ Kasperius N., „Skapiškis“, in: *Panevėžio vyskupija. Istoriniai duomenys, pastoracinė veikla*, redagavo vyskupas Kazimieras Paltarokas, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1998, p. 221.

²² *Skapiškio RKB mirties metrikų knyga. 1848–1856 m.*, f. 1310, ap. 1, b. 9, l. 161, in: Lietuvos valstybės istorijos archyvas.

Motiejų Valančių – Žemaičių Didįjį – prašant padėti ją dokumentais įteisinti parapijai²³.

1858 m. vyskupo M. Valančius pastangomis (vyskupas kreipėsi į liberalių pažiūrų Vilniaus generalgubernatorių Vladimirą *Nazimovą*) buvusi vienuolyno bažnyčia sugrąžinta katalikams. Vysk. M. Valančius tais pačiais metais birželio 8 d. bažnyčią pašventino Šv. Jackaus vardu ir padarė parapine. Buvusi parapinė (senoji) Šv. Lauryno kankinio bažnyčia 1888 m. inventoriuje jau vadinama kapinių Šv. Lauryno koplyčia²⁴. Pirmojo pasaulinio karo metais daug remonto reikalaujanti bažnyčia vokiečių buvo nugriauta – plytos panaudotos klampiams Skapiškio miestelio keliams remontuoti. Buvusios bažnyčios vardą įamžina dabar Skapiškio parapijoje švenčiami svarbiausi – Šv. Lauryno – atlidai.

Į naujai pašventintą bažnyčią buvo perneštas senųjų Dievo namų inventorių: Kryžiaus kelio stotys, kiti daiktai, o svarbiausia – malonėmis išgarsėjęs „Švč. Mergelės Marijos su kūdikiu“ paveikslas su karūnomis ir aptaisais (9 votai), puošiantis Švč. Mergelės Marijos altorių. Altoriaus viršuje – „Šv. Hiacinto“ paveikslas su aptaisais. Bajorų kaimo meistras Andriejus Kinderys nutekino Dievo stalą²⁵, kurį 2019 m. pakeitė remonto metu padarytas naujas altorius.

Bažnyčios **atšventinimo / pašventinimo** proga vyskupas Motiejus Valančius pasakė pamokslą apie *arielkos* žalingumą ir baisius girtybės vaisius. Žmonės prisiekė nebevartoti tos „smarvės“ ir šiam įvykiui atminti 1862 m. miestelio pakraštyje, Kupiškio ir Salų kelių sankryžoje pastatė paminklą su įmūrytais buteliais²⁶, pavadindami jį Blaivybės paminklu. Tai aukštas tribriaunis, koplyčią primenantis statinys, sumūrytas iš tašytų akmenų ir plytų, uždengtas barokinės formos stogu ir kryžiumi virš jo. Po karnizu iš visų pusių įmūryta degtinės butelių dugnais į išorę²⁷. 1990 m. paminklas atstatytas. Šio paminklo forma nusižiūrėta nuo 1787 m. miestelio centre pastatyto paminklo pirmosioms misijoms atminti²⁸.

Kun. M. Skorupskiui talkino kitas vikaras – kun. Juozapas Solonievičius (1828–1855–?), Skapiškyje dirbęs 1855–1860 metais. Skapiškis – pirmoji jo kunigystės vieta.

1856–1861 m. Skapiškyje klebono (kitur rašyta administratoriaus) pareigas ėjo kun. **Dominikas Sokolovskis** (1810–1836–?). Jam talkino vikarai: jau minėti kun.

²³ Jankauskas V., „Pirmoji Kupiškio krašto bažnyčia“, in: *Kupiškis. Kultura ir istorija*, nr. 14, 2016, p. 11.

²⁴ *Ibid.*

²⁵ Nagrockienė I., „Tikėjimo pėdsakais po Skapiškį“, in: *Kupiškėnų mintys*, 2012 m. lapkričio 15 d.

²⁶ Kasperiušas N., „Skapiškis“, in: *Panevėžio vyskupija. Istoriniai duomenys, pastoracinė veikla*, redagavo vyskupas Kazimieras Paltarokas, Vilnius: Katalikų Akademija, 1998, p. 221.

²⁷ Kviklys Bronius, *Lietuvos Bažnyčios. Panevėžio vyskupija*, t. 4, Chicago: Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla, 1984, p. 362.

²⁸ Nagrockienė I., „Tikėjimo pėdsakais po Skapiškį“, in: *Kupiškėnų mintys*, nr. 132, 2012 m. lapkričio 15 d., p. 4.

Rodyklė prie Kaltanėnų kapinių. DR. ALDONOS VASILIAUSKIENĖS NUOTR.

Mykolas Skorupskis, kun. **Juozapas Solonievičius**, kun. **Lionginas Rekecas** (Rekšicas) (1828–1856–?). Pastarasis Skapiškyje vikaravo 1856–1862 metais, (1866 m. buvo Rokiškio klebonu), 1859–1860, 1871 m. – kun. **Mykolas Steponavičius** (1832–1858–?), 1862–1864 m. – **Vladislovas Mikutavičius** (1830–1853–1866 05 16), iki mirties ėjęs Skapiškio klebono pareigas. Galima teigti, kad 1862 m. administratoriumi, o 1864 m. klebono pareigoms paskyrus **Dominiką Žuką**, o 1864 m. už iškilmingą sukilėlių sutikimą ir jų palaikymą ištrėmus į Tomsko (kitur minima – Omsko) sritį²⁹, kun. V. Mikutavičius tęsė jo pareigas. Šį faktą patvirtina įrašai metrikų knygose.

1866–1870 m. (iki mirties) klebonu Skapiškyje dirbo **Justinas Fedorovičius** (1811–1841–1870 05 10). Jam 1868–1871 m. talkino vikaras, vėliau ėjęs administratoriaus pareigas **Vinkentijus Kurtynskis** (1839 09 08–1861–1897 09 23), kuris 1872–1897 m., t. y. (iki mirties) čia klebonavo.

Tyrinėjant metrikų knygas, pavyko rasti iki tol nežinotas Skapiškyje mirusių kunigų tiksliai mirties datas, palaidojimo vieta³⁰.

Skapiškio RKB metrikų (gimimo, santuokos, mirties) knygos

Lietuvos centrinis istorijos archyvas nemažai bažnytinių metrikų knygų yra mikrofilmavę ar sudarę ga-

²⁹ Zigmanto Sierakausko vadovaujamas sukilėlių būrys 1863 m. balandžio 22 d. per Skapiškį žygiavo Biržų link. Balandžio 22-ąją, pirmadienį, greičiausiai dar prieš vidurdienį, Skapiškyje sukilėlius pasitiko procesija su klebonu Dominyku Žuku priešakyje, skambinant varpams. Visiems suėjus bažnyčion sukilėlių kapelionas kunigas D. Palionis-Pėža perskaitė revoliucinės vyriausybės manifestą ir paskelbė, kad caras esąs nuverstas nuo sosto. Po to visi sugiedojo „Te deum laudamus“. Po iškilmių klebonas apie dvidešimčiai sukilėlių klebonijoje surengė pietus. Matyt, jau vakarėjant, sukilėliai pratęsė žygį į šiaurę ir keliu pro Tvirus, Sriubiškius išžygiavo Pandėlio link. Už tai vėliau rusų valdžia kleboną suėmė, tardė, paleido, bet netrukus ištrėmė į Omsko guberniją. Žr.: Jankauskas V., „Iš 1863–1864 m. sukilimo kovų Kupiškio krašte“, in: *Kupiškis. Istorijos ir kultūros almanachas*, sudarytojas Vidmantas Jankauskas, 2013, nr. 11, p. 8.

³⁰ Apžvelgiamu laikotarpiu Skapiškyje dirbę ir mirę kunigai: **Motiejus Klimavičius** (1778–?–1855 07 16), **Vladislovas Mikutavičius** (1830–1853–1866 05 16); **Justinas Fedorovičius** (1811–1841–1870 05 10); **Vinkentijus Kurtynskis** (1839 09 08–1861–1897 09 23); **Mykolas Skorupskis** (1829–1855 02 23–1914 06 26).

limybes su jomis susipažinti internete: susiradus www.epaveldas.lt, galima skaityti Skapiškio RKB metrikų knygas. Šiam straipsniui tyrinėtos šešios Skapiškio RKB gimimo metrikų knygos: 1827–1831 m.³¹; 1831–1848 m.³²; 1848–1851 m.³³; 1851–1855 m.³⁴; 1855–1861 m.³⁵ ir 1861–1872 m.³⁶; trys santuokos metrikų knygos: 1827–1839 m.³⁷; 1839–1847 m.³⁸ ir 1847–1859 m.³⁹, penkios mirties metrikų knygos: 1848–1856 m.⁴⁰, 1857–1873 m.⁴¹; 1873–1885 m.⁴²; 1885–1897 m.⁴³, 1897–1907 m.⁴⁴ Tyrinėjimai leido sudaryti statistinę gimimų, santuokų, mirties duomenų lentelę, liudijančią gausią Skapiškio parapiją.

Daugelis vaikų mirdavo vaikystėje. Mirties metrikų knygoje nurodytos šios mirties priežastys⁴⁵: kosulys, karštinė, škarletina, išgąstis, kokliušas, silpnumas, niežai... Pagrindinė vyresnio amžiaus žmonių mirties priežastis – senatvė (ji kartais įrašyta ir prie 60-mečių ar net 50-mečių pavardžių).

Metrikų knygos liudija, kad Skapiškio parapijoje buvo palivarkų savininkų bei dvarininkų. Palivarkas (lenkiškai pildytose metrikų knygoje rašyta *folwark*) – tai viensėdija – dvaro padalinys su atskira sodyba, ūkiniais pastatais, dirbamomis ir kitomis žemėmis, būtent, atskira dvaro dalis su reikalingais trobesiais. Lietuvoje palivarkai pradėjo steigis po Valakų reformos (XVI a. II pusė).

³¹ www.epaveldas.lt, f. 1310, ap. 1, apsk. v. 1; 196 lapai
³² www.epaveldas.lt, f. 1310, ap. 1, apsk. v. 6; 484 lapai
³³ www.epaveldas.lt, f. 1310, ap. 1, apsk. v. 7; 101 lapas
³⁴ www.epaveldas.lt, f. 1310, ap. 1, apsk. v. 10; 146 lapai
³⁵ www.epaveldas.lt, f. 1310, ap. 1, apsk. v. 11; 204 lapai
³⁶ www.epaveldas.lt, f. 1310, ap. 1, apsk. v. 14; 487 lapai
³⁷ www.epaveldas.lt, f. 1310, ap. 1, apsk. v. 5; 202 lapai
³⁸ www.epaveldas.lt, f. 1310, ap. 1, apsk. v. 29; 81 lapas
³⁹ www.epaveldas.lt, f. 1310, ap. 1, apsk. v. 8; 210 lapų
⁴⁰ www.epaveldas.lt, f. 1310, ap. 1, apsk. v. 9; 203 lapai
⁴¹ www.epaveldas.lt, f. 1310, ap. 1, apsk. v. 13; 403 lapai
⁴² www.epaveldas.lt, f. 1310, ap. 1, apsk. v. 15; 403 lapai
⁴³ www.epaveldas.lt, f. 1310, ap. 1, apsk. v. 19; 386 lapai
⁴⁴ www.epaveldas.lt, f. 1310, ap. 1, apsk. v. 23; 383 lapai

⁴⁵ Mirties metrikose nurodyta nuo ko mirė: *от врожду, сухот, діарій, горячки, холери, полочу (пологу), какой болезни, водной пухлины, кашлю, слабости, вереда, коклюша, старости, колеки, колтуна, конвулсий* (rus., red. *pastaba*).

Lentelė⁴⁶

Krikštai, santuokos ir mirtys Skapiškio parapijoje 1827–1873 m.

Metai	1828	1829	1830	1831	1832	1833	1834	1835	1836
Gimimai	196	163	162	195	220	176	172	197	172
Santuokos	20	41	39	63	31	34	35	28	52
Mirtys									

Metai	1837	1838	1839	1840	1841	1842	1843	1844	1845
Gimimai	197	163	190	181	144	162	177	199	170
Santuokos	38	25	48	32	37	37	40	44	31
Mirtys									

Metai	1846	1847	1848	1849	1850	1851	1852	1853	1854
Gimimai	137	161	165	207	219	228	171	191	209
Santuokos	37	39 baigiama lapkričio 23 d. įrašu	43	47	56	39	42	37	35
Mirtys			112	104	179	109	148	221	137

Metai	1855	1856	1857	1858	1859	1860	1861	1862	1863
Gimimai	156	169	188	200	205	204	198	177	208
Santuokos	26	27	37 (baigiama)						
Mirtys	177	166	117	156	130	116	91	139	126

Metai	1864	1865	1866	1867	1868	1869	1870	1871	1872
Gimimai	208	203	197	206	191	177	213	228	162
Santuokos									
Mirtys	120	134	116	112	171	279	176	117	198

1827–1872 m. Skapiškio RKB metrikų knygoje sutinkami Čypiškių, Vainiškių, Staniuliškių, Grymailovo (Gržymalovčiznos), Romaniškių, Topolių ir kiti palivarkai. Be to, minimi Vaduvų, Mituvos, Šetekšnos, Laičių, Skapiškio, **Užluynia (Užtupinia)** (Užulėnio? – red. *pastaba*) dvarai.

Tęsinys kitame numeryje

⁴⁶ Lentelė parengta remiantis aukščiau minėtomis metrikų knygomis, neužpildytos vietos – www.epaveldas.lt nerasti reikiami metrikai.

Netikra sensacija apie XVIII a. Vilniaus katedrą

Dr. Kazys Napoleonas KITKAUSKAS,
architektas restauratorius, Vilnius

2016 m. spalio 12–14 d. Vilniuje vyko tarptautinė mokslinė konferencija „Abiejų Tautų sostinių Katedros. Krokuvos ir Vilniaus vyskupiškiosios bažnyčios“. Konferencijos anotacijoje buvo pabrėžiama, kad „... Abi bažnyčios atliko ir vis dar atlieka reikšmingą vaidmenį lietuvių ir lenkų nacionalinės savimonės, politinės kultūros senųjų ir modernių valstybinių tradicijų formavimo procese“. Pranešimus skaitė apie 50 mokslininkų iš Lietuvos, Lenkijos, taip pat kitų Europos kraštų.

Konferencijos metu buvo perskaitytas lenkų istorikų Barbaros Jamskos (*Barbara Jamska*) ir Piotro Jamskio (*Piotr Jamski*) iš Lenkijos mokslų akademijos Meno instituto Varšuvoje pranešimas „Nežinomas XVIII a. pabaigos Vilniaus katedros vaizdas“. Taigi, pranešime kalbėta apie XVIII a. pab. Vilniaus katedrą, o tuomet Vilniaus katedros centrinei interjero daliai (ir fasadams, išskyrus Šv. Kazimiero koplyčią) buvo suteiktas klasicistinio stiliaus vaizdas pagal architekto Lauryno Stuokos-Gucevičiaus projektą. Tas vaizdas šiuo metu yra ir natūroje.

Vis dėlto mūsų žiniasklaidoje, praėjus 10 dienų po konferencijos baigties, pasirodė Rūtos Mikšionienės

Istorikų Barbaros ir Piotro Jamskių pateiktas XVIII a. pab. Vilniaus katedros interjero spėjamas vaizdas. VYTAUTO ABRAMUSKO NUOTR.

nauja, kitokia istorikų Jamskių pranešimo interpretacija, pavadinimu „Istorinė sensacija: išaiškėjo, kaip XVIII amžiuje atrodė Vilniaus katedra“. Pavadinime – visas XVIII amžius, o tai jau ir barokas, ne vien XVIII a. pati pabaiga su klasicizmo Lietuvos architektūroje pradžia.

Pažvelkime atidžiau į tą, manyčiau, skubotą interpretaciją. Esą, „nedidelio ir gana neryškaus piešinėlio pristatymas tapo vienu svarbiausių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmuose praėjusią savaitę vykusios tarptautinės konferencijos „Abiejų Tautų sostinių Katedros. Krokuvos ir Vilniaus vyskupiškiosios bažnyčios“ atradimu. Iki šiol neturėjome jokio Vilniaus katedros vaizdo iš ankstesnių laikų nei XIX a. pradžia. Kaip atrodė barokinė katedra ar dar senesni katedros variantai – net neįsivaizduojame“.

„Labai smulkiu šriftu piešinio apačioje galima išskaityti, kad tai Pietro de Rossi¹ darbas vaizduojantis Vilniaus katedrą. Jei nebūtų šio užrašo, tai niekas negalėtų ir atspėti, kas ten pavaizduota. Mat tai visiškai nepanašu į šiandieninę katedrą. Vienintelis panašumas – viršutinis langas virš altoriaus.“

Dabartinis Vilniaus arkikatedros centrinės dalies interjero vaizdas yra klasicistinis. Jos vidaus planinė-erdvinė halinė struktūra išlikusi dar iš vėlyvosios gotikos laikų. Ši erdvinė struktūra dominavo ir XVII–XVIII a. Katedros interjere. Iki pat klasicizmo.

Galima pileisti, kad šio piešinio kairėje pavaizduotas Katedros šiaurinės navos (su jos šiaurine siena) fragmentas. Bet jei tai šiaurinė nava, tai piešinyje ji trumpesnė už piešinio dešinėje pusėje esančią erdvę. O natūroje visos navos yra ir buvo vienodo ilgio.

Dešinėje piešinio dalyje vaizduojama jau gerokai platesnė erdvė. Tai turėtų būti vidurinė pagrindinė Katedros nava. Taip leistų teigti šios erdvės (navos)

¹ XVIII a. pabaigoje Katedros rekonstrukcijos darbus iki 1790 metų pabaigos prižiūrėjo pats projekto autorius Laurynas Stuoka-Gucevičius, o vėliau – architektas Pietro de Rossi. Po L. Stuokos-Gucevičiaus mirties (1798) vidaus įrangos darbus baigė architektas Mykolas Angelas Šulcas.

gale altorius su viršuje esančiu langu. Bet pagal piešinį ta erdvė yra vienanavio pastato, nes jame nėra pavaizduota dabartinės Katedros erdvė į tris navas skaidančių masyvių pilorių (nesvarbu, ar tai būtų barokinė, ar klasicistinė katedra). Bent jau pietinė pilorių eilė šiame piešinyje turėtų būti matoma. Natūroje Katedros pastogėje virš skliautų ir dabar yra iškilusios apačioje esančių pilorių viršutinės pastoginės dalys dar iš XV–XVI a. mūro. Tie pilioriai interjere turėjo būti matomi ir XVIII a. O piešinyje tėra tik kažkokia siena su viršuje nusidriekiančiu ištisiniu antablementu.

Didžiosios (plačiosios) erdvės gale matyti didysis altorius. Piešinyje jis iškeltas labai aukštai per daugelį pakopų, matyt, kartu su kanauninkų altoriaus mensa apačioje. Altoriuje architekto Mykolo Šulco suprojektuoto keturių kolonų portiko su trikampių frontonu dar nematyti. Altoriaus kompozicija labiau primena iki šiol išlikusį katedros Šv. Kazimiero koplyčios altorių (su virš jo esančiu panašiu formų langu)². Dešinėje, plačiosios erdvės viršuje, yra pavaizduotas tarsi kupolo apatinės dalies kontūras, o kupolo virš Katedros centrinės dalies taip pat nebuvo. Tai liudija ir pastato pastogėje esantys skliautai, jų pokario metais daryti tyrimai.

Neaišku, kas per paraminė arka yra piešinyje pavaizduota didžiosios erdvės priekinėje dalyje viršuje.

Ir kairiajame, ir dešiniajame (plačiajame) piešinio tarpniuose pavaizduotos grindys iš didelių rombu sudėtų plokščių (plytų?), bet Vilniaus katedroje per visus jos egzistavimo laikotarpius buvo klota daugiau nei 10 grindų skirtinguose lygiuose. Grindų dangai naudotos keraminės ar natūralaus akmens plokštės ar plytelės būdavo klojamos savo kraštinėmis lygiagrečiai pastato sienų kraštinėms. Taigi, vien šiuo atžvilgiu piešinyje pavaizduotos grindys nebūdingos Vilniaus katedrai.

Be to, dabartinį didįjį altorių projektavo architektas M. Šulcas, o tai jau pati XVIII a. pabaiga. Su šiuo altoriaus atsiradimu sietina ir didelio lango vieta virš jo.

Taigi, kolegoms lenkai atvežė į konferenciją kažkokį eskizą. Greičiausiai, Vilniaus katedros? Bet XVIII a. vidurio čia nematyti. Istorikai Barbara Jamska ir Piotras Jamskis savo pranešimą įvardijo „Nežinomas XVIII a. pabaigos Vilniaus katedros vaizdas“. Pagal šį pavadinimą turėtų būti kalbama tik apie XVIII a. pabaigoje pradėdantį įsitvirtinti Lietuvoje klasicizmą.

Tik Rūta Mikšionienė (menotyrininkė?) savo nuomonę apie šį Jamskių pranešimą įvardijo: „Istorinė sensacija: išaiškėjo, kaip XVIII a. atrodė Vilniaus katedra.“ Ji rašo: „Kad galėtume įsivaizduoti, kaip

² Galima prielaida: jei šis piešinys yra architekto Pietro de Rossi eskizas, tai jis, kurdamas šį eskizą, gal pabandė įsivaizduoti naujai rekonstruojamos Katedros didįjį altorių kažkiek panašų į Šv. Kazimiero koplyčios altorių. Kol dar nebuvo suprojektuotas architekto M. Šulco dorėninio portiko pavidalo altorius.

Šv. Kazimiero koplyčios altorinė dalis. VYTAUTO ABRAMAUSKO NUOTR.

katedra atrodė tais laikais, tiesiog būtinas buvo vizualinis dokumentas. Ir štai, po daugiau nei dviejų šimtmečių, jis pagaliau surastas. [...] Per tris konferencijos darbo dienas šis nedidelis Vilniaus katedros interjero piešinys buvo pats didžiausias netikėtumas.

Lietuvos istorikams žinomi kai kurie tų laikų Vilniaus katedros aprašai, XVIII a. vidurio generalinė vizitacija. Tačiau skaitydami tuos dokumentus net puikūs to laikotarpio specialistai sunkiai galėjo įsivaizduoti, kaip anuomet atrodė Vilniaus katedros interjerai. Mat tie aprašai ne tik painūs, bet surašyti pusiau lotyniškai, pusiau lenkiškai.

Mano pastaba: Jei to meto istorikai „puikūs specialistai“ buvo, tai jie tas kalbas – lotynų ir lenkų – turėjo gerai, net „puikiai“ mokėti. Tai kodėl jie prastai naudojo savo žinias?

Taigi istorinė sensacija! Pirmoje vietoje entuziazmas, džiūgavimas. Taip R. Mikšionienės publikacijoje šis piešinys apibūdintas. Lyg tai būtų XIX a. Afrikos primityvios genties džiūgavimas, kai „kultūringesni“ europiečiai jiems pažerdavo menkaverčių blizgučių. Netikėtumas! Džiaukimės, lietuviai! Beje, kaip į tokį mūsų, lietuvių genties, džiūgavimą žiūrės mūsų istoriniai kaimynai? Su šypsena, be abejo.

Vilniaus katedros vidurinės pagrindinės navos rytiniame gale visą laiką stovėjo didysis altorius. Jis buvo vadinamas vikarų altoriumi. Priešais buvo gerokai žemesnis kapitulos altorius. Jie abu turėjo savo zakristijas. XIX a. pirmoje pusėje Vilniaus katedros senuosius

dokumentus kruopščiai tyrinėjo istorikas Mykolas Homolickis. Jis pateikė duomenis ir apie barokinės katedros interjerą³. Anot jo, barokinėje katedroje tvyrojo prieblanda, nes rytinėje sienoje buvo tik keturi maži langai, du siauri ir pailgi žiemiau, altoriaus viduryje, kiti du pusapskričiai ar apvalūs aukščiau, įterpti tarp altorių vainikuojančių pjaustinių. Visus keturis langus dar temdė į rytus nuo Katedros stovintys aukšti Kuni-gaikščių rūmai. Šiaurinės navos gale buvo Šv. Roko, o pietinės – Šv. Kryžiaus altorius. Visi altoriai buvo meniškai įrengti.

Šie altoriai, esą, buvo pastatyti XVII a. pabaigoje pagal vyskupo Eustachijaus Kotovičiaus piešinius. Tikėtina, kad šie altoriai katedroje buvo ir XVIII a. viduryje – iki 1769 m. Katedrą ištikusios avarijos.

Dar M. Homolickis mini, kad barokinėje Katedroje trečiąjį ir penktąjį piliorius taip pat puošė altoriai. Jie visi buvo barokinių formų, pagražinti medžio drožiniais ir skulptūromis. Altorių dekore vyravo juoda spalva ir paausavimas (panašų interjero apipavidalinimą teko matyti Baltarusijoje, Volpos bažnyčioje, XVII–XVIII a. turėjusioje glaudžius ryšius su Vilniaus katedra – *aut. pastaba*).

Greičiausiai, E. Kotovičiaus didysis altorius savo puošnumu, apdailos turtingumu buvo panašūs į dabar esantį Šv. Jonų bažnyčios didįjį altorių, o gal ir pačios Vilniaus katedros Šv. Kazimiero koplyčios altorių.

Ir pastaba apie R. Mikšionienės minimus Vilniaus katedros inventoriaus aprašus XVIII a. vidurio generalinės vizitacijos metu: tą vizitaciją atliko 1743 m. vyskupas Mykolas Zenkovičius, ji rašyta lotynų kalba. Vizitacijos medžiagą XX a. pradžioje savo kapitalinio veikalo „Kościół Zamkowy czyli Katedra Wileńska“ II tome (p. 279–304) išspausdino kanauninkas Janas Kurčevskis (*Jan Kurczewski*). Šioje vizitacijoje ypač daug dėmesio skirta Vilniaus katedros koplyčioms ir apskritai interjerui. Reikia tik šios vizitacijos medžiagą skaityti architektūrą išmanančiam specialistui.

Daugelį metų dirbdamas Lietuvos kultūros ir istorijos paveldo išsaugojimo srityje turėjau progos susipažinti ir su Vilniaus katedros istorija bei su prieškariniu vykdytais Vilniaus bazilikos (Katedros) komiteto gelbėjimo darbais⁴. Todėl išsakysiu pastabą dar vienu konferencijoje užsiduotu nagrinėti klausimu.

Jau šios konferencijos pranešimų anotacijoje paminėta svarbi problema: kaip praeityje vyko tas „lietuvių ir lenkų nacionalinės savimonės, politinės kultūros formavimo

Vilniaus arkikatedros centrinė nava su altoriumi dabar. VYTAUTO ABRAMAUSKO NUOTR.

procesas“, padedant abiejų tautų Katedroms. Tačiau visuotinai yra pripažinta, kad Krokuvos vyskupišką bažnyčia buvo lenkų tautos atstovė, o Lietuva, 1387 m. antrą kartą apkrikštyta, buvo palaiptai lenkinama (priesidedant ir Katedrai). Pavyzdžiui, jei Vilniaus katedros kapitulos posėdžių aktai dar iki XVII a. antrosios pusės buvo rašomi lotynų kalba, tai jau vėliau pradėti rašyti lenkų (ne lietuvių) kalba⁵. 1933 m. Vilniaus bazilikos gelbėjimo komitetas išleido oficialų leidinį, ragindamas aukoti lėšas nuo 1931 m. potvynio nukentėjusios Katedros remontui. Jame buvo rašoma, kad „Vilniaus katedra yra lenkų kultūros paribiuose (*na kresach*) paminklas“, kad ši bažnyčia „yra gyvas paminklas kultūros ir lenkiškumo, o tai dvi sąvokos, per ištisus amžius tapę šio krašto žmonėms beveik sinonimais“⁶.

Tarpukariu okupuoto Vilniaus krašto lenkakalbėje spaudoje tuometinio Stepono Batoro universiteto profesorius Julius Kłosas (*Juliusz Kłos*) taip pat rašė, kad „gausūs nuo seniausių laikų Vilniaus krašto upių (pvz., Vilijos, Nemuno) ir vietovių pavadinimai leidžia mums daryti prielaidą, kad ta žemė nuo pat pradžios buvo apgyvendinta slavų genčių, bet ne etniškų lietuvių“. O prof. J. Kłosas po 1931 m. Neries potvynio atsiradus Vilniaus katedros avarinei būklei netgi vadovavo jos tyrimo darbams⁷.

Taigi, iki pat XX a. pirmosios pusės Vilniaus vyskupišką Katedros aplinkoje nesimato lietuvių „nacionalinės savimonės“ formavimo.

Po Antrojo pasaulinio karo susidarius naujai tarptautinei situacijai kitokiu lygmeniu vyksta ir mūsų abiejų valstybių tarpusavio santykiai. Jie pozityvūs ir tokie, tikėkimės, bus ilgą laiką. Ir šioje konferencijoje puoselėti abiejų Krokuvos ir Vilniaus vyskupiškų bažnyčių kilnūs bendravimo užmojai bus panašūs, ilgalaikiai.

³ Homolickis M., *Vilniaus katedros istorijos juodraščio fragmentai*, apie 1841 metus (lenkų k.), Mokslų akademijos biblioteka, Rankraščių sk., f. 43–21442; Kitkauskas N., *Vilniaus pilys. Istorija, statyba, architektūra*, Vilnius, 2012, p. 41–42.

⁴ Kitkauskas N., „Paveikslų galerijos (buv. Vilniaus katedros) konservavimas 1931–1937 m. ir šiuolaikinės jos deformacijos“, in: *Architektūros paminklai*, t. 1, 1970, Vilnius, p. 15–43.

⁵ *Ratujmy Bazylikę Wileńską! Wilno*, Wydawnictwo Komitetu ratowania Bazyliki Wileńskiej, 1933.

⁶ Cywiński S., Wąsowicz H., *Bazylika wileńska. Wilno*, Wydawnictwo Komitetu ratowania Bazyliki Wileńskiej, 1933.

⁷ Kłos J., *Przewodnik krajoznawczy*, Wydanie drugie, Wilno, 1929.

Klebono dekanı Jono Varanecko kunigystės 30-metis

Irma STADALNYKAITĖ, Juozas VERCINKEVIČIUS,
Trakai

Trakų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bazilikos klebonas dekanas ir parapijos bendruomenė paminėjo 30-metį, kai Jonas Varaneckas Vilniaus arkikatedroje bazilikoje buvo išventintas kunigu (1991 m. gegužės 30 d.). Gegužės 30 d. tikintieji rinkosi į Trakų Dievo Motinos šventovėje vykusias šv. Mišias, kurias celebravo J. E. Vilniaus arkivyskupijos vyskupas augziliaras Arūnas Poniškaitis. Po pamaldų parapijiečiai sveikino savo Ganytoją kunigystės sukakties proga, dėkodami už tarnystę Dievui ir visai bendruomenei.

Kun. Jonas Varaneckas gimė 1964 m. balandžio 22 d. Kaune, ekonomisto Jono Varanecko ir medikės Adelės Varaneckienės (Paulauskaitės) šeimoje, kurioje augo trise. Vyresnioji sesuo Rita dirba gydytoja Kaune. Brolis Raimundas (1961 09 17*1988 05 29*2014 06 03) šiuo metu yra Pavilnio Kristaus Karaliaus ir Šv. Kūdikėlio Jėzaus Teresės parapijos klebonas.

1982 m. J. Varaneckas baigė Kauno 21-ąją vidurinę mokyklą ir įstojo į Veterinarijos akademiją. Antrame kurse savanoriškai pasirinko sovietų armiją, nes tada į seminariją nepriimdavo netarnavusiųjų. 1983 m. buvo priimtas į sovietų armiją ir tarnavo prie Leningrado (dabar – Sankt Peterburgas), prie Ladogos ežero, dirbo virėju. 1985 m. sugrįžo ir 1986 m. įstojo į Kauno tarpdiecezinę kunigų seminariją. 1991 m. gegužės 30 d. buvo išventintas Vilniaus arkivyskupijos kanclerio mons. Juozo Tunaičio Vilniaus arkikatedroje bazilikoje. Tai buvo pirmoji Kauno tarpdiecezinės kunigų seminarijos laida, atkūrus Lietuvos nepriklausomybę.

Kun. J. Varaneckas buvo paskirtas vikaru į Vilniaus Šv. Teresės parapiją ir Aušros Vartų Švč. Mergelės Marijos Gailestingumo Motinos koplyčią, kur jam teko prisiliesti ir prie Popiežiaus Jono Pauliaus II vizito Lietuvoje 1993 m.

1994 m. buvo paskirtas Vilniaus Visų Šventųjų parapijos administratoriumi, kur užsiėmė plačia socialine veikla. Dirbo su gatvės vaikais, benamiais, įsteigė valgyklą, didelį dienos centrą, vėliau globos namus ir higienos centrą, kad neturintieji namų galėtų išsimaudyti ir keistis drabužiais. Kiekvieną dieną parapijos valgykloje būdavo pamaitinama penkiasdešimt vaikų ir apie septyniasdešimt suaugusiųjų.

2002 m. kun. J. Varaneckas paskirtas Šv. Kazimiero parapijos Naujojoje Vilnioje klebonu. 2010 m. birželio 29 d. kardinolas Audrys Juozas Bačkis kun. J. Varanecką skyrė klebonu į Trakų Švč. M. Marijos Apsilankymo

Po iškilmingų šv. Mišių Trakų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bazilikoje (iš kairės) – Vilniaus arkivyskupo asmeninis sekretorius kun., teol. lic. Robertas Moisevič, Trakų Švč. M. Marijos Apsilankymo bazilikos vikaras kun. Rimas Kalmatavičius, J. E. Vilniaus arkivyskupijos vyskupas augziliaras Arūnas Poniškaitis ir Trakų kleb. dek. Jonas Varaneckas, 2021 m. gegužės 30 d. JUOZO VERCINKEVIČIAUS NUOTR.

parapiją ir kartu pavedė aptarnauti Senųjų Trakų Viešpaties Apreiškimo Švč. M. Marijai ir šv. Benedikto parapiją. 2014 m. birželio 3 d. kleb. J. Varaneckas tapo Trakų dekanato dekanu.

Kleb. J. Varanecko rūpesčiu kiekvieno mėnesio 4 dieną švenčiami mažieji atleidai, kai kunigai ir vyskupai iš visos Lietuvos Trakuose aukoja iškilmingas šv. Mišias, kurias transliuoja Marijos radijas. 2017 m. konsekruotas pagrindinis altorius ir pašventinti du nauji varpai, LR Seime vyko tarptautinė mokslinė konferencija „Dievo Motina – tautų ir valstybių globėja“, Trakuose vyko pirmasis Vilniaus arkivyskupijoje trijų dienų Mariologijos kongresas, pradėta restauruoti senoji klebonija, siekiant atkurti visą Trakų Švč. M. Marijos Apsilankymo bazilikos pastatų ansamblį. 2018 m. bazilikoje vykusią iškilmių metu Lietuva paaukota Nekaltajai Marijos, Lietuvos Globėjos, širdžiai, pristatyta pirmoji Lietuvos ir Lenkijos paštų išleista bendra pašto ženklų laida – „Trakų Dievo Motinos, Lietuvos Globėjos, paveikslo karūnavimui – 300 metų“, taip pat tąmet Žolinės iškilmės ir procesija su miesto gatvėmis nešama Trakų Dievo Motinos, Lietuvos Globėjos, paveikslo kopija pirmąkart apjuosė istorinį Trakų Senamiesčio žiedą. Paminėtina, kad kun. J. Varaneckui tapus Trakų Švč. M. Marijos Apsilankymo parapijos klebonu, kasmet organizuojama Žolinės atleidų procesija, kuri su žolynų vainikais išpuošta Trakų Dievo Motinos, Lietuvos Globėjos, paveikslo kopija juda Trakų miesto gatvėmis.

2019 m. kleb. dek. J. Varaneckui buvo suteiktas Trakų rajono savivaldybės garbės piliečio vardas.

Archeologiniai tyrimai Šereiklaukio dvare 2019 m.

Darius KINIULIS,
archeologas, Tauragė

Igyvendinant 2014–2020 metų Europos teritorinio bendradarbiavimo tikslo Interreg V-A Pietų Baltijos bendradarbiavimo per sieną programos projektą „Dvarų paveldo vertės didinimas per turizmo plėtros priemones Pietų Baltijos regiono kaimo vietovėse“, saugoma kultūros paveldo objekte – Šereiklaukio (arba Šereitlaukio) dvaro sodyboje, atlikti archeologiniai žvalgomieji tyrimai buvusiose dvaro rūmų ir dvaro koplyčios vietose. Siekta lokalizuoti pastatų kontūrus, o po tyrimų juos paženklinti. Tyrimai buvo atliekami 2019 m. birželio–rugpjūčio mėnesiais, o juos atliko straipsnio autorius.

Istoriniai duomenys

Pirmą kartą Šereiklaukio (Šereitlaukio) vietovė paminėta 1376 m. *castrum Sareca* vardu. 1785 m. Šereiklaukio dvaras buvo karališkasis palivarkas ir domenų valsčiaus centras su vandens malūnu, priklausęs Vilkyškių parapijai. Nuo XIX a., dvarą įsigijus Dresleriams, dvaro teritorija plėtėsi. 1871 m. turėjo riteriškojo dvaro statusą. Veikė spirito varykla, užsiimta galvijų ir arklių veisimu.

Po dvarą 1878 m. nusiaubusio gaisro, amžių sandūroje, pastatyti istorizmo stiliaus rūmai (tiksliai pastatymo data tikslintina). 1914 m. rudenį rūmus sudegino į Prūsiją įsiveržusi Rusijos imperijos kariuomenė, vėliau jie buvo dar apgriauti vykusių mūšių metu. Po Pirmojo pasaulinio karo rūmai neatstatyti ir išardyti plytomis.

Pastatas buvo nesudėtingo tūrio, vienaaukštis, su išplėtotu cokoliniu aukštu, dengtas dvišlaičiu stogu, kuriam reprezentatyvumo suteikė centrinėje fasado

dalyje iškeltas platus mezoninas. Rūmai dekoruoti neoklasicizmo stiliaus elementais. Pagrindinis įėjimas įrengtas ne viduryje, o šiauriau (šiaurės rytuose). Ties juo pastatytas nedidelis atviras prieangis su metaliniais turėklais. Rūmų fasadą vainikavo dekoratyvinis frizas su neoklasicistiniu ornamentu ir apskritomis nišomis. Kiemo fasadą (pietvakarinį) puošė dideli arkiniai langai centriniame mezonine su puošniai dekoruotais rėmais. Ties šios pusės durimis buvo įrengta nedidelė atvira veranda. Pusrūsis buvo po visu pastatu. Prie jo vėliau pridurtas vėlesnis vienaaukštis priestatas su vienslaičiu stogu ir didesniais verandos langais, sudėtingais prieangio laiptais (žr. 1 pav.).

Šereiklaukio dvaro rūmai XX a. pradžioje, iki 1914 m. Nuotr. iš Brix F., *Kreis, Tilsit-Ragnit, Würzburg, 1971*

1 pav. Šereiklaukio dvaro rūmai iki 1914 m.

XIX a. pr. pakeistas dvaro sodybos pastatų išdėstymas, kelių struktūra bei 2 km į vakarus nuo sodybos centro įrengtas Koplyčkalnis, kurio viduryje ant šiam tikslui supilto pilkapio pastatyta koplyčia nugriauta tarp 1944 ir 1957 m. Jos viduje buvo dvarininkų Dreslerių mauzoliejus, o greta pilkapio – nedidelės dvaro kapinaitės. Koplyčių juosė medžių žiedas. Greta, žemesnėje terasoje, buvo įrengtos dvaro kapinės. Nuo koplyčios

sampilo vedė griežtai pasaulio kryptimis vedančios medžių alėjos¹.

Tyrimų istorija

Aptariamo laikotarpio ir paties dvaro archeologiniai kasinėjimai anksčiau nevykdyti. Tirti tik šalia esantys skalvių genčiai priskiriami piliakalniai ir senovės gyvenvietės. Patys artimiausi aprašomi žemiau.

Šereiklaukio gyvenvietės 2001, 2002, 2005 m. tyrinėjo Valdemaras Šimėnas, o 2008 m. Aušra Zalepūgienė ir Olegas Fediajevas kasinėjo šalia Šereiklaukio piliakalnio esantį kapinyną, kurį taip pat žvalgydamas gyvenvietes aptiko V. Šimėnas.

Pirmoji gyvenvietė buvo rasta 1988 m., o 2001–2002 m. vykdyti kasinėjimai parodė, kad ji datuojama I tūkst. vid.–II tūkst. pr. Šalia yra netyrinėtas Milžinkapio kapinynas².

Į šiaurę ir vakarus nuo Šereiklaukio piliakalnio pievoje tada surasta pirmųjų amžių po Kristaus gyvenvietė su laužavietėmis. Laužavietėse rasta lipdyta grublėtu paviršiumi keramika, molio tinko gabalai, perdege akmenys ir gyvulių kaulai. Į šiaurės vakarus nuo piliakalnio buvo surastas dar vienas kapinynas, kuriame du kapai. Vienas jų griautinis (mergaitės), antrasis degintinis. Abu kapai yra vienalaikiai³. 2008 m. norint įrengti pėsčiųjų taką, kasinėta toliau ir ištirtas 185 kv. m plotas. Ištirta dar dešimt V–VII a. datuojamų kapų: 5 vyrų, 4 moterų ir 1 neidentifikuotos lyties⁴.

Tyrimų eiga

Koplyčkalnis.

Koplyčkalnyje, ieškant koplyčios pamatų, ištirti 4 šurfai (perkasos) po 1 x 2 m. Iki tyrimų viskas buvo po žeme. Šurfai tirti iki pamatų, kurių gerai išlikusi

2 pav. Angermiundės koplyčia (Vokietija)

¹ Lietuvos dvarų sodybų atlasas, t. 2: Pagėgių savivaldybė, Vilnius, 2014, p. 225–232.

² V. Šimėnas, „Šereiklaukio gyvenvietė“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2002 metais*, Vilnius, 2005, p. 37–38.

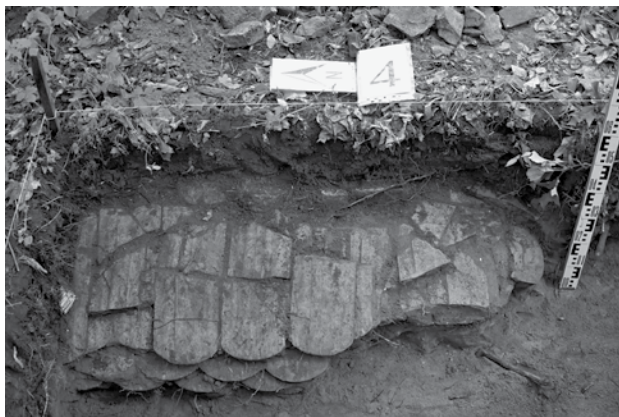
³ V. Šimėnas, „Vilkyškių, Opstainių ir Šereiklaukio piliakalnių gyvenvietės“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005 metais*, Vilnius, 2006, p. 401–404.

⁴ A. Zalepūgienė, O. Fediajevas, „Šereiklaukio kapinynas“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2008 metais*, Vilnius, 2009, p. 143–147.

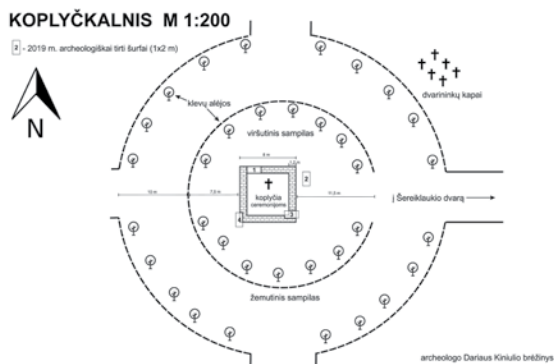
dalys prasideda 10–15 cm gylyje. Remiantis tyrimų rezultatais, koplyčia galėjo būti panaši į artimo laikotarpio iki šiol išlikusią Angermiundės kapinių koplyčią (žr. 2 pav.). Taip pat panašios užimamu plotu ir statybos metais yra koplyčios Adlershofe (1894), Berlyne (*Biesdorfe*) (1898) ir iš atviruko žinoma nuo XIX a. pab. stovėjusi prie Elbingo. Analogijas surasti padėjo Giedrė ir Eugenijus Skipičiai.

Pirmasis šurfas kastas šiaurės vakarinėje koplyčios pamatų dalyje. Pataikyta tiksliai ant pamato. Šurfas orientuotas vakarų–rytų kryptimi į ilgį. Vos nuėmus velėną, 10–15 cm sudarė smulkios griuvenos, skiedinys, o po jomis – keli nedideli įmūryti akmenys bei sveika plytų ir čerpių eilė, dengianti visą šurfo paviršių. Rastos dvi smulkios porceliano šukės ir dvi molinių puodų šukės bei daug dekoratyvinio balto plytų tarpų skiedinio. Kitą šurfą nuspręsta kasti šiaurės rytinėje koplyčios pamatų dalyje, greta kurios virš žemės kyšojo akmenis viršūnė. Visgi kasant paaiškėjo, kad pataikyta už išorinės koplyčios sienos. Iki 25 cm gylio slūgso juodžemio sluoksnis, giliau prasideda supiltinis priesmėlis. 25 cm gylyje, pietrytiniame šurfo kampe rasta tašyto akmenis laiptų pakopa (40 x 25 x 10 cm). Ji kaip tik toje vietoje, kurioje ir buvo įėjimas į koplyčią. Šalia jos – koplyčios plyta (30 x 15 x 7 cm). Kasant rasta nedidelių akmenų, plytgalių, šiek tiek tinko gabalų. Rasta kulkos gilzė, smarkiai korodavęs sulankstomas peiliukas, šaukšto rankena. Taip pat žalio, storo stiklo butelio šukių, dvi mažos porceliano šukės, keletas labai smulkių molinių puodų šukių bei gabaliukas tinko, kurio viena pusė dažyta juodai. Galbūt tai vidinės sienos tinko fragmentas. Trečiąjį šurfą kasti nutarta pietrytinėje pamatų dalyje, pataikyta tiesiai ant pamato vidinio kampo. Pamatai atidengti 20 cm gylyje – beveik iškart nuėmus velėną. Gilesnėse vietose šalia pamato įsigilinta iki 40 cm. Kasant vyravo plytgaliai ir gelsvas skiedinys. Atidengtas plytų (30 x 15 x 7 cm) mūras – sutvirtintas skiediniu. Kampas parodė, kad pamatas yra 0,9 m storio. Rastas geležinis lango vyris ir vos dvi mažos indų šukės. Paskutinis Koplyčkalnio šurfas užmatuotas pietvakarinėje pamatų dalyje, paskaičiavus tikėtiną kampo buvimo vietą pagal ankstesnius šurfus. Pataikyta tiksliai ant išorinio pamatų kampo. Įsigilinta iki 55–60 cm. Viršuje – 25 cm storio juodžemis, po kuriuo prasideda supiltinis priesmėlis. Paaiškėjo, kad cokolio pagrindo išorinė dalis buvo puošta keturiais sluoksniais čerpių (44 x 17 x 1,9 cm), po kuriomis – akmenų pagrindas. Ties kampu viena čerpių eilė nužemėja, o ant viršaus kitos sienos čerpių eilė persidengia ant nužemėjusio viršaus (žr. 3 pav.). Rasta 14 smulkių molinių indų šukių. Kelios iš jų puoštos augaliniais motyvais. Bei 6 porceliano indų šukelės.

Nėra žinoma išlikusių koplyčios fotografijų ar paveikslų. Po tyrimų paaiškėjo, kad koplyčia buvo taisyklingo kvadrato formos, sienos kraštinė – 8 m.

3 pav. Šūrfas nr. 4, kuriame atidengtas koplyčios pamatų kampas. DARIAUS KINIULIO NUOTR.

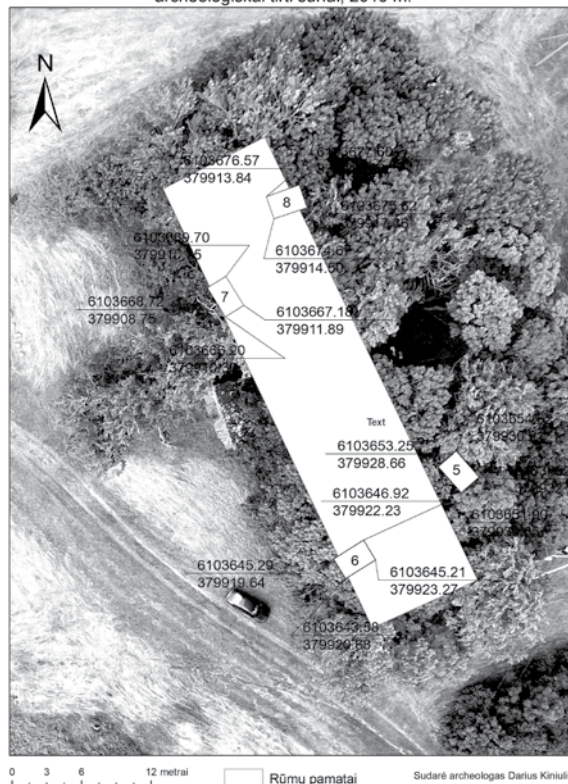
4 pav. Koplyčkalnio schema

Išlikusį pamatą giliausioje dalyje sudaro akmenys, ant kurių išmūryti du sluoksniai plytų, ant kurių įmūryti maži akmenys. Išorinė dalis papuošta keturiais sluoksniais čerpių, kurios, matyt, buvo prie pat žemės paviršiaus ir atliko vandens nutekėjimo bei dekoracinę funkciją. Išorinė pamato dalis buvo tinkuota baltu tinku, vidutiniškai 2 cm storio. Šurfo žemių sluoksnius sudaro iki 10 cm pločio velėna, apie 25 cm pločio juodžemis, susidaręs miške gausiai krinant lapams, šakoms ir žmonėms jų nevalant. Tyrimų metu aptiktas XIX a. antros pusės sluoksnis. Sudaryta Koplyčkalnio schema (žr. 4 pav.)

Rūmų vieta.

Dvaro rūmų vietoje, ieškant rūmų pamatų, iškasti 4 šūrfai po 2 x 3 m. Kur kasti, orientuojamasi buvo pagal senuosius žemėlapius ir rūmų fotografijas. Trijuose iš keturių šūrfų pavyko pataikyti ant pamatų. Juos iškasus paaiškėjo, kad tikrieji pastato kampai yra tiksliai užsodinti klevais, kuriuos sodino patys dvaro savininkai apie 1930 m. Jų šaknys giliai išsikerojusios tarp plytų ir akmenų, todėl neįmanoma tose vietose iškasti šūrfų, tačiau pagal greta iškastus šūrfus tapo labai paprasta identifikuoti kampus. Neišlikęs tik vienas rūmų pamatų kampas, kuris buvo mechanizuotai nukastas sovietmečiu taip sukuriant vietą elektros pastotei iš silikatinių plytų, kuri nugriauta parko direkcijai tvarkant aplinką. Visi pamatai senųjų savininkų prieškariniu apsodinti gan tiksliais klevų eilėmis, kurios turėjo priminti apie čia stovėjusius rūmus.

Šereiklaukio dvaro rūmų vietoje archeologiškai tirti šūrfai, 2019 m.

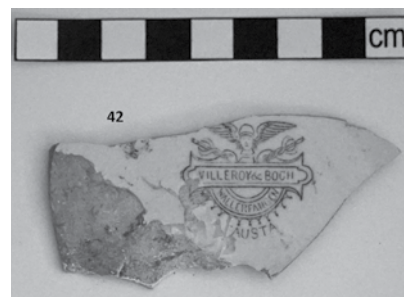

5 pav. Dvaro rūmų vietos schema

Radus pamatus, architektūrinius jų tyrimus atlikti pakviestas Architektūros tyrimų centras iš Vilniaus. Tyrimus atliko Vitalija Veževičienė. Nemažai naudingos informacijos pateikė į vietą atvykusi krašto istorijos žinovė Kristina Blankaitė.

Rytiniame spėtame rūmų pamatų kampe (kaip iš pradžių manyta) rasta ypač daug rišamojo skiedinio, plytgalių, tinko, šiek tiek nedidelių akmenų ir labai daug smulkių porceliano šukių bei nuo didelio karščio apsilydžiusių stiklo skeveldrų (žr. 5 pav.). Po velėna kastas vien statybinis laužas. Ant vienos iš porceliano šukių yra garsios Vokietijos firmos „Villeroy & Boch“ emblema (žr. 6 pav.). Taip pat rastos dvi metalinės baldų dekoracijos, krosnies durelių rėmai, kaltinės vinys. Rasta ir nemažai nuo karščio susilydžiusio stiklo. Šukių gausa gali reikšti, kad šiame pastato kampe buvo virtuvė arba sandėliukas indams laikyti. Tai patvirtintų ir iki 1944 m. čia gyvenusio Stege Konrad prisiminimai. Tvirtų pamatų liekanų 50 cm gylyje nepavyko rasti. Vėliau paaiškėjo, kad pataikyta už pamatų išorės, kur buvo suverstas statybinis laužas.

Pietiniame rūmų kampe iškastame šurfe pamatai išlikę vos

6 pav. Indo šukė su „Villeroy & Boch“ emblema. DARIAUS KINIULIO NUOTR.

7 pav. Šurfe nr. 7 atidengti rūmų pamatai, kur stovėjo krosnis.
DARIAUS KINIULIO NUOTR.

20 cm gylyje. Jie iš akmenų bei raudonų plytų (30 x 15 x 6 cm), sutvirtintų baltu skiediniu. Šiaurės vakarų dalyje atsiremta į išorinį pamatą, o išilgai per perkasą stūksanti siena buvo vidinė – skyrė pagrindinį rūmų korpusą nuo verandos, kuri matoma vienoje rūmų fotografijoje (žr. 1 pav.). Rastos 7 smarkiai korodavusios geležinės vinyš, geležinis, smulkus durų skląstis ir suodina balto stiklo butelio šukė su emblema „SFA“.

Vakariniame rūmų pamatų kampe iškastame šurfe pamatai atidengti tik 60 cm gylyje. Po velėna buvo mažas plytų grindinys (80 x 80 cm) ir 40 cm storio nevertingas tarpas – pelenų sluoksnis. Iš pradžių manyta, kad tai sudegusių rūmų pelenai, bet iš jų lendantis sovietinis metalo laužas, o vėliau ir vietinio gyventojų pasakojimas apie čia stovėjusią lauko virtuvę, padėjo suprasti, kad tai tik supiltinės šiukšlės. Tik 40–50 cm gylyje atidengtas rūmų liekanų statybinis laužas, o 60 cm gylyje – išlikę pamatai (žr. 7 pav.).

Plytos ir viduryje stūksantys akmenys surišti gelsvu skiediniu. Giliausia vieta ištirta iki 100 cm gylio, ten fragmentiškai atsiden-gė rūmų terasos plytų grindinys. Išilgai perkasos, minėtame 60 cm gylyje, atsiden-gė viena plytų eilė. Čia buvo ir įdomiausi, geriausiai išsilaikę tyrimų radiniai. Į rytus nuo šios eilės – plytų grindinys, o šiauriniame kampe 100 cm gylyje rasti mėlynos glazūros su augaliniais motyvais kokliai: kar-niziniai, plokštiniai ir friziniai. Kai kurie jų išlikę sveiki (žr. 8 pav.). Konradas Štegė (*Konrad Stege*) prisimena, kad rūmų centre buvo Didžioji salė, o jos krašte – krosnis. Labai tikėtina, kad tai ta pati krosnis. Tame pačiame kampe rasta maža, dekoratyvinė, balto porceliano žibalinė lempa. Ji buvo sveika, tačiau vario lydinio degiklio dalis sutrupėjusi (žr. 9 pav.).

8 pav. Puikiai išsilaikęs frizinis koklis, rastas šurfe nr. 7. DARIAUS KINIULIO NUOTR.

9 pav. Žibalinė lemputė iš šurfo nr. 7. DARIAUS KINIULIO NUOTR.

Rasta daug vinių, du šaukštai, geležinių baldų dalių, stiklo indų šukių, tačiau visiškai nebuvo keramikos.

Netoli šiaurinio rūmų pakraščio iškastas paskutinis šurfas. Didžiausias pasiektas buvo 55 cm gylys, o aukščiausi pamatai atsiden-gė iškart po plonu velėnos sluoksniu. Gerai išlikęs plytų grindinys buvo 10 cm gylyje. Po velėna viskas, kas iškasta, – statybinis laužas. Pietinėje perkasos dalyje plytų mūro nelikę, todėl lyginant nuotraukas su esama būkle, tikėtina, kad toje vietoje buvo galinio įėjimo laiptai. Plytos ir ties viduriu, išorinėje pamatų pusėje esantys akmenys surišti gelsvu skiediniu. Tikėtina, kad šalia įėjimo stovėjo kita krosnis su neglazūruotais kokliais, puoštais pynutėmis. Vieno koklio vidinėje pusėje yra gamintojo inicialai „F. B.“. Visos rastos porceliano šukės – baltos spalvos, iš kurių geriausiai išlikęs arbatinuko dangtelis. Rasta keli gabalėliai glazūruotų žalia glazūra ir dekoruotų augaliniu motyvu koklių fragmentai, kelios storo, tiesaus stiklo šukės, vinių. Įdomūs yra balto tinko dekoratyviniai fasado gabalai, kurių kituose šurfluose beveik nebuvo.

Išvados

Žvalgomųjų archeologinių tyrimų metu koplyčios pamatų vietoje užfiksuoti gerai išlikę pamatai, prasideantys 10 cm gylyje. Buvo lokalizuoti ir rūmų pamatai. Rūmų pamatų gylys varijuoja nuo 10 iki 70 cm, nes ten piltos šiukšlės. Koplyčia buvo taisyklingo kvadrato formos. Sienos kraštinė – 8 m ilgio. Rūmai – stačiakampio plano, 42 m ilgio ir 10 m pločio. Atlikti atidengtų mūrų architektūriniai tyrimai, patvirtinę surinktą istorinę medžiagą. Tyrimų metu surasti radiniai

perduoti saugoti į Tauragės krašto muziejų „Santaka“. 2019 m. rug-pjūčio 24 d. Palaunagės – paskutinių gandro pavarių – dieną vyko Šereiklaukio kaimo šventė, kurios metu buvo galima gyvai pamatyti įspūdingesnius radinius, o norintieji dalyvavo trumpoje ekskursijoje apie Šereiklaukio dvaro istoriją bei archeologinius tyrimus, kurią vedė regioninio parko kultūrologė Giedrė Skipitienė bei straipsnio autorius.

Straipsnis parengtas Rambyno regioninio parko direkcijai įgyvendinant Interreg V-A Pietų Baltijos bendradarbiavimo per sieną programos projektą „Pietų Baltijos dvarai“.

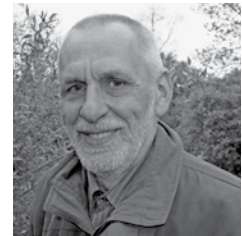
Šios informacijos turinys yra tik autorių atsakomybė ir jokia būdu negali būti laikomas atspindinčiu Europos Sąjungos, Vadovaujančiosios institucijos arba Pietų Baltijos pasienio bendradarbiavimo programos 2014–2020 m. Jungtinio sekretoriato požiūrį.

Užs. Nr. 5

Jono Jablonskio politinės ir visuomeninės pažiūros

Algirdas GRIGARAVIČIUS,
Vilnius

Aprašyti aktyvaus visuomenininko Jono Jablonskio pažiūras nėra paprasta ar lengva. Akivaizdu, kad jos buvo demokratinės ir tautinės, jose žymi tolerancija kitų atžvilgiu, „realaus idealisto“ pritarimas evoliucinei gyvenimo eigai ir troškimas dabartyje stengtis pataisyti esančius trūkumus ar pašalinti kliūtis tautos gyvenime. „Varpo“ redaktorius Juozas Bagdonas prisiminė „J. J-io“ kriptonimu pasirašytą straipsnį, nukreiptą prieš socialdemokratinės apraiškas tarp varpininkų, kur teigta reikią eiti evoliucijos keliu, rūpintis ne tik darbininkų, bet visų luomų ir tautos reikalais ir ne tiek socialiniais, kiek politiniais ir kultūriniais¹. Pridėtina paties J. Jablonskio nuomonė dėl bendrinės kalbos ugdymo, kai pritarė Vydūnui, kad tam reikia ilgesnio laiko, nors lietuvių rašytojai niekina ir ignoruoja kalbininkų pastebėjimus². Pranas Skardžius įžiūrėjo kliūtį bendrinei kalbai rasti – aušrininkų suformuotą tradiciją, kurie būdami ne kalbininkais, eiliniai savamoksliai, rašto kalbos dalykus sprendė ne remdamiesi konkrečiais kalbos duomenimis, o „nekultivuotu kalbos jausmu ir dažnai net palaida vaizduote“³. Kalbininkui daugiausia rūpėjo gyvieji jo gyvenamos dabarties reikalai. Štai 1910 m. vasarį „Viltyje“ rašydamas apie vadovėlių mokykloms trūkumą, demonstravo jam būdingą praktiškumą. Geografijos vadovėlių bado dar nėra, išspausdinti be atlaso – mažaverčiai.

Kalbėti apie tai, kaip juos parengti, bus galima tik nusprendus, kokie reikalingiausi, o tai tokie, kurių trūksta šių dienų mokyklai. Ir pažvelgia plačiau: „Galvokite, pedagogai, vadovėlių dalykas yra ir mūsų tautos atgijimo dalykas!..“⁴

Grįžtant prie pirmojo sakinio, tenka prabilti apie pažiūrų apmatų paiešką periodikos tekstuose ir amžininkų atsiminimų, laiškų nuotrupose ar apščiau prirašytų knygų recenzijų pastraipose.

1900 m. žinutėje kalbininkui nebūdinga dialogo forma aprašė lietuvių siekį Vilniuje turėti savo bažnyčią. Neturėdami mieste, kur melstis lietuviškai, turi virsti lenkais, ko taip trokšta vyskupijos kapitula. Keliaudamas už Lietuvos ribų, Baltarusijoje pamatė tokius pačius rūmus, klojimus kaip ir Lietuvoje, tokius pat audinių raštus ir drabužius, kepures ir pypkes. Tad lietuviai, pasak J. Jablonskio, dalijasi į tikrus lietuvius ir tuos, kurie sulenkėję ar surusėję. „Varpo“ redakcija pastaboje aiškino, jog tai galima lietuvių kultūrinė įtaka baltarusiams – kaip ir lenkų lietuviams⁵.

1905 m. rugsėjo 16 d. parašė atvirą laišką „Vilniaus žinioms“ dėl lotyniško įrašo keitimo lenkišku Aušros vartų koplyčioje sumanymo, papiktinusių daugybę lietuvių Vilniuje. Jis teigė, kad istorinėje sostinėje yra nemažai tikrų lenkų, kiekvienam apie savo tautybę leidžiama spręsti pačiam, o lenkiškas įrašas šalia lietuviško neturėtų užgauti lietuvių jausmų⁶. Pamokslauti lenkiškai kalbantiems lietuviams dėl beatodairiško grįžimo prie tautos kamieno nepatartina, nes tai tik

¹ J. Bagdonas, „Atsiminimai“, in: *Lietuvos mokykla*, 1921, Nr. 12, p. 598.

² Ryg. Jonas, „Mūsų kalbininkai“, in: *Lietuvos žinios*, 1914, birželio 11, Nr. 126, p. 1.

³ Pr. Skardžius, „Jono Jablonskio nuopelnai ir reikšmė“, in: *Vairas*, 1940, Nr. 3, p. 178.

⁴ *Jablonskio raštai*, t. V: Kalbos dalykai, redagavo J. Balčikonis, Kaunas: akcinė „Ryto“ bendrovė, 1936, p. 237.

⁵ Kazimieras, „Margos gromatos“, in: *Varpas*, 1900, Nr. 7, p. 83–84; Nr. 8, p. 95.

⁶ Žr.: *Vilniaus žinios*, 1905, rugsėjo 20, Nr. 228, p. 4.

atšaldys jų tautinius jausmus, o drausti viešai kalbėti lenkiškai, paliekant tokią teisę tik namų aplinkoje, liūdnei primena rusų valdžios draudikus. Dienraščio redakcija neturi teisės kalbėti Lietuvos vardu, ypač klausimais, kurie gali paliesti visos tautos garbę. Recenzuodamas 1906 m. Vilniuje išleistą brošiūrėlę „Čia ne juokai, bet tikra tiesa!“, piktinosi, kad visi kunigai vadinami „išgamomis, pagonais, lenkų kamais, lenkagaliais, lenkpasturgaliais“, kai yra nemažas būrys ir palaikančių lietuvių. Juos reikėtų ne vyti ar pavaryti, bet savo pačių darbais ir gyvenimu parodyti, kaip privalo elgtis Lietuvos žmogus, kuriam rūpi krašto laimė ir garbė. Visi tie, kurie kitus „kaip šunis“ iš Lietuvos veja, visokiais nebūtais žodžiais pravardžiuoja, nedaug gera padaro, tik sukelia neapykantą prieš visa, ką patys brangina ir stengias apginti, bet tai daryti tegalima dorai ir žmoniškai⁷. Matyti, kad J. Jablonskis nepritarė radikaliam nacionalistiniam požiūriui į vietinius lenkus ir aplenkėjusius lietuvius, o greičiau išpažino liberalias nuostatas.

J. Basanavičius 1912 m. rugpjūčio 1 d. iš Francensbado kurorto kartu su Motiejumi Gustaičiu ir J. Jablonskiu palinkėjo Mečislovui Davainiui-Silvestraičiui ir jo leidžiamai „Litvai“ ištvermės kovoje su lenkininkais⁸. Gi J. Jablonskis 1912 m. rugpjūčio 15 d. laiške daktarui konstatavo, kad Lietuvoje vyksta didžiausia polonizacija, Šiauliuose ir Panevėžyje tėra lenkų kalbos mokytojai, lietuvių ne. Dar Vilniuje 1919 m. birželio 22 d. datuoto raštelio pabaigoje klausė: „Argi čia bus lenkų valstybė?! Caveant consules! [liet. Konsulai, būkite budrūs!]“. Vadinasi, polonizacijos ir valstybingumo klausimai jį skaudino ir neramino ne tik tautinio atgimimo laikotarpiu⁹.

Akivaizdu, kad J. Jablonskio būta evoliucijos šalininku, kuris platų liaudies švietimą suprato kaip būtiną jos kultūrinės pažangos sąlygą. Būdinga jo nuomonė šiuo klausimu išdėstyta 1893 m. „Ūkininko“ priedų išleistų knygelių apžvalgoje. Rašydamas apie liaudžiai šviesti knygeles, šį darbą jis laikė didžiausiu varpininkams. Kiekviena turėtų apimti tik vieną temą, tada įgys daugiau skaitytojų, vienų ieškos jaunimas, kitų tėvai, trečių visi ūkininkai, ketvirtų sodininkai su bitininkais. Ką išleisti per metus, turi spręsti „rašytojų susirinkimas“. Reikalingiausiomis laikė apie svetur įsteigtas įvairių tipų draugijas ir jų naudą, nedideles neseniai atgimusias ir gražiai gyvuojančias tautas, carinės valdžios teisės aktus, susijusius su notarais, teismais ir pan., bitininkystę, atskiras namų ūkio šakas, pasakų rinkinėlius vaikams. Kartu pabrėžė reikalą jas aktyviai platinti, sukuriant atitinkamą organizacinį tinklą¹⁰. Apžvalga sukėlė

⁷ R. J., „Čia ne juokai, o tikra tiesa!“, Sutaisė K. S-l-s. Vilnius, 1906, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1906, gegužės 4, Nr. 20, p. 270–271.

⁸ LLTI BR, F1-1334/6, lapai nenumeruoti.

⁹ *Jono Jablonskio laišakai*, Vilnius: *Mokslas*, 1985, p. 74, 76.

¹⁰ A. Gerulaitis, „Ūkininko „Priedai“ 1893 metų“, in: *Varpas*, 1894, Nr. 5, p. 72–74.

socialdemokratams simpatizuojančių varpininkų reakcijas ir paskatino idėjinę diferenciaciją.

Labai kritiškai atsiliepė apie Martyno Jankaus 1894 m. vasarą išleistą pirmąjį „Lietuviško darbininko“ numerį, pavadindamas ne naudingų žinių rinkiniu, o prikimštu plepalų, klausė, ar leidėjas iš tikrųjų jį norėjo paskirti darbininkams. Užkliuvo komercinė leidyba, lydima menko turinio¹¹. Ir vėliau kalbininkui buvo aktuali ne tik liaudžiai suprantama spaudinių kalba, bet ir turinys bei nauda skaitantiejiems. Antano Smilgos Peterburge išleistas „Lietuvių ūkininkų kalendorius ant 1905 metų“ jam pasirodė „menko turinio“, o apie kitus, lietuviams taip reikalingus, atsiliepė, kad jie „skubiai surankioti arba iš seniai kramtytųjų kąsnelių“¹².

1893 m. įsiterpė į „Varpe“ vykusią polemiką dėl lietuvių bajoraičių, kilusių iš sulenkėjusių šeimų. Pasirinkęs „Moteriškės“ slapyvardį ir tekstą rašydamas autorės moters vardu, piktinosi ankstesnio autoriaus „visos pusės vieno lietuvių luomo ir atskirų žmogysčių“ užgauliojimu. „Lenkaitės“ ir sulenkėjusių tėvų lietuvių dukterys, ištekėdamos už vyrų lietuvių, neturi jokių užmačių juos aplenkinti, kaip ir sulenkėję bajorai jos gali nuoširdžiai atsigręžti į tautą ir kalbą be jokios slaptos politikos. Aišku, pritarė Gabrielės Petkevičaitės teiginiui, kad išsilavinusios moterys pradeda nusimanyti nesančios tik lėlėmis, o supranta savo pareigą kuo nors prisidėti prie tautinės veiklos¹³. Akivaizdi tolerantiška varpininko pozicija skaudžiu bajorų netekties tautiniam atgimimui klausimu ir moterų teisės dalyvauti viešajame gyvenime pripažinimas.

G. Petkevičaitė 1920 m. gegužės 14 d. aplankė kalbininką, kad kartu pasidžiaugtų Steigiamojo Seimo atidarymu, įvyksiančiu kitą dieną. Jis pastebėjo, kad viskas bus paprasčiau, nes iš anksto pasirengta, nutarta, numatyta ir prasitarė: „Nebeįstengsiu tokio džiaugsmo jausti... Kaip per mūsų pirmąjį Seimą Vilniuje.“¹⁴ Akivaizdi inteligento euforija dėl Didžiojo Vilniaus seimo.

Felicija Bortkevičienė atsiminimų pluoštyje apie bendrą darbą su juo rašė, jog priklausė Lietuvos demokratų partijos Vilniaus kuopai, faktiškai buvusiai kolektyviniu užsienyje leisto „Varpo“ redaktoriumi, vadovaujant P. Višinskiui. Straipsnius aptardavo ir taisydavo bendrai, diskutuodavo apie naujus įvykius ir reakciją į juos¹⁵. Tai vyko 1904–1905 m. Pirmus du

¹¹ A. G., „Lietuviškas Darbininkas“, in: *Varpas*, 1894, Nr. 10, p. 159–160.

¹² Senis, „Susipraskite, ką darą!“, in: *Vilniaus žinios*, 1904, gruodžio 29, Nr. 17, p. 3; Rygiškių Jonas, „Musu kalendoriai 1905 metams“, *ibid.*, gruodžio 24, Nr. 14, p. 1.

¹³ Moteriškė, „Užgaulinėjimai ir polemika“, in: *Varpas*, 1893, Nr. 12, p. 184–185.

¹⁴ G. Petkevičaitė, „Vilniaus Seimas“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1930, gruodžio 4, Nr. 49, p. 3.

¹⁵ F. Bortkevičienė, „Atsiminimų žiupsnelis apie bendrą darbą su Jonu Jablonskiu“, in: *Lietuvos žinios*, 1930, vasario 25, Nr. 46, p. 1.

1905 m. gruodį pasirodžiusius „Lietuvos ūkininko“ numerius redagavo P. Višinskis, o jų kalbą prižiūrėjo J. Jablonskis. Kuopoje vyravę nuosaikieji buvo nepatenkinti revoliuciniu ūpu ir per susirinkimą redaguoti pavedė A. Smetonai ir kalbininkui. Taip nuo trečio numerio kartu su Juozu Tūbeliu porą mėnesių J. Jablonskis faktiškai redagavo leidinį. P. Višinskis įsiveidęs išvyko į sodžių atostogauti¹⁶.

Viltingų 1905 m. pradžioje žinutėje pranešė, kad Vilniaus žydams leistos pradinės mokyklos, vietos lietuviai žada tuo reikalu kreiptis į valdžią ir spėjo, kad prašymas galėtų būti sėkmingas, kitoje informavo, jog lietuviškų knygų cenzūrai nereikia siųsti į Peterburgą, o pateikti Vilniaus cenzūros komitetui. Pristatydamas „Lietuviškos ceitungos“ straipsnį, skirtingai nuo atsargių lietuvininkų judėjimo Mažojoje Lietuvoje vertinimų lietuviškoje spaudoje, tiesiog pasidžiaugė jų pastangomis vienytis ginant gimtąją kalbą¹⁷.

Suprasdamas atsivėrusias naujas galimybes steigti lietuviškoms mokykloms, 1906 m. birželį ragino lietuvių jaunuomenę stoti į Panevėžio mokytojų seminariją, detalai aprašydamas stojimo sąlygas ir tvarką, teigė, kad jiems krašte esančiose seminarijose neturi būti draudžiama mokytis ir piktinosi jų vadybės keliamais sunkumais: „Visur matome tamsybę, visur stinga apšvietimo ir kaip gali rasties dar tokių baisių kliūčių žmonėms, jieškantiems savo krašte šviesos!“¹⁸ Jo nuomone, apšvietos reikia, kad žmonės lengviau pelnytųsi duoną, pasisakė už privalomą, visiems lygiai prieinamą visuotinį mokymą ir lietuvių kalbą pradinėse mokyklose, skyrėsi iš kitų nuomone apie mokytojų tautybę, nes jais galėtų būti ir lietuviškai mokantys svetimtaučiai¹⁹. „Lietuvos ūkininke“ dar bent keturis kartus lietuvaičius ragino mokytis Panevėžyje. Apie stojimo sąlygas ir egzaminus rašė ir katalikų leidžiamoje „Vienybėje“²⁰. 1907 m. vasario mėnesį situaciją vertino liūdnei. Baigę Veiverių mokytojų seminariją ne visi skuba grįžti į mylimąją ir brangiąją Tėvynę, o suleidžia šaknis lenkų žemėje. Labai kuo pasidžiaugti dingsties nebuvo: iš 132 ten besimokančių lietuvių būta vos aštuonių²¹. Koją per stojamuosius egzaminus pakišdavo silpnas norinčiųjų patekti pasirengimas. Ir daug vėliau nepamiršo šios seminarijos. Sukritikavęs IV Dūmos atstovus iš Lietuvos, kad nepasirūpino lietuvių kalbos mokytojų atlyginimų sulyginimu su rusų kalbos mokytojais,

kaip tai padarė lenkai, priekaištavo ir dėl katalikų tikėjimo mokytojų atlyginimų atsilikimo nuo stačiatikių mokytojų, priminęs Panevėžio mokytojų seminariją, apgailestavo, jog lietuviams įstoti reikia Rusijos liaudies švietimo ministro leidimo, atsakymai į prašymus nuolatos vėluoja, tokia tvarka išliko per visą dešimtmetį, dabar tikisi ją pakeisti atstovo Dūmoje Martyno Yčo dėka²². Dar 1907 m. vasarį jis atkreipė visuomenės dėmesį į pradinių mokyklų mokytojų stygių pradėjusiose veikti mokyklose, konstatavo, jog sodiečiai jiems žymiai mažina algas, lietuviai, baigę gimnazijas, nepratę laikyti egzaminu liaudies mokytojo teisėms įgyti, vengia darbinis miestuose²³. Pranešdamas skaitytojams apie Biržuose steigiamą keturklasę miesto mokyklą ir tokių buvimą Panevėžyje ir Šiauliuose, pabrėžė, jog mokymo kursas platesnis nei pradinių, bet svarbiausia, kad jas pabaigę turi teisę tapti pradinių mokyklų mokytojais, kas nesant Lietuvoje mokytojų seminarijų vienintelė išėitis, mažinant jų stygių²⁴.

J. Jablonskis rimtai vertino ir religijos mokymą pradžios mokyklose, matyt, tikėjo auklėjamuoju jos poveikiu bręstančiai kartai. 1909 m. „Viltyje“ jis rašė, kad pabuvęs kai kuriose per baigiamuosius egzaminus išgirdo labai prastus atsakymus į paprastus dalyko klausimus. Palygino su to dalyko egzaminais protestantiškose latvių ir estų mokyklose, kur mokinių žinios daug išsamesnės, rodančios didesnę supratingumą. Konstatavęs žemą religijos mokymo lygį, siūlė, kad jį vestų mokyklų vedėjai ar mokytojai, o kunigai vykdytų tik bendrąją priežiūrą, mokytojų ir kunigų seminarijose derėtų įvesti religijos mokymo metodiką. Ir paprašė kunigų nepykti už pasiūlymus, o atidžiai juos pergaltvoti²⁵. Ir čia galima įžvelgti pagrindinį kalbininko požiūrį – kiek galima praktiškiau taisyti esamus realybėje trūkumus. Kaip kūrybingai ir diplomatiškai žiūrėjo į tikybos mokymą, parodo 1907 m. gegužės 27 d. atsitikimas per Pumpėnų pradžios mokykloje vykusius baigiamuosius egzaminus, kada pirmojo Dievo įsakymo prasmę aiškino daug plačiau, kad įsako mylėti ne tik tėvą ir motiną, bet ir gimtojo krašto žemę, kuri maitina, ir kalbą, kuria tėvai ir protėviai šnekėjo²⁶. Tokiu būdu aplinkiniams parodė, kad ir nenusižengus carinei tvarkai galima skatinti patriotizmą.

Tęsinys kitame numeryje

¹⁶ F. B., „Lietuvos ūkininko“ redaktoriai ir rašytojai, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1930, gruodžio 4, Nr. 49, p. 2.

¹⁷ R. J., „Atbalsiai“, in: *Vilniaus žinios*, 1905, sausio 8, Nr. 7, p. 1.

¹⁸ R. J., „Panevėžio mokytojų seminarija“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1906, birželio 1, Nr. 24, p. 319–320.

¹⁹ R. J., „Apšvietimo reikalai“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1906, vasario 2, Nr. 7, p. 93, 96–97.

²⁰ J. Jablonskis, „Panevėžio mokytojų seminarija“, in: *Vienybė*, 1908, Nr. 21, p. 318–319.

²¹ R. J., „Panevėžio mokytojų seminarija“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1907, vasario 8, Nr. 6, p. 83–84; *ibid.*, vasario 15, Nr. 7, p. 99–101.

²² P. Šipaila, „Mūsų krašto atstovai ir mūsų mokyklų reikalai“, in: *Vairas*, 1915, vasario 20, Nr. 7, p. 98–99.

²³ R. J., „Miestų mokyklos ir Lietuvos mokytojai“, in: *Viltis*, 1907, vasario 8, Nr. 17, p. 1; Rygiškių Jonas, „Iš kur gausime pradedamosioms mokykloms mokytojų?“, in: *ibid.*, vasario 24, Nr. 24, p. 1.

²⁴ Rygiškių Jonas, „Miestų mokyklos ir Lietuvos mokytojai“, in: *Viltis*, 1908, vasario 8, Nr. 17, p. 1.

²⁵ J. J., „Religijos mokymas pradedamosiose mokyklose“, in: *Viltis*, 1909, lapkričio 21, Nr. 122, p. 1.

²⁶ A. Zubrys, „Pumpėnai“, in: *Lietuvos mokykla*, 1921, Nr. 12, p. 560.

Nepažintas Šv. Bazilijaus Didžiojo ordinas

Šiais metais Lietuvos ir Ukrainos plačiąją visuomenę pasiekė ilgametės Lietuvių katalikų mokslo akademijos narės, Bažnyčios istorijos bei dvasininkų veiklos tyrinėtojos, Lietuvių, ukrainiečių istorikų asociacijos įkūrėjos, jos prezidentės, istorikės, pedagogės dr. Aldonos Vasiliauskienės dvikalbė (lietuvių ir ukrainiečių k.) daugiau nei tūkstančio puslapių mokslo studija „Lietuva–Ukraina: religija, mokslas, kultūra Vilniaus vienuolių bazilijonų veikloje“ (Lvovas: Šiaulių universitetas, Lvovo Nacionalinis Ivano Franko universitetas, Josyfo Veljaminsko Rutschio filosofijos-teologijos studijų bazilijonų institutas Briuchovičiuose, 2021). Leidinys yra skirtas 400-osioms Šv. Bazilijaus Didžiojo ordino įsteigimo Lietuvoje metinėms, kurios buvo švenčiamos 2017-aisiais.

Kas yra bazilijonai?

Bazilijonai, Šv. Juozapato bazilijonų ordinas (lot. *Ordo Basilianus Sancti Iosaphati*), yra Rytų apeigų katalikų (unitų) vienuoliai. Vienuolijos pradėtos kurti IV a. Iš pradžių jos plito Mažojoje Azijoje, Kijevo Rusijoje. 1054 m. įvyko Didžioji schizma – Krikščionybė skilo į Rytų ir Vakarų Bažnyčias. Po įvykusios Didžiosios schizmos atsirado dvasininkų ir imperatorių, kurie norėjo sugrąžinti Bažnyčios vienybę¹. Tokių idėjų buvo ir vėliau, o XVI a. pab. susidariusi politinė padėtis pagreitino didesnę Kijevo Bažnyčios hierarchijos dalį atnaujinti vienybę su Romos Apaštalu Sostu. Taip galiausiai 1596 m. buvo sudaryta Brastos unija – patvirtinta Abiejų Tautų Respublikos (ATR) Stačiatikių

Dr. Aldonos Vasiliauskienės mokslo studijos „Lietuva–Ukraina: religija, mokslas, kultūra Vilniaus vienuolių bazilijonų veikloje“ viršelis

Dr. Aldona Vasiliauskienė

ir Katalikų Bažnyčių sąjungos sutartis, kuria stačiatikiai pripažįsta Popiežiaus valdžią, dogmas ir svarbiausias Katalikų Bažnyčios apeigas. Stačiatikių Bažnyčia išlaikė savo struktūrą ir vidaus organizaciją, hierarchiją, senąsias Rytų Bažnyčios apeigas, bažnytinės slavų kalbos vartojimą pamaldose. Į unitų pusę perėjo dauguma ATR stačiatikių. Unitų Bažnyčia perėmė Stačiatikių Bažnyčios organizaciją, greitai katalikai tapo pavaldūs

Kijevo metropolitui, kuris XVII a. savo rezidenciją perkėlė į Vilnių. Sudaryta Bažnytinė unija Brastoje padėtis nepakeitė, o pokyčiai pradėjo rasti įsikūrus Šv. Bazilijaus Didžiojo ordinui.

Apskritai pirmasis bazilijonų vienuolynas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (LDK) buvo įkurtas Kobrine 1497 m. XVI a. šie vienuoliai daugiausia kūrėsi Vilniaus vyskupijoje, o Žemaičių vyskupijoje buvo tik vienas įsteigtas ir tai gana vėlai – net 1749 m.

¹ Prabėgus vos ne tūkstančiui metų po Didžiosios schizmos (1054), t. y. 2016 m., įvyko pirmasis Katalikų ir Rusijos Ortodoksų Bažnyčių vadovų susitikimas. Jo metu Popiežius Pranciškus bei Maskvos ir Visos Rusijos patriarchas Kirilas Kuboje paragino atkurti vienybę tarp abiejų Bažnyčių.

Padubysyje. Čia vienuoliai buvo gan veiklūs – pastatė bažnyčią, vienuolyną, įkūrė mokyklą.

Vilnius dar vadinamas Šv. Bazilijaus Didžiojo ordino lopšiu². Jo kūrėjai yra Ivanas Kuncevičius (1580–1623), kuris tapęs vienuoliu pasivadino Juozapatu, mirė kankinio mirtimi ir 1867 m. buvo paskelbtas šventuoju (galima pastebėti, kad šio vienintelio ukrainiečio, Popiežiaus paskelbto šventuoju, palaikai 1963 m. perlaidoti Vatikane, Šv. Petro bazilikoje), bei Veljaminas Rutskis (1574–1637). Pastarąjį pasikvietė I. Kuncevičius. V. Rutskis, remdamasis Šv. Bazilijaus regula, parengė projektą ir jau tapęs Kijevo metropolitu (1613–1637) savo vyskupijoje pradėjo pertvarką, kartu su Juozapatu Kuncevičiumi įkurdami Šv. Bazilijaus Didžiojo ordiną³. 1617 m. Rutos dvare prie Naugarduko jie sukvietė bazilijonų vienuolyno kapitulą, kuri sujungė 5 pirmąsias vienuolijas (Vilniaus, Biteno, Žirovicų, Minsko ir Naugarduko), pritarusias parengtoms taisyklėms, įkūrė Šv. Bazilijaus Didžiojo ordiną – Švč. Trejybės kongregaciją su centru Vilniuje.

2017 m. buvo minimas šio vienintelio Ordino, įsteigto Lietuvoje, 400 metų įkūrimo jubiliejus. Taip pat Lietuva yra vienintelė vieta pasaulyje, įamžinusi vienuolių vardą – netoli Šiaulių yra Bazilionų miestelis. Tad ruošiantis istorinėms metinėms vyko įvairūs kryptingi darbai Lietuvoje ir Ukrainoje – buvo organizuojamos konferencijos, spausdinamos mokslo publikacijos spaudoje, daug apie Šv. Bazilijaus Didžiojo ordiną viešinama įvairiose radijo ir televizijos laidose. Leidinio autorė dr. A. Vasiliauskienė yra publikavusi beveik 2 000 straipsnių periodikoje, ketvirtadalis jų yra skirti būtent ukrainietiška tematikai. Jie buvo publikuojami ne tik mūsų šalyje, bet ir Ukrainoje bei diasporoje.

Vilnius – Bazilijonų ordino lopšys

Dr. A. Vasiliauskienė yra viena Lietuvos, ukrainiečių istorikų asociacijos kūrėjų – 2000 m. pab. įkūrus asociaciją buvo išrinkta prezidentė. Ji pirmoji pradėjo tyrinėti Šv. Bazilijaus Didžiojo ordino istoriją. Mokslo studija „Lietuva–Ukraina: religija, mokslas, kultūra Vilniaus vienuolių bazilijonų veikloje“ yra vienintelis kol kas rimtas tokio pobūdžio leidinys, skirtas šiam Ordinui. Tai yra publikuotų straipsnių

² Įdomumo dėlei galima prisiminti, kad nors bendroje LDK valstybėje sugyveno įvairių tautybių žmonės, tačiau tikėjimo klausimas katalikiškoje šalyje buvo svarbus. Kad tai buvo opi problema LDK bajorams, rodo ir, pvz., Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Kęstutaičio 1434 m. duota privilegija, pagal kurią buvo sulygintos bajorų stačiatikių ir katalikų teisės. Tiesa, valdovas čia turėjo asmeninių interesų – norėjo patraukti į savo pusę LDK rytinių sričių slavų bajorus, remiančius buvusį valdovą Švitrigailą. Reikia prisiminti, kad 1430 m. mirus Vytautui Didžiajam ir nepalikus įpėdinio, prasidėjo kova dėl sosto.

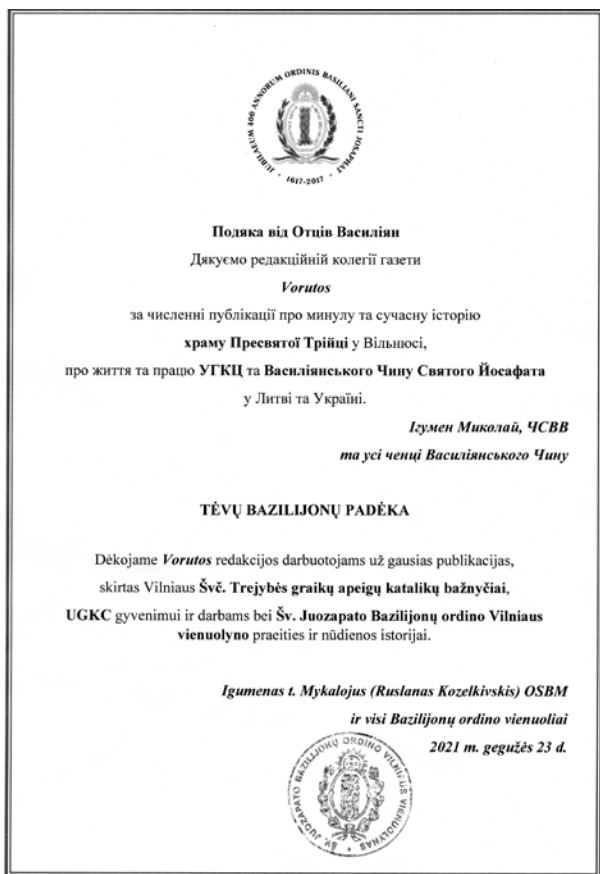
³ Žr. Aldona Vasiliauskienė, *Lietuva–Ukraina: religija, mokslas, kultūra Vilniaus vienuolių bazilijonų veikloje*, Lvovas, 2021, p. 268.

rinkinys, kurio XIII skyriuose pristatoma Šv. Bazilijaus Didžiojo ordino vienuolių Lietuvoje veikla ir jos rezultatai 2001–2016 m., prisimenant sudėtingą Ordino istoriją. Kalbant apie dabartį knygos autorė nukelia skaitytojus į praeitį, prisimindama jo įsteigimo aplinkybes 1617 m., pateikia istorinį kontekstą ir praskleidžia bazilijonų veiklos kelią iki mūsų dienų įvairiais istorijos tarpsniais Lietuvoje ir Ukrainoje. O kelias buvo nelengvas ir vingiuotas. Buvo nemažai Ordino veiklos priešininkų nuo pat jo įsteigimo, tai pasireiškė paties šv. Juozapato nužudymu, Ordino veiklos ribojimu caro valdžios ir 1839 m. Bažnytinės Brastos unijos likvidavimu. 1918 m. atgavus Nepriklausomybę, po metų Bazilijonų Šv. Bazilijaus Didžiojo vardu tituluota bažnyčia buvo sugrąžinta katalikams – ji tapo Kurtuvėnų parapijos filija⁴. Sovietų okupacijos metas apskritai Bažnyčiai buvo sunkus. Kentė ir Ukrainos graikų apeigų Katalikų Bažnyčia, turėjusi veikti pogrindyje. Nuo 1946 m. „Lvovo Sinodas“ oficialiai uždraudė ją ir pareikalavo, kad unitai (dvasininkai ir pasauliečiai) taptų stačiatikiškais. Atsisakiusieji kentė represijas – vieni pateko į kalėjimą, kiti ištremti į Sibirą, dar kiti buvo nužudyti. Tik 1989 m. gruodžio 1 d. Ukrainos graikų apeigų Katalikų Bažnyčia išėjo iš pogrindžio, pradėjo kurtis parapijos. Po poros metų, t. y. 1991 m. vasario 18 d., įkurta Vilniaus graikų apeigų Katalikų Bažnyčios religinė bendruomenė, tų pačių metų liepos 5 d. Švč. Trejybės bažnyčia dokumentaliai perduota graikų apeigų katalikų tikintiesiems. Dar po metų – 1992 m. vasario 14 d. – Lietuvoje oficialiai įregistruota Šv. Bazilijaus Didžiojo ordino atstovybė, o 2000 m. gruodžio 27 d. ji tapo Šv. Juozapato bazilijonų ordino Vilniaus vienuolynu.

Mokslo studijoje po įvadinės dalies pirmą kartą, kaip nurodo autorė, publikuojama išsami lietuvių vienuolių bazilijonų ir ukrainiečių veiklos Lietuvoje bei Ukrainoje apžvalga – analizė „Vilniaus vienuolių bazilijonų veikla, 1989 m. išėjus iš pogrindžio, lietuvių ir ukrainiečių bendradarbiavimo kontekste“. Knygoje daug dėmesio skiriama bazilijonų religinei, kultūrinei ir šviečiamajai veiklai. Skaitytojai yra supažindinami su atskiromis asmenybėmis, kurios puoselėjo graikų ir lotynų apeigų katalikų bei abiejų valstybių – Lietuvos ir Ukrainos – pasauliečių tarpusavio ryšius. Taip mes sužinome ne tik apie ukrainiečių, bet ir lietuvių atstovus (žr. III ir XII). Daug dėmesio skiriama ir Lietuvos–Ukrainos bendradarbiavimui – vyko įvairūs renginiai, konferencijos, iniciatyvos, ypač ruošiantis jubiliejui, prisimenant Šv. Bazilijaus Didžiojo ordiną bei įkūrėjus Šv. Juozapatą ir Veljaminą Rutski, Ukrainai nusipelnčiusius dvasininkus ir pasauliečius.

Mokslo studija yra skirta dviejų valstybių – Lietuvos ir Ukrainos – skaitytojams, todėl iš 200

⁴ Žr. *Ibid.*, p. 273.

„Vorutos“ redakcija gavo tėvų bazilijonų padėką (lietuvių ir ukrainiečių k.) už gausias publikacijas ir bendradarbiavimą su bazilijonais

atrinktų straipsnių 130 yra lietuvių, 70 – ukrainiečių kalbomis. Juos spausdinant yra laikomasi chronologijos, iš pradžių – lietuvių, po to ukrainiečių kalbomis. Patys straipsniai yra suskirstyti temomis, nors tai, kaip sako pati autorė, yra labiau sąlyginis dalykas. Daugumą straipsnių galima priskirti kelioms temoms. Kaip teigia dr. A. Vasiliauskienė, prieš keletą dešimtmečių ar net dešimtmečius rašant straipsnius nebuvo galvota, kad juos kada nors reikės sugrupuoti⁵. Kiekvieno skyriaus pabaigoje, be publikuojamų straipsnių nuorodų, dr. A. Vasiliauskienė dar pateikia išsamią bibliografiją konkrečiai tematikai, o tai minėtam leidiniui suteikia dar didesnę mokslinį svorį.

Išsamioje mokslo studijoje, naudojantis statistiniu, analitiniu, naratyviniu ir biografiniu darbo metodais, atskleidžiami lietuvių ir ukrainiečių istoriniai, kultū-

riniai bei dvasiniai ryšiai per Šv. Bazilijaus Didžiojo ordino prizmę.

Pabaigai svarbu paminėti, kad knyga praturtinta priedais – lentelėmis ir schemomis. Leidinį papildė išsami bibliografija – visi knygos autorės dr. A. Vasiliauskienės straipsniai, skirti ukrainistikai, publikuoti Lietuvoje (tarp jų ir nacionaliniame Lietuvos istorijos laikraštyje „Voruta“, 2020 m. tapusiam žurnalu) ir Ukrainos periodikoje bei mokslo leidiniuose. Jų pavadinimai nurodyti lietuvių ir ukrainiečių kalbomis. Iš pradžių pateikiamas originalus publikacijos pavadinimas, po to – vertimas. Bibliografinėje rodyklėje jie išskiriami į tris temas: „Antrojo Lietuvos Statuto (1566) nuorašų tyrinėjimas“, „Lietuvių katalikų mokslo akademijos istorija bei jos nariai“ ir „Šv. Bazilijaus Didžiojo ordino istorija“. Knygoje nėra iliustracijų, išskyrus pirmajame priede esančias lenteles ir schemas. Kaip ir dera tokio lygio mokslo darbams, knygos gale yra asmenvardžių rodyklė (lietuvių ir ukrainiečių k. – joje vien lietuviškų pavardžių per 2 000), kuri gali tapti pagalbine priemone vykdant genealoginius tyrinėjimus ir domintis bendra dviejų valstybių praeitimi.

Ši mokslo studija pasitarnaus visiems besidomintiems Lietuvos ir Ukrainos istorija. Juo labiau, kad kol kas Šv. Bazilijaus Didžiojo ordino tema yra beveik netyrinėta, tad ji yra išsamus istorinis šaltinis tolesniems tyrimams vykdyti. Be to, lentelėse ir schemose susisteminta informacija gali būti naudinga patiems vienuoliams bazilijonams bei Lietuvos ir Ukrainos studentams, katechetams. Mokslo studijoje „Lietuva–Ukraina: religija, mokslas, kultūra Vilniaus vienuolių bazilijonų veikloje“ įamžinta istorinė, kultūrinė, dvasinė, religinė atmintis, o visa tai turi įtakos abiejų valstybių gyventojų tapatybės genezei.

Gegužės 23 d. per knygos „Lietuva–Ukraina: religija, mokslas, kultūra Vilniaus vienuolių bazilijonų veikloje“ pristatymą Vilniaus Švč. Trejybės graikų apeigų katalikų bažnyčioje „Vorutos“ redakcijai buvo įteikta padėka (lietuvių ir ukrainiečių k.) už straipsnius ir bendradarbiavimą su bazilijonais. Joje rašoma: „Dėkojame Vorutos redakcijos darbuotojams už gausias publikacijas, skirtas Vilniaus Švč. Trejybės graikų apeigų katalikų bažnyčiai, UGKC gyvenimui ir darbams bei Šv. Juozapato bazilijonų ordino Vilniaus vienuolyno praeities ir nūdienos istorijai.“

Jolanta ZAKAREVIČIŪTĖ,
istorijos magistrė, Trakai

⁵ Ibid., p. 21.

Tėviškės aušra

Tautos fondo (JAV) leidinys Lietuvos mokykloms

Nr. 5 (62)

2021 m. birželis

Lietuviai etninėse žemėse

Sveikiname lietuvių kalbos olimpiados Karaliaučiuje dalyvius!

Gegužės 28 d., penktadienį, Tarptautinio bendradarbiavimo centre Karaliaučiuje (Kaliningrade) vyko tradicinės Karaliaučiaus krašto moksleivių ir suaugusiųjų lietuvių kalbos olimpiados dalyvių apdovanojimai.

Pirmą kartą olimpiadoje dalyvavo mokiniai iš Lietuvos – Marijampolės Sūduvos ir Kybartų K. Donelaičio gimnazijų.

Šiemet olimpiada vyko minint pirmosios lietuvių kalbos mokslinės gramatikos autoriaus Augusto Šleicherio 200-ąsias gimimo metines.

Lietuvos Respublikos generalinis konsulas Kaliningrade nuoširdžiai sveikina nugalėtojus bei visus renginio dalyvius!

*Lietuvos Respublikos generalinio konsulato
Kaliningrade informacija*

*Šaltinis – Lietuvos Respublikos generalinio konsulato
Kaliningrade paskyra socialiniame tinkle
„Facebook“ (<<https://www.facebook.com/samborskis/posts/4220709874656999>>)*

Apdovanojami lietuvių kalbos olimpiados Karaliaučiuje dalyviai, 2021 m. gegužės 28 d. ŠALTINIS – <<https://www.facebook.com/samborskis/posts/4220709874656999>>

„Jūros arkliukai“. Kas tai?..

Alfonsas KAIRYS,

Lietuvos žurnalistų sąjungos narys, Vilnius

Ilgokai ruošiasi kelionei į Egiptą, į faraonų, dykumų šalį. Ruošiasi varstant įvairių internetinių svetainių duris. Ir... Visai atsitiktinai rasta žinutė apie tai, kad Egipte, Kaire, „nuo 2009 iki 2012 m. Lietuvos Respublikos ambasados patalpose veikė šeštadieninė liuanistinė mokyklėlė. [...] Deja, 2012 m. pabaigoje, sumąžėjus Kaire gyvenančių lietuvių ir mokyklinio amžiaus lietuvių kilmės vaikų skaičiui, mokyklėlės veikla buvo laikinai sustabdyta. [...] 2013 m. pabaigoje Hurgadoje duris atvėrė lietuviška mokyklėlė „Jūros arkliukai“.

Sukoręs per 3 000 km oru, atsidūriau daugelio pamėgtame kurorte Hurgadoje ir, kaip įprasta, skubiai rinkausi, kur apsilonkyti, kokį maršrutą pasirinkti. Pirmiausiai pasirinkau Luksorą, muziejų po atviru dangumi. Maloni gidė patraukė visų dėmesį: profesionalumas, bendravimo kultūra, atsakymų tikslumas ir taiklumas... Ir... Staigmena. Pasirodo, ji Hurgadoje veikiančios liuanistinės mokyklėlės „Jūrų arkliukai“ mokytoja Jolita Vitkevičiūtė. Egipte gyvena jau dvidešimt metų, gerai prisitaikiusi prie vietos klimato, puikiai susipažinusi su šio krašto istorija, pažįsta jo žmones...

Kalbėdamasis sužinojau, kad J. Vitkevičiūtė kilusi nuo Utenos, Vilniaus universitete įgijusi lietuvių kalbos ir literatūros dėstytojo specialybę.

Pasipildė ir anksčiau minėta žinutė apie „Jūros arkliukus“. Mokyklėlės simbolio gimimas: buvo

Hurgadoje (Egipte) įsikūrusios liuanistinės mokyklos „Jūros arkliukai“ emblema (dail. Vilija Visockienė)

tokia asociacijų seka – gyvūnas, „jūros arkliukas“, bet ne tas, kur jūroj plaukioja, o toks sapnų arklelis. Socialiniame tinkle „Facebook“ rasta nuostabi Lietuvos tautodailininkų sąjungos narė dailininkė Vilija Visockienė iš Dusetų ir jos karpiniai. Viename jų pavaizduotas arkliukas. Vilija leido naudotis savo kūrinium kaip mokyklėlės emblema, kuria pasitinkamas kiekvienas besimokantis ir besilankantis.

Dabar „Jūros arkliukuose“ devyniolika mokinių. Visos šeimos mišrios, nėra nė vienos, kur abu tėvai būtų lietuviai.

„Jūros arkliukai“ dirba šeštadieniais, nes Egipte mokyklų laisvadieniai – penktadieniais ir šeštadieniais. Užsiėmimai vyksta dviejų amžiaus grupių mokiniams: mažiukams – iki penkerių metų ir didiesiems – tiems, kuriems daugiau nei penkeri. Būtų norinčiųjų lankyti ir trečią – dešimties ir vyresnių – grupę, bet norus riboja patalpos ir, kaip daugelyje tokių mokyklėlių, mokytojų stoka.

Ko mokomasi? Skaityti, rašyti, daug dėmesio skiriama šnekamosios kalbos turtinimui, susipažįstama su Lietuvos istorija, kultūra. Mokomasi ne tik iš serijos *Pupa* vadovėlių, bet ir iš kitų.

Mokyklėlė jaučia Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministerijos palaikančią ranką. An-tai, buvo remti mokyklėlės projektai 2014 m., 2018 m. (net du kartus), 2019 m. buvo skirta lėšų moky-mo priemonėms įsigyti, kitoms mokyklos veikloms bei vaikų atvykimui į vasaros stovyklą Lietuvoje. Vykdydama „Globalios Lietuvos“ programą, LR užsienio reikalų ministerija šiais metais yra suteikusi finansinę paramą bendram ambasados Egipte ir liuanistinės mokyklėlės Hurgadoje „Jūros arkliukai“ projektui „Sausio 13-osios dalyvių ir aukų atminimo išsaugojimas“.

Gausūs renginiai kartu su tėveliais papildo programinį ugdymą: datų, susijusių su Lietuvos Nepriklausomybe, minėjimai, margučių, kalėdinių meduolių dekoravimo, cepelinų dienos, kartu su Lietuvos Respublikos ambasada Egipte minimi Naujieji metai. Visada ir visų laukiamos „Jūros arkliukų“ atidarymo ir uždarymo šventės.

Besibaigiant mokslo metams

Pokalbis su Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministerijos Regioninių mokyklų skyriaus vedėju, Vilniaus rajono tarybos nariu Jonu Vasiliausku

Pavasaris žymi mokslo metų pabaigą. Žinoma, šiemet mokslo metų pabaiga, kaip ir daugelio gyvenimas, neįprasti. Tad buvo smalsu sužinoti, kaip šiais sudėtingais mokslo metais sekėsi mokiniams, besimokantiems Vilniaus rajono mokyklose, kurios yra pavaldžios Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministerijos Regioninių mokyklų skyriui. Apie šiuos mokslo metus ir vykusius pasikeitimus švietimo darbe papasakojo minėto skyriaus vadovas, Vilniaus rajono tarybos narys Jonas Vasiliauskas.

Jis sakė, kad šiais metais jų pavaldumo ugdymo įstaigas lankė apie 5 000 moksleivių ir apie 700 darželinukų. Žinoma, Lietuvą užklupusi pandemija vertė visas mokyklas, ugdymo įstaigas ieškoti naujų mokymo, bendravimo būdų. Kai dėl suaktyvėjusios epidemijos buvo uždarytos mokyklos, skyriaus vadovas sakė, kad jie jau buvo pasiruošę nuotoliniam mokymui. Prieš tai buvo rengiami nuotolinio mokymo kursai mokytojams, tvarkomi aprūpinimo kompiuterine įranga ir derinimo klausimai. Vienas didžiausių rūpesčių buvo sudaryti tinkamas sąlygas mokytis tiems vaikams, kurie dėl įvairių priežasčių neturėjo kompiuterių, o tai ypač aktualu socialiai remtinoms šeimoms. Ministerija aprūpino kompiuteriais, planšetėmis. Žinoma, būna, kad šie prietaisai sugenda, nukrenta, bet pasitaikė ir atveju, kai tėvai kompiuterius užstatė lombarde. Tai išimtiniai atvejai, bet jų būta. Tokiems nenumatytiems atvejams iki š. m. gegužės pabaigos dar turėjo būti skirta 100 kompiuterių. Regioninių mokyklų skyriaus vedėjas patikino, kad dėl šių techninių priemonių – sunkumų nėra. Suprantama, pradėjus mokymą nuotoliniu būdu iškilo psichologinių problemų tiek suaugusiesiems, tiek vaikams. Ypač padidėjo darbo krūvis mokytojams. Ir sunkiau sekėsi jaunesnio amžiaus vaikams. Žemesnių klasių mokiniai, kuriems sunkiau sekėsi mokytis, galėjo atvykti į mokyklą, ir čia su jais dirbdavo mokytojas nuotoliniu būdu. Į mokyklą mokiniai buvo atvežami mokykliniu autobusu ir maitinami. Nėra taisyklų be išimties, dažnokai pasitaikydavo,

kad mokiniai neprisijungdavo prie pamokos ne dėl trikžių, o dėl nenoro, yra pasitaikę, kad save bandė pakeisti savo nuotrauka. Bet tokių ar panašių „išdaigų“ pasitaikydavo ir mokyklose. Rimtesnių problemų kildavo su tais mokiniais, kurie nuolat praleisdavo kompiuterines pamokas. Dėl karantino buvo negalima jų aplankyti, susitikti, išsiaiškinti priežasčių.

Pradėjus skiepyti visuomenę, pirmiausia buvo bandyta grąžinti į mokyklas abiturientus, nes jie laikys baigiamuosius egzaminus. Siekiant apsaugoti mokinius nuo užsikrėtimo COVID-19, pusė jų mokosi nuotoliniu būdu, kita pusė lanko mokyklą, vyksta mokymas, konsultacijos. Tai daroma pakaitomis. Dėl kito amžiaus vaikų grąžinimo – neaišku. Ketinta kai kurias klases grąžinti į mokyklą, bet visa tai priklauso nuo LR Vyriausybės sprendimų. Dar prieš mokslo metų pabaigą buvo grąžinami pradinių klasių mokiniai, nes jie negali likti namuose vieni – be priežiūros, ir tai kėlė daug problemų tėvams, nes šie negalėjo dirbti. O nuo penktos klasės mokiniai jau gali būti namuose ir be suaugusiųjų priežiūros. Bet, atsižvelgiant į viruso paūmėjimus ir Sveikatos centro rekomendacijas, manyta, kad šiais mokslo metais 5–11 klasių mokiniai negrįš į mokyklas ir iki mokslo metų pabaigos mokysis nuotoliniu būdu. Čia galioja ir taisyklė – jei 60 proc. klasės mokinių tėvų nesutinka, kad pamokos vyktų mokyklose, tai dirbama nuotoliniu būdu, nes mokytojas nepajėgus vienu metu dirbti dviem būdais: dėstyti pamokos klasėje ir kartu bendrauti su mokiniais nuotoliniu būdu. Mokiniai nori paklausti mokytojo, reikia papildomai paaiškinti ir t. t.

Kaip buvo minėta, rajone LR švietimo, mokslo ir sporto ministerijos Regioninių mokyklų skyriaus pavaldumo ikimokyklinio ugdymo įstaigas lanko beveik 700 vaikų. Jei kurioje nors grupėje suserga vaikas, grupė uždaroma dviem savaitėms. Per pandemijos laikotarpį ikimokyklinio ugdymo įstaigose nuolat būdavo vidutiniškai dvi grupės. Minimais laikotarpiais koronavirusu sirgo 3 proc. suaugusiųjų ir tiek pat moksleivių bei darželinukų, o vienas asmuo mirė.

Kadangi J. Vasiliauskas yra ir Vilniaus r. tarybos narys, paklausiau, ar keičiasi Lietuvos lenkų rinkimų

akcijos–Krikščioniškų šeimų sąjungos (jie turi absoliučią daugumą taryboje) požiūris į švietimą valstybine kalba. Jis sakė, kad faktais negalėtų paremti jokių poslinkių. Šiuo atveju galėtume paminėti Kauno rajoną, kuris gyventojų skaičiumi mažai skiriasi nuo Vilniaus rajono. Kauno r. pastaraisiais metais (2016–2020) atidarė 1 500 ikimokyklinio ugdymo vietų, Vilniaus r. – 15 vietų, ugdomų valstybine kalba. Lygia greta galimybės patekti į darželį laukia tiek pat vaikų, kiek dabar yra laimingųjų, galinčių juos lankyti. O Vilniaus r. turi daugybę nenaudojamų pastatų, kuriuose būtų galima atidaryti ikimokyklinio ugdymo įstaigas, bet to nesiimama. Dabar numatoma iki 2023 m. pastatyti 10 grupių darželių Pagiriuose. O kur tokia gausybė vaikų turi dabar glaustis? Juk jų tėvai darbinger amžiaus ir nori dirbti. Šioje situacijoje didinama tokių šeimų socialinė atskirtis. Žadama pastatyti 125 vietų darželį ir Riešėje – šito laukiama 15 metų. Ir vaikams šios įstaigos reikia dabar. Išėitis yra: rajono savivaldybė galėtų padėti įgyvendinti mobilių darželių projektą, o per tą laiką galėtų vykti statybos. Bet tai daryti griežtai atsisakoma ir trukdoma kitoms institucijoms ar privatiems asmenims. Tas pats pasakytina apie mokyklas, kuriose būtų mokoma valstybine kalba. Dabar apie 5 000 moksleivių, t. y. 5 gimnazijos, kasdien išvyksta mokytis į Vilniaus miesto mokyklas, o tėvai turi deklaruoti, kad jie yra miesto gyventojai, nors gyvena rajone. Gyvenamosios vietos deklaracija nėra paprastas reikalas: prie stulpo negali deklaruotis. Tai ne tik asmeninis keblumas, taip iškreipiama valstybės statistika, ypač tai pasakytina apie visuomeninį transportą, maršrutinius autobusus. Kuo rajone mažiau gyventojų, tuo prastesnis susisiekimas tarp jo ir Vilniaus.

Jokie ledai nepajudėjo ir dėl Sudervės M. Zdziechovskio pagrindinės mokyklos Rastinėnų skyriaus pastato. Dviejų aukštų pastate yra 5 vaikai. Apie kokius nors ekonominius skaičiavimus nėra nei minties. Vaikų, ugdomų lenkų kalba, nebesurenkama, o kita kalba ugdomiems vaikams pastatu neleidžiama naudotis. Čia pat esantis mobilus lietuviškai kalbančių vaikų darželis perpildytas, ir daugybė tėvų negali savo vaikams gauti šios paslaugos.

Bet gera žinia yra ta, kad, nepaisant beveik 2 metus trukusios pandemijos, su tuo susijusio karantino, Regioninių mokyklų skyrius nenuleido rankų ir toliau vykdo savo numatytus darbus. Mokyklose netrūksta mokytojų, dalis jų važinėja iš Vilniaus, Varėnos į Eišiškių, Kalesninkų ir kt. mokyklas, kita dalis gyvena netoli ugdymo įstaigų. Dabar Eitminiškių gimnazijai statomas sporto salės priestatas, kuriam valstybė šiemetams skyrė 2 mln. Eur. Džiugu, kad labai pastebimai gausėja Eitminiškių gimnazijos Pradinio ugdymo skyrius. Buivydiškių perimtame pastate yra įsikūrusi pagrindinė mokykla ir ji smarkiai auga, o artimiausiu metu planuojama įkurti 2 ikimokyklines grupes.

Mokslo metai baigiasi. Abiturientai tikisi sėkmingai išlaikyti egzaminus, visi taip pat jiems to kuo nuoširdžiausiai linki, o kiti mokiniai viliasi, kad prabėgus vasaras, Rugsėjo 1-ąją, jie galės pasisveikinti su mokytojais, apkabinti savo draugus ir į klases juos pakvies įprastas mokyklos skambutis. Na, o mokytojai svarsto, kokios bus švietimo ir mokslo reformos, kaip bus restruktūrizuojamos mokyklos.

Kalbėjosi Sofija DAUBARAITE

Mokinių sveikata: kaip ją stiprinti?

Jurgita MACKEVIČIŪTĖ,

Vilniaus r. Juodšilių „Šilo“ gimnazijos pavaduotoja ugdymui, projekto koordinatore

Turbūt visi sutiktume, jog emocinė ir fizinė sveikata yra labai svarbi gerai mokslinio savijautai, jo santykiui ir bendravimui su bendraamžiais ir suaugusiais, mąstysenos formavimuisi, sėkmingam mokymuisi, atsispyrimui žalingiems įpročiams. Vilniaus r. Juodšilių „Šilo“ gimnazijoje mokinių sveikatingumui skiriamas didelis dėmesys: priklausome sveikatą stiprinančių mokyklų tinklui, esame aktyvi mokykla, į ugdymo procesą integruojame įvairias prevencines programas. Vienas iš būdų mokinių sveikatai stiprinti – projektinės veiklos.

Šiuo metu Juodšilių „Šilo“ gimnazijoje įgyvendinamas Erasmus+ KA2 projektas „Healthy body, healthy mind, healthy environment“ (Projekto Nr. 2020-1-LT01-KA229-078107), kurio tikslas – sti-

printi mokinių fizinę ir emocinę sveikatą bei formuoti sveikos gyvensenos įgūdžius. Projekto tikslinė grupė yra 14–16 m. mokiniai. Ši tikslinė amžiaus grupė buvo pasirinkta atsižvelgiant į tai, kad, remiantis Pasaulinės sveikatos organizacijos duomenimis, ypač paauglystėje (13–15 m.) sumažėja mokinių fizinis aktyvumas, taip pat tokio amžiaus vaikai turi daugiau įvairių emocinių problemų (bendravimo problemų, negeba suderinti mokymosi ir poilsio režimo, nepailsi ir pan.). Taip pat tokio amžiaus mokiniai jau tikrai gali būti atsakingi už savo elgesio pokyčius, susijusius su vartojimo įpročiais ir gyvenimo būdu.

Mūsų gimnazistai kartu su mokiniais iš Lenkijos, Italijos, Graikijos, Bulgarijos gvildena temas, susijusias su emocine, fizine sveikata, „moderniomis“ priklausomybėmis, sveika gyvensena bei vartojimo įpročiais.

Džiaugiamės, jog nors ir didžiąją laiko dalį mokymasis vyko nuotoliniu būdu, mokiniai turėjo galimybę dalyvauti įvairiose veiklose: projekto pradžioje įsivertino savo emocinę, fizinę sveikatą, vartojimo įpročius, klausėsi paskaitų apie priklausomybes ir jų žalą (pvz., internetiniai žaidimai, socialiniai tinklai), kartu su Vilniaus m. savivaldybės visuomenės sveikatos biuro specialistais diskutavo, kaip priklausomybė nuo kompiuterinių žaidimų, telefonų veikia mūsų sveikatą bei kaip galime keisti savo įpročius, kūrė socialines reklamas, plakatus ir kt.

Straipsnyje pateikiama tik autoriaus nuomonė ir Komisija neatsako už jokią galimą juose pateikiamos informacijos naudojimą.

Lietuvių kalbos dienos Vilniaus r. Paberžės „Verdenės“ gimnazijoje

Lina MIKUTYTĖ,

Vilniaus r. Paberžės „Verdenės“ gimnazijos lietuvių kalbos ir literatūros mokytoja metodininkė,

Violeta KAZIŪNIENĖ,

Vilniaus r. Paberžės „Verdenės“ gimnazijos direktoriaus pavaduotoja ugdymui, lietuvių kalbos ir literatūros vyresnioji mokytoja

Nuo Vasario 16-osios iki Kovo 11-osios Lietuvoje ir užsienyje organizuojamos Lietuvių kalbos dienos. Šis šventinis laikotarpis pasirinktas ne atsitiktinai, juk kalba – valstybės kūrimo pagrindas, šiuolaikinės Lietuvos valstybės kertinis akmuo. Paberžės „Verdenės“ gimnazijoje taip pat vyko renginiai, skirti Lietuvių kalbos dienoms.

Vienas iš Lietuvių kalbos dienų renginių – literatūrinė popietė, skirta 100-osioms poeto Vytauto Mačernio gimimo metinėms paminėti. Nuotolinio renginio metu apie Vytauto Mačernio asmenybę ir kūrybą mokiniai sužinojo, pažiūrėję vaizdinę medžiagą. Vėliau mokiniai deklamavo poeto eiles, su mokytojomis aptarė Vytauto Mačernio kūrybos ypatumus, o renginio pabaigoje dar kartą pasitikrino savo žinias apie poeto asmenybę ir kūrybą, dalyvaujant Kahoot žaidime.

Kovo 3 d. gimnazijos mokiniai nuotoliniu būdu lankėsi Lietuvių kalbos instituto Kalbos muziejuje „Lituanistikos židinyse“ ir dalyvavo virtualioje edukacijoje. Veiklos metu mokiniai sužinojo daug naujų ir įdomių dalykų: susipažino su svarbiausiais įžymių kalbininkų darbais, prisiminė lietuvių kalbos tarmes, sužinojo, kaip atsirado įvairūs lietuvių kalbos žodžiai, kaip buvo sudaromas Didysis lietuvių kalbos žodynas. Muziejaus edukatorė sudomino mokinius kalbos žaislais – unikaliais eksponatais, kurie padeda suvokti žodžių kilmę. „Žodžių kilmės name“ buvo

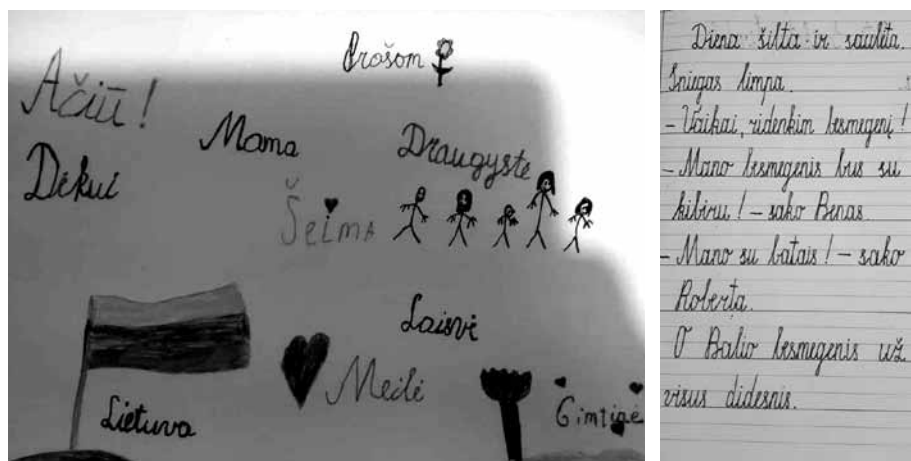
nesunku išsiaiškinti, iš kur į mūsų kalbą atkeliavo žodžiai. Atidarius namo langelį su žodžiu, buvo matyti jo kilmė.

Dėmesį patraukė ir žaidimas „Tarmių dėlionė“. Apžiūrėję ir išbandę kalbos žaislus, mokiniai „pakilo“ į antrą muziejaus aukštą, kur susipažino su XX tomų „Lietuvių kalbos žodynu“. Veiklos pabaigoje mokiniai turėjo galimybę atlikti interaktyvias užduotis ir pasitikrinti savo žinias.

Kovo 1–5 d. gimnazijoje vyko pradinių klasių lietuvių kalbos savaitė „Kalbos medis“. Visi pradinių klasių mokiniai turėjo puikią progą parodyti, ką geriausiai geba. Mokiniai demonstravo dailiausią rašyseną, vėliau pasinėrė į tautosakos lobynus, trečiąją lietuvių kalbos savaitės dieną buvo renkami raštingiausi pradinių klasių mokiniai. Ketvirtadienį mokiniai iliustravo pasaką arba knygą, o paskutinę lietuvių kalbos savaitės dieną, penktadienį, pradinukai virtualioje aplinkoje susitiko su gimnazijos bibliotekininke. Susitikimo metu bibliotekininkė mokiniams pasakojo apie knygas, knygų draugus, įvairių rūšių skirtukus, pristatė vaikų skaitomiausias knygas.

Džiugu, kad Lietuvių kalbos dienų veiklos mokiniams patiko ir buvo labai prasmingos. Vaikai ne tik praplėtė akiratį, bet ir sužinojo daug naujų ir unikalių dalykų apie lietuvių kalbą. Tikimės, kad renginiai, vykę mūsų gimnazijoje, prisidės prie lietuvių kalbos sklaidos, stiprins lietuvių kalbos mokymosi motyvaciją, didins lietuvių kalbos prestižą.

Violeta Kaziūnienės ir Linos Mikutytės nuotr.

Vilniaus rajono savivaldybė stokoja ambicijų. II dalis

Doc. dr. Gediminas KAZĖNAS,

Vilniaus r. savivaldybės tarybos narys, Mykolo Romerio universiteto docentas

Tęsiame panašių savivaldybių, tiek gyventojų skaičiumi, tiek ir geografine specifika (abi žiedinės savivaldybės), palyginimą. Šį kartą apie dviračių takus. Kodėl tai svarbu?

Šiuo metu Europos Sąjungoje (ES) didelis dėmesys yra skiriamas judumo politikai, tam yra numatomas ir finansavimas iš ES investicinių fondų! Tai ne tik „žaliosios“ politikos dalis, kuria yra mažinama automobilių daroma tarša, mažinami kamščiai miestuose ir netgi taupomas kelionės laikas, bet taip pat prisidedama ir prie visuomenės sveikatingumo didinimo. Kaip pateikiama esinvesticijos.lt portale, Lietuvai 2014–2020 m. pagal priemonę „Darnaus judumo sistemų kūrimas“ buvo skirta daugiau nei 1 mln. Eur ir nereikalaujama jokio kofinansavimo!

Kai kuriose Europos šalyse dviračiai yra ypač populiarūs transporto priemonė, čia visų pirma pagalvojame apie Olandiją, Skandinavijos šalis, Šveicariją. Dviratis yra ne tik ekologiška transporto priemonė, bet ir puiki laisvalaikio praleidimo priemonė, daranti įtaką žmonių savijautai ir sveikatingumui. Dviračių paklausa Europoje labai auga ir prognozuojama, kad jei dabar parduodama 20 mln. dviračių, tai 2030 m. bus parduodama 30 mln. dviračių¹. Kad Lietuvoje dviračiai darosi vis populiarešne transporto priemonė ir jų paklausa auga, irgi akivaizdu, o prekybininkai teigia nepamenantys tokios dviračių paklausos².

Vilniaus r. savivaldybė pagrįstai didžiuojasi esama kultūros objektais. Jų čia sutvarkytų ir parengtų turistams yra nemažai. Tačiau kita bėda, kad visi šie objektai, neturint nuosavo automobilio, praktiškai

sunkiai pasiekiami. Todėl ir jų lankymas nėra intensyvus. Net neabejoju, kad išplėtojus dviračių takų tinklą Vilniaus rajone, šių objektų lankymas gerokai padidėtų. Tai labai pagyvintų savaitgalinį, šeimyninį vilniečių turizmą į Vilniaus rajoną ir čia esančius turistinius ir kultūrinius objektus, ir miestiečiai savaitgaliais mielai su šeimomis patrauktų dviračiais į aplink Vilnių esančias vietas. Nauda būtų visokeriopa: suaktyvėtų Vilniaus r. paslaugų sektorius (barai, kavinės, smulkūs prekybiniai taškai), kurtųsi naujos darbo vietos, didėtų iš to pajamos į Vilniaus r. savivaldybės biudžetą, galiausiai didėtų visuomenės darnus judumas ir sveikatingumas. Kad tai yra ypač aktualu, parodė karantinas ir jo metu išaugusi dviračių paklausa. Galiausiai taip būtų dar vienoje plotmėje išnaudotas sostinės kaimynystės potencialas, o dėl to Vilniaus r. savivaldybė ne kartą yra sulaukusi pagrįstos kritikos.

Ką gi šiuo metu mes turime Vilniaus rajone. Gerai perkratęs savo atmintį galiu išvardyti tik kelis dviračių takus, kurie jungia su Vilniaus miestu: tai einantis palei plentą iš Vilniaus į Nemenčinę (bet jis yra įrengtas Lietuvos automobilių kelių direkcijos) ir kiti – iš Didžiosios Riešės ir nuo Bendorių į Vilnių. Pagal man iš Vilniaus r. savivaldybės administracijos pateiktą informaciją, šiuo metu įrengti dviračių takus numatoma Nemenčinės miestelyje, Pagiriuose ir vienas vienintelis esmingai reikšmingas objektas – tai parengtas planas, jungiantis Rukainius su Medininkais, kuriam įgyvendinti dabar ieškoma finansavimo. Bus taip pat vystomi pėsčiųjų takai Juodšiliuose, Maišiagalėje, kuriais, matyt, taip pat bus galima naudotis ir dviratininkams. O juk būtų visai nieko, jei vilniečiai tuo taku pro Bendorius galėtų toliau nuvykti iki Maišiagalos, į Juzefo Obrembskio muziejų ir po to gal panorėtų ir papietauti „Grafo Dvaro“ kavinėje... Taigi, faktiškai Vilniaus rajone nėra jokios aktyvaus laisvalaikio praleidimo infrastruktūros, išskyrus tas vietas, kurios sukurtos Neries regioninio parko. O ir prie tų, kad jas aplankytum, saugiai gali nuvykti tik automobiliu.

Paanalizavus Vilniaus r. savivaldybės neseniai patvirtintą *strateginės veiklos planą* (SVP) 2021–2023 m.,

¹ Ernestas Naprys, „Baltik Vairas“ regi didžiulį dviračių trūkumą: kainos auga, norintys įsigyti turėtų nelaukti“, in: *Delfi.lt*. Prieiga per internetą – <<https://www.delfi.lt/verslas/verslas/baltik-vairas-regi-didziuli-dviraci-u-trukuma-kainos-auga-norintys-isigyti-turetu-nelaukti.d?id=86837873>>.

² ELTA, „Dviračių pardavėjai: tokiam pirkėjų antplūdžiui nebuvome pasirengę“, in: *LRT.lt*. Prieiga per internetą – <<https://www.lrt.lt/naujienos/verslas/4/1316562/dviraci-u-pardavejai-tokiam-pirkeju-antpludziui-nebuvome-pasirenge>>. Aistė Žebrauskienė, „Tokio sezono dviračių verslas dar nematė: žmonės plūsta dėl kompensacijų, tačiau renkasi tik tai, kas liko“, in: *Delfi.lt*. Prieiga per internetą – <<https://www.delfi.lt/verslas/transportas/tokio-sezono-dviraci-u-verslas-dar-nemate-zmones-plusta-del-kompensaciju-taciau-renkasi-tik-tai-kas-liko.d?id=85486401>>.

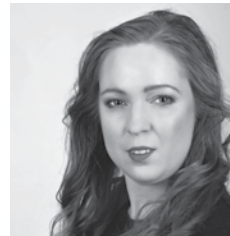
matyti, kad šiai didelį potencialą turinčiai krypčiai plėtoti nėra praktiškai skiriama jokio dėmesio. Nors SVP, Susisiekimo ir gatvių apšvietimo infrastruktūros gerinimo programoje ir yra užsiminta apie dviratininkus ir netgi 03.01.04 uždavinys pavadintas „Sudaryti saugias sąlygas rajono keliuose, miestelių bei kaimų gatvėse pėstiesiems ir dviratininkams“, tačiau, pasižiūrėjus tikslų, uždavinių ir priemonių išlaidų suvestinę, akivaizdžiai matyti, kad dviračių takai čia nėra minimi.

Palyginkime su Kauno rajonu. Kauno r. savivaldybės patvirtintoje SVP, Kelių priežiūros ir viešojo transporto paslaugų įgyvendinimo programoje aiškiai yra išskirtas uždavinys „Įrengti darnaus judumo sistemų funkcionavimui būtina fizinę ir intelektinę infrastruktūrą“ ir numatyta priemonė „Vystyti pėsčiųjų ir dviračių takų infrastruktūrą“, o pagal šią priemonę numatyta kasmet nuo 2021 iki 2023 m. įrengti po 3 km naujų pėsčiųjų ir dviračių takų, tam kasmet skiriant apie 250 tūkst. Eur. Taip pat kasmet numatoma atnaujinti po 2 km jau esamų pėsčiųjų ir dviračių takų.

Apibendrinant. Grubiai skaičiuojant, Kauno r. savivaldybė per tą laikotarpį parengia naudojimui apie 15 km pėsčiųjų ir dviračių takų, o štai Vilniaus r. savivaldybės SVP išlaidų suvestinėje apie dviračių takus net nėra užsiminta (tik šaligatvių ir apšvietimo įrengimas). Išraiškingiausias faktas turbūt yra tas, kad, kai Kauno r. savivaldybė darnaus judumo skatinimą yra išsikėlusį kaip atskirą uždavinį, tai Vilniaus r. savivaldybės SVP net žodžio „judumas“ nerasta! Žodis „dviračių“ yra pavartotas tik 2 kartus. Manychiau, šių faktų pakanka, kad matytume, jog Vilniaus r. vadovybė neturi jokios vizijos, kaip turėtų atrodyti rajono kultūrinis ir socialinis gyvenimas ateityje. Visas ligšiolinis muziejų ir etatų juose steigimas, kai nėra numatyta veiklos plėtros pritraukiant daugiau lankytojų, nekuria pridėtinės vertės ir tarnauja greičiausiai tik įdarbinant „savus“. O gal čia kaip tik to ir siekiama – toliau gyventi užsidariusi savame gete ir bet kokia kaina išlikti valdžioje. Nes normalioje Vakarų valstybėje seniai būtų nutiesti dviračių takai iš Vilniaus į Maišiagalą, Dūkštą (ir toliau į Kernavę), Medininkus, Lavoriškes, Jašiūnų dvarą. ■

Eišiškėse įteikta Stanislovo Rapolionio premija

Jolanta ZAKAREVIČIŪTĖ,
istorijos magistrė, Trakai–Eišiškės

Gegužės 14 d. Šalčininkų r. Eišiškių Stanislovo Rapolionio gimnazijoje vyko kasmetinis Stanislovo Rapolionio premijos įteikimo renginys. Šios premijos skyrimo tikslas – „skatinti mokytojų, kultūros ir meno veikėjų literatūrinę veiklą, tautinį ugdymą, Pietryčių Lietuvos istorinės praeities studijavimą“. Dėl tebesitęsiančio karantino šventė buvo kitokia nei įprastai – jaučioje gimnazijos bibliotekoje susirinko nedidelis būrelis kviestinių svečių ir tebebuvo laikomasi visų saugumo reikalavimų. Šiemet štai tokio uždaro renginio metu buvo pasveikinti dviejų premijų laureatai. Mat dėl sudėtingos epidemiologinės situacijos pernai premija nebuvo įteikta.

Į premijos įteikimo šventę atvyko lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ pirmininkas Algimantas Masaitis, Vilniaus r. savivaldybės tarybos nariai, LR švietimo, mokslo ir sporto ministerijos Regioninių mokyklų skyriaus vedėjas Jonas Vasiliauskas ir Mykolo Romerio universiteto docentas dr. Gediminas Kazėnas, „Ryto“ draugijos talkininkai Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademijos dėstytoja Vilija Janušauskienė ir verslininkas Mindaugas Vyskupaitis, S. Rapolionio premijų laureatai: laikraščio Gudijos lietuviams „Lietuvių godos“ vyriausioji redaktorė Marija Šaknienė, ilgametis Eišiškių S. Rapolionio gimnazijos direktorius Vytautas Dailidka ir Trakų r. laikraščio „Trakų žemė“ bei Lietuvos istorijos žurnalo

Stanislovo Rapolionio premijos įteikimo renginio dalyviai Šalčininkų r. Eišiškių S. Rapolionio gimnazijoje. Iš kairės: Juozas Vercinkevičius, Danuta Zuzo, Vilija Janušauskienė, Irma Stadalnykaitė, Angelė Žalalytė-Valienė, Algimantas Masaitis, doc. dr. Gediminas Kazėnas, Eglė Kiriuškinienė, Jonas Vasiliauskas, Marija Šaknienė, Vytautas Dailidka. 2021 m. gegužės 14 d. JOLANTOS ZAKAREVIČIŪTĖS NUOTR.

Algimantas Masaitis sveikina 2020 m. premijos laureatę tapusią Angėlę Žalalytę-Valienę. JOLANTOS ZAKAREVIČIŪTĖS NUOTR.

Vilniaus r. sav. tarybos nariai Mykolo Romerio universiteto docentas dr. Gediminas Kazėnas (kairėje) ir LR švietimo, mokslo ir sporto ministerijos Regioninių mokyklų skyriaus vedėjas Jonas Vasiliauskas. JOLANTOS ZAKAREVIČIŪTĖS NUOTR.

„Voruta“ vyriausiasis redaktorius Juozas Vercinkevičius. Ilgai nelaukus po A. Masaičio ir Eišiškių S. Rapolionio gimnazijos direktorės Danutos Zuzo sveikinimo žodžių buvo paskelbti 2020 ir 2021 m. premijų laureatai.

S. Rapolionio premija 2020 m. – pedagogei A. Žalalytei-Valienei

S. Rapolionio premiją lietuvių švietimo draugija „Rytas“ 2020 m. paskyrė mokytojai Angelei Žalalytei-Valienei. M. Šaknienė apie laureatę rašė: „Ji – tarsi neišsenkantis šaltinis, nuolat čiurlenantis, almantis, skubantis nešdamas atgaivą kiekvienam prie jo pasilenkiančiam. Ji – tarsi gyva versmė, kiekvieną išklausanči, išgirstanti, paguodžianti, visur dalyvaujanti ir visur suspėjanti, tarsi nejučiantį metų naštos, kuri vis didėja ir didėja.“¹ A. Žalalytė-Valienė gimė 1946 m. balandžio 23 d. Vaivadiškių kaime, šalia Molėtų. 1970 m. baigė Vilniaus valstybinį universitetą, įgijo filologės, lietuvių kalbos ir literatūros dėstytojos specialybę ir išvyko dirbti į Baltarusiją, Gervėčių kraštą. Ji taip pat dirbo ir Vilniaus krašto mokyklose – Juodšiliuose, Kalveliuose, Naujojoje Vilnioje. Vėliau vėl grįžo dirbti į Baltarusiją – Rimdžiūnus, ten ir dabar dirba žurnale „Moksleivis“. A. Žalalytė-Valienė – ne tik puiki, pasiaukojanti mokytoja, bet ir profesionali gidė, aktyvi lietuviškos spaudos, laikraščio „Lietuvių godos“ pagalbininkė, nuostabi atlikėja, giedanti Vilniaus arkikatedros chore, ansamblyje „Indraja“ bei Rimdžiūnuose – „Žilvityje“. Savo meilę ir šilumą ji dovanoja ne tik daugybei mokinių, bet ir dviem dukroms Rasai ir Eglei, sūnui Vytautui, savo gyvenimą taip pat susiejusiems su menu: Eglė – aktorė, Rasa – Nidos meno mokyklos direktorė, o Vytautas – chorvedys Klaipėdos muzikiniame teatre.

¹ Marija Šaknienė, „Mokytoja Angelė“, in: *Lietuvių godos*, Nr. 4 (331), 2021 m. balandis, p. 4.

Šiųmetinės premijos laureatė – Lietuvos istorijos žurnalo „Voruta“ redaktorė

2021 m. S. Rapolionio premija buvo paskirta Lietuvos istorijos žurnalo „Voruta“ redaktorei Irmai Stadalnykaitei. Laureatė padėkojo premijos steigėjams, lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ pirmininkui A. Masaičiui, valdybai bei Pietryčių Lietuvos kultūros, spaudos, švietimo darbuotojams, kurie galbūt ne visada pastebimi ir tinkamai įvertinami. Ji priminė, kad leidžiant žurnalą prisideda daugybė istorijos, kultūros, kraštotyros mylėtojų iš įvairių Lietuvos vietovių ir kitų valstybių (Lucko, Tilžės, Maskvos miestų ir t. t.), todėl šiuo įvertinimu norėtų pasidalyti su jais visais. Svarstė, kad apdovanojimas taps iššūkiu ir paskata toliau uoliai dirbti. Pakalbinus redaktorę pristatė antrus metus leidžiamą „Vorutos“ žurnalą, gimusį iš 30 metų leisto nacionalinio Lietuvos istorijos laikraščio:

1989 m. spalio 24 d. J. Vercinkevičiaus įsteigtame Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio įkvėptame nacionaliniame Lietuvos istorijos laikraštyje „Voruta“ visą laiką buvo spausdinamos lietuvių tautinį tapatumą, visuomenės pilietiškumą, kritinį mąstymą, sąmoningumą skatinančios ir ugdančios publikacijos įvairiomis Lietuvos istorijos temomis. Nuo pat pirmo „Vorutos“ numerio iki šių dienų nagrinėjama Lietuvos Bažnyčios, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, Mažosios Lietuvos ir vadinamojo Karaliaučiaus krašto, Rytų ir Pietryčių Lietuvos, etninių lietuvių žemių istorija, Lietuvos valstybingumo ir santykių su kaimyninėmis valstybėmis istorija ir raida, skiriama daug dėmesio Lietuvos Sąjūdžio ir Lietuvos pasipriešinimo okupaciniams režimams, partizaninio karo pasakojimams. Laikraščio turiniu siekta paneigti okupacijos metais suformuotus netikros Lietuvos istorijos stereotipus, atskleisti klastotes, gilinti Lietuvos istorijos žinias ir ugdyti visuomenės pasididžiavimą tautos, valstybės istorija. Surinktus „Vorutos“ komplektus nuo pat pirmojo numerio turi ne vienas

buvęs sąjūdininkas, taip pat dėl vieno kito komplekte trūkstamo numerio į redakciją kreipiasi ir nepriklausomoje Lietuvoje užaugusios, brendusios kartos atstovai, prie leidinio rengimo prisideda nauji autoriai, jauni istorikai ir kultūrininkai, kalbos redaktoriaus kvalifikaciją turintys lituanistai. Po 30-ies leidybos metų, kai jau surinktas nemenkas ištikimų skaitytojų ratas ne tik Lietuvoje, bet ir užsienio lietuvių bendruomenėse, „Vorutos“ laikraštis tapo žurnalu ir tai tarsi žymi naują kokybės laiptelį. Nuo 2020 m. sausio 1 d. vietoj laikraščio keturis kartus per metus (kas tris mėnesius) leidžiamas istorijos mokslą populiarinantis žurnalas tokiu pačiu pavadinimu. Šiomet padidėjo ir žurnalo apimtis – jis leidžiamas 104 puslapių (t. y. 13 spaudos lankų). Tai yra vienintelis Lietuvos istorijos žurnalas, iš kitų leidinių išsiskiriantis aukštos kvalifikacijos autorių publikacijomis, kokybišku turiniu, pateikiamų istorijos tyrimų naujumu, publikuojamos medžiagos pagrįstumu, pasitelktų šaltinių įvairove.

Ilgametis Šalčininkų r. Eišiškių Stanislovo Rapolionio gimnazijos direktorius Vytautas Dailidka. JOLANTOS ZAKAREVIČIŪTĖS NUOTR.

Šalčininkų r. Eišiškių Stanislovo Rapolionio gimnazijos direktoriaus pavaduotoja ugdymui Eglė Kiriuškinienė. JOLANTOS ZAKAREVIČIŪTĖS NUOTR.

Šalčininkų r. Eišiškių Stanislovo Rapolionio gimnazijos direktorė Danuta Zuzo. JOLANTOS ZAKAREVIČIŪTĖS NUOTR.

Lietuvos istorijos žurnalo „Voruta“ vyriausiasis redaktorius Juozas Vercinkevičius. JOLANTOS ZAKAREVIČIŪTĖS NUOTR.

2015 m. balandį pasirašius sutartį su Tautos fondu (JAV), buvo pradėtas leisti Rytų Lietuvos mokykloms skirtas laikraščio priedas „Tėviškės aušra“. Šis priedas išliko ir žurnale. Jame spausdinamos publikacijos apie Rytų ir Pietryčių Lietuvos lietuviškų mokymo įstaigų gyvenimą, istoriją, siekiama atskleisti, su kokiomis problemomis susiduria švietimo įstaigos, saugodamos bei stiprindamos ugdytinių nacionalinę savimonę, etnokultūrinę tapatybę, istorinę atmintį ir pilietiškumą. Šis priedas – tam tikra lietuviškų švietimo įstaigų bendruomenių palaikymo, paskatinimo išraiška.

Renginio dalyvius sužavėjo „Vorutos“ vyr. redaktoriaus J. Vercinkevičiaus kalba, kuria ne tik priminta šio leidinio misija, bet ir atskleisti leidėjams ir redaktoriams kylantys iššūkiai, pristatytos gyvenimo Pietryčių Lietuvoje ir Mažojoje Lietuvoje (Karaliaučiaus krašte) aktualijos, susijusios su lietuviškų asmenvardžių, vietovardžių rašymu, saugojimu, valstybinės kalbos vartojimu.

S. Rapolionio premijų laureatai

S. Rapolionio premija teikiama nuo 2007 m., o nuo 2011 m. kasmetinis įteikimo renginys vyksta Eišiškių Stanislovo Rapolionio gimnazijoje. Šiomet buvo paskirtos 16-oji ir 17-oji S. Rapolionio premijos. Tokios premijos 2007 m. įteiktos Vytautui Dailidkai ir dr. Algirdui Kavaliauskui, 2008 m. – Viktorijai Lapėnienei, Antanui Karmonui ir Algimantui Masaičiui, 2009 m. – Jonui Bajorūnui, 2011 m. – Juozui Vercinkevičiui, 2012 m. – Valentui Šiaudiniui, 2013 m. – Antanui Lesiui, 2014 m. – dr. Aldonai Vasiliauskienei, 2015 m. – prof. Gražinai Landsbergienei, 2016 m. – Aurelijai Arlauskienei, 2017 m. – Marijai Šaknienei, 2018 m. – Vytautui Valentinui Česnuliui, 2019 m. – Benjaminui Kondratui.

Tikrasis poetės gyvenimo kelias

Albina TUMAITĖ,

Lietuvos mokytojų literatų „Spindulio“ draugijos pirmininkė

Danielė atėjo į šį pasaulį Gardės dvare, apsuptame didelio sodo, ant Varduvos upės kranto, netoli Sedos miestelio. Nuo šios akimirkos prasidėjo jos didysis gyvenimo kelias. Jis tęsis, vingiuos, pasitaikys pavojų ir įvairiausių kliūčių, bet ji turės eiti būtent juo, nes kito kelio nebus.

Danielė d' Erceville

„Tėvo nebuvo. Tėvas buvo tolimoje Vakarų šalyje... Ar pabučiavo motina mane?“ Kai motiną trėmė į Sibirą, ji buvo metų ir trijų mėnesių. Mažutė mergaitė liko Stepono ir Stefanijos Girdenių šeimoje. Jai buvo duota Girdenytės pavardė. Taip nusprendė motina ir senelis. Šioje šeimoje ji nesijautė sava. Jai labai trūko motinos, kuri ją apkabintų, paguostų.

Girdenių šeima gyveno Plinkšių kaime. Čia augo trys savi vaikai. Užaugino ir ją. Čia baigė vidurinę mokyklą. Iš Plinkšių kelias vedė į Klaipėdą. Mokytojavo ir studijavo Vilniaus universitete lietuvių kalbą ir literatūrą. Ji norėjo, kad studijos niekada nesibaigtų.

Po tėvų mirties Danielė atkūrė savo motinos tėvio pavardę.

Daug skausmo patyrė. Gyvenimas tapo kūryba. Dar vaikystėje pradėjo rašyti eiles. Pirmieji eilėraščiai buvo išspausdinti Mažeikių rajono laikraštyje, vėliau Klaipėdos ir respublikinėje spaudoje. Poetė Danielė d'Erceville išleido 10 poezijos knygų. Ji yra Lietuvos ramuvų sąjungos literatūros konkurso „Žalčio karūna“ laureatė (1999). Poetė – aktyvi Lietuvos mokytojų literatų „Spindulio“ draugijos narė ir geriausias knygos konkurso laureatė už poezijos rinkinį „Aušros ąsotis“ (2006). Girdenytės pavardė yra įrašyta į Lietuvos rašytojų sąvadą (1996) ir Lietuvių literatūros enciklopediją (2003).

2003-ųjų gegužę Nidoje vyko Poezijos pavasario šventė. Tą dieną likimas Danielėi lėmė sutikti lietuvių literatūros ambasadorių Vokietijoje Alfredą

Franckaitį. Poetė padovanojo jam eilėraščių rinkinėlį „Lietus rožėse“. O rugsėjį A. Franckaitis parašė laišką į Klaipėdos „Eldijos“ leidyklą. Knygos leidėjas Juozas Marcinkus įteikė laišką Danielėi džiaugsmingai tardamas: „Tavo poezijos atbalsiai skamba Vokietijoje...“

Poetas ir vertėjas A. Franckaitis džiaugėsi jos poezija. Jis parašė Danielėi daug laiškų. Keletas minčių iš jų:

Dabar pats neberašau. Verčiu lietuviškus eilėraščius į vokiečių kalbą. Išverčiau A. Baranausko „Anykščių šilėlių“, Maironio „Pavasario balsus“, Putino ir Just. Marcinkevičiaus eiles. Justinas mane girte gyre.

Jūsų poezija esu gerokai sužavėtas! Tos eilės pilnos skausmo, kartais neviltingo lūkesčio...

Neanalizuosiu. Per saviti. Per šventi gal. Teliėka uždari širdyje. Mane giliai įveikė. Atidėjau Salomėją Nėrį. Tuoju pasileidau bėgti į Jūsų poezijos pieveles.

Kas Jūsų poezijoje, kad ji gali prikelti tokias jausmų audras? O jos tokios gaivinančios! Tikro poeto skausmas yra ir mano skausmas. Juk aš myliu tą mažąją Lietuvėlę!

Šie laiškai, rašyti kelerius metus ir siųsti su eilėraščių vertimais, byloja užgimusių tyrą meilę, kurios tęsinį šioje Žemėje nutraukia mirtis. Liko vertimai. Danielė buvo tokia vieniša... Į jos kūrybinį gyvenimą atėjo žmogus, sklidinąs gerumo ir sielos šviesos. Taip retai kam būna. Taip žmogumi apsireiškia dieviškoji dvasia. Į jos gyvenimą atėjo džiaugsmas. Sugrįžo ir skausmas. Atsivėrė nauja kūrybinė versmė.

Alfredas versti rinkosi jam labiausiai patinkančius eilėraščius. Taip gimė devintoji eilėraščių rinktinė „Išsiau raštą / Ich webe ein Muster“ lietuvių ir vokiečių kalba. Tikrasis šios poezijos rinktinės sudarytojas ir yra kilnūs ambasadorius. Knyga buvo eksponuojama Leipzigo knygų mugėje. Tai abiejų tautų dvasinis turtas.

Leidėjas Antanas Stanevičius rašo:

Likimas taip sustygavo, kad Danielėi šio gyvenimo girioje buvo paliktas tik vienas takas – tai kūrybos, poezijos proskyna...

Negailėstinga tikrovė atėmė tėvus, kurių glėbyje galėtum jaustis mylima, jaukią buitį gražiame dvare, aukštos kilmės vertą išsilavinimą, atėmė ir tautinę tapatybę. Formaliai įrašyta lietuviškai, Danielė d' Erceville tapo pačia lietuviškiausia poete ir pagal pasaulėjautą, ir pagal Tėvynės meilę, ir pagal vaizdą, kalbą.

Ir išvaizda ji, kiekvienas pasakys, – klasiškinė geltonplaukė lietuvaite!

„Lietuva pro uosius“ – dešimtoji Danielės poezijos rinktinė, sudaryta iš pirmųjų eilėraščių rinkinių – „Žemė rasos laše“ (1990), „Su meilės karūna“ (1993), išleistų Girdenytės pavarde. Keli pluošteliai eilėraščių, paimti iš rinkinių „Purienas pamerkia saulė“ (1998), „Lietus rožėse“ (2003), pasirašyti Danielės d'Erceville pavarde.

Rinktinėje – trys skyriai: „Po Žemaitijos dangumi“, „Saulės ir lietaus šalyje“, „Lietuva – Tėvynė mieloji“.

Žemaitija – Danielės vaikystės šalis. Čia pat, po Žemaitijos dangumi, prasidėjęs Danielės gyvenimo kelias, tampa didele erdve.

*Einu į saulėtekį –
į vaikystės kraštą,
Kur pakelės pilnos purienų,
Kur neužmirštuolės žydi,
Kur dangus toks aukštas,
beribis... Eil. „Kelias“*

Gimtinė ir namai – tai neįkainojama šioje žemėje. Danielei nebuvo lemta augti gimtuosiuose namuose. Namus ji kūrė savo širdyje, juos išpuošdama bendravimu, išpuoselėdama dvasingumu ir nuolat tobulindama savo pasaulį. Gamta – jos namai. Čia ji jaučiasi saugi, pasitiki savimi, be galo myli šį nuostabų gimtinės kampelį. Gamta atsilygina tuo pačiu.

*Ten, kur tėviškė laukia
manęs, –
teka aušros į ištiestus
delnus...
Pušys tiesia žaliąsias rankas.
Eglės atneša rytmečio saulę... Eil. „Ten, kur tėviškė“*

Danielė giliai jaučia gamtos pasaulį. Eilėraštyje „Takas“ prisimena skaudžią vaikystę. Čia taip vos pastebimai įpintas našlaičio vaiko sielvartas:

*Čia pušys iškelusios
Žalius debesį laiko.
Žolynuose rasos
Spindi ašarom vaiko.
O, kaip gaiviai kvėpia tėviškės žemė! Toks nesulaukomas pavasario veržlumas! Ir vaikystės draugų ilgesys.
O su pavasariu pražysta ir visa žemė. Poetė grožisi mėlynų žibuoklių sauja, žydinčiu rugiagėlių keru...
Iš ežero tamsios gelmės,
Iš juodo ilgesio išaugę
Balti balti žiedai lelijų. Eil. „Žydi lelijos“*

Žydi ievos. Žemės džiaugsmas gyvas... Eil. „Žydi ievos“

Toks trapus ir trumpas tas žydėjimas... Gilus sielvartas atsispindi eilėraščių cikle „Netektis“, skirtame kraštietei Vandai Jurgutytei, mirus motinai:

*Jau gimtieji namai man seniai –
Besiūbuojanti vėjais palaukė.
Aš einu, vis einu, o ten
Stovi motina mano... Ir laukia...*

Tokia artima poetės giminystė su žeme, dangumi, gėlių žiedais ir medžiais. Poetė apdainuoja Žemaitijos miškų didybę ir grožį: „Tai didumas, tai gražumas tų miškų!“ Jai mieli ir artimi šlamantys ąžuolai, baltuojančios vyšnios, vieniši kaštonai, giliai mėstančios šimtametės liepos, vos virpančios epušės, liekni berželiai, girgždantys seni topoliai... Jos lyrikoje atgyja senasis lietuvių tikėjimas, teigiantis, kad po mirties pagoniškos sielos apsigyvena medžiuose.

*Galinga ir graži senovės Žemaitija,
Laiminusi ąžuolu, guodusi uosiu. Eil. „Senovės Žemaitija“*

Žemaitija – poetės vaikystės žemė. Danielė labai myli Žemaitiją, jos neskubrią kalbą šventąja savo meile. Eilėraštyje „Aš neišsėmsiu“ lyrikė rašo: „Aš neišsėmsiu tavo tyro grožio per visą gyvenimą...“

„Saulės ir lietaus šalyje“ – poetinės, dramatinės gyvenimo akimirkos.

*Jūra sukasi amžiais
ratu:
Renka renka žemės
ašaras –
nesurenka.
Neša neša saulę –
neišneša. Eil. „Jūra“*

Danielė yra Baltijos jūros dukra. Jūra – tarsi žmogaus likimo metafora. Neišmatuojama jos didybė, galybė ir amžinybė. Eilėraščių ciklas „Klaipėdos skulptūrų parkas“ skirtas menininkams.

Programiniame eilėraštyje „Lietuva pro uosius“ atsispindi nelengvas Lietuvos kelias ir jos gyvenimo kelias: „Kaip nueit ugnim tvoskiantį kelią?“

Danielė labai myli Vilnių, Lietuvos širdį. Ji labai ilgisi universiteto – Lietuvos mokslo šventovės. Būtent čia ir viską pajauti. Universiteto kiemelyje, „ant karštų akmenų“, kada „kerštinga saulė liepsnom Vilnių baudė“, pamato žiogą, kuris įkrenta jai į plaukus ir primena vaikystę. Iš čia jai atsiveria visa Lietuva:

*Lietuva pasistiebus pro uosius
Pažiūrėjo akim ežerų.
Lyg vaikystėje pievoj juokiuosi,
Vilniuje rasą pievų geriu!*

„Lietuva – Tėvynė mieloji“ – trumpais eilėraščiais blyksi Lietuvos istorija. Tolima lietuvių tautos praeitis susipina su dabartimi, susimąščiusia upe plaukia į ateitį – išlikti, gyventi kartu su uosiais, šlamantčiais Lietuvos žemėje per tūkstančius metų.

Žurnalo priedo redaktorė Irma Stadalnykaitė

Filomena Vaicekauskienė (1931 10 29–2021 05 26)

PRO MEMORIA

Iš niekur ir vėl į niekur tas mūsų visų traukinys, kaip gaila, kad jam pralėkus, visas visas išnyks.
Liutauras Degėsys

Eidama 90 metus mirė mokytoja Filomena Vaicekauskienė. Kelionėje iš niekur ir vėl į niekur Filomena spėjo daug nuveikti. Buvo aktyvi kraštotyrininkė, puiki mokytoja, rūpestinga mama.

Filomena Vaicekauskienė gimė Panevėžio r., Pinigėlių k. 1951 m. baigė Panevėžio II mergaičių gimnaziją, o nuo 1952 m. dirbo įvairiose Širvintų r. mokyklose: Liukonyse, Bagaslaviškyje, nuo 1956–ųjų rugsėjo – Musninkų vidurinėje. Ilgametė lietuvių kalbos mokytoja į gyvenimą išlydėjo daugybę mokinių, sutiko begalę įdomių žmonių.

Daug gražių ir prasmingų darbų nuveikė Filomena. Buvo nenuilstanti kraštotyrininkė. Kraštotyra ėmė domėtis nuo 1972–ųjų. Tuomet Širvintų r. vyko kalbos faktų, vietovardžių rinkimo ekspedicija. Litanistė Filomena tada mielai prisidėjo prie šio kilnaus darbo. Po to dalyvauta Biržų, Radviliškio, Utenos, Kupiškio, Rokiškio r. vykusiose kalbinėse ekspedicijose.

F. Vaicekauskienės indėlis į kraštotyros aruodą labai svarus. Ji 1977 m. ji užrašė musninkiečių

atsiminimus apie rašytoją Igną Šeinių, Musninkų apylinkėse surinktą kalbinę medžiagą siuntė Lietuvos ir Latvijos mokslų akademijoms, muziejams. Labai daug energinga kraštotyrininkė talkino mokslininkams, rašantiems apie religines šventes, lietuvių papročius ir tradicijas Musninkų krašte. 1987 m. ji buvo apdovanota medaliu „Už nuopelnus kraštotyrai ir paminklų apsaugai“. Už aktyvią kraštotyrinę ir šviečiamąją veiklą, rašytojo Igno Šeinaus atminimo puoselėjimą ir jo gimtinės garsinimą, už indėlį kalbotyrai ir tautos kultūrai, Musninkų krašto garsinimą Lietuvoje ir svetur F. Vaicekauskienei 2009 m. vasario 16 d. įteikta Igno Šeinaus premija.

F. Vaicekauskienė – rūpestinga mama ir močiutė, užauginusi sūnų Rolandą ir dukrą Virginiją, daug širdies šilumos bei kantrybės atidavusi vaikaičiai Justinai.

Mokytojos šviesus paveikslas – dvasios stiprybė, beribis gyvenimo džiaugsmas, erudicija, vidinė energija – išliks mokinių, kolegų, visų ją pažinojusių atmintyje.

Širvintų r. Musninkų Alfonso Petrulio gimnazijos bendruomenė

Autorių dėmesiui

Dėkojame, kad skaitote ir prenumeruojate Lietuvos istorijos žurnalą „Voruta“ ir internetinį laikraštį www.voruta.lt. Jeigu nusprendėte atsiųsti mums straipsnį, žinutę, pranešimą spaudai, prašytume laikytis šių reikalavimų:

- Visi autoriai privalo laikytis Lietuvos visuomenės informavimo etikos kodekso, patvirtinto viešosios informacijos rengėjų ir skleidėjų organizacijų ir Visuomenės informavimo etikos asociacijos narių atstovų 2016 m. vasario 29 d. susirinkime. Žr. *Lietuvos visuomenės informavimo etikos kodeksas*, Vilnius: Visuomenės informavimo etikos asociacija, 2016, 24 p. Prieiga per internetą – <https://www.etikoskomisija.lt/teisine-informacija/etikos-kodeksai/item/215-visuomenes-informavimo-etikos-kodeksas>.

- Rankraštis turėtų būti surinktas kompiuteriu (šriftai – *Times New Roman* arba *Palemonas*, dydis – 12 punktų, tarpai tarp eilučių – 1,5 linijos) ir suredaguotas, laikantis bendrinės lietuvių kalbos normų, kalbos kultūros taisyklių.

- Publikacijos apimtis turėtų būti ne didesnė nei 15 000 simbolių. Jei publikacija yra didesnės apimties, prašytume kreiptis į redakciją ir aptarti publikavimo galimybes.

- Prie straipsnių būtina pridėti literatūros sąrašą, pateikti

archyvinių šaltinių nuorodas. Išnašos pateikiamos puslapio apačioje. Remtis bibliografinių duomenų pateikimo standartu.

- Nelietuviški asmenvardžiai ir vietovardžiai adaptuojami (nelotyliško pagrindo rašmenis vartojančių kalbų – transkribuojami) ir gramatinami. Adaptuotus nelietuviškus asmenvardžius tekste minint pirmą kartą, jie skliaustuose pateikiami ir autentiška forma pasviruoju šriftu.

- Rankraštį prašome siųsti elektroniniu paštu vorutosfondas@voruta.lt. Laiške būtina tiksliai nurodyti savo vardą, pavardę, pareigas, kontaktinio telefono numerį, elektroninio pašto adresą.

- Prie rankraščio pridėti iliustracijų (pvz., dokumentų faksimilių), fotografijų. Būtina nurodyti fotografijų autorių vardus ir pavardes, pateikti metriką (asmens, vieta, data ir t. t.), pažymėti, kuriai fotografijai skirtas aprašas.

- *JPG* arba *TIF* formatu išsaugotas iliustracijas ir fotografijas prašome siųsti prisegtas prie laiško (atskirai nuo pagrindinio teksto) elektroniniu paštu vorutosfondas@voruta.lt.

- Kitiems leidiniams pateiktų publikacijų Lietuvos istorijos žurnale „Voruta“ nespausdiname.

Lietuvos istorijos žurnalo „Voruta“ redakcija

El. paštas vorutosfondas@voruta.lt,

vorutosfondas@gmail.com.

Tel. 8 528 51266, mob. tel. 8 605 11117 (Aušra), 8 603 11117 (Irma).

Parama

Dėkojame visiems, kurie žurnalą leidžiančiai viešajai įstaigai „Vorutos“ fondui skyrė dalį 2020 m. sumokėto gyventojų pajamų mokesčio.

„Vorutos“ redakcija

Mieli „Vorutos“ skaitytojai ir prenumeratoriai!

Lietuvos paštuose priimama Lietuvos istorijos žurnalo „Voruta“ prenumeratora **2021** metams.

Prenumeratos kaina (indeksas 0135)

1 ketvirčiui **4,08 €**

2 ketvirčiams (pusei metų) **8,16 €**

Prenumeratos kaina pensininkams, neįgaliesiems, moksleiviams, studentams, mokytojams (indeksas 0136)

1 ketvirčiui **3,26 €**

2 ketvirčiams (pusei metų) **6,53 €**

Kasmėnesinės žurnalų prenumeratoros paslaugą galima užsisakyti iki kiekvieno mėnesio 20 dienos. Gyventojų ir organizacijų užsakyti periodiniai leidiniai nurodytais adresais pristatomi kasdien, išskyrus sekmadienius, švenčių dienas ir kai kuriose kaimo vietovėse pirmadienius. Periodinių leidinių prenumeratorą galima užsisakyti ir internetu – tinklalapyje <https://www.prenumeruok.lt/>.

„Vorutos“ redakcija

**Senoji
Kibininė** 1969
metai

*Tad linkime akimis pamatyti,
gomuriu pajusti, širdimi išimylėti...*

- ❖ Kompleksiniai pietūs kiekvieną darbo dieną.
- ❖ Specialūs pasiūlymai turistinėms grupėms ir jų gidams.
- ❖ Edukacinė kibinų gaminimo pamokėlė „Paragauk istorijos“.
- ❖ Parodomoji (degustacinė) „Šimtalapio“ gaminimo pamokėlė.
- ❖ Išskirtiniai pasiūlymai Jūsų šventėms ir pobūviams.
- ❖ Kibinų pristatymas.
- ❖ Autoparduotuvių ir mini kavinių „Senoji kibininė“ tinklas Vilniuje.

„Karališka senoji kibininė“ –

Sausių k., LT-21401 Trakų r. (Vilnius–Kaunas automagistralė, 23 km),
mob. tel. +370 659 08 454, el. p. info@kibinas.lt

„Senoji kibininė“ –

Karaimų g. 65, LT-21104 Trakai, mob. tel. +370 659 72132,
el. p. senoji@kibinas.lt

www.kibinas.lt

Rambyno regioninio parko direkcija ir Lankytojų centras

Nemuno g. 4, Bitėnai, LT-99265, Pagėgių sav.

Parko direkcija dirba I–IV 8.00–17.00 val.,
V 8.00–15.45 val.

Tel. +370 441 40640,

el. paštas info@rambynoparkas.lt

Rambyno regioninio parko Lankytojų centras

Gegužės–rugsėjo mėn. dirba II–VI

8.00–17.00 val., V 8.00–15.45 val.,
kitais mėn. – įprastą darbo savaitę.

Tel. +370 441 42778,

el. paštas kulturologas@rambynoparkas.lt

Martyno Jankaus muziejus

Martyno Jankaus g. 5, Bitėnai, Lumpėnų sen.,
LT-99265 Pagėgių sav.

Muziejaus darbo laikas:

antradienis–penktadienis 8.30–17.00 val.,
šeštadienis 8.30–16.00 val.

El. paštas m.jankausmuz@gmail.com

Tel. +370 441 42736, +370 441 58108

Mob. tel. +370 656 15021

VšĮ „Pagėgių krašto turizmo informacijos centras“

Šereikos g. 5-3, Vilkyškiai, LT-99254
Pagėgių sav.

Mob. tel. +370 656 18551

El. paštas ticpagegiai@gmail.com

Pirmame viršelio puslapyje – Kaunas. JŪRATĖS BUIVIENĖS NUOTR.

*Ketvirtame viršelio puslapyje – Šv. Onos ir Šv. Pranciškaus Asyžiečio (Bernardinų) bažnyčių ansamblis
Vilniuje. JŪRATĖS BUIVIENĖS NUOTR.*

ISSN 1392-0677

9 771392 067018

Kaina 4,00 EUR